

***DE FACTO* DEVLETLERDE “TANINMA İÇİN DEMOKRASİ”
STRATEJİSİ: KOSOVA VE ABHAZYA ÖRNEKLERİNİN
KARŞILAŞTIRMALI BİR İNCELEMESİ**

İBRAHİM RIFAT AYHAN

NİSAN 2025

ÇANKAYA ÜNİVERSİTESİ

LİSANSÜSTÜ EĞİTİM ENSTİTÜSÜ

SİYASET BİLİMİ VE ULUSLARARASI İLİŞKİLER ANABİLİM DALI

SİYASET BİLİMİ YÜKSEK LİSANS TEZİ

DE FACTO DEVLETLERDE “TANINMA İÇİN DEMOKRASİ”
STRATEJİSİ: KOSOVA VE ABHAZYA ÖRNEKLERİNİN
KARŞILAŞTIRMALI BİR İNCELEMESİ

İBRAHİM RIFAT AYHAN

NİSAN 2025

ÖZET

DE FACTO DEVLETLERDE “TANINMA İÇİN DEMOKRASİ” STRATEJİSİ: KOSOVA VE ABHAZYA ÖRNEKLERİNİN KARŞILAŞTIRMALI BİR İNCELEMESİ

AYHAN, İBRAHİM RIFAT
SİYASET BİLİMİ YÜKSEK LİSANS TEZİ

Danışman: Prof. Dr. Fatma Didem EKİNCİ

Nisan 2025, 226 sayfa

Bu tez, *de facto* devletlerde demokrasi ve demokratikleşmeyi Abhazya ve Kosova örnekleri üzerinden karşılaştırmalı olarak incelemektedir. *De facto* devletler, 1945 sonrasında ortaya çıkmış ve özellikle Sovyetler Birliği’nin dağılması sürecinde yaygınlık kazanmıştır. *De facto* devletlerin uluslararası meşruiyet sorunları onların demokrasi ile olan ilişkisinin özellikle son yıllarda hem uluslararası kamuoyunda hem de akademik literatürde ilgi görmesine neden olmuştur. Bu bağlamda, bu çalışma, *de facto* devletlerde demokrasi ile ilişkili olarak akademik literatürde hami devletle olan ilişkiler, etnik bölünmüşlük ve çatışma ile tanınma ve tanınma stratejileri üzerine temellenen üç soruya yanıt aramaktadır. Bu amaçla, çalışma, Abhazya ve Kosova üzerine Freedom House veri ve raporlarından, yazarın kendisi tarafından gerçekleştirilmiş yarı-yapılandırılmış mülakatlardan ve yerel haber sitelerinden yararlanmıştır. Sonuçta, çalışma, *de facto* devletlerin hem tanınma hem de demokratikleşmelerinde tek olmasa da en önemli faktörün hami devlet olduğu sonucuna ulaşmıştır. Kosova ile Abhazya arasındaki demokrasi farkı da çok büyük oranda hami devletlerin farkında ortaya çıkmaktadır. *De facto* devletlerde içsel düzeyde demokratikleşme önündeki en büyük engel ise etnik ayrılıklar ve çatışmadır. Öte yandan, *de facto* devletlerin uluslararası tanınma elde etmesinde demokratik bir rejime sahip olmalarının rolü oldukça sınırlıdır. Bu bağlamda, *de facto* devletlerin

“tanınma için demokratikleşme” stratejisi izlediği iddiası da Kosova için doğru olmakla beraber Abhazya için değildir.

Anahtar Kelimeler: *De facto* Devletler, Demokrasi, Abhazya, Kosova, Hama Devlet, Tanınma

ABSTRACT

“DEMOCRACY FOR RECOGNITION” STRATEGY IN *DE FACTO* STATES: A COMPARATIVE ANALYSIS OF KOSOVO AND ABKHAZIA CASES

AYHAN, İBRAHİM RIFAT

POLITICAL SCIENCE MASTER’S THESIS

Supervisor: Prof. Dr. Fatma Didem EKİNCİ

April 2025, 226 pages

This thesis examines democracy and democratization in *de facto* states over Abkhazia or Kosovo cases comparatively. *De facto* states first emerged after 1945 but their number substantially increased with the dissolution of the Soviet Union. Related to their international legitimacy problems, the interest on democracy in *de facto* states has risen in recent years both in the international community and academic literature. In this context, this study seeks answers to three key questions related to democracy in *de facto* states in the literature grounded on the relations with the patron state, ethnic divisions and conflict, and recognition and recognition strategies. To this end, the study utilizes Freedom House data and reports, semi-structured interviews conducted by the author, and local news outlets in Abkhazia and Kosovo. As a result, the study concludes that the most important, if not the only, factor behind both democratization and recognition of *de facto* states is the patron state. The difference in democracy levels between Kosovo or Abkhazia is also directly related to this factor. Moreover, the most important internal obstacle to democratization in *de facto* states is ethnic cleavages and conflicts. Finally, a democratic regime plays only a very limited role in the recognition of *de facto* states. Relatedly, although it is correct that Kosovo has pursued a so-called “democracy-for-recognition strategy”, this has not been the case for Abkhazia.

Keywords: *De facto* States, Democracy, Abkhazia, Kosovo, Patron State, Recognition

TEŞEKKÜR

Başta mülakat süreçleri olmak üzere tez yazım sürecindeki katkı ve desteklerinden ötürü tez danışmanım Prof. Dr. Fatma Didem EKİNCİ'ye ve değerli jüri üyesi hocalarım Prof. Dr. Yelda ONGUN ve Doç. Dr. Gökhan AKŞEMSETTİNOĞLU'na teşekkürlerimi sunarım. Ayrıca, başta annem, babam, kız kardeşim ve kuzenlerim olmak üzere benden desteğini esirgemeyen sevgili aileme teşekkürü bir borç bilirim.

İÇİNDEKİLER

TEZDE İNTİHAL OLMADIĞINA DAİR BEYAN SAYFASI.....	iii
ÖZET.....	iv
ABSTRACT	vi
TEŞEKKÜR	vii
İÇİNDEKİLER	viii
TABLolar LİSTESİ.....	x
ŞEKİLLER LİSTESİ.....	xi
KISALTMALAR.....	xii
GİRİŞ	1
BÖLÜM I	
<i>DE FACTO</i> DEVLETLER.....	9
1.1. DEVLET VE EGEMENLİK: GENEL BAKIŞ	9
1.2. <i>DE FACTO</i> DEVLETLERİN TANIMLANMASI ve KAVRAMSALLAŞTIRILMASI	13
1.3. ULUSLARARASI SİSTEM VE <i>DE FACTO</i> DEVLETLER.....	15
1.4. ULUSLARARASI HUKUK VE <i>DE FACTO</i> DEVLETLER	20
BÖLÜM II	
<i>DE FACTO</i> DEVLETLERDE DEMOKRASİ VE DEMOKRATİKLEŞME	24
2.1. GENEL DEMOKRATİKLEŞME.....	24
2.2. <i>DE FACTO</i> DEVLETLERDE DEMOKRATİKLEŞME	26
2.3. “TANINMA İÇİN DEMOKRASİ” STRATEJİSİ.....	29
2.4. HAMİ DEVLET VE DEMOKRATİKLEŞME	31
2.5. GÜVENLİK, ETNİK ÇATIŞMA VE DEMOKRATİKLEŞME	36
2.6. DEMOKRATİKLEŞME VE TANINMA.....	38
BÖLÜM III	
ABHAZYA’DA DEMOKRASİ VE DEMOKRATİKLEŞME.....	40
3.1. TARİHSEL VE JEOPOLİTİK ARKA PLAN	40
3.2. SİYASAL SİSTEM	42
3.3. SEÇİMLER VE SİYASAL SÜREÇLER.....	48

3.4. RUSYA'YA BAĞIMLILIK.....	53
3.5. RUSYA'YA BAĞIMLILIK VE OTORİTERLEŞME?.....	56
3.6. TANINMA VE DEMOKRATİKLEŞME?	60
3.7. ETNİK DEMOGRAFİ, AZINLIKLAR VE ÇATIŞMA	61
3.8. TEMEL HAK VE ÖZGÜRLÜKLER.....	64
BÖLÜM IV	
KOSOVA'DA DEMOKRASİ VE DEMOKRATİKLEŞME	70
4.1. TARİHSEL VE JEOPOLİTİK ARKA PLAN	70
4.2. SİYASAL SİSTEM	74
4.3. SEÇİMLER VE SİYASAL SÜREÇLER.....	80
4.4. BATI'YA BAĞIMLILIK	86
4.5. AB'YE BAĞIMLILIK, TANINMA VE DEMOKRATİKLEŞME...	90
4.6. ETNİK DEMOGRAFİ, AZINLIKLAR VE ÇATIŞMA.	93
4.7. TEMEL HAK VE ÖZGÜRLÜKLER.....	97
BÖLÜM V	
ABHAZYA VE KOSOVA'DA DEMOKRASİ VE DEMOKRATİKLEŞMENİN KARŞILAŞTIRILMASI	102
5.1. TARİHSEL VE JEOPOLİTİK BENZERLİKLER VE FARKLILIKLAR	102
5.2. SİYASAL SİSTEMDE BENZERLİK VE FARKLILIKLAR	107
5.3. ETNİK BÖLÜNMÜŞLÜK VE AZINLIKLAR	111
5.4. SİYASAL REJİMİN DEMOKRATİKLİĞİ.....	116
5.5. HAMİ DEVLETLE İLİŞKİLER.....	122
5.6. TANINMA VE DEMOKRATİKLEŞME	128
5.7. TEMEL HAK VE ÖZGÜRLÜKLER.....	130
SONUÇ.....	135
KAYNAKÇA.....	142
EKLER.....	158
EK 1. ABHAZYA ÜZERİNE SORULAR VE MÜLAKAT YAPILAN YETKİLİ VE TEMSİLCİLERİN CEVAPLARI.....	158
EK 2. ODAK GRUP ÇALIŞMASI	173
EK 3. KOSOVA ÜZERİNE SORULAR VE MÜLAKAT YAPILAN YETKİLİ VE TEMSİLCİLERİN CEVAPLARI.....	176

TABLÖLAR LİSTESİ

Tablo 1: <i>De Facto</i> Devletlerin 1999/2008 ve 2023’deki Demokrasi Puanları.....	28
Tablo 2: <i>De Facto</i> Devletlerin Hami Devletleri ve Siyasal Rejimleri (2023).....	32
Tablo 3: <i>De Facto</i> Devletlerin Demokrasi Puanlarının Ebeveyn Devletleri ile Karşılaştırılması (2023).....	35
Tablo 4: <i>De Facto</i> Devletlerin Demokrasi Puanları ve Tanınma Oranları (2023)	39
Tablo 5: Abhazya’da Etnik Grupların Toplam Nüfusa Oranı ve Mecliste Temsil Oranı	44
Tablo 6: Abhazya ve Kosova’da Çoğunluk ve Azınlık Etnik Grupların Nüfus ve Mecliste Temsil Oranlarının Karşılaştırılması	113

ŞEKİLLER LİSTESİ

Şekil 1: <i>De Facto</i> Devletlerin Yıllara Göre Demokrasi Puanlarının Ortalaması, 1999-2023	27
Şekil 2: <i>De Facto</i> ve Hami Devletlerin Demokrasi Puanlarının Korelasyonu (2023)	33
Şekil 3: Hami Devleti Demokratik ve Otoriter olan <i>De Facto</i> Devletlerin Demokratikleşmesi, 1999-2023	34
Şekil 4: Abhazya’da Siyasal Haklar ve Temel Hak ve Özgürlükler, 1997-2023	47
Şekil 5: Kosova’da Siyasal Haklar ve Temel Hak ve Özgürlükler, 1999-2023	80
Şekil 6: Abhazya ve Kosova’da Siyasal Haklar, 1999-2023	118
Şekil 7: Abhazya ve Kosova’da Temel Hak ve Özgürlükler, 1999-2023	119
Şekil 8: Abhazya ve Kosova’da Demokrasi, 1999-2023	120

KISALTMALAR LİSTESİ

AAK	: Kosova'nın Geleceği için İttifak
AB	: Avrupa Birliği
ABD	: Amerika Birleşmiş Devletleri
AGİT	: Avrupa Güvenlik ve İş Birliği Teşkilatı
AGTRK	: Abhaz Devlet Televizyon ve Radyo Şirketi
AT	: Avrupa Topluluğu
BM	: Birleşmiş Milletler
EULEX	: Avrupa Birliği Kosova Hukuk Misyonu
GÖYK	: Geçici Öz-Yönetim Kurumları
IKBY	: Irak Kürt Bölgesel Yönetimi
KKTC	: Kuzey Kıbrıs Türk Cumhuriyeti
LDK	: Kosova Demokratik Birliği
KFOR	: Kosova Gücü
MSK	: Merkez Seçim Komisyonu
NATO	: Kuzey Atlantik Antlaşması Örgütü
PDK	: Kosova Demokratik Partisi
RTK	: Radyo Televizyon Kosova
STK	: Sivil Toplum Kuruluşu
UAD	: Uluslararası Adalet Divanı
UÇK	: Kosova Kurtuluş Ordusu
UNMIK	: Birleşmiş Milletler Kosova Geçici Yönetim Misyonu
UNOMIG	: Birleşmiş Milletler Gürcistan Gözlem Misyonu

GİRİŞ

Ulus-devletlerden oluşan modern ve egemen devletler arası sistemin ilk kez 1648'deki Westphalia Anlaşması ile Avrupa'da ortaya çıktığı genel kabul görmektedir. 1789 Fransız Devrimi sonrasındaki süreçte, milliyetçilik akımlarının önce Avrupa sonra dünyaya yayılmasıyla beraber tüm milletler kendi devletlerini kurmaya başlamış ve en sonunda 20. yüzyılda tüm dünya ulus-devletlerden oluşan bir küresel sistemin parçası olmuştur. Bugünkü devletler arası sistem ise 1945'te Birleşmiş Milletler'in kurulmasıyla ortaya çıkmıştır. Nitekim, 1945'i izleyen on yıllarda dünyadaki tüm ulus-devletler teker teker Birleşmiş Milletler üyesi olmuş, en son 1960'lardan itibaren sömürge imparatorluklarının dağılmasıyla, self-determinasyon hakkı uyarınca Afrika ve Asya'da yeni ortaya çıkan birçok devlet egemen ve bağımsız devletler topluluğuna katılmıştır.

Bununla beraber, 1945 sonrası süreçte ortaya çıkan her devlet uluslararası tanınma kazanamamıştır. Bu şekilde küresel sistemde ortaya “*de facto* devlet” olgusu çıkmıştır. *De facto* devletler, uluslararası sistemde fiili olarak bağımsız olan ancak tanınmayan ya da sınırlı düzeyde tanınan, dolayısıyla *de jure* bağımsız olmayan siyasi oluşumlardır. Tayvan veya KKTC gibi Soğuk Savaş döneminde de *de facto* devletler bulunmakla beraber, *de facto* devletlerin sayısı asıl olarak Sovyetler Birliği ve Yugoslavya'nın dağılmasıyla beraber artmıştır. *De facto* devletlerin sayısındaki bu artışla beraber hem uluslararası kamuoyunun hem de akademik çalışmaların bu siyasi yapılara olan ilgisi de artmıştır.

De facto devletler, son yıllardaki gelişmelerle beraber hem uluslararası kamuoyunda hem de akademik literatürde ilgi görmeye devam etmektedir. Örneğin, Rusya-Ukrayna Savaşı bağlamında Luhansk ve Donetsk bölgeleri, Azerbaycan ve Ermenistan arasında artık sonlanmış Karabağ sorunu, Çin ve ABD arasında sorun oluşturmaya devam eden Tayvan veya Suriye ve Irak'ta ihtilafların konusu olan bölgesel Kürt yönetimleri *de facto* devlet meselesinin halen güncel ve önemli olduğunu göstermektedir. Aynı şekilde, anılan *de facto* devletlerle ilişkili süreçlerde seçim ve referandumlara sıkça başvuruluyor olması demokrasi ve demokratikleşmenin de *de facto* devletler meselesinin ayrılmaz bir parçası olduğunu ortaya koymaktadır.

Örneğin, 2014'te Kırım'ın Rusya'ya ilhakına dair referandum veya 2017'de IKBY'deki bağımsızlık referandumu bu bağlamdaki örnekler olarak anılabilir.

De facto devletlerin uluslararası sistemde artan önemleriyle ilişkili olarak, *de facto* devletler üzerine zengin bir akademik literatür oluşmuştur. *De facto* devletlerin çok farklı yönlerini inceleyen çalışmalar mevcuttur¹ ancak egemenlik ve tanınma sorunları ile ilişkili olarak en fazla bu yönlerinin araştırma konusu olduğunu söylemek yanlış olmaz. Bu bağlamda, Scott Pegg², Deon Geldenhuys³ ve Nina Caspersen'in⁴ çalışmaları uluslararası sistem içerisinde *de facto* devletleri egemenlik sorunuyla ilişkili olarak tüm yönleriyle inceleyen kapsamlı temel referans metinlerdir. *De facto* devletlere dair başka önemli konular, uluslararası sistemin tanıma pratikleri⁵, devlet inşası⁶ ve yönetim biçimleri⁷ olarak sayılabilir. Öte yandan, bu çalışmanın ana konusu, *de facto* devletlerde demokrasi ve demokratikleşmedir. Bu konuyla ilişkili olarak, *de facto* devletlere dair başlarda dışsal egemenlik olmadan demokratikleşme de olamayacağına dair iddialar ortaya atılmış olmakla beraber⁸, Tayvan veya KKTC gibi örnekler *de facto* devletlerin de demokratikleşebildiği göstermiş ve akademik çalışmalarda da bunun mümkünlüğü teorik düzeyde ortaya koyulmuştur.⁹ Bu doğrultuda, 2010'lu yıllardan itibaren demokratikleşme için dışsal egemenliğin zorunlu olmadığı önkabulüne dayanan ve *de facto* devletlerin o güne dek görmezden gelinen iç siyasetlerine odaklanan çalışmalar artmıştır.¹⁰

¹ Scott PEGG (2017), "Twenty Years of de facto State Studies: Progress, Problems, and Prospects", *İçinde, Oxford Research Encyclopedia of Politics*, <https://scholarworks.indianapolis.iu.edu/items/217939ed-2d64-4395-962f-c19a2fa96aaa>, ET. 01.03.2025.

² Scott PEGG (1998), *International Society and the De Facto State*, Ashgate Publishing Ltd, Vermont.

³ Deon GELDENHUYS (2009), *Contested States in World Politics*, Palgrave Macmillan, Londra.

⁴ Nina CASPERSEN (2012), *Unrecognized States: The Struggle for Sovereignty in the Modern International System*, Polity Press, Cambridge.

⁵ Cedric RYNGAERT ve Sven SOBRIE (2011), "Recognition of States: International Law or Realpolitik? The Practice of Recognition in the Wake of Kosovo, South Ossetia, and Abkhazia", *Leiden Journal of International Law*, Cilt 24, Sayı 2, s. 467–490.

⁶ Pal KOLSTO ve Helge BLAKKISRUD (2008), "Living with non-recognition: State- and nation-building in South Caucasian quasi-states", *Europe-Asia Studies*, Cilt 60, Sayı 3, s. 483–509.

⁷ Adrian FLOREA (2020), "Rebel governance in de facto states", *European Journal of International Relations*, Cilt 26, Sayı 4, s. 1004–1031.

⁸ Juan J. LINZ ve Alfred STEPAN (1996), *Problems of Democratic Transition and Consolidation: Southern Europe, South America, and Post-Communist Europe*, Johns Hopkins University Press, Maryland, s. 17–19.

⁹ Oisín TANSEY (2011), "Does democracy need sovereignty?", *Review of International Studies*, Cilt 37, Sayı 4, s. 1515–1536.

¹⁰ Silvia VON STEINSDORFF ve Anna FRUHSTORFER (2012), "Post-Soviet de facto states in search of internal and external legitimacy: Introduction", *Communist and Post-Communist Studies*, Cilt 45, Sayı 1–2, s. 117–121; Silvia VON STEINSDORFF (2012), "In complete state building – incomplete democracy? How to interpret internal political development in the post-Soviet de facto states: Conclusion", *Communist and Post-Communist Studies*, Cilt 45, Sayı 1–2, s. 201–206.

De facto devletler de egemen devletler gibi demokratikleşebilmekle beraber, *de facto* devletlerin demokratikleşme dinamiklerinin egemen devletlerden farklı olduğunu öne sürmek yanlış olmaz. Bu bağlamda, *de facto* devletlerde demokratikleşme literatürü özellikle dışsal faktörlerin rolünü vurgulamaktadır.¹¹ Örneğin, Caspersen, dışsal aktörlerin *de facto* devletlerin ortaya çıkış, hayatta kalma, bağımsızlık ve tanınma hususlarındaki rolünü incelemiştir.¹² Doğrudan uluslararası himaye yönetimleri kurulmuş olmasıyla ilişkili olarak özellikle Kosova ve Doğu Timor örneklerinde dışsal aktörlerin rolü birçok meseleyle beraber demokratikleşme konusunda da sıkça ele alınmıştır.¹³ Direnç Kanol ise *de facto* devletlerin hami devletleriyle olan yüksek bağımlılık ilişkisinin onların demokrasileri üzerindeki potansiyel negatif etkisini KKTC örneği üzerinden incelemiştir.¹⁴

De facto devletlerin demokratikleşmesinde dışsal faktörlerin önemi içsel faktörlerin hiç önemli olmadığı anlamına gelmemektedir. Bu bağlamda, en fazla tartışılan meselelerden birisi etnik bölünmüşlüktür. Örneğin, Caspersen¹⁵, etnik-milliyetçiliğin *de facto* devletlerin demokratikleşmesi önünde bir engel olduğunu ve bu devletlerde ortaya çıkan rejimlerin çoğu zaman “etnik demokrasi” olduğunu öne sürmüştür. Kolstø ve Blakkisrud, Abhazya’da Ermenilerin siyasal düzeyde marjinalize edilmesini ele alırken¹⁶, Prelz Oltramonti, Gali bölgesindeki Gürcülerin oy hakkından mahrum edilmesi sürecini incelemiştir.¹⁷ Adem Beha ise etnik bölünmüşlüğü aşmak

¹¹ Laurence BROERS (2013), “Recognizing politics in unrecognized states: 20 years of enquiry into the de facto states of the South Caucasus”, *Caucasus Survey*, Cilt 1, Sayı 1, s. 59–74.

¹² Nina CASPERSEN (2009), “Playing the Recognition Game: External Actors and De Facto States”, *The International Spectator*, Cilt 44, Sayı 4, s. 47-60.

¹³ Marine KIRAKOSYAN (2019), “Challenges of Democratization under International Supervision: The Case of Kosovo and East Timor”, *Democracy and Security*, Cilt 15, Sayı 3, s. 230-247; Adem BEHA ve Arben HAJRULLAHU (2020), “Soft competitive authoritarianism and negative stability in Kosovo: statebuilding from UNMIK to EULEX and beyond”, *Southeast European and Black Sea Studies*, Cilt 20, Sayı 1, s. 103-122.

¹⁴ Direnç KANOL ve Nur KÖPRÜLÜ (2017), “Quality of democracy in unrecognized states: lessons from Northern Cyprus”, *Southeast European and Black Sea Studies*, Cilt 17, Sayı 3, s. 389-402.

¹⁵ Nina CASPERSEN (2011a), “Democracy, Nationalism and (Lack of) Sovereignty: The Complex Dynamics of Democratisation in Unrecognised States”, *Nations and Nationalism*, Cilt 17, Sayı 2, s. 337–356.

¹⁶ Pal KOLSTO ve Helge BLAKKISRUD (2013), “Yielding to the sons of the soil: Abkhazian democracy and the marginalization of the Armenian vote”, *Ethnic and Racial Studies*, Cilt 36, Sayı 12, s. 2075–2095.

¹⁷ Giulia Prelz OLTRAMONTI (2016), “Securing disenfranchisement through violence and isolation: The case of Georgians/Mingrelians in the District of Gali”, *Conflict, Security and Development*, Cilt 16, Sayı 3, s. 245–262.

adına Kosova’da siyasal mühendislikçi bir anlayışla inşa edilen eştoplumlaştırmacı (*consociational*) demokrasiyi analiz etmiştir.¹⁸

De facto devletlerin demokratikleşmesinde öne çıkan önemli bir tartışma, uluslararası tanınmamanın demokratikleşmeyi teşvik mi ettiği yoksa gerilettiği mi sorusudur. Uluslararası tanınmamanın demokratikleşmeyi teşvik ettiğini öne sürenlere göre, *de facto* devletler sürekli bir dışsal meşruluk sorunu içerisinde oldukları için, uluslararası sistemde meşruluk kazanabilmek amacıyla kendilerini demokratikleşme yönünde adım atmaya mecbur hissetmektedirler.¹⁹ Bu bağlamda, bu argümanı öne sürenler bu devletlerin “tanınma için demokratikleşme” stratejisi izlediğini iddia etmiştir. Örneğin, Caspersen, Kosova için 2008 öncesinde yürütülen “statüden önce standartlar” politikasının diğer *de facto* devletlerde bağımsızlık ümitlerini artırdığını ve diğer *de facto* devletlerin de demokratik kurumlarını vurgulamaya başladıklarını belirtmiştir.²⁰ “Tanınma için demokratikleşme” stratejisi izlendiğini öne süren akademisyenlere göre, Abhazya²¹, Dağlık-Karabağ²², Transdinyester²³ ve Somaliland²⁴ bu stratejiyi uygulamıştır. Öte yandan, uluslararası tanınmamanın demokratikleşmeyi teşvik edici olduğu kadar geriletici olduğunu iddia edenler de vardır. Örneğin, Popescu, *de facto* devletlerde tanınmamayla ilişkili özellikle güvenlik sorunlarının demokrasiyi geriletici bir rol oynayabildiğini Abhazya ve Transdinyester örnekleri üzerinden gösterirken,²⁵ Kanol, KKTC örneği üzerinden, *de facto* devletlerin uluslararası sistemde tanınmamalarının onların hami devletlerine yüksek düzeyde

¹⁸ Adem BEHA (2019), “Consociational Democracy and Political Engineering in Postwar Kosovo”, *Nationalities Papers*, Cilt 47, Sayı 4, s. 674-689.

¹⁹ Pal KOLSTO ve Helge BLAKKISRUUD (2012), “De facto states and democracy: The case of Nagorno-Karabakh”, *Communist and Post-Communist Studies*, Cilt 45, Sayı 1-2, s. 141-151; Yaniv VOLLER (2015), “Contested Sovereignty as an Opportunity: Understanding Democratic Transitions in Unrecognized States”, *Democratization*, Cilt 22, Sayı 4, s. 610-630.

²⁰ Nina CASPERSEN (2008), “Separatism and democracy in the Caucasus”, *Survival*, Cilt 50, Sayı 4, s. 113-136; Nina CASPERSEN 2011a, age. s. 337-356.

²¹ Eiki BERG ve Martin MÖLDER (2012), “Who is entitled to ‘earn sovereignty’? Legitimacy and regime support in Abkhazia and Nagorno-Karabakh”, *Nations and Nationalism*, Cilt 18, Sayı 3, s. 527-545; Vincenc KOPECEK, Tomas HOCH ve Vladimir BAAR (2016), “De Facto States and Democracy: The Case of Abkhazia”, *Bulletin of Geography. Socio-economic Series*, Cilt 32, Sayı 32, s. 85-104.

²² Eiki BERG ve Martin MÖLDER 2012, age. s. 527-545.

²³ Oleh PROTSKY (2009), “Representation and Democracy in Eurasia’s unrecognized states: The case of Transnistria”, *Post-Soviet Affairs*, Cilt 25, Sayı 3, s. 257-281.

²⁴ Nina CASPERSEN (2011b), “States without Sovereignty: Imitating Democratic Statehood”, *İçinde, Unrecognized States in the International System*, Ed. Nina Caspersen ve Gareth Stansfield, Routledge, Oxfordshire, s. 73; Silvia VON STEINSDORFF ve Anna FRUHSTORFER 2012, age. s. 117-121.

²⁵ Nicu POPESCU (2006), “Democracy in Secessionism: Transnistria and Abkhazia’s Domestic Policies”, Open Society Institute.

bağımlı olmalarını beraberinde getirdiğini ve bunun da onların demokratikleşmelerini sınırladığını öne sürmüştür.²⁶

De facto devletlerde demokratikleşmeyle ilişkili son bir önemli başlık, demokratikleşmenin uluslararası tanınmaya pozitif etki yapıp yapmadığıdır. Bu doğrultuda, Gardner, demokratik normları içselleştiren *de facto* devletlerin uluslararası toplumdan destek alma ihtimalinin daha yüksek olduğunu Kosova ve Dağlık-Karabağ örnekleri üzerinden öne sürerken,²⁷ ampirik çalışmasında Burak Bilgehan Özpek, demokratik olmanın *de facto* devletlerin tanınması üzerinde bir etkisinin olmadığını, tanınmada asıl önemli olanın ulusal çıkar olduğunu belirtmiştir.²⁸

Bu literatürle ilişkili olarak bu çalışma *de facto* devletlerde demokrasi ve demokratikleşmeyi incelemektedir ve spesifik olarak şu üç soruya yanıt aramaktadır:

- *De facto* devletlerin demokratikleşmesinde hami devletler nasıl bir rol oynamaktadır? Hami devletin niteliği *de facto* devletin demokrasisi üzerinde etkili midir?
- *De facto* devletlerde etnik bölünmüşlük ve çatışmalar demokrasi ve demokratikleşmeyi nasıl etkilemiştir?
- Demokrasi *de facto* devletlerin tanınma sağlamasında etkili olmaktadır mı? *De facto* devletler bu doğrultuda “tanınma için demokratikleşme” stratejisi izlemekte midir?

Bu sorulara yanıt bulabilmek için çalışmada özel olarak Kosova ve Abhazya örnekleri karşılaştırmalı olarak derinlemesine incelenmiştir. Bugüne dek akademik literatürde Abhazya, Transdinyester, Somaliland, Dağlık-Karabağ, İKBY, KKTC ve Kosova örnekleri *de facto* devletlere dair vaka analizleri olarak tek tek defalarca incelenmiştir. Aynı şekilde, bu *de facto* devletler üzerine karşılaştırmalı çalışmalar da çoktur. Bununla beraber, Kosova ve Abhazya örnekleri literatürde karşılaştırmalı olarak ele alınmış değildir. Kosova ve Abhazya, bir yönüyle ebeveyn devletleriyle yaşadıkları sorunların niteliği ve zamanı açısından benzer olmakla beraber, diğer yandan, uluslararası tanınma ve demokratikleşme açısından birbirinden ayrılan iki farklı jeopolitik bağlamdaki iki farklı *de facto* devlettir. Benzerlik ve farklılıkları göz önüne alındığında, Kosova ve Abhazya örneklerinin karşılaştırılmalı olarak

²⁶ Direnç KANOL ve Nur KÖPRÜLÜ 2017, age. s. 389-402.

²⁷ Anne-Marie GARDNER (2008), “Beyond Standards before Status: Democratic Governance and Non-State Actors”, *Review of International Studies*, Cilt 34, Sayı 3, s. 531-551.

²⁸ Burak Bilgehan ÖZPEK (2014), “The Role of Democracy in the Recognition of De Facto States: An Empirical Assessment”, *Global Governance*, Cilt 20, Sayı 4, s. 585-599.

incelenmesi yeni bulgular sunarak yukarıda ortaya koyulan araştırma sorularına cevap vermede ve bu şekilde literatüre katkı sunmada oldukça faydalı olacaktır.

Çalışmanın ana argümanı, *de facto* devletlerin hem tanınma hem de demokratikleşmelerinde tek olmasa da en önemli faktörün hami devlet olduğudur. Hami devleti Batılı demokratik devlet veya devletler topluluğu olan *de facto* devletler daha demokratik, başta Rusya olmak üzere otoriter olan *de facto* devletler daha otoriterdir. Kosova ile Abhazya arasındaki demokrasi farkı da çok büyük oranda hami devletlerin farkında ortaya çıkmaktadır. Kosova'nın demokrasi konusunda Abhazya'dan daha iyi olduğu hemen her alanda Batı ve AB etkisi söz konusudur. *De facto* devletlerde içsel düzeyde demokratikleşme önündeki en büyük engel ise etnik ayrılıklar ve çatışmadır. Abhazya'da demografik mühendislik kaynaklı "beka kaygısı" ve Kosova'nın kuzeyinde Sırplarla yaşanan sorunlar bunun açık örnekleridir. Öte yandan, *de facto* devletlerin uluslararası tanınma elde etmesinde demokratik bir rejime sahip olmalarının rolü oldukça sınırlıdır. Uluslararası tanınmada da temel faktör hami devlet ve onun gücüdür. Bu bağlamda, *de facto* devletlerin "tanınma için demokratikleşme" stratejisi izlediği iddiası Kosova için doğru olmakla beraber Abhazya için değildir.

Çalışmada karşılaştırmalı²⁹ ve nicel ve nitel araştırma yöntemlerinin bir arada kullanıldığı karma metodoloji³⁰ benimsenmiştir. *De facto* devletlerde demokrasi üzerine literatür daha çok nitel ağırlıklı olmakla beraber, son yıllarda nicel verisetleri, tablo, grafik ve şekiller üzerinden yapılan çalışmalar da önplana çıkmıştır.³¹ Bu doğrultuda, çalışmada nicel verisetleri, nitel birincil kaynaklar ve konu üzerine yazılmış ikincil kaynaklar birlikte kullanılmıştır. Tümevarımcı bir yaklaşımla, nicel ve nitel veriler analitik bir şekilde analiz edilmiş ve yorumlanmıştır. Zaman aralığı olarak çalışmada NATO müdahalesi ile Kosova'nın fiilen ayrı bir ülke haline geldiği 1999'dan günümüze kadarki süreç incelenmiştir. Bununla beraber, her bölümde 1999'dan önceki gelişmelerle ilişkili tarihsel ve jeopolitik arkaplan da mutlaka sunulmuştur.

²⁹ M. Emre HATİPOĞLU (2013), "Karşılaştırmalı Siyasette Yöntem", *İçinde, Karşılaştırmalı Siyaset: Temel Konular ve Yaklaşımlar*, Ed. Sabri Sayarı ve Hasret Dikici Bilgin, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul, s. 25-44.

³⁰ Ali BALCI (2011), *Sosyal Bilimlerde Araştırma: Yöntem, Teknik ve İlkeler*, Pegem Akademi, s. 42-48.

³¹ Örneğin, Adrian FLOREA (2017), "De Facto States: Survival and Disappearance (1945–2011)", *International Studies Quarterly*, Cilt 61, Sayı 2, s. 337-351.

Çalışmada temel nicel ve nitel kaynak olarak Freedom House'un demokrasi verilerinden ve raporlarından yararlanılmıştır.³² Freedom House, akademik literatürde demokrasi ölçümü konusunda en sık referans verilen kaynaktır. Ayrıca, *de facto* devletlerin demokratikleşmesini ölçen ve demokratikleşme süreçleri ile ilgili ayrıntılı rapor hazırlayan tek kuruluştur. Kosova, Batılı devletler tarafından desteklendiği ve uluslararası düzeyde görece daha fazla tanındığı için ona dair nicel ve nitel veri bulmak zor değilken, aynısını Abhazya için söylemek zordur. Ancak, Freedom House hem Kosova hem de Abhazya üzerine hem 1999'dan günümüze demokrasi ölçüm verisi sağlamakta hem de ayrıntılı demokratikleşme raporları sunmaktadır.

Çalışmada Freedom House veri ve raporlarına ek olarak bizatihi yazarın kendisi tarafından gerçekleştirilmiş yarı-yapılandırılmış mülakatlar³³ kullanılmış ve Freedom House veri ve raporları bu mülakatlardan sağlanan nitel verilerle sentezlenmiştir. Bu mülakatlar kapsamında Abhazyalı devlet yetkilisi ve sivil toplum kuruluşu temsilcilerinden oluşan 6 kişiyle mülakat gerçekleştirilmiş ve 20 kişilik bir üniversite öğrencisi grubuyla da odak grup çalışması³⁴ yapılmıştır. Ayrıca, gene devlet yetkilisi, siyasetçi ve sivil toplum temsilcilerinden oluşan Kosovalı 15 kişiyle mülakat yapılmıştır. Mülakat yapılan kişilerle ilgili bilgiler ayrıntılı olarak çalışmanın sonundaki "EKLER" bölümünde yer almaktadır. Mülakatlara ve Freedom House raporlarına ek olarak, çalışmada ayrıca doğrudan Abhazya ve Kosova üzerine faaliyet gösteren Abkhaz World³⁵, OC Media³⁶, JAM News³⁷, KOHA³⁸ gibi haber sitelerinden yararlanılmıştır. Son olarak, 1999'dan günümüze Kosova ve Abhazya ile ilgili bu çalışmanın araştırma sorusuyla ilişkili konu ve meseleleri inceleyen ikincil literatürdeki bilgi ve bulgulardan faydalanılmıştır.

Çalışmanın birinci bölümünde *de facto* devletlere dair kavramsal bir arkaplan sunulmuştur. İkinci bölümde, *de facto* devletlerde demokrasi ve demokratikleşme meselesine dair çeşitli alt-başlıklar dokuz *de facto* devlet üzerinden nicel verilerle analiz edilmiştir. Üçüncü bölümde, çalışmanın ilk vaka analizi olan Abhazya'da demokrasi ve demokratikleşme süreci, arkasında yatan faktörlerle beraber detaylı

³² FREEDOM HOUSE (2025), "Freedom in the World", New York, <https://freedomhouse.org/report/freedom-world>, ET. 01.03.2025.

³³ Ali BALCI 2011, age. s. 168-174.

³⁴ age. s. 175-181.

³⁵ ABKHAZ WORLD (2025), <https://abkhazworld.com/aw/>, ET. 01.03.2025.

³⁶ OC MEDIA (2025), <https://oc-media.org/>, ET. 01.03.2025.

³⁷ JAM NEWS (2025), <https://jam-news.net/>, ET. 01.03.2025.

³⁸ KOHA (2025), <https://www.koha.net/en/>, ET. 01.03.2025.

olarak incelenmiştir. Dördüncü bölümde, ikinci vaka analizi olan Kosova'ya odaklanılmış ve Kosova'da demokrasi ve demokratikleşme süreci gene arkasında yatan temel faktörlerle beraber detaylı olarak ele alınmıştır. Beşinci ve son bölümde ise Abhazya ve Kosova'da demokrasi ve demokratikleşme karşılaştırmalı olarak analiz edilmiş ve benzerlik ve farklılıkları ortaya koyulmuştur.

BÖLÜM I

DE FACTO DEVLETLER

Bu çalışma, temelde, *de facto* devletlerde demokrasi ve demokratikleşme üzerine olduğu için, öncelikle genel düzeyde *de facto* devletler üzerine bir arkaplan sunmak çalışmanın ilerleyen bölümleri açısından önem arz etmektedir. Bu amaçla, dört alt başlıktan oluşan bu bölümde, öncelikle devlete ve onunla doğrudan ilintili olan egemenlik kavramına değinilecek, sonrasında mevcut çalışmanın konusu olan *de facto* devletlere dair farklı tanımlama ve kavramsallaştırmalara yer verilecektir. Üçüncü alt bölümde, *de facto* devletlerin uluslararası sistemdeki yerleri ve önemleri ele alındıktan sonra, son olarak, uluslararası hukukta *de facto* devletlere nasıl yaklaşıldığı incelenecektir.

1.1. DEVLET VE EGEMENLİK: GENEL BAKIŞ

Devlet ve egemenlik ilişkisi, erken modern dönemden itibaren siyaset felsefecilerinin en önemli konularından birisi olmuştur. Egemenlik kavramının ilk önemli teorisyeni Fransız hukukçu ve siyaset felsefecisi Jean Bodin'dir (1530-1596). Bodin egemenliği “*bir devletin mutlak ve sürekli gücü*” olarak tanımlar ve siyasal ve toplumsal istikrarın tek yolunun nihai yasa yapma gücüne sahip bir egemenin varlığı olduğunu öne sürer.³⁹ Bodin, 1576 tarihli *Devletin Altı Kitabı* adlı eserinde, hem kendi dönemindeki hem de antik dönemdeki siyasal rejimlerde egemenliğin yerini inceler ve siyasal rejimler içerisinde mutlakiyetçiliğin en savunulabilir olanı olduğunu iddia eder; çünkü, Bodin'e göre, mutlakiyet rejiminde yasa yapan ancak kendisi yasa ile sınırlı olmayan bir egemen vardır.⁴⁰ İngiliz filozof Thomas Hobbes'a (1588-1679) göre ise, egemenliğe olan ihtiyaç, insanların çıkar ve güç odaklı doğalarından ileri gelir çünkü Hobbes'un “doğa durumu” olarak tanımladığı, egemen bir hükümdarın yokluğunda

³⁹ Mehmet Ali AĞAOĞULLARI (2015a) “Bodin'den Hobbes'a Doğru”, *İçinde, Sokrates'ten Jakobenlere Batı'da Siyasal Düşünceler*, Ed. Mehmet Ali Ağaoğulları, İletişim Yayınları, İstanbul, s. 407.

⁴⁰ age. s. 407-409.

yaşam herkesin herkese karşı savaşına dönüşür ve bu da yaşamın herkes için “*yalnız, yoksul, iğrenç, kaba ve kısa*” olması anlamına gelir.⁴¹ O yüzden Hobbes, egemenliği “*zorlayıcı gücün tekelleşmesi*” olarak tanımlar ve bu gücün tek bir yönetimin eline verilmesi gerektiğini öne sürer. Bu yönetim, demokratik bir meclis, oligarşik bir grup veya bir monark olabilir ancak Bodin gibi Hobbes’un tercihi de monarktan yanadır. Hobbes’un egemenlik sahibi devleti mutlak ve sınırlandırılmamış güç sahibidir ve toplumdaki tüm diğer grup ve örgütlenmelerin üstündedir. Hobbes, bu sebeple egemen devleti dev bir canavar olan “*leviathan*” metaforuyla tasvir eder.⁴²

Hobbes’taki, ancak bir egemen gücün yurttaşları doğa durumunun kaos ve barbarlığından koruyabileceği düşüncesi diğer bir toplumsal sözleşme teorisyeni olan John Locke’ta da (1632-1704) vardır. Toplumsal sözleşme teorisine göre, devlet bireyler arasındaki gönüllü bir sözleşme sonucu ortaya çıkmıştır. Devlet olmaksızın insanlar birbirlerini suistimal eder, sömürür ve köleleştirir. Devlet sayesinde ise düzen ve medeniyet garanti altına alınır ve özgürlükler korunur. Bu bakımdan, Locke’a göre yasanın olmadığı yerde özgürlük de yoktur.⁴³ Öte yandan, Locke, Bodin ve Hobbes’tan ayrılarak, *Yönetim Üzerine İki İnceleme* (1689-90) isimli eserinde, egemenliğin esas olarak monarkta değil halkta yattığını öne sürer ve sınırsız egemenliğe sahip monark yerine, yaşam, özgürlük ve mülkiyet gibi doğal hakların korunduğu sınırlı devleti savunur.⁴⁴ Benzer doğrultuda, Bodin ve Hobbes gibi egemenliğin tek bir kişinin eline verilmesi gerektiğini düşünen filozofların aksine, bir başka toplumsal sözleşme teorisyeni olan Fransız/İsviçreli filozof Jean-Jacques Rousseau (1712-1778), mutlak monarşik yönetimi reddederek halk egemenliği ilkesini savunur. Rousseau’ya göre nihai otorite halkın kendisindedir ve bu otorite “genel irade” olgusunda ifadesini bulur.⁴⁵

Siyasal düşünceler tarihinde olduğu gibi modern sosyal bilimler içerisinde de devlet çok farklı biçimlerde kavramsallaştırılmıştır. Bu kavramsallaştırmalardan en önde geleni ve kabul göreninin Alman sosyolog Max Weber’in (1864-1920) yaklaşımı

⁴¹ Filiz ZABCI (2015) “Thomas Hobbes: Devlet ya da ‘Ölümlü Tann’ya Övgü”, *İçinde, Sokrates’ten Jakobenlere Batı’da Siyasal Düşünceler*, Ed. Mehmet Ali Ağaoğulları, İletişim Yayınları, İstanbul, s. 434-437.

⁴² age. s. 437.

⁴³ Filiz ZABCI (2015) “John Locke: Siyasal Liberalizmin İlk Adımları”, *İçinde, Sokrates’ten Jakobenlere Batı’da Siyasal Düşünceler*, Ed. Mehmet Ali Ağaoğulları, İletişim Yayınları, İstanbul, s. 485-486.

⁴⁴ age. s. 499.

⁴⁵ Mehmet Ali AĞAOĞULLARI (2015b) “Jean-Jacques Rousseau: Halk Kendini Yaratıyor”, *İçinde, Sokrates’ten Jakobenlere Batı’da Siyasal Düşünceler*, Ed. Mehmet Ali Ağaoğulları, İletişim Yayınları, İstanbul, s. 581-582.

olduğu söylenebilir. Weber'e göre en kısa ifadeyle devlet, belirli bir ülke sınırları içerisinde şiddet kullanma tekeline ve meşruiyetine sahip kurumlar bütününe denir. Devlet, meşru otoritesi ile şiddet kullanma yetkisini bünyesindeki kurumlara verir. Bir ülke içerisinde, devletin izni ve onayı dışında şiddet kullanılması mümkün değildir. Böyle bir durumda devlet, mutlaka şiddet kullanmaya çalışan diğer aktör veya kurumu cezalandırır. Eğer bunu yapacak gücü yok ise orada gerçek anlamda bir devlet de yoktur.⁴⁶ Modern devlet üzerine çalışan diğer önemli bir sosyolog ve siyaset bilimci olan Charles Tilly de (1929-2008) modern devleti kavramsallaştırırken Weber'i izlemiştir. Tilly'ye göre devlet, devlet olma vasfını sürdürebilmesi için, şiddet tekeli elinde bulundurarak dışarıda başka devlet ve tehlike oluşturabilecek unsurlara karşı vatandaşlarını koruyabilmesi ve içeride devlet otoritesine karşı gelebilecek tehditleri bertaraf edebilmesi gerekmektedir.⁴⁷

Ulus-devlet sisteminin ilk kez 17. yüzyıl Avrupa'sında Westphalia düzeni ile ortaya çıktığı genel kabul görmektedir. Westphalia düzeni ile birlikte, devletlerin ve onların egemenliklerinin belli norm ve kurallara bağlı olması gerektiği düşüncesi ortaya çıkmış, bu da kaçınılmaz olarak uluslararası ilişkilerin konusu haline gelmiştir. Westphalia düzeninin devletlerarası ilişkilerde ortaya koyduğu en önemli kurallardan birisi, ülkelerin iç işlerine karışılmaması, diğer bir deyişle, devletlerin egemenliklerine saygı gösterilmesidir. Bu şekilde egemenliğin, 17. yüzyıldan itibaren uluslararası sistemdeki en önemli olgu haline geldiğini söylemek yanlış olmaz.⁴⁸ Egemenlik konusunda literatürde önemli bir isim olan Bartelson'a göre, modern dönemde uluslararası sistem içerisinde bir devletin varoluşunun ana koşulu egemenliğini kurabilmesi ve kullanabilmesidir.⁴⁹ Günümüzde uluslararası sistem, BM üye devletlerden meydana gelmektedir ve BM Şartı'nın 2. maddesinin 1. fıkrasına göre, BM egemen devletlerin eşitliğini esas almaktadır.⁵⁰

Soğuk Savaş sonrası dönemde, küreselleşmenin hız kazanmasıyla beraber, ulus-devletlerin egemenlikleri meselesinde önemli tartışmalar ortaya çıkmıştır. Bu

⁴⁶ Max WEBER (2009), *From Max Weber: Essays in Sociology*, Ed. H. H. Geert, C. Wright Mills, Routledge, London, s. 111.

⁴⁷ Charles TILLY (1985), "War Making and State Making as Organized Crime", *İçinde, Bringing the State Back in*, Ed. Peter B. Evans, Dietrich Rueschemeyer, Theda Skocpol, Cambridge University Press, Cambridge, s. 172-174.

⁴⁸ Jack C. PLANO ve Roy OLTON (1988), *The International Relations Dictionary*, ABC-Clio, California, s. 276.

⁴⁹ Jens BARTELSON (1995), *The Genealogy of Sovereignty*, Cambridge University Press, Cambridge, s. 199-227.

⁵⁰ BİRLEŞMİŞ MİLLETLER (1945), *United Nations Charter*, San Fransisco, <https://www.un.org/en/about-us/un-charter/full-text>, ET. 11.08.2024.

süreçte, genel olarak devletlerin otorite ve kontrollerinin azaldığına dikkat çekilmekle ve bu bağlamda ulus-devlet çağının sonuna gelindiğine dair yorumlar yapılmakla beraber, aslında devletlerin başka alanlarda güç ve kapasitelerini artırdıkları da görülmüştür. Bu doğrultuda, teknolojik gelişmeler sonucu dünya ölçeğinde sermaye, mal, hizmet ve insanların hareketliliğinin artmasıyla beraber egemenliklerin yeni tür ve biçimleri ortaya çıkmıştır.⁵¹ AB gibi egemenliğin ulus-üstü bir otoriteye aktarılmasını esas alan bütünleşmeye dayalı uluslararası bir birlik ortaya çıktığı gibi, başka coğrafyalarda devlet kapasitesini yitirmiş olması nedeniyle egemenliğini kurup sağlayamayan başarısız (*failed*) devletler de görülmüştür.

Egemenlik olgusunu kapsamlı bir şekilde incelemiş ve görüşleri geçerliliğini halen koruyan olan Krasner, egemenliği dört biçimde sınıflandırmaktadır: Uluslararası yasal egemenlik, Westphalian egemenlik, yerel egemenlik ve karşılıklı bağımlı egemenlik.⁵² Bunlardan ilki ve *de facto* devletler için en kritiği olan “uluslararası yasal egemenlik”, devletlerin karşılıklı olarak birbirlerini tanınmasıdır. Uluslararası sistemde devletlerin tanınma statüsüne kavuşmuş olmaları çok önemlidir. Krasner’e göre, tanınma statüsüne kavuşmuş olmak uluslararası sistemde o devletin kabul gördüğü anlamına gelmektedir. Bir devlet ancak bu şekilde diğer devletlerle sorun yaşamadan diplomatik veya ekonomik ilişkiler kurabilir. Tanınmış olmaması, bir devletin diğer devletlerle bu tür ilişkiler kuramayacağı anlamına gelmez; ancak tanınma belirsizliği ortadan kaldırdığı için bu şekilde devletlerarası ilişkiler kurmak çok daha kolaydır.⁵³ “Westphalian egemenlik”, ülkesellik ve dış aktörlerin işlerine müdahale etmemesi anlamına gelmektedir.⁵⁴ Uluslararası yasal egemenlik meşruluk ile ilişkiliyken, Westphalian egemenlik otorite ile ilişkilidir. “Yerel egemenlik” ise, devletin kendi sınırları içerisinde otoritesini etkin bir şekilde kullanabilmesi demektir.⁵⁵ Siyasal düşünceler tarihi içerisinde, öncesinde değinilen, Bodin veya Hobbes gibi önemli filozofların birey, toplum ve devlet arasındaki ilişkiler üzerinden esas olarak ilgilendiği egemenlik türü budur. Yerel egemenlik, otorite ve kontrolü bir arada

⁵¹ Edward S. COHEN (2001), “Globalization and the Boundaries of the State: A Framework for Analyzing the Changing Practice of Sovereignty”, *Governance: An International Journal of Policy and Administration*, Cilt 14, Sayı 1, s. 75.

⁵² Stephen D. KRASNER (1999), *Sovereignty - Organized Hypocrisy*, Princeton University Press, Princeton, s. 3.

⁵³ age. s. 16.

⁵⁴ age. s. 22.

⁵⁵ age. s. 12.

barındırır. Son olarak, “karşılıklı bağımlı egemenlik”, devletlerin sınır hareketlerini kontrol edebilme kapasitesidir ve yalnızca denetim ile ilişkilidir.⁵⁶

1.2. DE FACTO DEVLETLERİN TANIMLANMASI ve KAVRAMSALLAŞTIRILMASI

Uluslararası sistemde devletlerin egemen olarak kabul edilmesi için onların dış egemenliğe, diğer bir deyişle, Krasner’den aktarılan egemenlik türleri esas alınır, uluslararası yasal egemenliğe sahip olması gerekir. Ancak, uluslararası sistem içerisinde, diğer alanlarda asgari düzeyde devlet olma nitelikleri taşımakla ve Krasner’in belirttiği diğer egemenlik türlerine (özellikle de yerel egemenliğe) sahip olmakla beraber, uluslararası yasal egemenliğe sahip olmayan devlet-benzeri yapılar da vardır. Pegg, bu devlet-benzeri yapıları “*de facto* devletler” olarak tanımlamıştır.⁵⁷ *De facto* devletler, belirli bir coğrafya ve zamanda, örgütlü politik liderliğe ve vatandaşlarına hizmet sağlama kapasitesine sahip kurumsal yapılardır. Bu devletler, kendilerini mevcut egemen devletler gibi diğer devletlerle ilişki kurabilme, bağımsız olma ve yaygın olarak tanınma kapasitesine sahip olarak görür. Ancak, *de facto* devletler, uluslararası tanınma elde edememiş oldukları için, uluslararası sistemdeki meşruiyetleri sürekli bir sorgulanma içerisinde.⁵⁸

Kavramın sınırlarının nasıl çizildiğine göre, hangilerinin “*de facto* devlet” olarak tanımlanacağı değişebiliyor olmakla beraber, genel olarak, KKTC, Kosova, Abhazya, Güney Osetya, Transdinyester, Somaliland, Tayvan gibi devlet-benzeri yapılar “*de facto* devlet” kategorisi içerisinde yer alır. Aynı şekilde, yapılan tanıma göre, Filistin veya IKBY de *de facto* devletler içerisinde değerlendirilebilmektedir.⁵⁹ Bu çalışmada incelenecek ülkelerden, Kosova’yı, 2024 yılı itibarıyla, 193 BM üyesi ülkeden 117’si, Abhazya’yı ise 5’i tanımaktadır.

Pegg’in “*de facto* devlet” tanımına karşın, hukuki statüleri olmadığı için, uluslararası sistemdeki devlet-benzeri yapıların tam bir tanımını yapmak ve onları sınıflandırmak her zaman kolay değildir. Bu bağlamda, ilgili literatürde birbirinden

⁵⁶ age. s. 13.

⁵⁷ Scott PEGG 1998, age. s. 26. Aynı şekilde Bahcheli, Bartmann ve Srebnik de 2004 tarihli önemli derlemelerinde “*de facto* devletler” tanımını kullanmıştır. Tozun BAHCHELI, Barry BARTMANN ve Henry SREBRNIK (2004), *De Facto States: The Quest for Sovereignty*, Routledge, Londra. Bu yazarlar, *de facto* devletleri aynı zamanda “beklemekte olan milletler” olarak tanımlamıştır. Buna göre, bu devletler, devlet olmanın tüm diğer gerekliliklerini yerine getirmiş ve dışsal tanınmayı beklemektedirler.

⁵⁸ Scott PEGG 1998, age. s. 26.

⁵⁹ Adrian FLOREA 2017, age. s. 339.

oldukça farklı tanımlar ortaya çıkmıştır. Literatürdeki tanımlamaların en belli başlılarından birisi, Geldenhuys'ın “tartışmalı devlet” (*contested state*) tanımıdır. Geldenhuys'a göre, uluslararası sistemde tanınmıyor olsalar dahi, tartışmalı devletler, son tahlilde devlet olma özelliklerine sahipseler o zaman devlet olarak değerlendirilmelidirler. Geldenhuys, “tartışmalı devlet”i devlet olma niteliklerini taşıyan ve varlığını en az üç yıl sürdüren yapılar olarak tanımlamaktadır. Bu devletlerin, “tartışmalı” olmalarının sebebi, anlaşılacağı üzere, uluslararası sistemde tanınma sağlayamamış veya sınırlı düzeyde sağlayabilmiş olmalarından ileri gelmektedir.⁶⁰

Başka bir tanım, Caspersen'in “tanınmayan devlet”idir (*unrecognized state*). Caspersen'in “tanınmayan devlet” kavramsallaştırması oldukça ayrıntılı ve sınırları net olarak çizilmiştir. Buna göre, “tanınmayan devlet”, *de facto* bağımsızlık elde etmiş, hak iddia ettiği toprakların çoğunluğunu kontrol eden, devlet kurumlarını inşa edebilmiş, bağımsızlık talebinde bulunan ancak uluslararası sistemde hukuki tanınma elde edememiş ve en az iki yıl bu şekilde varlığını sürdürmüş yapılar olarak tanımlanmaktadır.⁶¹ Caspersen'in tanımı, ayrıca, uluslararası hukukta devlet olmayı tanımlayan temel bir sözleşme olan Montevideo Sözleşmesi (1933) ile de örtüşmektedir. Bir sonraki alt başlıkta daha ayrıntılı incelenecek olan sözleşmeye göre, bir siyasi birimin devlet olarak kabul edilebilmesi için sınırları belirli bir bölge, daimi bir nüfus, hükümet işlevlerinin icrası ve diğer devletlerle ilişki kurabilme kapasitesine sahip olması gerekmektedir.⁶²

De facto devletlerin iç egemenliğe sahip olup dış egemenliğe sahip olmamasının, yani uluslararası sistemde tanınmamasının, tam tersi olarak, dış egemenliğe sahip olup iç egemenliğe sahip olmayan devletler de vardır. Jackson, bu devletleri “quasi devlet” (yarı devlet) olarak tanımlamıştır.⁶³ Bu devletler, özellikle sömürgecilik sonrası bağımsızlığını kazanmış üçüncü dünya ülkelerinde sık görülür. Günümüzde toprakları üzerinde tam egemenlik kuramayan Somali, Suriye, Yemen, Afganistan ve birçok orta Afrika ülkesindeki devleti bu kategori içerisinde değerlendirmek mümkündür. Öte yandan, Kolsto, Jackson'un “quasi devlet”

⁶⁰ Deon GELDENHUYS 2009, age. s. 28.

⁶¹ Nina CASPERSEN 2012, age. s. 2-3 ve 11.

⁶² MİLLETLER CEMİYETİ (1936), *League of Nations: Treaty Series, Treaties and international Engagements registered with the Secretariat of the League of Nations*, s. 25 ve 27, <https://treaties.un.org/doc/Publication/UNTS/LON/Volume%20165/v165.pdf>, ET. 11.08.2024.

⁶³ Robert H. JACKSON (1990), *Quasi-States: Sovereignty, International Relations and Third World*, Cambridge University Press, Cambridge, s. 21.

tanımından esinlenerek, Pegg'in "de facto devlet" olarak tanımladığı yapılara "tanınmayan quasi devlet" adını vermiştir. Kolsto, iç egemenliğe sahip olmayan devletler için "başarısız devlet" (*failed state*) tanımının daha uygun olacağını söyler. Kolsto'nun "tanınmayan quasi devlet" tanımına girebilmesi için bir devletin belirli bir bölgeyi denetimi altına alabilmesi, bağımsız devletler gibi tanınma arayışı içerisinde olması ve en az iki yıl varlığını sürdürmüş olması gerekmektedir.⁶⁴

Kolsto'ya göre, literatürde, uluslararası sistemde devlet niteliklerine sahip olup resmi düzeyde tanınmayan devlet-benzeri yapılara dair bu farklı farklı tanımlar bir "terminolojik anarşi" yaratmıştır ve bu durum bu yapıların analizini de zorlaştırmaktadır. Yapılması gereken, bu terminolojik çoğulculuğun ortadan kaldırılması ve asıl olarak bu yapıların tam olarak ne olduklarına, nasıl davrandıklarına ve kendileri dışındaki aktörlerle nasıl ilişkiye girdiklerine odaklanmaktır.⁶⁵ Bu bağlamda, bu çalışmada, bu farklı tanımlar içerisinden Pegg'in "*de facto* devlet" tabiri benimsenmiştir ki Kolsto'nun önerisi de bu yöndedir.⁶⁶ Aslında, Caspersen'in "tanınmayan devlet" tanımının detayları oldukça ayrıntılı bir şekilde belirlenmiş olmakla birlikte, "tanınmayan" ifadesi "hiç tanınmayan" anlamına gelebilmekte, bu da yanlış anlaşılmalara kapı aralayabilmektedir; çünkü, bazı *de facto* devletleri gerçekten hiçbir diğer devlet tanımazken (örneğin KKTC) bazıları kısmi düzeyde (Abhazya), bazıları ise BM üyesi ülkelerin çoğu (Kosova) tarafından tanınmaktadır.

1.3. ULUSLARARASI SİSTEM VE *DE FACTO* DEVLETLER

Yukarıdaki zemin üzerine ifade edilebilir ki, *de facto* devletler, hukuki olarak tanınmıyor ve bu bakımdan uluslararası sistemde bir anomali olarak kabul ediliyor olsalar bile, gene de, uluslararası sistemin fiili (*de facto*) olarak parçasıdır ve uluslararası sistem tarafından şekillendirilir ve sınırlandırılırlar. Bu bakımdan, *de facto* devletlerin uluslararası sistemle nasıl bir ilişki içerisinde olduklarını anlamak önemlidir. Caspersen ve Stansfield'e göre, özellikle Soğuk Savaş sonrası dönemde etnik milliyetçiliğin gücünün artmasıyla ilişkili olarak, *de facto* devletlerin uluslararası sistemdeki yerini anlayabilmek için temel mesele, etnik milliyetçiliğin kitleleri

⁶⁴ Pal KOLSTO (2006), "The Sustainability and Future of Unrecognized Quasi-States", *Journal of Peace Research*, Cilt 43, Sayı 6, s. 725.

⁶⁵ Pal KOLSTO (2022), "What's in a name? 'De facto states', terminological choices, and normative consequences", *Pathways to Peace and Security*, Cilt 1, Sayı 62, s. 30.

⁶⁶ age. s. 39.

harekete geçirme gücünü anlayabilmektir.⁶⁷ Milliyet, Sovyetler sonrası *de facto* devletlerdeki halkların, hami devletle olan ilişkiler, yerel kurumlara olan güven veya ebeveyn devlete dönüp dönmeme gibi konulardaki tutumlarını belirleyen temel açıklayıcı değişken olmuştur.⁶⁸ Nitekim, etnik milliyetçilik, Kosova ve Abhazya’da da çok önemli bir rol oynayagelmıştır. Kosova’da Arnavutlar ve Sırpalar, Abhazya’da ise Gürcüler ve Abhazlar arasındaki etnik çatışma bu *de facto* devletleri şekillendiren temel dinamik olmuştur.

Benzer doğrultuda, küreselleşme de *de facto* devletlerin ortaya çıkışında etkili olmuş bir diğer önemli olgudur. Küreselleşme ile beraber merkezi devletler, egemen oldukları sınırlar içerisindeki sermaye, mal, hizmet ve insan hareketlerini kontrol altına alma konusunda büyük değişim yaşamıştır. Bu değişim, bazı devletlerin meşruiyet ve otorite kaybederek daha zayıf ve kırılgan olmalarını beraberinde getirmiş ve bu şekilde *de facto* devletlerin ortaya çıkışına zemin hazırlanmıştır.⁶⁹ Nitekim Kosova’nın ortaya çıkışı Sırbistan devletinin, Abhazya’nın ortaya çıkışı ise Gürcistan devletinin otorite kaybetmesi ile ilişkilidir.

Uluslararası sistemde, *de facto* devletler açısından temel bir ikilem, “self determinasyon” (kendi kaderini tayin) ile “toprak bütünlüğü” ilkeleri arasındadır. Bir taraftan, demokratik ilkeler gereği, halkların self-determinasyon hakkının olduğu kabul edilir. Ancak diğer taraftan, self-determinasyon hakkı, ebeveyn devletin toprak bütünlüğünü bozucu bir etki yapmaktadır. Dolayısıyla, uluslararası sistemde self-determinasyon ve toprak bütünlüğü ilkeleri arasında devamlı bir gerilim vardır ve hangisinin baskın geleceği *de facto* devletlerin geleceğini doğrudan etkilemektedir.⁷⁰ Bu bağlamda, örneğin, Kosovalı Arnavutların self-determinasyon hakkı Sırbistan’ın toprak bütünlüğü ile, Abhazya’nın self-determinasyon hakkı ise Gürcistan’ın toprak bütünlüğü çelişmektedir.

De facto devletlerin bağımsızlık ve tanınma kazanabilmesi için anılan iki ilkedden self-determinasyonun toprak bütünlüğüne baskın gelmesi gerekmektedir. Ancak hangisinin baskın geleceği uluslararası sistem içindeki karmaşık güç dengeleri

⁶⁷ Nina CASPERSEN ve Gareth STANSFIELD (2011), “Introduction”, *İçinde, Unrecognized States in the International System*, Ed. Nina Caspersen, Gareth Stansfield, Routledge, Londra, s. 2-3.

⁶⁸ John O’LOUGHLIN, Vladimir KOLOSSOV ve Gerard TOAL (2014), “Inside the post-Soviet de facto states: a comparison of attitudes in Abkhazia, Nagorny Karabakh, South Ossetia, and Transnistria”, *Eurasian Geography and Economics*, Cilt 55, Sayı 5, s. 423.

⁶⁹ Tozun BAHCHELI, Barry BARTMANN ve Henry SREBRNIK (2004), “Introduction: A new world of emerging states”, *İçinde, De Facto States: The Quest for Sovereignty*, Ed. Tozun Bahcheli, Barry Bartmann and Henry Srebrnik, Routledge, Londra, s. 1.

⁷⁰ Scott PEGG 1998, age. s.127.

içerisinde belirlenir. Bu süreçte *de facto* devletlerin hami devletinin gücü ve çıkarları bilhassa belirleyici olmaktadır.⁷¹ *De facto* devletler, çoğu zaman siyasi, askeri ve ekonomik açıdan hami devlete bağımlıdırlar. O kadar ki, hami devlet olmaksızın birçok *de facto* devletin varlığını sürdürebilmesi dahi mümkün değildir.⁷² Örneğin, KKTC'nin durumunda Türkiye'nin, Abhazya ve Güney Osetya'nın durumunda ise Rusya'nın gücü ve çıkarları oldukça belirleyicidir ve bu *de facto* devletler varlıklarını büyük oranda bu iki hami devlete borçludur.⁷³ Aynı şekilde, Kosova'nın da net bir hami devleti olmamakla beraber, genel olarak ABD'nin ve AB'nin desteği ile varlığını sürdürdüğü söylenebilir. Bununla beraber, Somaliland gibi hami devleti olmadan varlığını sürdüren *de facto* devletler de vardır.

Hami devletlerle ilişkili olarak, dış askeri müdahaleler de *de facto* devletlerin kurulmaları ve varlıklarını sürdürmelerinde oldukça önemlidir. Birçok *de facto* devletin ilk ortaya çıkışında dış askeri müdahale büyük rol oynamıştır. Örneğin, KKTC Türkiye'nin, Kosova ise NATO'nun müdahalesi sonrasında ortaya çıkmıştır. Aynı şekilde, Rusya'nın 2008'deki askeri müdahalesi de Abhazya ve Güney Osetya'nın varlıklarını sürdürmelerinde belirleyici olmuştur. Aynı doğrultuda, bölgesel güç dengeleri de *de facto* devletler için çok önemlidir. Örneğin, Rusya, Abhazya ve Güney Osetya üzerinden Kafkasya üzerindeki nüfuzunu artırma ve bu iki *de facto* devleti Gürcistan'a karşı birer enstrüman olarak kullanma peşindedir. Buna karşılık, ABD de Rusya'nın bölgedeki etkisini azaltabilmek amacıyla anılan iki *de facto* devletin ebeveyn devleti olan Gürcistan'ı desteklemektedir. Bu bağlamda, Rusya'nın 2008'deki Abhazya ve Güney Osetya hamlesinin, ABD ve AB'nin Sırbistan'ın itirazlarına rağmen Kosova'nın bağımsızlığını tanıması sonrasında gelmiş olması bir tesadüf değildir.⁷⁴

Uluslararası sistem içerisinde düzen ve istikrarın tesis edilme motivasyonu ağır bastığı ölçüde, toprak bütünlüğü ilkesi kapsamında, *de facto* devletlerin bağımsızlığı ve tanınması değil, ebeveyn devletlerine yeniden entegre edilmesi yolu tercih edilmektedir. Ancak, bu da maliyetsiz bir süreç değildir. Ebeveyn devlete entegre olmak istemeyen *de facto* devlet bu duruma silahlı direnişle karşı koyabilir. Örneğin,

⁷¹ Nina CASPERSEN 2009, age. s. 47.

⁷² Dov LYNCH (2004), *Engaging Eurasia's Separatist States: Unresolved Conflicts and De Facto States*, United Nations Institute of Peace Press, Washington DC., s. 21.

⁷³ Mikulas FABRY (2017) "Unrecognized States and National Identity", *İçinde, Unrecognized States and Secession in the 21st Century*, Ed. Martin Riegl, Bohumil Doboš, Springer, Cham, s. 31.

⁷⁴ Deon GELDENHUYS 2009, age. s. 85.

Eritre, Etiyopya ile böyle bir entegrasyon denemesine direniş göstermiş ve en sonunda bağımsız olmayı başarmıştır. Öte yandan, Çeçenistan, 1990’larda *de facto* bağımsız olmakla birlikte, 2000 yılında Rusya’ya zorla entegre edilmiştir.⁷⁵

Uluslararası sistemin aktörleri çok farklı biçimlerde *de facto* devletlerle ilişki içerisine girebilirler. Bu ilişkiler, olumlu ya da olumsuz bir bağlamda olabilir.⁷⁶ Buna göre, uluslararası toplum *de facto* devlete ambargo ve yaptırım uygulayarak o devletin varlığına karşı çıkabilir. Örneğin, KKTC bu kapsamda bir *de facto* devlettir. Başka ilişki biçimi, *de facto* devletle hiçbir ilişki veya diyalog içerisine girilmeyip yok sayılmasıdır. Somaliland da bu kategoridedir. Öte yandan, son yıllarda, *de facto* devletlerin uluslararası sistemden dışlanmaları ve izole edilmelerinin bu devletlerle ilişkili olarak yaşanan anlaşmazlıkları daha çözümsüz hale getirdiği görülmüştür. Bu doğrultuda, üçüncü bir ilişki biçimi olarak, hukuki olarak tanımamaya devam etmekle beraber, *de facto* devletle fiili olarak tanıyormuş gibi ilişki kurulma durumu (*engagement without recognition*) yaygınlık kazanmıştır.⁷⁷ Tayvan bu kategorideki *de facto* devletlerden en bilinenidir. Tayvan, hukuken çok az ülke tarafından tanınıyor olmakla beraber, fiilen dünyadaki ülkelerin çoğuyla ilişkileri vardır.

De facto devletler, nihai hedefleri olan uluslararası tanınma sağlayabilmek ve bu doğrultuda uluslararası toplumla ilişkilerini ilerletebilmek için dış ilişkilerinde belli stratejiler doğrultusunda hareket ederler. *De facto* devletlerin dış politikalarındaki en önemli hedefleri askeri, siyasi ve ekonomik olarak varlıklarını sürdürülebilir kılmaktır.⁷⁸ *De facto* devletlerin varlıklarını sürdürülebilir kılması ise, kurumlarını inşa edebilmeleri, halklarına hizmet götürebilmeleri ve ülkelerine ekonomik gelir sağlayabiliyor olmalarına bağlıdır. Bir *de facto* devlet, tüm bunları yerine getirebildiği ölçüde dışsal meşruiyet sorununu aşma konusunda işi daha kolay hale gelmektedir. Bununla beraber, *de facto* devletler tanınma sağlayabilmek için dış ilişkilerinde belli stratejiler izledikleri gibi, içinden koptukları ebeveyn devletler de onların tanınmaması için karşı dış politika stratejileri yürütebilirler.⁷⁹ Bu bağlamda, örneğin, Sırbistan Kosova’nın, Gürcistan Abhazya ve Güney Osetya’nın, Güney Kıbrıs Rum Kesimi

⁷⁵ Sebastian REILTZ (2019), “The Stabilisation Dilemma: Conceptualising International Responses to Secession and De facto States”, *East European Politics*, Cilt 35, Sayı 3, s. 327.

⁷⁶ Scott PEGG 1998, age. s. 177.

⁷⁷ James KER-LINDSAY ve Eiki BERG (2018), “Introduction: A Conceptual Framework for Engagement with de facto States”, *Ethnopolitics*, Cilt 17, Sayı 4, s. 335.

⁷⁸ Francis OWTRAM (2011), “The Foreign Policy of Unrecognized States”, *İçinde, Unrecognized States in the International System*, Ed. Nina Caspersen ve Gareth Stansfields, Routledge, Londra, s. 136.

⁷⁹ Bu konuda detaylı bir çalışma için, James KER-LINDSAY (2012), *The foreign policy of counter secession: Preventing the recognition of contested states*, Oxford University Press, Oxford.

KKTC'nin, Çin de Tayvan'ın uluslararası düzeyde tanınmasını engellemek için çabalamaktadır.

İkinci Dünya Savaşı sonrası dönemde, sömürge ülkeler bağımsızlıklarını kazanırken, uluslararası sistemde self-determinasyon dışsal tanınma için yeterli görülürken, Soğuk Savaş sonrası dönemde ek kriterler de aranmaya başlanmıştır. Bu kriterlerin başında demokrasi, insan hakları ve azınlık haklarının güvence altına alınması gelmektedir. Örneğin, AT'nin Badinter Komisyonu, Kosova'dan “statüden önce standartlar”, yani, bağımsız bir ülke olarak tanınmadan önce belirli liberal-demokratik ilkeleri yerine getirmesini talep etmiştir.⁸⁰ Bu doğrultuda, bazı *de facto* devletler, dışsal tanınma sağlayabilmek için bu kriterleri de yerine getirme çabası içine girmiş,⁸¹ bir sonraki bölümde daha detaylı ele alınacağı üzere, “tanınma için demokratikleşme” stratejileri geliştirmiş ve uluslararası norm ve standartlara uyduklarını uluslararası topluma ispatlamaya çalışmışlardır. Bu amaçla, demokratik kurumların kurulması ve temel insan ve azınlık haklarının korunması yönünde adımlar atmışlardır. Bu durum, uluslararası toplumdaki imajları için oldukça önemli olduğu için, *de facto* devletler hem içeride hem de dışarıda meşruluklarını koruyabilmek adına çoğulcu ve demokratik görünmeye özen göstermişlerdir.⁸²

Öte yandan, *de facto* devletler, eğer uzun süre tanınma elde edememişlerse bu defa da demokratikleşme konusunda isteksiz davranabilmektedirler. *De facto* devletlerin demokratikleşmesinde temel motivasyon tanınma olduğu için, tanınma sağlanamadığı takdirde bu yöndeki motivasyon da düşebilmekte, demokratikleşme için gerekli reformlar zor ve gereksiz olarak algılanabilmektedir. Böyle durumlarda *de facto* devletler, çoğulcu ve demokratik bir yönetim şekli yerine içe kapanabilmekte, demokratikleşme yerine güçlü müttefikler edinmeye dönük bir arayış içerisine girmeye çalışabilmekte ve bu doğrultuda daha güvenlik odaklı politikalar izleyebilmektedir. Bu durum bilhassa Sovyetler sonrası coğrafyadaki *de facto* devletlerde görülebilen bir durumdur.⁸³

Hukuken tanınmıyor olmalarıyla ilişkili olarak *de facto* devletlerin birçok siyasi ve ekonomik sorunu vardır. Bunların en belli başlılarından birisi, ticari ilişkiler

⁸⁰ Nina CASPERSEN (2015), “The Pursuit of International Recognition After Kosovo”, *Global Governance*, Cilt 21, Sayı 3, s. 393.

⁸¹ age. s. 395.

⁸² Matan CHOREV (2011), “Unrecognized States and Globalization”, *İçinde, Unrecognized States in the International System*, Ed. Nina Caspersen ve Gareth Stansfields, Routledge, Londra, s. 32.

⁸³ Nina CASPERSEN 2011b, age. s. 87.

kuramadıkları için *de facto* devletlerin ekonomilerini geliştiremiyor olmalarıdır. Başka devletlerle kolay ticari ilişki kuramadıkları gibi, *de facto* devletler, ayrıca uluslararası kuruluşların hibe ve fonlarından da diğer egemen devletler gibi kolayca yararlanamamaktadırlar. Bu sebeplerle, çoğu zaman *de facto* devletler iktisadi olarak hami devletiyle güçlü ve asimetrik bir bağımlılık ilişkisi içerisine girmek zorunda kalmaktadır. Aynı şekilde, iktisadi zorluklar ve hukuken tanınmama durumu *de facto* devlette birçok yasadışı faaliyetin sürmesini de beraberinde getirebilmektedir. Bu durum *de facto* devletleri sürekli bir korku ve güvensizlik ortamı içerisinde bırakmaktadır.⁸⁴

De facto devletlerin uluslararası sistemdeki yerine dair diğer bir önemli mesele de, bu yapıların gelecekteki yeridir. *De facto* devletlerin siyasi liderleri ve yöneticileri, dış dünyaya ülkelerini yönetebildiklerini ispat etme amacındadırlar. Bu bağlamda, *de facto* devletlerin uluslararası toplum ile girdikleri diyalogun temel hedefi her daim self-determinasyon ilkesi doğrultusunda bağımsız bir devlet olarak tanınmaktır. Ancak, *de facto* devletler uluslararası sistemde bir anomali oldukları için, bu hedeflerine ulaşmaktan öte, mevcut varlıklarını sürdürüp sürdüremeyecekleri dahi oldukça belirsizdir. Pegg, *de facto* devletlerin akıbetinin nasıl sonlandığına dair yaptığı araştırmada, bu yapıların askeri olarak mağlup edilip ortadan kalkma, *de facto* olarak mevcut durumuna devam etme, alternatif bir statüyle devam etme, federal bir şekilde ebeveyn devlete entegre olma ve bağımsız ve tanınmış olma hedefine ulaşma gibi seçeneklerden birisi ile karşı karşıya olduklarını belirtmiştir.⁸⁵

1.4. ULUSLARARASI HUKUK VE *DE FACTO* DEVLETLER

Uluslararası hukukta devlet olma şartını belirleyen ilk ve en önemli düzenleme, önceden değinildiği üzere, 1933 tarihli “Montevideo Sözleşmesi”dir.⁸⁶ Montevideo Sözleşmesi, devlet olmayla ilgili uluslararası hukuk kuralları ve standartlar getiren, Amerika kıtası menşeli bir uluslararası sözleşmedir. Montevideo Sözleşmesi’nden sonra da uluslararası düzeyde devleti tanımlamaya dönük sözleşmeler yazılmış; ancak

⁸⁴ Mikulas FABRY 2017, age. s. 31.

⁸⁵ Scott PEGG 1998, age. s. 204.

⁸⁶ Örneğin, 1990’ların ilk yarısında, Yugoslavya İç Savaşı esnasında kurulan Badinter Komisyonu, uluslararası tanınmaya dair yeni kriterler getirmeye çalışmıştır. Bu konuda, Ezeli AZARKAN (2016a), “Devletlerin Tanınmasında Dönüm Noktaları: Badinter Komisyonu ve Kosova’nın Tanınması”, *İnönü Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, Cilt 7, Sayı 1, s. 143-184.

bunlar beklenen etkiyi yapmamıştır.⁸⁷ Montevideo Sözleşmesi'nin birinci maddesine göre,

*“Bir uluslararası hukuk kişisi olarak devlet şu niteliklere sahip olmalıdır: a) sürekli bir nüfus, b) sınırları belli bir toprak parçası, c) hükümet ve d) diğer devletler ile ilişkiye girebilme kapasitesi.”*⁸⁸

Sınırları belli olan bir devlet, komşu olduğu diğer devletlerden ayrışır. Sınırlar, bir devletin otorite ve denetiminin erişebileceği nihai noktayı göstermektedir. Devletin kendi sınırları içerisinde yegâne otorite, yani egemen, olması şarttır. Ayrıca, devletin sınırları içerisindeki nüfusa hükümetler aracılığıyla hizmet götürebilmesi, bu şekilde devlet olma işlevlerini yerine getirebilmesi gerekir. Son olarak, bir devletin, başka devletlerle ilişki kurabilmesi şarttır. Başka devletlerle ilişki kurmada tanınma önemli bir etkidir.⁸⁹

Montevideo Sözleşmesi'ne göre tanınmamış olmak, bir siyasal birimin devlet olma niteliklerine ve kapasitesine sahip olmadığı anlamına gelmez. Sözleşmenin üçüncü maddesine göre,

*“Devletin siyasi varlığı, diğer devletlerin tanınmasına bağlı değildir. Devlet, tanıma gerçekleşmeden önce bütünlüğünü ve bağımsızlığını savunma, kendini koruma ve refahını sağlama ve bunun sonucu olarak, kendisini uygun gördüğü şekilde örgütleme, menfaatleri doğrultusunda yasal düzenlemeler yapma, hizmetlerini icra etme ve mahkemelerinin yargı yetkilerini ve alanlarını belirleme hakkına sahiptir.”*⁹⁰

De facto devletlerin uluslararası hukuktaki en büyük sorunu elbette ki hukuken tanınma elde edememiş olmalarıdır. Ancak *de facto* devletler tanınmasa dahi, Montevideo Sözleşmesi'nde devlet olmanın, sınırlar, nüfus, hükümet ve dış ilişkiler şeklindeki şartlarını yerine getirebilir. Montevideo Sözleşmesi'ne göre devlet olma şartlarını sağlayan ama uluslararası sistemde hukuken tanınmayan *de facto* devletler de diğer egemen devletler gibi uluslararası hukukta aynı haklara ve yükümlülüklerle sahiptir.⁹¹ Bu bağlamda, Kosova ve Abhazya da Montevideo Sözleşmesi'ne göre “devlet” olma kriterlerini yerine getirmekte ve diğer egemen devletlerle aynı haklara ve yükümlülüklerle sahip olmaktadır.

⁸⁷ Ezeli AZARKAN (2016b), “Devletlerin Tanınması ve 1933 Montevideo Sözleşmesi”, *Gaziantep University Journal of Social Sciences*, Cilt 15, Sayı 4, s. 1066.

⁸⁸ MİLLETLER CEMİYETİ 1936, age. s. 25 ve 27.

⁸⁹ Ezeli AZARKAN 2016b, age. s. 1056 ve 1059.

⁹⁰ MİLLETLER CEMİYETİ 1936, age. s. 25.

⁹¹ Deon GELDENHUYS 2009, age. s. 14.

Montevideo Sözleşmesi'nin "devlet" olmaya uluslararası tanınma şartı getirmemiş olmasına rağmen, bu konu üzerine uluslararası hukukta farklı yaklaşımlar vardır. Tanınmanın uluslararası hukukta devlet olarak değerlendirilmenin bir önkoşulu olup olmadığına dair "ilan teorisi" ve "kurucu teori" şeklinde iki tür yaklaşım mevcuttur. İlan teorisine göre, Montevideo Sözleşmesi'ndeki gibi, bir devletin hukuki düzeyde devlet olarak kabul edilmesi için uluslararası düzeyde tanınmış olması şart değildir. Ancak kurucu teoriye göre, Montevideo Sözleşmesi'nin aksine, devlet olarak kabul görmek için uluslararası tanınma gerekmektedir. Bu bağlamda, *de facto* devletler uluslararası hukukta ilan teorisine göre "devlet" şeklinde kabul görürken, kurucu teoriye göre devlet olma koşullarını sağlamamaktadır.⁹²

Öte yandan, tanınma, devlet olmanın bir koşulu sayılmasa dahi, bir devletin uluslararası hukuktaki statüsünü belirleyen en önemli koşullardan bir tanesidir. Montevideo Sözleşmesi'nin altıncı maddesine göre,

*"Bir devletin tanınması, yalnızca, tanıyan devletin tanınan devletin kişiliğini uluslararası hukuk tarafından belirlenen tüm haklar ve yükümlülükler ile birlikte kabul ettiğini ifade etmektedir."*⁹³

Bu bağlamda, devletler için tanınmış olmak çok büyük önem taşımaktadır çünkü siyasal ve ekonomik ilişkiler, uluslararası kuruluşlara üyelikler ve anlaşmalar esas olarak tanınmış devletler tarafından yerine getirilmektedir. Diğer taraftan, Montevideo Sözleşmesi'nin yedinci maddesine göre *"Bir devletin tanınması açık veya örtülü olabilir."*⁹⁴

Uluslararası hukukla ilişkili olarak *de facto* devletleri ilgilendiren önemli meselelerden bir diğeri, öncesinde değinilen, toprak bütünlüğü ile self determinasyon ilkeleri arasındaki gerilimdir. Devletlerin toprak bütünlüğünün korunması (*uti possidetis juris*) uluslararası hukukun en önemli prensiplerinden birisidir. Bu bağlamda, uluslararası hukukta toprak bütünlüğü çoğu zaman self-determinasyon hakkına baskın gelmektedir. Bu durum ise, varlıklarını self-determinasyon ilkesine dayandırmış olan *de facto* devletlerin aleyhinedir. Örneğin, Kosova'nın 2008 yılındaki bağımsızlık ilanını değerlendiren UAD, bağımsızlık ilanını uluslararası hukuka aykırı bulmamış ancak toprak bütünlüğü ilkesinin uluslararası hukuk düzeninin önemli bir

⁹² James CRAWFORD (2007), *The Creation of States in International Law*, Oxford University Press, Oxford, s. 19.

⁹³ MİLLETLER CEMİYETİ 1936, age. s. 25.

⁹⁴ age. s. 25.

parçası olduğuna da vurgu yapmıştır.⁹⁵ Bu bağlamda, mevcut uluslararası sistemin tanınma rejiminin uluslararası hukuku toprak bütünlüğü ilkesinden yana yorumlamaya eğilimli olduğu iddia edilebilir.⁹⁶ Ancak, burada son tahlilde belirleyici olanın gene uluslararası sistemdeki güç dengeleri olduğu unutulmamalıdır. Örneğin, Batı'nın desteğiyle Kosova, Sırbistan'ın toprak bütünlüğü aleyhine ayrı bir *de facto* devlet haline gelebilmiş ve BM üyesi devletlerin yaklaşık 3'te 2'si tarafından tanınabilmiştir.

De facto devletlere dair sunulan genel düzeydeki bu arkaplandan sonra, bu çalışma açısından önemli olan *de facto* devletlerde demokrasi ve demokratikleşmedir. Bu konu da çalışmanın bir sonraki bölümünde ele alınacaktır.

⁹⁵ ULUSLARARASI ADALET DİVANI (2010), *Accordance with international law of the unilateral declaration of independence in respect of Kosovo*, I.C.J. Reports 2010, p. 403, <https://www.icj-cij.org/public/files/case-related/141/141-20100722-ADV-01-00-EN.pdf>, ET. 11.08.2024.

⁹⁶ Martin RIEGL ve Bohumil DOBOS (2017), “(Super)Power Rule: Comparative Analysis of Parent States”, *İçinde, Unrecognized States and Secession in the 21st Century*, Ed. Martin Riegl, Bohumil Doboš, Springer, Cham, s. 87-88.

BÖLÜM II

***DE FACTO* DEVLETLERDE DEMOKRASİ VE DEMOKRATİKLEŞME**

De facto devletlere dair egemenlik, tanım, uluslararası sistem ve uluslararası hukuku merkezine alan genel bir girişten sonra, çalışmanın bu bölümünde, *de facto* devletlerde demokrasi ve demokratikleşme konusu ele alınacaktır. Bu amaçla, öncelikle, genel düzeyde demokratikleşme konusu kısaca özetlenecek, daha sonra, *de facto* devletlerde demokratikleşmenin özgüllükleri ortaya koyulacaktır. Sonrasında, *de facto* devletlerde demokratikleşme açısından önemli bir konu olan “tanınma için demokratikleşme” stratejisi incelenecek ve bununla bağlantılı olarak demokratikleşme süreçlerinde hami devletlerin rolü ele alınacaktır. Etnik çatışma ve güvenlik sorunlarının demokratikleşmeye olan etkisinin değerlendirilmesinin ardından son olarak ise demokratikleşmenin *de facto* devletlerde uluslararası tanınmaya etki edip etmediği analiz edilecektir.

2.1. GENEL DEMOKRATİKLEŞME

Demokratikleşme, bir ülkedeki siyasal rejimin yapısal bir dönüşüm geçirerek otoriterden demokratik olana geçiş yapmasına denir. Demokratik bir rejime geçişin asgari şartı serbest, adil ve rekabetçi seçimlerin yapılmasıdır ancak olgun bir demokrasiden bahsedilebilmesi için rekabetçi seçimlere ek olarak temel hak ve özgürlüklerin korunduğu ve hukukun üstünlüğü ilkesini içeren bir siyasal rejim şarttır.⁹⁷ Demokratikleşme, bazen ayaklanma, devrim ya da işgal gibi sebeplerle, bazen de eski otoriter rejimdeki iktidar sahiplerinin kendi iradeleriyle veya dışsal baskıyla demokratikleşme yönünde adımlar atmaya karar vermesiyle gerçekleşir. Örneğin, Fransa, Hollanda, Belçika gibi ülkelerde, II. Dünya Savaşı’nın bitmesi ve işgalin sonlanmasıyla beraber, eski demokratik rejimler restore edilmiştir. Aynı dönemde, Batı Almanya ve Japonya’da ise dış destekle demokratik rejimler inşa edilmiştir.

⁹⁷ Yaprak GÜRSOY (2015), “Rejim Değişiklikleri: Otoriterleşme ve Demokratikleşme”, *İçinde, Karşılaştırmalı Siyaset: Temel Konular ve Yaklaşımlar*, Ed. Sabri Sayarı, Hasret Dikici Bilgin, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul, s. 85-86.

Türkiye, Yunanistan, İspanya ve Brezilya gibi ülkelerde, mevcut otoriter rejimin sivil veya askeri liderleri demokratikleşme sürecini kendileri başlatmıştır. Kolombiya, Venezuela ve Arjantin gibi ülkelerde ise demokratikleşme bunu talep eden toplumsal grupların baskısıyla gerçekleşmiştir.⁹⁸

Genel itibarıyla, demokratikleşme, 18. yüzyılın sonundan itibaren dalgalar halinde gerçekleşmiştir. Farklı siyaset bilimciler farklı zaman aralıkları kullansa da, bu konuda en çok referans verilen Huntington'a göre⁹⁹, birinci dalga demokratikleşme 1820'lerde başlayıp 1920'lerde bitmiştir. Bu dönemde, İngiltere, ABD, Fransa, İtalya, Arjantin gibi ülkelerde asgari standartlarda demokratik rejimler kurulmuştur. İki dünya savaşı arasında ters yöndeki otoriterleşme dalgasından sonra, ikinci demokratikleşme dalgası, İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra başlayıp 1960'ların başında bitmiştir. Bu dalga, Batı Almanya, İtalya, Japonya ile beraber Türkiye, Brezilya, Kosta Rika gibi ülkeleri de kapsamıştır. 1960'larda tekrardan bir otoriterleşme dalgasının başlamasının ertesinde, üçüncü demokratikleşme dalgası 1974'te Portekiz'deki Karanfil Devrimi ile başlamış ve 2000'lere kadar sürmüştür. Bu dalga, önce Güney Avrupa ve Latin Amerika ülkelerini etkisi altına almış, sonrasında, 1991'de Sovyetler Birliği'nin dağılmasıyla Doğu Avrupa ülkelerine yayılmıştır.¹⁰⁰

Üçüncü dalga içerisinde demokratikleşen ülkelerin en belirgin özelliklerinden birisi, bu ülkelerin çoğunun ne tamamen demokratikleşebilmiş ne de otoriter rejime geri dönmüş olmalarıdır.¹⁰¹ Üçüncü dalga demokratikleşme ile beraber, demokrasinin konsolide olmasının bir zorunluluk olmadığı daha iyi anlaşılmıştır. Bu sebeple, üçüncü dalga demokratikleşme sonrasında demokratikleşme konusunda ne demokratik ne otoriter “ara” veya “hibrit rejimler” tartışması başlamış ve bu ara rejimler çeşitli biçimlerde sınıflandırılmış ve alt kategorilere ayrılmıştır. Bu tür rejimlere özellikle Doğu Avrupa ve Latin Amerika ülkelerinde sıkça rastlanmaktadır. Bu rejimlerin temel özelliği, başta seçimler olmak üzere, demokrasinin asgari koşullarını sağlamakla

⁹⁸ age. s. 91.

⁹⁹ Samuel P. HUNTINGTON (1991), *The Third Wave: Democratization in the Late 20th Century*, University of Oklahoma Press, Norman, s. 16; Philippe C. SCHMITTER, Terry Lynn KARL (1991), “What Democracy is ...and is not”, *Journal of Democracy*, Cilt 2, Sayı 3, s. 75-76.

¹⁰⁰ Yunus SÖZEN (2015), “Siyasi Rejimler: Demokrasiler ve Diğer Sistemler”, *İçinde, Karşılaştırmalı Siyaset: Temel Konular ve Yaklaşımlar*, Ed. Sabri Sayarı, Hasret Dikici Bilgin, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul, s. 64-66.

¹⁰¹ age. s. 66-67.

beraber, yargı bağımsızlığı, temel hak ve özgürlükler ve medya ve ifade özgürlüğü gibi konularda ciddi sorunlar yaşamalarıdır.¹⁰²

Genel demokratikleşme süreçlerine dair temel trendler şüphesiz her devlet için önemlidir ancak bu çalışmanın ana odak noktası *de facto* devletlerde demokratikleşmedir. Bu sebeple, genel demokratikleşmeye dair sunulan bu kısa arkaplandan sonra, bir sonraki başlıkta bu konu ele alınacaktır.

2.2. DE FACTO DEVLETLERDE DEMOKRATİKLEŞME

Sovyetler Birliği'nin dağılmasından sonraki süreçte, yeni devlet-benzeri yapılar ortaya çıktığında ve bu *de facto* devletlerle ilgili tartışmalar ilk başladığında, demokratikleşme bu tartışmalardan birisi olmamıştı çünkü geleneksel demokratikleşme teorilerinde devletlerin demokratikleşebilmesi için dışsal egemenliğe sahip olmaları bir önkoşul olarak öne sürülmekteydi.¹⁰³ Dolayısıyla, dışsal egemenliğe sahip olmadan demokratikleşmenin ne derece mümkün olduğu önemli bir soru işaretiydi. Ancak, Tayvan, KKTC ve Kosova gibi *de facto* devletlerin kısmen ya da tam demokratik bir rejime sahip olmaları, *de facto* devletlerde de demokratikleşme olabileceğini göstermiştir çünkü *de facto* devletlerde Krasner'in tanımladığı egemenlik türlerinden uluslararası yasal egemenlik olmasa bile diğer egemenlik türleri vardır ve bu da demokratikleşmeyi mümkün kılar.¹⁰⁴

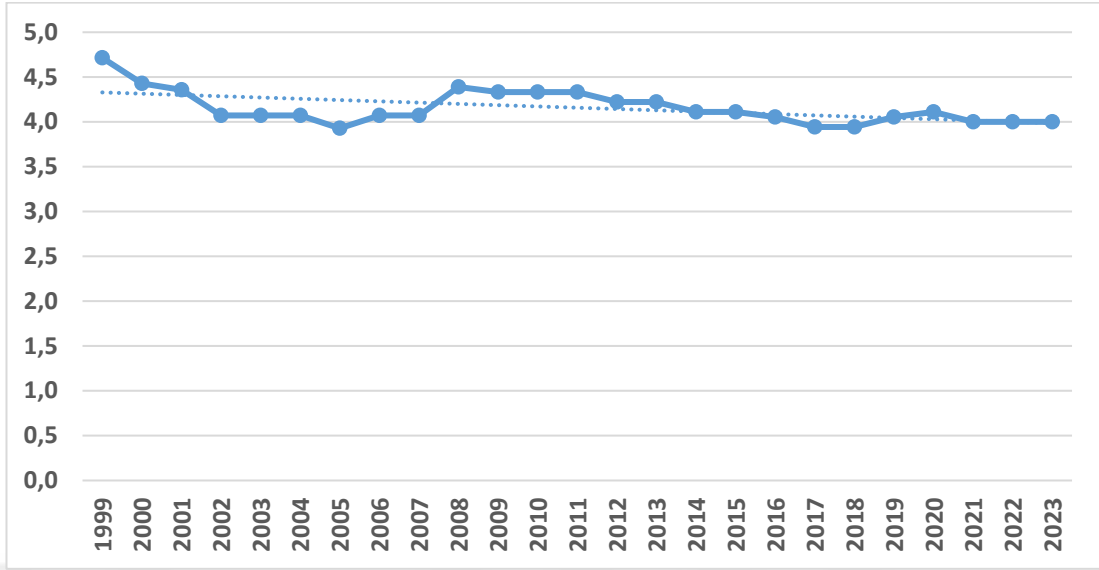
Ampirik bulgular ve nicel veriler, *de facto* devletlerin demokratikleşebildiklerini, hatta genel düzeyde zaten demokratikleştiklerini, açıkça göstermektedir. Aşağıdaki Şekil 1, son dönemde en fazla öne çıkmış ve uzun süre varlığını sürdürmüş dokuz *de facto* devletin (Tayvan, Doğu Timor, KKTC, Kosova, Somaliland, Dağlık Karabağ, Abhazya, Güney Osetya ve Transdinyester) demokrasi puanlarının ortalamasının 1999'dan günümüze nasıl ilerlediğini göstermektedir. Şekilden görüldüğü üzere, 1999 yılında bu dokuz *de facto* devletten, Güney Osetya ve Somaliland, hariç yedisinin demokrasi puanı ortalaması 4.7 iken, bugün anılan dokuz *de facto* devletin demokrasi puanı ortalaması 4.1'dir. Diğer bir deyişle, *de facto* devletlerde ortalamada kısmen de olsa bir demokratikleşme gerçekleşmiştir.

¹⁰² Philippe C. SCHMITTER (1994), "Dangers and Dilemmas of Democracy", *Journal of Democracy*, Cilt 5, Sayı 2, s. 60-61.

¹⁰³ Juan J. LINZ ve Alfred STEPAN 1996, age. s. 17-19.

¹⁰⁴ Oisín TANSEY 2011, age. s. 1515; Silvia von STEINSDORFF 2012, age. s. 201.

Şekil 1: *De Facto* Devletlerin Yıllara Göre Demokrasi Puanlarının Ortalaması, 1999-2023

Kaynak: (Freedom House 2024)

Notlar: Demokrasi puanları, “political rights” (siyasal haklar) and “civil liberties” (temel hak ve özgürlükler) puanlarının aritmetik ortalaması alınarak hesaplanmıştır. Şekilde kullanılan 9 *de facto* devlet, Tayvan, Doğu Timor, KKTC, Kosova, Somaliland, Dağlık Karabağ, Abhazya, Güney Osetya ve Transdinyester’dir. Veri olmamasıyla ilişkili olarak, 1999-2008 arasındaki ortalama Güney Osetya ve Somaliland’ı içermemektedir. Bu iki *de facto* devlet 2008’den itibaren ortalamaya eklenmiştir.

Öte yandan, demokratikleşme, anılan dokuz *de facto* devletin tamamında gerçekleşmemiştir. Ayrıca, demokratikleşme gerçekleşen *de facto* devletlerde de bu farklı düzeylerde olmuştur. Aşağıdaki Tablo 1, *de facto* devletlerin, 1999 veya 2008 ile 2023’teki demokrasi puanlarını ayrı ayrı göstermektedir. Tabloya göre, Doğu Timor ve Kosova’da son 25 yılda açıkça bir demokratikleşme süreci yaşanmıştır. Benzer doğrultuda, Tayvan, KKTC, Abhazya ve (eski) Dağlık Karabağ’da da sınırlı bir demokratikleşme gerçekleşmiştir. Somaliland ve Güney Osetya’da son 15 senede demokratikleşme konusunda herhangi bir değişim olmazken, Transdinyester’de otoriterlik bir miktar artmıştır. Tablodaki ilginç bir husus, Transdinyester’deki kısmi otoriterleşme sayılmazsa, son 25 yılda hiçbir *de facto* devlette bir demokratik gerileme yaşanmamıştır. Bu da, Şekil 1’de de görüldüğü üzere, bu devletlerde ana trendin demokratikleşme yönünde olduğunu doğrulamaktadır.

Tablo 1: *De Facto* Devletlerin 1999/2008 ve 2023'deki Demokrasi Puanları

	1999 / 2008*	2023	Fark
Doğu Timor	5	2.5	+2.5
Kosova	6	3.5	+2.5
Tayvan	2	1	+1
KKTC	3	2.5	+0.5
Abhazya	5.5	5	+0.5
Dağlık Karabağ**	5.5	5	+0.5
Somaliland	4.5	4.5	0
Güney Osetya	6.5	6.5	0
Transdinyester	6	6.5	-0.5
ORTALAMA	4.9	4.1	+0.8

Kaynak: Şekil 1'e bakınız.

* Güney Osetya ve Somaliland'ın 2008'deki, diğer *de facto* devletlerin ise 1999'daki demokrasi puanları gösterilmiştir. ** Savaş koşulları ile ilişkili olarak Dağlık Karabağ'ın demokrasi puanı 2023 yılında 7'ye gerilemiştir. O yüzden bu *de facto* devletin 2023'teki değil 2022'deki demokrasi puanı kullanılmıştır.

Bununla beraber, gösterildiği üzere, *de facto* devletler de egemen devletler gibi demokratikleşebilse bile, dışsal tanınma sorunuyla ilişkili olarak bu devletlerin demokratikleşme süreçleri ve bu süreçleri etkileyen faktörler egemen devletlere göre önemli farklılıklar göstermektedir. En büyük farklılık ise, demokratikleşme süreçlerinde dışsal ve içsel faktörlerin görece öneminde ortaya çıkar. Egemen devletlerin demokratikleşmesinde, dışsal faktörler de önemsiz olmamakla birlikte¹⁰⁵, iktisadi kalkınma veya sivil toplumun gelişkinliği gibi içsel faktörler görece daha önemlidir.¹⁰⁶ Örneğin, Linz ve Stepan, demokratikleşme sürecinde ülke içindeki otoriter iktidar ve demokratik muhalefet arasındaki çatışma ve müzakereye dikkat çekerken¹⁰⁷, Geddes, diktatörlüklerin iç işleyişlerine odaklanır ve bu işleyişe göre demokrasinin nasıl gerçekleştiğine dair nedensellikler bulmaya çalışır.¹⁰⁸ Aynı şekilde,

¹⁰⁵ Örneğin, özellikle 1980'lerden itibaren küresel neoliberal ekonominin yükselişiyle beraber, birçok ülke iktisadi yatırım çekebilmek için ekonomisini liberalleştirmek, bunun için de asgari düzeyde de olsa siyasal ve hukuksal sistemini demokratikleşmek zorunda kalmıştır. Bu konuda bakınız, Barbara GEDDES (2007), "What Causes Democratizations ?", *İçinde, The Oxford Handbook of Comparative Politics*, Ed. Carles Boix, Susan C. Stokes, Oxford University Press, Oxford, s. 327-328.

¹⁰⁶ Bu kounda, Daron ACEMOĞLU ve James D. ROBINSON (2006), *Economic Origins of Dictatorship and Democracy*, Cambridge University Press, Cambridge; Gabriel A. ALMOND ve Sidney VERBA (1963), *The Civic Culture: Political Attitudes and Democracy in Five Nations*, SAGE Publications, Londra; Seymour M. LIPSET (1959), "Some Social Requisites of Democracy", *American Political Science Review*, Cilt 53, Sayı 1, s. 69-105. Adam PRZEWORKSI, Michael E. ALVAREZ, Jose A. CHEIBUB ve Fernando LIMONGI (2000), *Democracy and Development: Political Institutions and Well-Being in the World, 1950-1990*, Cambridge University Press, Cambridge.

¹⁰⁷ Yunus SÖZEN 2015, age. s. 51; Yaprak GÜRSOY 2015, age. s. 85.

¹⁰⁸ Yunus SÖZEN 2015, age. s. 55.

egemen devletlerin demokratikleşmesine dair çalışmalarda, demokratikleşme süreçlerinde ülkedeki içsel aktörlerin çıkarlarının demokratikleşme ile örtüşüp örtüşmediği gibi durumlara bakılır.¹⁰⁹ Öte yandan, *de facto* devletlerde, içsel faktörler de elbette önemsiz olmamakla beraber, asıl belirleyici olan dışsal faktörlerdir çünkü *de facto* devletlerin en başta kuruluşları ve varlıklarını sürdürebilmeleri çoğu zaman dışsal bir aktörün veya aktörlerin büyük rol oynamasıyla mümkün olur. Kosova, Abhazya, Güney Osetya, Kuzey Kıbrıs ve (2023 öncesi) Dağlık Karabağ gibi *de facto* devletlerin ilk ortaya çıkışları ve varlıklarını sürdürüşlerine bakıldığında bu durum net bir şekilde görülür. Bu sebeple, dışsal aktörler ve faktörler kaçınılmaz olarak bu devletlerin demokratikleşme süreçlerinde de oldukça belirleyici olmaktadır.¹¹⁰

De facto devletlerin demokratikleşmesinde dışsal faktörlerin daha baskın olması, içsel faktörlerin hiç önemli olmadığı anlamına gelmemektedir. Örneğin, bazı *de facto* devletlerde, içsel dinamiklerle ilişkili olarak yerel yönetici elitin tam demokratikleşme yerine, bir yandan dışarıdan kısmen demokratik görünüp diğer yandan alttan alta kendi çıkarları doğrultusunda anti-demokratik bir takım uygulamaları devam ettirdiği rekabetçi otoriter rejimlere yöneldikleri görülmüştür. Kosova¹¹¹ ve IKBY¹¹² bu bağlamda örnek olarak verilebilir. Benzer doğrultuda, IKBY’de demokratikleşmenin dışsal olmaktan çok içsel faktörlerle gerçekleştiğine dair iddialar vardır.¹¹³ Ayrıca, etnik bölünme ve çatışma, egemen devletlerde olduğu gibi *de facto* devletlerde de demokrasiyi geriletici bir rol oynayabilmektedir. Bu son hususa ilerleyen bölümlerde daha ayrıntılı değinilecektir.

2.3. “TANINMA İÇİN DEMOKRASİ” STRATEJİSİ

De facto devletler, uluslararası tanınma için, geleneksel olarak kendi kaderini tayin hakkı, tarihsel toprak iddiası, ayrılma hakkı veya insan hakları ihlallerine vurgu yapan gerekçeler sunmuşlardır.¹¹⁴ Ancak, *de facto* devletlerin liderlikleri, Soğuk Savaş’ın bitimini izleyen on yıllarda, özellikle Batılı devlet ve kuruluşların dış politika

¹⁰⁹ Yaprak GÜRSOY 2015, age. s. 91.

¹¹⁰ Nina CASPERSEN 2009, age. s. 47.

¹¹¹ Soeren KEIL (2018), “The Business of State Capture and the Rise of Authoritarianism in Kosovo, Macedonia, Montenegro and Serbia”, *Southeastern Europe*, Cilt 42, Sayı 1, s. 59; Kosova için “yumuşak rekabetçi otoriter rejim” tanımı yapılmaktadır: Adem BEHA ve Arben HAJRULLAHU 2020, age. s.103.

¹¹² Benjamin MACQUEEN (2015), “Democratization, elections and the ‘de facto state dilemma’: Iraq’s Kurdistan Regional Government”, *Cooperation and Conflict*, Cilt 50, Sayı 4, s. 410-411.

¹¹³ age. s. 423-39. Bu konuda ayrıca, Laurence BROERS 2013, age. s. 59-74.

¹¹⁴ Eiki BERG ve Martin MÖLDER, 2012, age. s. 527.

retoriklerinden yola çıkarak¹¹⁵, Batı'nın baskın olduğu uluslararası toplumun demokratikleşmeye önem verdiğini fark etmişler ve demokrasiyi tanınma stratejilerinin bir parçası haline getirebilmişlerdir.¹¹⁶ Bu devletlerin bazıları, demokratik bir yönetime sahip olmanın tanınma şanslarını artıracaklarını düşünmüşler ve bu sebeple ülkelerindeki demokratikleşmeyi uluslararası tanınma elde edebilmek amacıyla araçsallaştırmışlar, diğer bir deyişle, “tanınma için demokrasi” stratejisi izlemişlerdir.¹¹⁷ Özellikle, Batı'nın Kosova'ya uyguladığı “statüden önce standartlar” politikası, diğer *de facto* devletlerde de eğer yeterince demokratik kurumlara sahip olurlarsa uluslararası tanınma elde edebileceklerine dair ümitleri artırmıştır.¹¹⁸

Bu durumu, bazı *de facto* devletlerin üst düzey resmi kuruluş veya yetkilisinin söyleminde gözlemlemek mümkündür. Örneğin, 2005 senesinde, eski Dağlık Karabağ Meclisi'nin başkanı Ashot Gulyan şöyle demektedir:

*“Dağlık Karabağ, hak iddia ettiği tüm topraklar üzerinde kontrol sahibidir, kuvvetler ayrılığına dayalı yasama, yürütme ve yargı organlarıyla bağımsız kurumları vardır. Dağlık Karabağ'da 1990'lardan beri özgür seçimler yapılmaktadır, iktidar el değiştirmektedir ve işlevsel bir sivil toplum vardır. Bu sebeple, ülkemizin uluslararası tanınması için güçlü bir temele sahip olduğuna inanıyorum.”*¹¹⁹

Aynı şekilde, 2005 tarihli, Transdinyester'in dışişleri bakanlığına ait bir metinde¹²⁰, “etnik kimliğine bakılmaksızın, insan haklarının, özgürlüğünün ve saygınlığının korunması”, “Moldova Cumhuriyeti ile ilişkilerin çözüme kavuşmasında sadece barışçıl, siyasal ve demokratik müzakere yöntemlerinin geçerli olacağına” dair ifadeler yer almaktadır. *De facto* devletlerin, tanınma için demokrasi stratejisi izleyebildiklerine dair bu tür tekil örnekler çoğaltılabilir. Bununla beraber, Somaliland¹²¹, Kürdistan Bölgesel Yönetimi¹²², Dağlık Karabağ¹²³, Abhazya¹²⁴,

¹¹⁵ Thomas M. FRANCK (1992), “The emerging right to democratic governance”, *American Journal of International Law*, Cilt 86, Sayı 1, s. 60-62.

¹¹⁶ Nina CASPERSEN 2011a, age. s. 338 ve 345-46.

¹¹⁷ Vincenc KOPECEK, Tomas HOCH ve Vladimir BAAR 2016, age. s. 85.

¹¹⁸ Nina CASPERSEN 2008, age. s. 113.

¹¹⁹ Vincenc KOPECEK, Tomas HOCH ve Vladimir BAAR 2016, age. s. 89.

¹²⁰ MINISTRY OF FOREIGN AFFAIRS PRIDNESTROVIAN MOLDOVIAN REPUBLIC (2012), <https://mid.gospmr.org/en/yGL>, ET. 02.09.2024.

¹²¹ Rebecca RICHARDS (2014), *Understanding statebuilding: Traditional governance and the modern state in Somaliland*, U.K.: Ashgate, Farnham, s. 154-158.

¹²² Yaniv VOLLER (2013), “Kurdish oil politics in Iraq: Contested sovereignty and unilateralism”, *Middle East Policy*, Cilt 20, Sayı 1, s. 77-78.

¹²³ Pal Kolsto ve Helge Blakkisrud 2012, age. s. 141.

¹²⁴ Vincenc KOPECEK, Tomas HOCH ve Vladimir BAAR 2016, age. s. 85.

Transdinyester¹²⁵, Kosova¹²⁶ gibi birçok *de facto* devlette bu stratejinin az veya çok uygulandığı söylenebilir. Ayrıca, tanınma için demokratikleşme stratejisi uyguladığı iddia edilen *de facto* devletlerde, her ne kadar demokratikleşme uluslararası tanınma için araçsallaştırılsa da, demokratikleşme çoğu zaman sadece göstermelik de olmamıştır. KKTC, Kosova, Somaliland, Dağlık Karabağ gibi ülkelerde rekabetçi seçimler yapılmış ve iktidarlar gerçekten de seçim yoluyla el değiştirebilmiştir.¹²⁷

De facto devletlerin uluslararası düzeyde tanınmama durumu “tanınma için demokratikleşme” dışında başka mekanizmalar üzerinden de onlara yeni olanaklar yaratıp demokratikleşme yönünde katalizör işlevi görebilmektedir. Buna göre, *de facto* devletlerde tanınmama durumu bir meşruluk krizi yaratmaktadır. Bu meşruluk krizi ise, *de facto* devletin uluslararası toplum ile daha çok etkileşim içerisine girmesini beraberinde getirir. Bu da, *de facto* devleti uluslararası toplumun inceleme ve denetimine açık hale getirmekte ve ulusaşırı sivil toplum grupları için yeni fırsatlar yaratmaktadır. Bu süreç sonunda, *de facto* devlet demokratikleşebilir ya da demokratikleşmek zorunda kalabilir. Örneğin, İKBY’de kısmen de olsa böyle bir süreç yaşanmıştır.¹²⁸

Özetle, *de facto* devletlerde dışsal meşruiyet eksikliğini telafi etme motivasyonu *de facto* devletleri demokratikleşme konusunda teşvik edici bir rol oynayabilmekte, hatta bu demokratikleşme bu devletlerin tanınma stratejilerinin önemli bir parçası olabilmektedir.¹²⁹ Ancak, uluslararası tanınmama, *de facto* devletler için, diğer değişkenlere bağlı olarak, demokratikleşmeyi teşvik edici olabileceği gibi geriletici de olabilir.¹³⁰ Bunun en önemli nedeni, hami devlete olan yüksek bağımlılıktır. Bu husus bir sonraki başlıkta ele alınacaktır.

2.4. HAMİ DEVLET VE DEMOKRATİKLEŞME

De facto devletlerin demokratikleşmesinde hami devletin kim olduğu çok önemli bir faktördür. Hami devleti Batılı olan veya bir şekilde Batılı devletlerin

¹²⁵ Nina CASPERSEN 2011b, age. s. 73.

¹²⁶ Anne-Marie GARDNER 2008, age. s. 531.

¹²⁷ Nina CASPERSEN 2011b, age. s. 73–74; Scott PEGG 2017, age. s. 9.

¹²⁸ Yaniv VOLLER 2015, age. s. 610. Ayrıca, *de facto* devletlerde içsel meşruluk arayışı da dışsal meşruluk kadar önemlidir. Bu konuda, Silvia von STEINSORFF ve Anna FRUHSTORFER 2012, age. s. 117.

¹²⁹ Bunun, örneğin, Kuzey Kıbrıs’ta böyle olduğuna dair: Direnç KANOL (2015) “Tutelary Democracy in Unrecognized States”, *EUL Journal of Social Sciences*, Cilt 4, Sayı 1, s. 63; Direnç KANOL ve Nur KÖPRÜLÜ 2017, age. s. 389-90.

¹³⁰ age. s. 398.

desteğine sahip olmaya çalışan *de facto* devletler demokratikleşmeye daha eğilimlidir. Bu durum, aşağıdaki Tablo 2’den gözlemlenebilir. Tayvan, Doğu Timor, Kosova gibi demokratik veya yarı-demokratik *de facto* devletlerin hami devleti veya uluslararası sistemdeki destekleyici devletleri demokratik iken, listede demokrasi puanı en düşük olan *de facto* devletlerin hami devleti otoriter Rusya’dır. Tabloda hami devleti demokratik olan dört *de facto* devletin (Tayvan, Doğu Timor, Kosova ve Dağlık Karabağ) demokrasi puanı ortalaması 3 iken, otoriter olan beş *de facto* devletin (KKTC, Somaliland, Abhazya, Güney Osetya, Transdinyester) ortalaması 5’dir.

Tablo 2: *De Facto* Devletlerin Hami Devletleri ve Siyasal Rejimleri (2023)

<i>De Facto</i> Devlet	Demokrasi Puanı	Hami Devlet	Hami Devletin Rejimi
Tayvan	1	ABD	Demokratik
Doğu Timor	2.5	Avustralya	Demokratik
KKTC	2.5	Türkiye	Otoriter*
Kosova	3.5	Batı/ABD	Demokratik
Somaliland	4.5	Etiyopya	Otoriter
Dağlık Karabağ**	5	Ermenistan	Yarı-demokratik
Abhazya	5	Rusya	Otoriter
Güney Osetya	6.5	Rusya	Otoriter
Transdinyester	6.5	Rusya	Otoriter

Kaynak: Şekil 1’e bakınız. Hami devletlerin rejimleri için de aynı kaynaktan yararlanılmıştır.

Notlar: Freedom House’un “özgür”, “yarı-özgür” ve “özgür olmayan” kategorileri yerine, aynı anlama gelmek üzere, “demokratik”, “yarı-demokratik” ve “otoriter” tanımlamaları kullanılmıştır.

Kuzey Kıbrıs, Dağlık Karabağ veya Abhazya gibi *de facto* devletlerin net bir hami devleti olmakla beraber, Tayvan, Doğu Timor veya Somaliland gibi *de facto* devletlerin net bir hami devleti olmadığı söylenebilir. Bu durumda, o *de facto* devleti dış politikasında en fazla destekleyen devlet hami devlet olarak belirtilmiştir.

* Freedom House verilerine göre Türkiye, 2017 yılına kadar “yarı-demokratik”, 2017 yılından sonra “otoriter” rejim kategorisindedir.

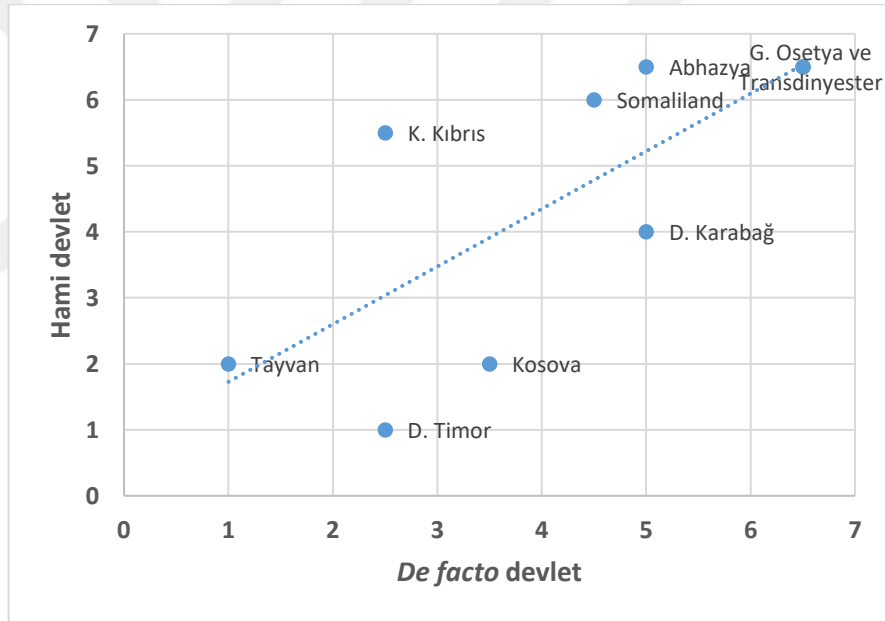
** Dağlık Karabağ’ın 2022’deki demokrasi puanı kullanılmıştır.

Tabloda bu argümana istisna oluşturan iki devlet olduğu ileri sürülebilir. KKTC’nin hami devleti Türkiye, Freedom House verilerine göre otoriter devlet kategorisinde olmasına rağmen, KKTC’nin demokrasi puanı görece yüksektir. Ancak unutmamak gerekir ki, Türkiye de 2017 yılına kadar “yarı-demokratik” kategorisinde olmuş, otoriterleşmesi son yıllarda gerçekleşmiştir. Somaliland örneğinde ise, otoriter bir rejime sahip olan Etiyopya, Somaliland için tam bir hami devlet olmaktan çok,

genel düzeyde onu Somali'ye karşı destekleyici pozisyonundadır. Bu nedenle, Etiyopya için “yarı hami devlet” tabiri de kullanılabilir.¹³¹ O yüzden, Etiyopya otoriter bir rejime sahip iken Somaliland yarı-demokratik bir rejime sahip olabilmiştir.

Tablo 2’deki, *de facto* devletin demokratik olup olmamasının hami devletin rejimi ile ilişkili olduğunu gösteren durum, aşağıda hami devletin ve *de facto* devletin 2023 yılına ait demokrasi puanlarının korelasyonunu gösteren şekilden de anlaşılabilir. Şekilde görüldüğü üzere, bu iki değişken arasında pozitif bir korelasyon vardır. Herhangi iki değişken arasındaki korelasyonun gücünü gösteren korelasyon katsayısı (r), bu örnekte 100 üzerinden 73’tür. Demek ki, hami devlet daha demokratik oldukça *de facto* devlet de daha demokratik olmakta, hami devlet otoriter oldukça da *de facto* devlet daha otoriter olmaktadır.

Şekil 2: De Facto ve Hami Devletlerin Demokrasi Puanlarının Korelasyonu (2023)

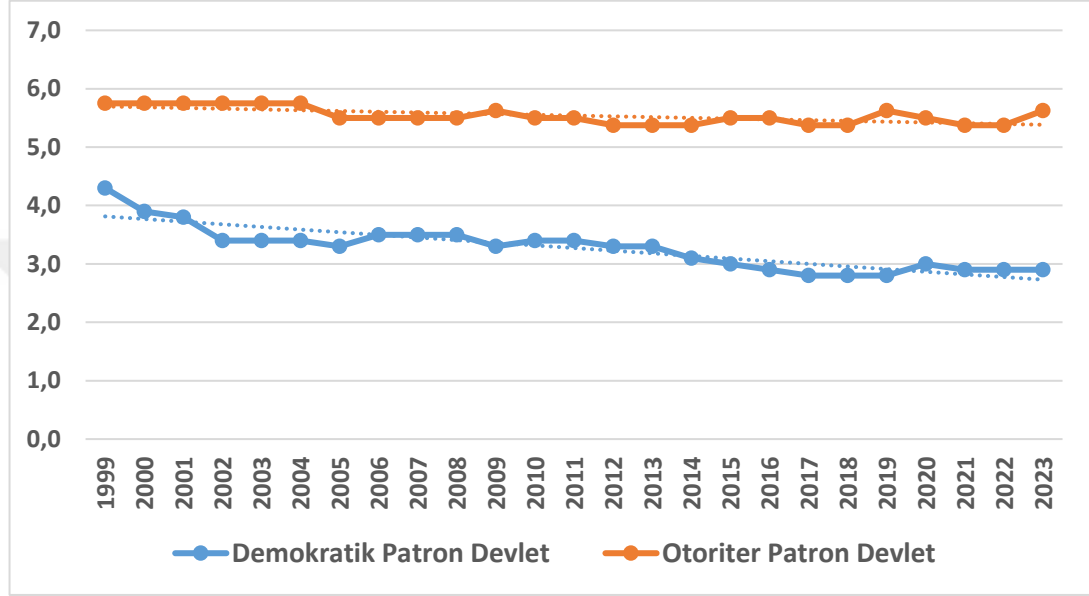
Kaynak: Şekil 1’e bakınız.

Tablo 2’de ve Şekil 2’de 2023 yılı üzerinden gösterilen, hami devleti demokratik olan *de facto* devletlerin daha demokratik olduğu argümanı, geçmişe dönük demokratikleşme süreçleri için de geçerlidir. Şekil 3’te, hami devleti “demokratik” olan beş *de facto* devlet ile hami devleti “otoriter” olan dört *de facto* devletin demokrasi puanlarının ortalaması, 1999’dan günümüze gösterilmiştir. Şekilde

¹³¹ Örneğin, Marcin KOSIENKOWSKI ve Katerina ZENKOVA RUDINCOVA (2022), “Client De Facto States and Quasi-Patrons: Insights from the Relationship Between Somaliland and Ethiopia”, *Ethnopolitics*, Cilt 23, Sayı 2, s. 152.

gösterildiği üzere, hami devleti demokratik olan *de facto* devletlerde belirgin bir demokratikleşme yaşanmışken, hami devleti otoriter olan ülkelerde demokratikleşme ya çok sınırlı olmuş ya da hiç olmamıştır. Bu durum da, *de facto* devletlerin demokratikleşmesinde hami devletlerin ne kadar belirleyici olduğunu göstermektedir.

Şekil 3: Hami Devleti Demokratik ve Otoriter olan *De Facto* Devletlerin Demokratikleşmesi, 1999-2023

Kaynak: Şekil 1'e bakınız.

Notlar: Hami devleti demokratik olan *de facto* devletler, Tayvan, Doğu Timor, KKTC, Kosova ve Dağlık Karabağ; otoriter olan *de facto* devletler, Abhazya, Güney Osetya, Transdinyester ve Somaliland'dır.

Bu şekil, Tablo 2 gibi sadece 2023 yılını değil, 1999 yılından günümüze kadarki demokratikleşme sürecini gösterdiği ve KKTC'nin hami devleti Türkiye 2017 yılına kadar "yarı-demokratik" kategorisinde olduğu için, KKTC bu şekilde "hami devleti demokratik olan *de facto* devletler" kategorisinde sayılmıştır.

Hami devletin siyasal rejiminin *de facto* devletin rejimine olan etkisine dair son olarak dikkate diğer bir durum, hami devleti demokratik veya yarı-demokratik olan *de facto* devletlerin ebeveyn devletlerinden ya daha demokratik ya da aynı seviyede demokratik olmasıdır. Tam tersi olarak ise, hami devleti otoriter olan *de facto* devletler, ebeveyn devletlerinden daha otoriterdir. Örneğin, Tablo 3'te gösterildiği üzere, Tayvan Çin'den, Doğu Timor Endonezya'dan, (eski) Dağlık Karabağ Azerbaycan'dan görece daha demokratiktir. Aynı doğrultuda, KKTC Güney Kıbrıs'tan, Abhazya

Gürcistan’dan, Transdinyester de Moldova’dan görece daha otoriterdir. Bu duruma uymayan tek *de facto* devlet Somaliland’dır. Somaliland, hami devleti Etiyopya otoriter bir rejime sahip olduğu halde, ebeveyn devleti olan Somali’den daha demokratiktir. Ancak, öncesinde belirtildiği üzere, onun yarı-hami devleti olan Etiyopya ilişkisi diğer *de facto* devletlerin hami devletleriyle olan ilişkisine göre daha gevşektir.¹³²

Tablo 3: *De Facto* Devletlerin Demokrasi Puanlarının Ebeveyn Devletleri ile Karşılaştırılması (2023)

<i>De Facto</i> Devlet	Demokrasi Puanı	Ebeveyn Devlet	Demokrasi Puanı	<i>De Facto</i> Devletin Karşılaştırmalı Durumu	Hami Devletin Rejimi
Tayvan	1	Çin	6.5	Daha demokratik	Demokratik
Doğu Timor	2.5	Endonezya	3.5	Daha demokratik	Demokratik
KKTC	2.5	G. Kıbrıs	1	Daha otoriter	Otoriter
Kosova	3.5	Sırbistan	3.5	Aynı	Demokratik
Somaliland	4.5	Somali	7	Daha demokratik	Otoriter
Dağlık Karabağ	5	Azerbaycan	7	Daha demokratik	Yarı-demokratik
Abhazya	5	Gürcistan	3.5	Daha otoriter	Otoriter
Güney Osetya	6.5	Gürcistan	3.5	Daha otoriter	Otoriter
Transdinyester	6.5	Moldova	3	Daha otoriter	Otoriter

Kaynak: Şekil 1’e bakınız. Ebeveyn devletlerin demokrasi puanları da aynı kaynaktan alınmıştır.

Notlar: Dağlık Karabağ için 2022 yılı demokrasi puanı kullanılmıştır.

Öte yandan, hami devleti demokratik olan *de facto* devletlerin görece daha demokratik olması, sadece bu devletlerin demokratik meşruiyete önem verdiği anlamına gelmemektedir. Örneğin, Abhazya, (eski) Dağlık Karabağ, Transdinyester gibi hami devleti otoriter veya yarı-demokratik rejimlere sahip olan *de facto* devletler de “kendi kaderini tayin” gibi demokratik meşruluk kriterlerine başvurmuşlar ve her zaman başarılı olamasalar da demokratikleşme yönünde ilerleme kaydetmeye çalışmışlardır¹³³ çünkü ilk etapta varlıklarını otoriter bir rejime borçlu olsalar bile, bu *de facto* devletlerin de uluslararası düzeyde meşruluk elde edebilmeleri gene demokratik meşruluğa sahip olmaktan geçmektedir. Bu bakımdan, sadece hami devleti

¹³² Marcin KOSIENKOWSKI ve Katerina ZENKOVA RUDINCOVA 2022, age. s. 152.

¹³³ Eiki BERG ve Martin MÖLDER 2012, age. s. 527.

Batılı olanlar değil olmayanlar da uluslararası tanınma elde edebilmek için demokrasi ve insan haklarını ülkelerinde hakim kılmaları gerektiği inancını taşıyabilmektedir.¹³⁴ Diğer bir deyişle, *de facto* devletin otoriter rejime sahip olması, onun “tanınma için demokratikleşme” stratejisini hiç izlemediği anlamına gelmez. Bu stratejiyi izlemiş olabilir, ancak başta hami devletin rolü olmak üzere başka dışsal veya içsel faktörlerden ötürü demokratikleşme gerçekleşmemiş olabilir. Örneğin, Transdinyester’de herhangi bir demokratikleşme olmamış olmakla beraber, öncesinde verilen örnekte görüldüğü üzere, bu devlet de yer yer demokratik meşruluk kriterlerine başvurabilmektedir.

De facto devletler, özellikle güvenlik ve ekonomi alanlarında, genelde hami devletleriyle bağımlılık ilişkisi içerisinde oldukları için, bu ilişki *de facto* devletlerin siyasi sistemi ve karar alma süreçleri üzerinde hami devletlerin anti-demokratik bir vesayetine yol açabilmekte, bu da *de facto* devletlerin demokratikleşme potansiyelini kısıtlayabilmektedir.¹³⁵ Bu durum en net olarak hami devleti otoriter bir rejime sahip olan *de facto* devletlerde görülmektedir. Örneğin, Abhazya’da 2004-05, Güney Osetya’da 2011 seçimlerinde Rusya’nın desteklediği adaylar seçimi kazanamadığında bu durum Rus devletin müdahalesini beraberinde getirmiştir.¹³⁶

2.5. GÜVENLİK, ETNİK ÇATIŞMA VE DEMOKRATİKLEŞME

De facto devletlerde demokratikleşmeyle bağlantılı bir diğer önemli mesele, güvenlik ile demokrasi arasındaki karmaşık ilişkidir. *De facto* devletler, ebeveyn devletlerinden genelde silahlı isyanla kopmuş ve bir hami devletin desteğiyle ayakta duran küçük devletler oldukları için sürekli bir güvenlik tehdidi ile yaşarlar. Bu da kaçınılmaz olarak onların demokratikleşmesini etkiler. Örneğin, Abhazya’da 2005’den beri kısmen demokratik bir rejim olmasına rağmen, Gürcistan tehdidiyle ilişkili olarak özellikle 2008’e kadar, ülkede “kuşatma altındaki kale” olma sendromu yaşanmıştır.¹³⁷ Bu güvenlik sendromu ise ister istemez jeopolitik kaygıların demokratikleşmeye baskın hale gelmesine neden olabilmiş, bu da ülkedeki demokratikleşmeyi engelleyici bir rol oynayabilmiştir.¹³⁸

¹³⁴ Anne-Marie GARDNER 2008, age. s. 550.

¹³⁵ Direnç KANOL 2015, age. s. 62.

¹³⁶ Nina CASPERSEN 2011a, age. s. 347; Donnacha Ó BEACHAIN (2012), “The Dynamics of Electoral Politics in Abkhazia”, *Communist and Post-Communist Studies*, Cilt 45, Sayı 1–2, age. s. 168-69; Laurence BROERS 2013, age. s. 61-62.

¹³⁷ Nicu POPESCU 2006, age. s. 26.

¹³⁸ age. s. 26.

De facto devletlerde, güvenlik sorunlarının demokratikleşmeyi engelleyebildiği gibi, demokratikleşmenin güvenlik sorunlarına yol açtığı da olabilmektedir. Özellikle eski Sovyet coğrafyasındaki bazı *de facto* devletlerde demokratikleşme ayrılıkçı hareketleri teşvik etmiştir. Örneğin, demokratikleşme söylemi Transdinyester'deki ayrılıkçı hareketleri güçlendirmiştir. Ayrılıkçı hareketler ise son tahlilde demokratikleşmenin önünü tıkayıcı bir rol oynamıştır.¹³⁹ Bu bağlamda, örneğin, Abhazya'nın siyasal sisteminde kısmi bir demokrasi ve çoğulculuk olmakla birlikte, Transdinyester'de ne bir muhalefet ne de bir sivil toplumun varlığından söz edilebilir.¹⁴⁰ Öte yandan, ilginç bir şekilde, Somaliland'da demokratikleşme, Transdinyester'de yaptığı etkinin tam tersini yapmıştır. Bu *de facto* ülkede, demokratikleşme, şiddeti kontrol altına alma ve güvenliği sağlamada oldukça faydalı olmuş, bu şekilde ticaret canlanmış ve canlanan ticaretten sağlanan vergi gelirleri mevcut demokratik sistemin sürdürülebilir kılınmasında kullanılmıştır.¹⁴¹

Transdinyester'de ayrılıkçı hareketlerin demokratikleşmeyi engellemesi, egemen devletlerde de sık görülen, etnik heterojenliğin ve bölünmüşlüğü demokratikleşme önünde engel oluşturabilmesiyle ilişkilidir. Nitekim, etnik milliyetçilik, tanınma sorunu ile beraber, *de facto* devletlerde demokratikleşmenin önündeki en büyük engellerden birisi olagelmıştır. *De facto* devletlerin çoğu zaman etnik temelli bir savaş sonrasında kurulmuş olmaları, bu devletlerde farklı etnik grupların uzlaşarak demokratik bir rejim inşa edebilmelerini oldukça zorlaştırmaktadır. Etnik milliyetçiliğe rağmen *de facto* devletlerde demokratik rejimler inşa etmek mümkün olmakla beraber, bu rejimler çoğu zaman bir "etnik demokrasi", diğer bir deyişle, çoğulculuğa ve yurttaşlığa değil etnik aidiyete ve birliğe dayalı siyasal sistemler olmuştur.¹⁴²

Etnik milliyetçiliğin *de facto* devletin demokratikleşmesini ne derece etkileyeceği *de facto* devletin etnik olarak homojen veya heterojen olmasına göre değişebilmektedir. Bu bölümde ele alınan dokuz *de facto* devletten Kosova, Abhazya, Güney Osetya ve Transdinyester etnik olarak farklı oranlarda heterojendir. Doğu Timor ve Somaliland'da ise kabilesel ayrımlar güçlüdür. Tayvan, KKTC ve (eski) Dağlık Karabağ etnik olarak homojendir ancak Tayvan hariç diğerleri askeri

¹³⁹ Oleh PROTSKY 2009, age. s. 257.

¹⁴⁰ Nicu POPESCU 2006, age. s. 1-2.

¹⁴¹ Jean-Paul AZAM (2014), "The birth of a democracy: Home-grown bicameralism in Somaliland", *Peace Economics, Peace Science and Public Policy*, Cilt 20, Sayı 2, s. 245.

¹⁴² Nina CASPERSEN 2011a, age. s. 337.

müdahaleler sonrası homojenleştirilmiştir. Bu bağlamda, etnik bölünmüşlüğü demokrasiye olan olumsuz etkisine Transdinyester gibi Kosova ve Abhazya da örnek olarak gösterilebilir.¹⁴³

2.6. DEMOKRATİKLEŞME VE TANINMA

De facto devletlerde demokrasi ile ilişkili olarak diğer bir önemli konu, demokratikleşmenin *de facto* devletlerin tanınmasında gerçekten ne derece etkili olduğudur. Örneğin, Kosova'nın 2008'deki bağımsızlık ilanından sonra görece yüksek bir tanınma oranına ulaşmasında demokratikleşmenin rolü olduğu iddia edilmiştir.¹⁴⁴ Özellikle liberal uluslararası ilişkiler kuramına yakın çalışmalarda demokratikleşmenin uluslararası tanınmayı artırdığı ya da artıracığı öne sürülebilmektedir.¹⁴⁵

Bununla beraber, demokratikleşme, bir *de facto* devletin uluslararası sistemde tanınmasında mutlak etken değildir. Bu durum, aşağıdaki Tablo 4'ten gözlemlenebilir. Tabloya göre, devletlerin demokrasi puanları arttıkça tanınma oranları onunla beraber artmamaktadır. Örneğin, en demokratik *de facto* devlet olan Tayvan, 11 BM üyesi devlet tarafından tanınırken, yarı-demokratik Kosova 117 devlet tarafından tanınmaktadır. Tayvan'ın düşük tanınma oranının ebeveyn devleti olan Çin'in uluslararası sistemdeki gücüyle ilişkili olduğu iddia edilebilir. Ancak, örneğin, KKTC Kosova'dan daha demokratik olmasına rağmen dünyada sadece bir devlet tarafından tanınmaktadır. Bu bağlamda, *de facto* devletlerin demokrasi puanı ile tanınma oranı arasındaki korelasyona baktığımızda, korelasyon katsayısı hem 100 üzerinden 37 gibi düşük bir rakam hem de gerçekliğe uymayacak şekilde negatif çıkmaktadır. Dolayısıyla, *de facto* devletlerin demokratikleşmelerinin onların tanınma oranlarını her hâl ve kârda artırdığını iddia etmek mümkün görünmemektedir.¹⁴⁶

De facto devletlerin tanınıp tanınmamasındaki en önemli faktör, demokratik olmasından önce, hami devletinin uluslararası sistemdeki konumu ve gücüdür. Tablo 4'ten görüldüğü üzere, hami devleti Batılı güçlü devletler olan Doğu Timor, Kosova gibi *de facto* devletler daha fazla tanınırlık oranına ulaşabilmektedir (Çin faktöründen

¹⁴³ Adem BEHA 2019, age. s. 676-677; Vincenc KOPECEK, Tomas HOCH ve Vladimir BAAR 2016, age. s. 98; Pal KOLSTO ve Helge BLAKKISRUUD 2013, age. s. 2075.

¹⁴⁴ Anne-Marie GARDNER 2008, age. s. 531.

¹⁴⁵ Cedric RYNGASERT ve Sven SOBRIE 2011, age. s. 488.

¹⁴⁶ Nitekim, bu konuda yapılan diğer çalışmalar da bu yönde sonuç vermiştir. Örneğin, Burak Bilgehan ÖZPEK 2014, age. s. 585 ve 597.

ötürü Tayvan kısmen hariç tutulabilir). Ancak, hami devleti uluslararası sistemde yeterince güçlü olmayan ve doğrudan Batı bloğunda yer almayan KKTC, Güney Osetya veya Transdinyester gibi *de facto* devletlerin tanınırlık oranı düşüktür.

Tablo 4: *De Facto* Devletlerin Demokrasi Puanları ve Tanınma Oranları (2023)

<i>De Facto</i> Devlet	Demokrasi Puanı	Tanınma Oranı	Hami Devletin Uluslararası Konumu
Tayvan	1	11/193	Batılı
Doğu Timor	2.5	125/193	Batılı
KKTC	2.5	1/193	Ortada
Kosova	3.5	117/193	Batılı
Somaliland	4.5	0/193	Ortada
Dağlık Karabağ	5	0/193	Ortada
Abhazya	5	5/193	Batı karşıtı
Güney Osetya	6.5	5/193	Batı karşıtı
Transdinyester	6.5	0/193	Batı karşıtı

Kaynak: Şekil 1'e bakınız.

Notlar: Tanınma oranı, Eylül 2024 itibarıyla 193 BM üyesi devletten kaç tanesinin o *de facto* devleti tanıdığını göstermektedir.

De facto devletlerin hami devletlerinin isimleri Tablo 2'de yazıldığı için burada ayrıca yazılmamıştır. Hami devletin uluslararası konumu, Batılı ya da Batı karşıtı olma durumuna göre belirlenmiştir. Bu iki kategoriden birisine tam girmeyen devletler “ortada” olarak gösterilmiştir.

De facto devletlerde demokrasi ve demokratikleşme konusu anlaşıldıktan sonra artık daha spesifik örneklerle odaklanılabilir. Bu bağlamda, sonraki bölümlerde önce Abhazya ve sonra Kosova örnekleri demokratikleşme ve tanınma açısından daha derinlemesine ele alınacak ve burada bulguladığımız genel trendleri ne derece yansıttıkları incelenecektir.

BÖLÜM III

ABHAZYA'DA DEMOKRASİ VE DEMOKRATİKLEŞME

Çalışmanın ilk iki bölümünde *de facto* devletlerde genel düzeydeki demokratikleşme ve tanınma meseleleri ele alınırken bu başlıkta spesifik olarak Abhazya örneğine odaklanılacak ve Abhazya'da demokrasi ve demokratikleşme süreci arkasında yatan faktörlerle beraber detaylı olarak incelenecektir. Bu bağlamda, önce demokratikleşme süreçlerine arkaplan sunması açısından Abhazya'nın tarihsel ve jeopolitik dönüm noktaları kısaca açıklanacak, sonrasında siyasal sistemin detayları ortaya konulacaktır. Daha sonra, bu siyasal sistem içerisinde başta seçimler olmak üzere siyasal süreçler ayrıntılı olarak ele alınacak ve özellikle Rusya'ya bağımlılığın Abhazya'daki demokrasi üzerindeki etkisi üzerinde durulacaktır. Abhazya'da uluslararası tanınma ve demokrasi ilişkisi üzerine kısa bir değerlendirmeden sonra ise Abhazya'da demokrasinin diğer bir önemli belirleyicisi olan etnik demografi ve azınlıklar meselesi incelenecektir. Son olarak, bu bölüm, Abhazya'da temel hak ve özgürlüklerin durumuna dair bir özetle son bulacaktır.

3.1. TARİHSEL VE JEOPOLİTİK ARKA PLAN

15. yüzyıldan itibaren, önce Osmanlı sonra Rus imparatorlukları içerisinde özerk bir bölge olan Abhazya Prenslığı, 1864 yılında tamamen Rusya'nın egemenliği altına girdi. 1860 ve 70'lerde Rus devletinin gerçekleştirdiği Çerkes Soykırımı sürecinde Müslüman Abhazlar da sürgüne uğradı ve birçoğu Osmanlı topraklarına sığındı. 1917 Rus Devrimi ve onu takip eden iç savaş sonucunda Abhazya, 1921 yılında "Abhazya Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti" adıyla Sovyetler Birliği'ni oluşturan cumhuriyetlerden birisi oldu. Ancak, 1931'de statüsü düşürülerek Gürcistan'a bağlı "Abhazya Özerk Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti" yapıldı.¹⁴⁷

¹⁴⁷ Donnacha Ó BEACHAIN (2016), "Elections and Nation-Building in Abkhazia", *İçinde, Nation-Building and Identity in the Post-Soviet Space*, Ed. Rico Isaacs, Abel Polese, Routledge, Londra, s. 207-208.

1989'dan itibaren, Sovyetler Birliği'nin dağılma sürecinde, Abhazya ile Gürcistan arasındaki gerginlikler arttı. Abhazya'nın 1992 yılının Temmuz ayında bağımsızlık ilan etmesi üzerine, Ağustos ayında Gürcü devleti buna tepki olarak Abhazya'yı işgal etmeye kalktı. Yaklaşık 14 ay süren Abhazya Savaşı'nı, Rusya'nın dolaylı ve Kafkas Hakları Konfederasyonu'nun doğrudan desteğiyle, Abhaz güçler kazandı ve Kodori Vadisi hariç tüm Abhazya üzerinde egemenlik kurdu. Böylece Abhazya *de facto* bağımsız bir devlet ve ülke haline gelmiş oldu. Savaş sürecinde 200-250 bin kadar Gürcü Abhazya'dan sürgün edildi. Abhazya Savaşı, 1994 yılında imzalanan ateşkes ile sona erdi ancak savaşı nihai çözüme kavuşturan bir barış anlaşması halen imzalanmış değil.¹⁴⁸

1999 yılında Abhazya hükümeti 1994 Anayasası'nın bazı maddelerini değiştirerek referanduma sundu. Referandumdan %98 oranında evet çıktı ve hemen sonrasında Abhazya Halk Meclisi bağımsızlık ilanı içeren bir yasa geçirdi. Ancak, ne referandum sonuçları ne de Abhaz devleti dünyadaki herhangi başka bir devlet tarafından tanındı.¹⁴⁹ Aynı doğrultuda, 2006 yılının Şubat ayında, Abhaz siyasi liderler Abhazya'nın bağımsız bir devlet olarak tanınmasını talep eden bir bildiriye imza attılar. İmzacılar arasında cumhurbaşkanı, cumhurbaşkanı yardımcısı, başbakan ve meclis başkanı da vardı. Bildirinin imzalanmasında Gürcistan'ın Abhazya'ya askeri harekât düzenleme olasılığının gittikçe arttığı algısı önemli rol oynadı. Ancak, bildiri sonrasında Abhazya'yı tanıyan herhangi bir devlet olmadı.¹⁵⁰

2008 yılında Abhaz-Gürcü ilişkileri son on yıldaki en düşük seviyesinde oldu. 2008 yılının Mart ayında Rusya, 1996'da Bağımsız Devletler Topluluğu'nun Abhazya'ya yaptırımlar içeren anlaşmasından çekildiğini açıkladı ve bölgedeki barış gücü sayısını 2500'e artırdı. Bu durum, Gürcistan tarafından Rusya'nın Abhazya'yı ilhak ettiği suçlamalarına yol açtı. Nisan ayından itibaren Abhazya'da gerginlikler ve çatışma ihtimali iyice artmaya başladı.¹⁵¹ Nitekim, 1 Ağustos 2008'de Güney Osetya'daki sorunlarla ilişkili olarak Rusya ile Gürcistan arasında savaş çıktı. Abhazya da savaşa 9 Ağustos'ta dahil oldu ve Gürcistan'ın elindeki son Abhazya toprağı olan

¹⁴⁸ age. s. 212-213.

¹⁴⁹ FREEDOM HOUSE (1999-2000), *Freedom in the World 1999-2000: The Annual Survey of Political Rights and Civil Liberties*, New York, s. 549; FREEDOM HOUSE (2000-2001), *Freedom in the World 2000-2001: The Annual Survey of Political Rights and Civil Liberties*, New York, s. 611.

¹⁵⁰ FREEDOM HOUSE (2007), *Freedom in the World 2007: The Annual Survey of Political Rights and Civil Liberties*, New York, s. 925.

¹⁵¹ FREEDOM HOUSE (2009), *Freedom in the World 2009: The Annual Survey of Political Rights and Civil Liberties*, New York, s. 824.

Kodori Vadisi'ni ele geçirdi. 16 Ağustos'ta biten savaş sonrasında Rusya Abhazya'ya ek birlikler konuşlandırdı.¹⁵²

Savaştan kısa bir süre sonra Rusya, Abhazya ve Güney Osetya'yı tek taraflı olarak tanıdı. Rusya'yı müttefiki Nikaragua takip etti. Aynı yılın Eylül ayında Rusya'nın diğer bir müttefiki Venezuela, Aralık ayında ise küçük bir ada ülkesi olan Nauru Abhazya'yı tanıyan ülkeler arasında katıldı. Öte yandan, Rusya'nın ve diğer birkaç devletin Abhazya'yı tanınması Batılı devletler ve uluslararası örgütler tarafından kınandı.¹⁵³ Bu tanıma sonrasında Rusya ile Abhazya'nın yakınlaşması arttı ve Gürcistan'ın Abhazya'yı tekrar geri kazanma ihtimali iyice düştü.¹⁵⁴ Abhazya'yı tanıyan ülkelere sonraki yıllarda Küçük Pasifik ada ülkeleri olan Vanuatu ve Tuvalu da katıldı¹⁵⁵ (ancak bu ülkeler 2013 ve 2014'te tanımayı geri çektiler). En son 2018 yılında Suriye'nin Abhazya'yı tanımasıyla birlikte Abhazya'yı tanıyan ülke sayısı toplamda beş oldu.¹⁵⁶ Günümüzde bu beş ülke haricinde tüm devletler Abhazya'yı Gürcistan'ın parçası olarak görmeye devam etmektedir.

Ana hatlarıyla verilen ve diğer meseleler üzerinde oldukça belirleyici olan Abhazya'nın bu tarihi gelişimi ve mevcut uluslararası konumu ile ilgili arka plandan sonra Abhazya'daki siyasal sistem ve demokrasi ele alınmaya başlanabilir.

3.2. SİYASAL SİSTEM

Abhazya'daki bugünkü siyasal sistemi belirleyen Abhazya Anayasası 1994'te yazıldı ve kabul edildi. 1999'da bazı maddeleri değiştirilerek referandumda onaylandı. Anayasaya göre, Abhazya başkanlık sistemiyle yönetilmektedir. Bu, başbakanlık bir başkanlık sistemidir. Başbakan ve kabine cumhurbaşkanı tarafından atanır ve, yarı-başkanlık sisteminin aksine, meclise değil cumhurbaşkanına karşı sorumludur. Siyasal güç kağıt üzerinde cumhurbaşkanı ile meclis arasında bölünmüş olmakla beraber, Abhazya'da fiili olarak güç cumhurbaşkanındadır ve meclis görece güçsüzdür. Siyasal gücün cumhurbaşkanında çok fazla toplanmış olması hem geçmişte hem de

¹⁵² FREEDOM HOUSE 2009, age. s. 825; Ekaterina KOSIUK (2023), "Could a De Facto State Survive without External Help? The Case of Abkhazia", ACTA HUMANA: HUNGARIAN CENTRE FOR HUMAN RIGHTS PUBLICATIONS, Cilt 11, Sayı 1, s. 21-23.

¹⁵³ FREEDOM HOUSE 2009, age. s. 826.

¹⁵⁴ FREEDOM HOUSE (2010), *Freedom in the World 2010: The Annual Survey of Political Rights and Civil Liberties*, New York, s. 740.

¹⁵⁵ FREEDOM HOUSE (2012), *Freedom in the World 2012: The Annual Survey of Political Rights and Civil Liberties*, New York, s. 765.

¹⁵⁶ FREEDOM HOUSE (2019), *Freedom in the World 2019: Abkhazia*, New York, <https://freedomhouse.org/country/abkhazia/freedom-world/2019>, ET. 23.11.2024.

günümüzde eleştirilere yol açmıştır.¹⁵⁷ Siyasal sistemde denge denetim mekanizmaları zayıf olduğu için medya ve sivil toplum fiilen cumhurbaşkanını sınırlayıcı bir rol oynayabilmektedir.¹⁵⁸

Abhazya’da siyasal partiler güçlü ve kurumsallaşmış değildir ve bu durum demokrasinin gelişimi önündeki engellerden birisi olarak görülmektedir.¹⁵⁹ Abhazya Savaşı gazilerinin kurduğu Amtsakhara veya Aitaira gibi siyasal hareket ve partiler kısmen hariç olmak üzere¹⁶⁰, siyasal partilerin seçimlerde ve mecliste etkinlikleri sınırlıdır. Yolsuzluklar da siyasal partilerin demokratik işleyişlerini engelleyerek onları daha da zayıf kılabilir. Bu durum, siyasal süreçlerde kurumsal siyasal partilerden çok kişilerin ön plana çıkmasına, özellikle meclis seçimlerinde adayların bağımsız yarışmayı tercih etmesine ve bu şekilde mecliste çok sayıda bağımsız vekilin olmasına yol açmaktadır. Bu durum ise hem adayların bir siyasal partinin sağlayabileceği kurumsal ve ekonomik imkânlardan mahrum kalmasına hem de mecliste önemli siyasal tartışmaların yapılamamasına neden olabilmektedir.¹⁶¹

Abhazya’nın siyasal sisteminde Abhazların açık bir baskınlığı söz konusudur. 1999 Anayasası’na göre sadece Abhazlar cumhurbaşkanı olabilmektedir ve cumhurbaşkanının akıcı Abhazca konuşabilmesi şarttır.¹⁶² Mecliste de benzer bir durum vardır. 2017-22 dönemindeki Abhazya Halk Meclisi’ndeki 35 vekilden 31’i Abhaz, 3’ü Ermeni ve 1’i Gürcüdür.¹⁶³ 2022’deki seçimle oluşan bugünkü mecliste ise 35 vekilden 32’si Abhaz 3’ü Ermenidir, hiç Gürcü ve Rus yoktur.¹⁶⁴ Bu durum, Tablo 5’te görüldüğü üzere, Abhazların oldukça lehine ve azınlıkların aleyhine olacak şekilde etnik demografiyle uyuşmamaktadır. Ermeni ve Rus azınlıklar arasında bir

¹⁵⁷ Karolina Ó BEACHAIN STEFANCZAK ve Eileen CONNOLLY (2015), “Gender and political representation in the de facto states of the Caucasus: women and parliamentary elections in Abkhazia”, *Caucasus Survey*, Cilt 3, Sayı 3, s. 266.

¹⁵⁸ ABKHAZ WORLD (2024), “Said Gezerdaa: ‘Under the Guise of Economics, the Government Proposes Surrendering Sovereignty’”, 16 Temmuz 2024, <https://abkhazworld.com/aw/interview/2771-said-gezerdaa-interview-with-apsnyhabar>, ET. 24.11.2024.

¹⁵⁹ Vincenc KOPECEK (2019), “Inside a de facto state: Forming and sustaining the Abkhazian and Nagorno-Karabakh Republic polities”, *İçinde, De Facto States in Eurasia*, Ed. Tomáš Hoch, Vincenc Kopeček, Routledge, Londra, s. 241-242.

¹⁶⁰ FREEDOM HOUSE 2007, age. s. 926.

¹⁶¹ FREEDOM HOUSE (2018), *Freedom in the World 2018: Abkhazia*, New York, <https://freedomhouse.org/country/abkhazia/freedom-world/2018>, ET. 23.11.2024.

¹⁶² Donnacha Ó BEACHAIN (2015), “Elections without recognition: presidential and parliamentary contests in Abkhazia and Nagorno Karabakh”, *Caucasus Survey*, Cilt 3, Sayı 3, s. 14.

¹⁶³ FREEDOM HOUSE 2018, age.

¹⁶⁴ FREEDOM HOUSE (2023), *Freedom in the World 2023: Abkhazia*, New York, <https://freedomhouse.org/country/abkhazia/freedom-world/2023>, ET. 23.11.2024. 2017 öncesindeki vekiller ve vekil adayları için etnik dağılım da buradakinden farklı değildir. Bu konuda, Donnacha Ó BEACHAIN 2016, age. s. 219-220.

seçim bölgesinde hangisi baskınsa diğlerinin onu desteklemesi gibi gayrıresmi bir anlaşmanın olması da¹⁶⁵ azınlıkların meclisteki adaletsiz temsilini azaltmaya yönelik dikkate değeri bir durumdur. 2009 tarihinde çıkarılan ve herhangi bir dinin, ırkın veya mesleki grubun çıkarlarına hizmet eden partilerin kurulmasını yasaklayan yasa ile¹⁶⁶ azınlıkların doğrudan kendilerini temsil etmeye dönük parti kurmalarının önüne geçilmiştir. Ayrıca, başta Gali’de yaşayanlar olmak üzere Gürcülerin oy kullanmasına yönelik yasak ve kısıtlamalar söz konusudur.¹⁶⁷

Tablo 5: Abhazya’da Etnik Grupların Toplam Nüfusa Oranı ve Mecliste Temsil Oranı

Etnik grup	Toplam nüfusa oran (%)	Mecliste temsil oranı (%)
Abhazlar	51	91.4
Gürcüler (Megreller dahil)	19	0
Ermeniler	17.1	8.6
Ruslar	9.2	0
Diğeri	3.7	0

Kaynaklar: Nüfus istatistikleri için (ÇİRİKBA 2024: 188), meclis istatistikleri için (Freedom House 2023)

Notlar: Nüfus oranları 2020, meclis temsil oranları ise 2022 tarihliidir.

Bununla beraber, bu çalışma kapsamında mülakat yapılan Abhaz yetkililerin tamamı, Abhazya’da etnik bölünmüşlüklerin demokrasiyi geriletici bir rol oynayıp oynamadığı sorulduğunda, geriletici bir rol oynamadığını, hatta Abhazya’da etnik ayrılık yönünden herhangi bir sorun olmadığını ne sürmüşlerdir.¹⁶⁸ Abhazya’da etnik azınlıkların siyasal sistemdeki sorunlu temsiline rağmen Abhaz yetkililerin bu şekilde cevap vermiş olmaları bir yönüyle şaşırtıcı değildir. Zira, Abhazlar siyasal sistemdeki baskınlıklarını anti-demokratik olsa bile milli varlıklarını koruyabilmenin bir yolu olarak görmektedirler. Abhazların tarihsel süreçlerden kaynaklı “bekâ sorunu” ortadan kalkmadan siyasal sistem zerindeki Abhaz baskınlığının da kalkması mümkün gözükmemektedir.¹⁶⁹ Ancak, yle bile olsa, sık sık eleştiri konusu olan azınlıkların dışlanması durumu Abhazya’da demokrasiyi geriletken en önemli unsurlardan

¹⁶⁵ FREEDOM HOUSE 2018, age.

¹⁶⁶ FREEDOM HOUSE 2019, age.

¹⁶⁷ FREEDOM HOUSE 2018, age.

¹⁶⁸ Abhaz yetkili ve temsilcilerle gerçekleştirilen mülakatların tamamı EK-1 ve EK-2’de yer almaktadır.

¹⁶⁹ Donnacha  BEACHAIN 2012, age. s. 173. Bu durumu mülakat yaptığımız Türkiye’deki Abhaz Dernekleri Federasyonu yetkilileri de açıkça belirtmiştir.

biridir.¹⁷⁰ Bu sebeple, Abhazya'daki siyasal sistem "etnik demokrasi" olarak da adlandırılabilir.¹⁷¹

Abhazya'da toplumun siyasal tutumları da etnik gruba göre (Abhaz, Gürcü, Ermeni ve Rus) önemli ölçüde değişkenlik göstermektedir. Örneğin, 2010-11'de yapılan bir kamuoyu araştırmasında¹⁷², Abhaz, Ermeni ve Ruslar'ın %70 civarı Abhazya'nın genel olarak iyiye gittiğini belirtmişken, bu oran Gürcülerde %40'larda kalmıştır. Öte yandan, aynı araştırmada Abhaz ve Ermenilerin %90, Rusların %80 ve Gürcülerin %70 civarı cumhurbaşkanına güvendiğini belirtmiştir. Abhazya'da Abhaz, Ermeni ve Ruslar genel olarak siyasal sisteme güvenmekte, Gürcüler ise tamamen karşı olmamakla beraber bu etnik gruplara oranla daha az güvenmekte ve desteklemektedir. Gürcüler haricinde diğer etnik grupların siyasal sisteme olan bu güveni Abhazya'da toplumun genel düzeyde devletin meşruiyetini sorgulamadığını ve devlet kurumlarına güven duyduğunu göstermektedir.¹⁷³ Diğer bir deyişle, Abhazya'da devlet vatandaşlarını gerçekten bir devlet inşa edebildiğine ve bu devletin meşru olduğuna ikna edebilmiştir. Abhazya, dışsal meşruluk sorunu yaşayan bir ülke olduğu için devletin içsel meşruluğu ayrıca önem arz etmektedir.¹⁷⁴

Abhazya'da etnik azınlıklar gibi kadınlar da siyasal sistemde yeterince temsil edilememektedir. Abhazya'da bugüne dek hiç kadın cumhurbaşkanı olmamıştır. 2012-17 döneminde görev yapan mecliste sadece 1 kadın vardır. Aynı dönemde kabinedeki 12 bakanın ise sadece 2'si kadındır.¹⁷⁵ 2017-22 döneminde 1 kadın vekil 1 de bakan vardır.¹⁷⁶ 2022'de göreve başlayan ve günümüzde de devam etmekte olan mecliste ise 2 kadın vekil, kabinede ise 1 kadın bakan bulunmaktadır.¹⁷⁷ Aslında, Abhazya'da kadınlar iş dünyası ve sivil toplumda görece aktiftir ancak siyasetteki temsilleri

¹⁷⁰ Vincenc KOPECEK, Tomas HOCH ve Vladimir BAAR 2016, age. s. 98.

¹⁷¹ Abhazya'nın bir "etnik-demokrasi" olarak tanımlanması, Abhazya'nın Türkiye tam yetkili temsilci yardımcısı tarafından da ifade edilmiştir. Öte yandan, ilginç bir husus, siyasal sistemden dışlanma, tarihsel olarak o bölge kendi anayurtları olmadığı ve siyasi dışlanma iktisadi dışlanmayı da beraberinde getirmediği için, Ermeniler tarafından büyük oranda kabul görmektedir. Bu konuda, Pal KOLSTO ve Helge BLAKKISRUD 2013, age. s. 2090-2091.

¹⁷² John O'LOUGHLIN, Vladimir KOLOSSOV ve Gerard TOAL 2014, age. s. 442.

¹⁷³ age. s. 440.

¹⁷⁴ Kristin M. BAKKE, John O'LOUGHLIN, Gerard TOAL ve Michael D. WARD (2013), "Convincing State-Builders? Disaggregating Internal Legitimacy in Abkhazia", *International Studies Quarterly*, Cilt 58, Sayı 3, s. 12.

¹⁷⁵ FREEDOM HOUSE (2013), *Freedom in the World 2013: The Annual Survey of Political Rights and Civil Liberties*, New York, s. 782.

¹⁷⁶ FREEDOM HOUSE (2021), *Freedom in the World 2021: Abkhazia*, New York, <https://freedomhouse.org/country/abkhazia/freedom-world/2021>, ET. 23.11.2024.

¹⁷⁷ FREEDOM HOUSE 2023, age; FREEDOM HOUSE (2024), *Freedom in the World 2024: Abkhazia*, New York, <https://freedomhouse.org/country/abkhazia/freedom-world/2024>, ET. 23.11.2024.

oldukça düşüktür.¹⁷⁸ Abhazya’da toplumsal ve kültürel normlar kadınları siyasal makamlara aday olmaktan caydırmaktadır.¹⁷⁹ Buna ek olarak, siyasal sistem de kadınların siyasete katılımının teşvik edilmesini engelleyici niteliktedir.¹⁸⁰ Bu çalışma kapsamında Abhaz yetkililerle yapılan görüşmelerde, Abhazya’da kadınların siyasete düşük katılımını bazı yetkililer kadınların siyasete az ilgi duyması gibi bireysel tercihler üzerinden açıklarken, bazıları da kültürel normların ve toplumsal cinsiyet rollerinin kadınların siyasete katılımını engelleyici rolüne dikkat çekmiştir.

Freedom House’un demokrasi notlandırmalarına göre, Abhazya günümüzde “yarı-demokratik” (veya “yarı-özgür”) kategorisinde bir siyasal rejime sahiptir. Şekil 4’ten görüleceği üzere, siyasal haklar ve temel hak ve özgürlükler esas alındığında, Abhazya’da 2005 yılına kadar otoriter bir yönetim vardı. Ancak, 2005 yılında ilk kez asgari düzeyde rekabetçi seçimlerle bir iktidar değişimi yaşanması sonucu “siyasal haklar” puanı bir kademe iyileşti ve böylece Abhazya’da siyasal rejim yarı-demokratik oldu. 2012’de siyasal haklar bir puan daha ilerledi ancak 2019’da tekrar geriledi (nedenleri sonraki alt-bölümlerde açıklanmıştır). Bu şekilde, Abhazya hem siyasal haklar hem de temel hak ve özgürlükler alanlarında 7 üzerinden 5 olan skorlarını devam ettirmekte ve “yarı-demokratik” durumunu sürdürmektedir.

Abhazya’da kesinlikle konsolide olmuş bir demokrasi yoktur ancak bazı eski Sovyet ülkelerinde olduğu gibi seçim sonuçlarının önceden belli olduğu otoriter bir yönetim de yoktur.¹⁸¹ Seçimler asgari düzeyde rekabetçidir ve sonuçları önceden belli değildir. Temel hak ve özgürlükler iyi durumda olmamakla beraber asgari düzeyde korunmaktadır. Bu şekilde Abhazya kendi coğrafyasındaki otoriter rejimlere sahip *de facto* ülkeler olan Güney Osetya veya Transdinyester’den ayrılmaktadır. Abhazya daha çok yarı-demokratik rejime sahip eski Sovyet ülkeleri olan Ermenistan, Gürcistan, Ukrayna ve Moldova’nın yanında konumlanmaktadır.¹⁸²

¹⁷⁸ FREEDOM HOUSE 2011, age. s. 758.

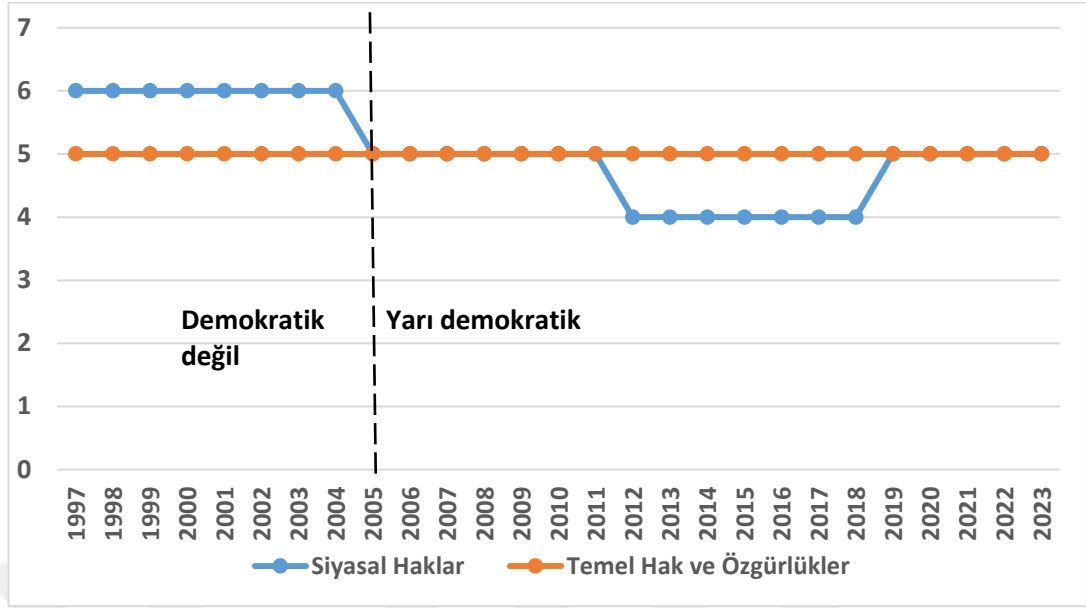
¹⁷⁹ FREEDOM HOUSE 2018, age.

¹⁸⁰ Karolina Ó BEACHAIN STEFANCZAK ve Eileen CONNOLLY 2015, age. s. 258.

¹⁸¹ Donnacha Ó BEACHAIN 2016, age. s. 222.

¹⁸² Vincenc KOPECEK 2019, age. s. 242.

Şekil 4: Abhazya’da Siyasal Haklar ve Temel Hak ve Özgürlükler, 1997-2023

Kaynak: Şekil 1’e bakınız.

Öte yandan, Abhazya’da halkın konsolide olmuş demokratik bir siyasal rejim yönünde güçlü bir talebinin olduğunu söylemek mümkün değil. 2010-11 tarihli bir kamuoyu araştırmasına göre¹⁸³, en iyi siyasal sistemin hangisi olduğu sorulduğunda, Abhazların %50, Ermeni ve Rusların ise %40 civarı “*mevcut sistem*” yanıtını vermekte. İkinci sırada verilen yanıt ise “*Sovyet sistemi*”. “*Batı demokrasisi*” diyenlerin oranı oldukça düşük. Gürcülerin %40 civarı “*Sovyet sistemi*” derken, %30 civarı “*Batı demokrasisi*” demektedir. Bu sonucu destekler nitelikte olarak, bu çalışma kapsamında Abhaz temsilcilerle yapılan görüşmede, Abhazya’da demokrasinin en büyük sorununun ne olduğu sorulduğunda, bazı temsilciler Abhaz demokrasisinin sorunsuz ve çok iyi durumda olduğunu belirtmişlerdir. 2012 tarihli bir odak grup çalışması ise Abhazyalıların bağımsızlık ve egemenliği demokrasiden daha önemli gördüklerini göstermiştir. Abhazya’da demokrasiye dair genel bir istek olmakla beraber¹⁸⁴, mesele bağımsızlık olduğunda siyasal rejimin liberal-demokratik ilkelere göre şekillenip şekillenmediği ikincil planda kalmaktadır.¹⁸⁵

Nitelikleri detaylı olarak ortaya koyulan Abhazya’daki bu siyasal sistem içerisinde başta seçimler olmak üzere siyasal süreçler nasıl ilerlemiştir? Abhazya’da

¹⁸³ John O’LOUGHLIN, Vladimir KOLOSSOV ve Gerard TOAL 2014, age. s. 443.

¹⁸⁴ Vincenc KOPECEK, Tomas HOCH ve Vladimir BAAR 2016, age. s. 98.

¹⁸⁵ Eiki BERG ve Martin MÖLDER 2012, age. s. 16-17. Zaten, bu çalışma kapsamında Abhaz yetkililerle yapılan görüşmelerde de istisnasız olarak hepsi, Abhazya’nın geleceğini bağımsız olarak gördüğünü belirtmiştir.

demokrasiyi anlamak için oldukça kritik olan bu konu bir sonraki alt-başlıkta ele alınacaktır.

3.3. SEÇİMLER VE SİYASAL SÜREÇLER

2004 yılına kadar Abhazya’da otoriter siyasal sistemin izleri siyasal süreçlerde kolayca gözlemlenmektedir. 1994 ve 1999 yıllarında Abhazya’da tek adayın Vladislav Ardzınba olduğu demokratik olmayan cumhurbaşkanlığı “seçimleri” yapıldı. Seçimler, beklendiği üzere, BM, AGİT ve diğer uluslararası örgütler tarafından tanınmadı. Tek adaylı olmasına ek olarak, Abhazya Savaşı sürecinde sürgün edilen 200 bin Gürcü’nün bu seçimlerde oy kullanamamış olması da eleştiri konusu oldu.¹⁸⁶ Benzer şekilde, 2001 yılında yapılan yerel seçimlerde de sürgün edilmiş Gürcülerin oy kullanamaması AGİT tarafından kınandı.¹⁸⁷ 2002 yılında yapılan meclis seçimlerinde ise vekilliklerin tamamını cumhurbaşkanına bağlı adaylar kazandı. Bunda, muhalefetteki Diriliş ve Halk partilerinin, usûlsüzleri gerekçe göstererek seçimden çekilmeleri önemli rol oynadı. Muhalefet partileri, devlet medyasının mevcut hükümetin adaylarını desteklediğini ve Merkez Seçim Komisyonu’nun muhalefetin birçok adayını haksız yere diskalifiye ettiğini belirtti.¹⁸⁸

2004 yılında Abhazya’da ilk kez asgari düzeyde demokratik ve rekabetçi bir cumhurbaşkanlığı seçimi yapıldı. Seçimler öncesinde Birleşik Abhazya isimli yeni bir muhalefet hareketi doğdu ve seçimi de bu hareketin adayı Sergey Bagapş oyların %50.1’ini alarak kazandı. Ancak, Rusya’nın desteklediği aday olan Raul Hacimba seçim sonuçlarına itiraz etti. Ayrıca, mevcut cumhurbaşkanı Ardzınba da görevi Bagapş’a devretmeyi reddetti. Bu şekilde Abhazya’da aylar süren bir siyasi kriz çıktı.¹⁸⁹ Kendi desteklediği adayın seçilememesi üzerine Rusya Abhazya’ya ekonomik yaptırım uygulamaya kalktı. Bu şartlar altında Bagapş, Hacimba ile uzlaşmak zorunda kaldı ve Hacimba’ya cumhurbaşkanı yardımcılığı ve kurulacak hükümetteki pozisyonların %40’ını vermeyi kabul etti. Uzlaşma sonrasında, 2005 yılının Ocak

¹⁸⁶ FREEDOM HOUSE 1999-2000, age. s. 550; FREEDOM HOUSE 2000-2001, age. s. 612.

¹⁸⁷ FREEDOM HOUSE (2001-2002), *Freedom in the World 2001-2002: The Annual Survey of Political Rights and Civil Liberties*, New York, s. 680.

¹⁸⁸ FREEDOM HOUSE (2003), *Freedom in the World 2003: The Annual Survey of Political Rights and Civil Liberties*, New York, s. 641.

¹⁸⁹ FREEDOM HOUSE (2005), *Freedom in the World 2005: The Annual Survey of Political Rights and Civil Liberties*, New York, s. 733.

ayında seçimler tekrarlandı ve Bagapş ve Hacimba seçime ortak listeyle girerek oyların yaklaşık %91'ini aldılar. Katılım ise %58 ile beklenenin üstünde oldu.¹⁹⁰

Muhalefetin haksız itirazı, mevcut cumhurbaşkanının makamı devretmeye dönük direnci ve Rusya'nın baskısıyla ilişkili olarak demokratik açıdan sorunlu bir seçim süreci işlemiş olsa da, 2004-05 yıllarında Abhazya'da iktidarın asgari düzeyde de olsa rekabetçi bir seçimle el değiştirmiş olması Abhazya'nın demokrasi puanını artırdı. Abhazya'nın Freedom House'daki "siyasal haklar" puanı 6 iken 5 oldu. Böylece Abhazya, Şekil 4'te de görüldüğü üzere, "demokratik değil" kategorisinden "yarı demokratik" kategorisine çıktı. Siyasi krize rağmen, Abhazya'nın demokratik rejime darbe, ayaklanma ya da ona benzer bir süreç yaşanmadan görece barışçıl şekilde geçmiş olması önemlidir. Donnacha Ó Beacháin bu geçiş sürecini "*Abhazya'nın renkli devrimi*" olarak tanımlamaktadır.¹⁹¹

Kısmi demokratikleşmeyle ilişkili olarak, 2007 Abhazya Halk Meclisi Seçimi de, 2002'deki seçime kıyasla, görece daha demokratik bir şekilde gerçekleşti. Seçimi gene büyük oranda cumhurbaşkanının desteklediği adaylar kazandı ve mecliste güçlü bir çoğunluk elde etti. 20'den fazla sandalye Bagapş'ı destekleyen üç parti (Birleşik Abhazya, Amtsakhara ve Aitaira) arasında bölüşüldü. Ancak, bir önceki meclis seçiminin aksine, bu seçimde muhalefet parti ve adayları da sandalye kazanabildi.¹⁹²

2009'da yapılan cumhurbaşkanlığı seçimini, mevcut cumhurbaşkanı Bagapş oyların %63'ünü alarak kolayca kazandı. Hacimba %15'te kaldı, katılım ise %73 oldu.¹⁹³ Ancak, 2011'de Cumhurbaşkanı Bagapş beklenmedik şekilde ölünce aynı yılın Ağustos ayında ani bir cumhurbaşkanlığı seçimi yapıldı. Seçimi mevcut cumhurbaşkanı yardımcısı Aleksandr Ankvab %56.2 oyla kazandı. Mevcut başbakan Sergey Şamba %21.5, Hacimba ise %20.3 oy aldı. Katılım %72 civarı oldu.¹⁹⁴

2012'de ilk kez asgari düzeyde gerçekten rekabetçi bir meclis seçimi yapıldı. Seçimde iktidar veya muhalefet partilerinin adaylarından çok seçmen bağımsız adaylara yöneldi. 35 sandalyeden iktidar partisi Birleşik Abhazya 3, muhalefet partileri ise 4 sandalye kazanabildi. 28 vekil bağımsız adaylardan seçildi. İktidar partisinin adaylarının yerine bağımsız adayların kazanabildiği görece demokratik bir meclis

¹⁹⁰ FREEDOM HOUSE (2006), *Freedom in the World 2006: The Annual Survey of Political Rights and Civil Liberties*, New York, s. 827.

¹⁹¹ Donnacha Ó BEACHAIN 2012, age. s. 168.

¹⁹² FREEDOM HOUSE (2008), *Freedom in the World 2008: The Annual Survey of Political Rights and Civil Liberties*, New York, s. 811.

¹⁹³ FREEDOM HOUSE 2010, age. s. 741.

¹⁹⁴ FREEDOM HOUSE 2012, age. s. 766.

seçimi yapılabilmesi sonucunda, Şekil 4'ten de görülebileceği üzere, Abhazya'nın "siyasal haklar" puanı 5 iken 4 oldu. Bununla beraber, seçimlere katılım %44.5 gibi düşük oranda kaldı.¹⁹⁵

2013 yılının ortalarından itibaren, o döneme dek Cumhurbaşkanı Ankvab'ı desteklemiş olan Birleşik Abhazya, Ankvab'ın politikalarının hayal kırıklığı yarattığını, ülkede işsizliğin yüksek olduğunu ve Rusya'dan gelen mali yardımların kötüye kullanıldığını gerekçe göstererek muhalefete geçti.¹⁹⁶ Zamanla Hacımba liderliğinde Ankvab iktidarına yönelik farklı parti ve hareketlerden oluşan geniş bir muhalefet cephesi oluştu. Bu kolektif hareket, Ankvab'ın kabinesinin görevden alınması ve bazı yetkilerin cumhurbaşkanından başbakana devredilmesi gibi taleplerde bulundu. Ayrıca, ekmek ve elektrik fiyatlarına tepki olarak Sohum'da protestolar düzenledi. Sonuçta, bu muhalefet hareketinin 27 Mayıs 2014'ten itibaren liderlik ettiği yoğun protestolar sebebiyle Cumhurbaşkanı Ankvab 1 Haziran'da istifa etmek zorunda kaldı. Bunun üzerine, Ağustos ayında Ankvab'ın katılmadığı yeni bir cumhurbaşkanlığı seçimi yapıldı. Seçimi muhalefet hareketine liderlik eden Hacımba oyların %51.6'sını alarak kazandı. Devlet Güvenlik Servisi'nin başındaki bağımsız aday Aslan Bjania oyların %35.9'unu alarak ikinci oldu.¹⁹⁷

Cumhurbaşkanlığı seçiminden kısa bir süre sonra muhalefet ile Cumhurbaşkanı Hacımba arasında anlaşmazlıklar başgösterdi. Muhalefetin temel eleştirisi noktaları, ekonomik kötü yönetim, yolsuzluklar ve Rusya'ya çok fazla kontrol verilmesiydi ki bunlar Hacımba'nın bir önceki cumhurbaşkanı Ankvab'a getirdiği eleştirilerle neredeyse bire bir aynıydı. Hacımba'ya karşı çıkan siyasal parti ve hareketler, Amtsakhara liderliğinde birleşerek yeni bir muhalefet oluşumu olan Abhazya Muhalefet Güçleri Bloğu'nu kurdular. Cumhurbaşkanı Hacımba, muhalefeti teskin etmek adına bazı yasalar geçirdi ve muhalefetin de katılabileceği bir danışma kurulu kurdu.¹⁹⁸ Ancak, özellikle Amtsakhara muhalefete devam etti. 2016 yılında erken seçim yapılmasına dönük bir referandum düzenlenmesine öncülük etse de başarılı olamadı.¹⁹⁹ Aynı yılın Aralık ayında Hacımba muhalefetle bir uzlaşmaya vardı

¹⁹⁵ FREEDOM HOUSE 2013, age. s. 783.

¹⁹⁶ FREEDOM HOUSE (2014), *Freedom in the World 2014: The Annual Survey of Political Rights and Civil Liberties*, New York, s. 781.

¹⁹⁷ FREEDOM HOUSE (2015), *Freedom in the World 2015: The Annual Survey of Political Rights and Civil Liberties*, New York, s. 767.

¹⁹⁸ FREEDOM HOUSE (2016), *Freedom in the World 2016: The Annual Survey of Political Rights and Civil Liberties*, New York, s. 788.

¹⁹⁹ FREEDOM HOUSE (2017), *Freedom in the World 2017: Abkhazia*, New York, <https://freedomhouse.org/country/abkhazia/freedom-world/2017>, ET. 23.11.2024.

ve başbakan yardımcısı, başsavcı, bakan yardımcılıkları gibi önemli görevlere muhalefet adaylarını atamayı kabul etti.²⁰⁰

2017 yılının Mart ayında meclis seçimleri yapıldı. Gene çoğunlukla bağımsız adaylar yarıştı ve seçildi. Önceki seçimlerde olduğu gibi Abhazya'daki Gürcüler gerekli belgelere sahip olmadıkları gerekçesiyle oy kullanamamış olsa da, seçimler gene de asgari düzeyde rekabetçiydi. Bu seçimde eski cumhurbaşkanı Ankvab da milletvekili seçilerek siyasete geri döndü. Seçim sonrası oluşan mecliste bağımsız milletvekillerinin birçoğu başta muhalefete yönelmekle beraber sonrasında 35 vekilin yaklaşık 20'si cumhurbaşkanı destekçisi haline geldi.²⁰¹

2019 yılında yeni bir cumhurbaşkanlığı seçimi yapıldı. Mevcut Cumhurbaşkanı Hacimba, ikinci turda oyların %48.7'sini alarak tekrardan cumhurbaşkanı seçildi. Eski Sohum belediye başkanı Alkhas Kvitsinia %47.5 ile ikinci oldu.²⁰² Normalde seçime katılması beklenen Bjanıa seçimden 4 ay önce hastaneye kaldırıldığı için seçime katılamadı ancak seçmenlerini Kvitsinia'ya yönlendirdi. Bjanıa, kendisine cıva ile zehirlenme teşhisi konduğunu belirtti. Bjanıa'nın seçim öncesinde zehirlenmesi seçimlerin genel güvenilirliğine gölge düşürdüğü için Abhazya'nın Freedom House notunda gerilemeye yol açtı. Gene de, gayriresmi gözlemciler, 2019 Cumhurbaşkanlığı Seçimi'nin büyük ölçüde özgür ve rekabetçi olduğunu belirtti. Seçimi kaybeden Kvitsinia, Merkez Seçim Komisyonu'nun seçim yasalarını yanlış yorumladığını iddia ederek seçim sonucunu bozmaya dönük Yüksek Mahkeme'ye dava açtı ancak davayı kazanamadı.²⁰³

2020 yılının başlarında gerçekleşen bir dizi olayda, muhalif protestocular hükümet merkezini ele geçirdi ve milletvekilleri Cumhurbaşkanı Hacimba'yı istifaya çağırdı. Olaylar sonucunda Yüksek Mahkeme 2019'daki cumhurbaşkanlığı seçim sonucunu iptal etti. Bunun üzerine Hacimba görevinden istifa etti ve aynı yılın Mart ayında Hacimba'nın aday olmadığı yeni bir seçim yapıldı. Bu seçimi Bjanıa oyların %58.9'unu alarak kazandı. Diğer önemli aday Adgur Ardzınba %36.9'da kaldı. Gayriresmi gözlemciler, sorunlara rağmen, seçimin asgari düzeyde rekabetçi olduğu konusunda hemfikir. Ancak, her seçimde olduğu gibi, bu seçimde de Gürcüler oy

²⁰⁰ age.

²⁰¹ FREEDOM HOUSE 2018, age.

²⁰² Abhazya'daki cumhurbaşkanlığı seçimlerinde "hiçbirisi" diye bir oy verme seçeneği de olduğu için, ikinci turda da adayların %50'yi geçemediği durumlar olabilmektedir.

²⁰³ FREEDOM HOUSE (2020), *Freedom in the World 2020: Abkhazia*, New York, <https://freedomhouse.org/country/abkhazia/freedom-world/2020>, ET. 23.11.2024.

kullanamadı. Cumhurbaşkanı Bjanıa göreve başladıktan sonra eski cumhurbaşkanı Ankıab'ı başbakan olarak atadı. Ayrıca, 2016'dan beri Birleşik Abhazya Partisi'nin lideri olan Şamba da Bjanıa'ya destek vermeye başladı.²⁰⁴

2022 yılında meclis seçimleri yapıldı. Cumhurbaşkanı Bjanıa liderliğindeki iktidar grubu 35 sandalyenin 26'sını kazanarak mecliste güçlü bir çoğunluk elde etti. Sadece 3 sandalye açıktan muhalif kişilerce kazanılabildi. Devrik cumhurbaşkanı Hacımba'nın desteklediği adaylar ise seçimde etkili bir işbirliği sağlayamadıkları için istedikleri sonucu alamadılar. Bu seçimde de seçilen adayların büyük çoğunluğu, 35 vekilden 30'u, bağımsızdı.²⁰⁵ Öte yandan, meclisin de artık büyük oranda Bjanıa destekçilerinden oluşmasıyla ilişkili olarak, 2023 yılı boyunca, özellikle meclis dışındaki muhalefet grupları oldukça aktif hale geldi. Bu gruplar protestolar düzenleyerek Cumhurbaşkanı Bjanıa'nın istifasını talep ettiler ancak bu konuda başarılı olamadılar.²⁰⁶

2024 yılında, Abhazya'nın Rusya'ya verdiği ekonomik ve askeri tavizlerden rahatsız olan gruplar ortak bir muhalefet bloğu kurdular.²⁰⁷ 2024 yılı boyunca tatil beldelerinin Rus sermayesine devri veya Rusların Abhazya'da mülkiyet edinmesi gibi konularda Rusya'ya verilen tavizler muhalefet içerisinde eleştiri kaynağı olmaya devam etti²⁰⁸ ve en sonunda Rusya ile yapılması öngörülen bir yatırım anlaşması büyük protestolara yol açtı. Abhaz devleti protestoculara yönelik bir tutuklama dalgası başlatmış olmasına rağmen protestolar dinmedi. Abhazya Halk Meclisi'ni basan protestocular Cumhurbaşkanı Bjanıa'nın istifasını talep ettiler.²⁰⁹ Bjanıa'nın bunu uzun süre reddetmesi üzerine Abhazya siyasetin kilitlendiği bir kriz ortamının içerisine girdi. En sonunda, 19 Kasım'da, Cumhurbaşkanı Bjanıa, Başbakan Ankıab ile beraber, istikrarı ve anayasal düzeni sürdürebilmek adına istifa etmeyi kabul etti ancak yeni seçimlerde tekrar yarışacağını belirtti²¹⁰. Bununla beraber, seçimlerde kendisi

²⁰⁴ FREEDOM HOUSE 2021, age.

²⁰⁵ FREEDOM HOUSE 2023, age.

²⁰⁶ FREEDOM HOUSE 2024, age.

²⁰⁷ OC MEDIA (2024), "New opposition bloc launches in Abkhazia after controversial Russia deal", 9 Ocak 2024, <https://oc-media.org/new-opposition-bloc-launches-in-abkhazia-after-controversial-russia-deal/>, ET. 01.12.2024.

²⁰⁸ OC MEDIA (2024), "Tensions flare in Abkhazia as parliament pushes ahead with 'pro-Russian' law on apartments", 24 Temmuz 2024, <https://oc-media.org/tensions-flare-in-abkhazia-as-parliament-pushes-ahead-with-pro-russian-law-on-apartments/>, ET. 01.12.2024.

²⁰⁹ JAM News (2024), "Abkhazia protests against a controversial investment deal with Russia, demand president's resignation", 16 Kasım 2024, <https://jam-news.net/abkhazia-protests-against-a-controversial-investment-deal-with-russia-live/>, ET. 01.12.2024.

²¹⁰ OC MEDIA (2024), "Abkhazian President Bzhaniya resigns after mass protests", 19 Kasım 2024, <https://oc-media.org/abkhazian-president-bzhaniya-resigns-after-mass-protests/>, ET. 01.12.2024.

değil Bjanıa'nın ekibiyle aynı çizgideki yardımcısı Badra Gunba aday oldu.²¹¹ Birinci turu 15 Şubat, ikinci turu 1 Mart 2025'te gerçekleştirilen cumhurbaşkanlığı seçimlerini Rusya'nın desteklediği Gunba kazandı. Seçimde Gunba oyların %55'ini alırken rakibi Adgur Ardzinba %42'de kaldı.²¹² Gunba seçimi kazanmasının hemen ertesinde Moskova'ya giderek Putin'i ziyaret etti.²¹³

Bu bölüm bağlamında, Abhazya'nın görece küçük bir *de facto* ülke olmasıyla ilişkili olarak, başta demokratikleşme ile ilişkili olanlar olmak üzere burada ortaya koyulan içsel siyasal süreçlerin önemli ölçüde bölgesel jeopolitik gerçeklikten etkilendiğini de belirtmek gerekmektedir. Bu gerçekliğin en başında da Abhazya'nın Rusya'ya olan askeri ve ekonomik bağımlılığı gelmektedir.

3.4. RUSYA'YA BAĞIMLILIK

Abhazya, başta güvenlik olmak üzere Rusya'ya oldukça bağımlı bir *de facto* ülkedir. Aslında 2008 yılındaki Rusya-Gürcistan Savaşı'na kadar Abhazya'nın Rusya'ya bağımlılığı görece düşüktü. Ancak, 2008'deki savaştan ve Rusya'nın Abhazya'yı bağımsız bir devlet olarak tanımasından sonra Rusya'nın Abhazya üzerindeki askeri ve ekonomik kontrolü oldukça arttı. 2024 tarihli bir çalışma²¹⁴, 2008'deki tanımadan 2020'nin sonları arasındaki süreçte, Rusya'nın Abhazya'nın yürütme organı ve ordusu üzerindeki hami devlet nüfuzunun önemli ölçüde arttığını ortaya koymuştur. Bu süreçte, Rusya'ya bağlı bakanların, askeri üslerin ve askeri birliklerin sayısı gözle görülür bir biçimde artmıştır.

2008'deki tanımadan sonraki yıl Abhazya'yı bizzat ziyaret eden Rusya Başbakanı (ancak fiili devlet başkanı) Putin²¹⁵, ziyarette sosyal harcamaları artırma, bir askeri üs kurma ve Gürcistan sınırını güçlendirme sözü verdi. Nitekim, 2009 yılının Şubat ayında Rusya, Abhazya'nın Gudauta şehrinde kalıcı bir askeri üs kurdu. Ayrıca, bu yıl, Abhazya, demiryolu ve havaalanı gibi stratejik varlıklarının kontrolünü

²¹¹ JAM News (2025), "Abkhazia completes registration of presidential candidates", 8 Ocak 2025, <https://jam-news.net/abkhazia-completes-registration-of-presidential-candidates/>, ET. 16.02.2025.

²¹² REUTERS (2025), "Breakaway Abkhazia's acting leader wins presidential election, state media says", 3 Mart 2025, <https://www.reuters.com/world/europe/breakaway-abkhazias-acting-leader-wins-presidential-election-state-media-says-2025-03-02/>, ET. 24.03.2025.

²¹³ REUTERS (2025), "Putin promises continued electricity supplies in meeting with breakaway Abkhazia's leader", 5 Mart 2025, <https://www.reuters.com/world/europe/putin-promises-continued-electricity-supplies-meeting-with-breakaway-abkhazias-2025-03-05/>, ET. 24.03.2025.

²¹⁴ Helge BLAKKISRUD, Tamta GELASHVILI, Nino KEMOKLIDZE ve Pal KOLSTO (2025), "Does recognition matter? Exploring patron penetration of de-facto state structures", *Territory, Politics, Governance*, Cilt 13, Sayı 1, s. 71.

²¹⁵ FREEDOM HOUSE 2010, age. s. 741.

Rusya'ya devredeceğini açıkladı ve bir Rus petrol şirketine petrol arama lisansı verdi. Öte yandan, Rusya'ya verilen bu ödünler muhalefetin tepkisini çekti ancak Cumhurbaşkanı Bagapş bu ödünlerin siyasi ve ekonomik birer zorunluluk olduğunu savundu.²¹⁶

Abhazya, sadece askeri olarak değil ekonomik olarak da Rusya'ya önemli ölçüde bağımlıdır. Abhazya'da para birimi olarak Rus Rublesi kullanılmaktadır.²¹⁷ Rusya sınırında narenciye ticareti güçlüdür.²¹⁸ Abhazya'daki yabancı yatırımların %99'u Rusya'dan gelmektedir. Ayrıca, 2010 yılı rakamlarıyla devlet bütçesinin yarısı Rusya tarafından ödenmektedir.²¹⁹ Bu oran, 2017'de 90 milyon dolarlık bütçenin 78 milyon dolarına (yani %87'ye) kadar çıkmıştır. Rusya, Abhazya'nın devlet bütçesinin yaklaşık beşte birine denk gelen doğrudan bütçe desteği, yardım projeleri, sivil altyapı için ek fonlar ve (çoğu Abhaz vatandaşı Rus pasaportuna sahip olduğu için) yıllık yaklaşık 70 milyon dolarlık emeklilik ödemesi sağlamaktadır.²²⁰

Rus devleti, ayrıca Abhazyalılara vatandaşlık vermiş ve bu şekilde onların dünyaya açılan kapısı olmuştur. Abhazya nüfusunun %70'i Rus pasaportuna sahiptir.²²¹ Abhazyalılar, nüfusun çoğunluğunun Rus pasaportuna sahip olmasını, Abhazya'nın kendi uluslararası seyahat belgeleri yurt dışında geçerli olmadığı için bir zorunluluk olarak görmektedirler. Zaten, 2008'deki Rusya-Gürcistan Savaşı'ndan sonra Abhaz vatandaşlarının Batı ülkelerinden vize almaları iyice zorlaşmıştır. Bu doğrultuda, 2011 yılında Rusya ile Abhazya arasında vizesiz seyahat anlaşması imzalanmıştır.²²²

2014 yılının Kasım ayında Abhazya ve Rusya, özellikle askeri ve ekonomik konuları kapsayan ve bu konularda daha yakın işbirliği öngören bir "İttifak ve Stratejik Ortaklık Anlaşması" imzaladı. Bu şekilde, Rusya, bölge üzerinde zaten güçlü olan askeri ve ekonomik kontrolünü daha da artırmış oldu. Anlaşma, ortak bir Rus-Abhaz askeri gücünün oluşturulmasını, bölgesel askeri faaliyetlere Rusya'dan sağlanan fonların artırılmasını ve Abhazya'ya verilen ekonomik teşviklerin iki katına çıkartılmasını öngörmektedir. Anlaşma ayrıca Rusya'nın Abhazya'ya yapılacak bir

²¹⁶ age. s. 742; FREEDOM HOUSE 2011, age. s. 759; FREEDOM HOUSE 2012, age. s. 766; FREEDOM HOUSE 2014, age. s. 781.

²¹⁷ FREEDOM HOUSE 2003, s. 642

²¹⁸ FREEDOM HOUSE (2004), *Freedom in the World 2004: The Annual Survey of Political Rights and Civil Liberties*, New York, s. 656.

²¹⁹ FREEDOM HOUSE 2011, age. s. 760.

²²⁰ FREEDOM HOUSE 2014, age. s. 782.

²²¹ FREEDOM HOUSE 2020, age.

²²² FREEDOM HOUSE 2012, age. s. 847.

saldırıyı kendisine yapılmış bir saldırı gibi görerek karşılık vereceğini belirtmekteydi. Öte yandan, anlaşma hem Abhazya’da hem de başta Gürcistan olmak üzere dış dünyada eleştirilerin hedefi oldu. Anlaşmanın kamuoyunda tepki gören bazı maddeleri sonradan kaldırılmış olsa da, anlaşma şartlarının Rusya’nın bölgedeki nüfuzunu genişletmeye hizmet ettiği ve Abhazya’nın özerkliğini ve egemenliğini ihlal ettiği iddia edildi.²²³

Rusya’nın 2022’de Ukrayna’yı işgale girişmesi Abhazya ile olan ilişkilerini de önemli ölçüde etkiledi. Abhazya’nın devlet bütçesinin yarıdan fazlasını oluşturan Rus mali desteği düştü ve Abhazya’da konuşlu bazı Rus birlikleri Ukrayna’ya kaydırıldı. Öte yandan, Rus devleti, savaşın başlamasından itibaren Abhaz devletine daha fazla sadakat göstermesi ve uzun süredir ısrarcı olduğu ancak Abhazya’nın bir şekilde reddettiği taleplerini kabul etmesi yönünde daha fazla baskı yapmaya başladı. Örneğin, Abhazya, Rusya’nın isteği üzerine, Ukrayna’da Rus desteğiyle kurulmuş iki küçük *de facto* devlet olan Donetsk ve Luhansk halk cumhuriyetlerinin bağımsızlığını tanıdı. Ayrıca, Rusya, Abhazya’dan kendisine katılması için bir referandum düzenlemesini talep etti. Bjanıa hükümeti bu isteği reddetmekle beraber, Abhazya’nın Rusya ve Belarus ile birlikte bir “Birlik Devleti”ne katılmaya hazır olduğunu belirtti. Öte yandan, Bjanıa hükümeti yıl boyunca Rusya’nın talepleri doğrultusunda bir dolu yasama girişimini ilerletti. Örneğin, Abhazya Halk Meclisi, Sohum Havalimanı’na Rus yatırıma izin veren ve Karadeniz tatil beldesini 49 yıllığına Rus otoritelerine kiralayan anlaşmaları onayladı. Bu yasaların meclisten geçmesi protestolara yol açtı.²²⁴

Son yıllarda, Gürcistan Rüyası Partisi’nin yükselişiyle beraber Gürcistan, Batı’nın nüfuzundan uzaklaşıp tekrar Rusya’yla yakın ilişkiler geliştirme yoluna girdi. Bu durum, Abhaz devletinde endişelere yol açtı²²⁵ çünkü Gürcistan’ın Rusya ile yaklaşması Rusya’nın Abhazya’ya karşı tutumunda önemli değişikliklere yol açabilme potansiyeline sahip. Nitekim, son dönemde Abhazya’nın Rusya’ya verdiği tavizlerde de bu endişe önemli bir rol oynamış olabilir.

²²³ FREEDOM HOUSE 2015, age. s. 767.

²²⁴ FREEDOM HOUSE 2023, age.

²²⁵ OC MEDIA (2024), “Fears in Abkhazia as Georgia grows closer to Russia”, 21 Haziran 2024, <https://oc-media.org/features/fears-in-abkhazia-as-georgia-grows-closer-to-russia/>, ET. 01.12.2024.

3.5. RUSYA'YA BAĞIMLILIK VE OTORİTERLEŞME?

Abhazya'nın Rusya'ya olan askeri ve ekonomik bağımlılığı Abhazya'nın siyasetini ve dolayısıyla demokrasisini de etkilemektedir. Bu bağlamda, Abhazya'nın 2008 sonrası süreçte gittikçe daha fazla Rusya'nın kontrolüne girmesi, Rusya'nın tam otoriter siyasal rejime sahip bir ülke olduğu göz önünde bulundurulursa, ilk etapta Abhazya'daki demokrasiyi geriletici bir rol oynadığı düşünülebilir. Ancak, Freedom House verilerinin gösterdiği, 2008'den günümüze kadarki süreçte Abhazya'da demokratik bir gerileme olmamıştır (Şekil 4). Aksine, 2005 yılında Abhazya'nın siyasal hakları puanı 6'dan 5'e, 2012'de ise 5'ten 4'e düşmüş, diğer bir deyişle kısmi de olsa bir demokratik ilerleme olmuştur. Bu şekilde, Abhazya "otoriter rejim" kategorisinden "yarı demokratik rejim" kategorisine geçiş yapmıştır. Ancak, 2019'da 4 olan siyasal haklar puanı tekrardan 5'e çıkmıştır. Ne var ki, bir önceki alt-bölümde ayrıntılı olarak ortaya koyulduğu üzere, bu iniş ve çıkışlar doğrudan Rusya'yla ilişkili değil daha çok içsel faktörlerden kaynaklanmıştır. 2005'teki 6'dan 5'e düşüş rekabetçi cumhurbaşkanlığı seçimi, 2012'deki 5'ten 4'e düşüş ise rekabetçi meclis seçimi yapılabilmiş olmasıyla ilişkilidir. 2019'da 4'ten 5'e çıkış ise cumhurbaşkanı adayı Bjanıa'nın seçim öncesi zehirlenmiş olmasından kaynaklıdır.

Meseleye Rusya'nın dış politikası üzerinde baktığımızda da Rusya'nın Abhazya'nın demokrasisi üzerinde doğrudan geriletici bir rol oynamadığı öne sürülebilir. Kolsto ve Blakkisrud²²⁶, Batılı devletlerin aksine, Rusya'nın çevresindeki Abhazya, Güney Osetya ve Transdinyester gibi kendisine bağımlı *de facto* devletlere özellikle bir siyasal rejim ihracına girişmediğini, jeopolitik çıkarları korunduğu sürece bu ülkelerdeki siyasal sisteme müdahale etmediğini ortaya koymuştur. Normal şartlarda Rusya bu ülkelerdeki seçim sonuçlarını belirleme ve istediği adayı dikte etme gücüne sahiptir ancak genelde bunu yapmaktan kaçınmaya eğilimli olmuştur. Bu devletlerin zaten kendi himayesinden kaçma imkanı olmadığı için onlara belli bir hareket alanı bırakmıştır. Hatta, Rus-Abhaz ilişkilerinde Rusya'nın eli çok güçlü olmasına rağmen Abhazya'nın bazı durumlarda Rusya'nın isteklerine direnebilmesi ve

²²⁶ Pal KOLSTO ve Helge BLAKKISRUD (2021), "Russia's Neighborhood Policy and Its Eurasian Client States: No Autocracy Export", *Russia in Global Affairs*, Cilt 19, Sayı 2, s. 56-58.

Rusya'nın buna tahammül göstermesi gibi durumlar olabilmektedir.²²⁷ Dolayısıyla, Abhazya'da demokrasiyi salt Rus etkisi üzerinden okumak anlamlı olmayabilir.²²⁸

Benzer doğrultuda, bu çalışma kapsamında Abhaz temsilciler ile yapılan görüşmelerde, Rusya'nın Abhaz demokrasisi üzerinde olumsuz etkisinin olup olmadığı sorulduğunda, karışık cevaplar verilmiş, böyle bir olumsuz etkinin mümkün olduğunu dile getirenler olduğu gibi bunu reddedenler de olmuştur. Örneğin, eski dış işleri bakanı Vyacheslav Çirikba, böyle bir etkiyi tamamen reddederken, Abhazya'nın Türkiye tam yetkili temsilci yardımcısı Kafkas Kamil Öztürk Atrışba, böyle bir etkinin olabileceğini söylemiştir. Ancak, temsilci yardımcısı, Rusya'nın Abhazya'da devlet inşasını destekleyerek klancılığı gerilettiğini, bunun da dolaylı olarak demokrasiye olumlu etki edici bir faktör olduğunu da eklemiştir. Aynı şekilde, bazı Abhaz temsilciler, 2014'te Rusya'nın Abhazya üzerindeki kontrolünü artıran "İttifak ve Stratejik Ortaklık Anlaşması"nın da Abhazya'da demokrasi üzerinde herhangi bir etkisinin olduğunu düşünmemektedir. Nitekim, gerçekten de, 2013-15 arasında Abhazya'nın demokrasi skorunda herhangi bir değişiklik olmamıştır (Şekil 4).

Bununla beraber, Rusya'nın Abhaz demokrasisi üzerinde doğrudan geriletici bir rol oynamamış olması onun hiçbir negatif etkisi olmadığı anlamına gelmemektedir. Örneğin, 2005'te ilk kez asgari düzeyde demokratik ve rekabetçi biçimde yapılan cumhurbaşkanlığı seçimlerini Raul Hacimba kaybetmiş olmasına rağmen, Rusya'nın desteklediği aday olmasına güvenerek seçim sonuçlarına itiraz etmiş ve aylar süren bir siyasi kriz çıkmıştır. Kriz ancak seçimi kazanan Bagapş'ın (nomal şartlarda mecbur olmadığı halde) iktidarı Hacimba'yla paylaşmayı kabul etmesi ile aşılabilmektedir. Blakkisrud ve Kemoklidze, bu seçimde koltuğa Rusya'nın desteklediği Hacimba'nın değil Bagapş'ın oturmasını Abhazya'nın Rusya'nın her dediğini yapmak zorunda olmadığını ve Rusya'yla ilişkilerinde bir manevra alanına sahip olduğunun göstergesi olarak yorumlar.²²⁹ Bu yanlış olmamakla beraber, hem siyasi krizin ancak Hacimba'nın iktidara ortak edilmesi ile çözülebildiği hem de göreve gelen Bagapş'ın da zaten Rusya ile yakın ilişkileri sürdürdüğü gözardı edilmemelidir.

²²⁷ Pal KOLSTO (2020), "Biting the hand that feeds them? Abkhazia–Russia client–patron relations", *Post-Soviet Affairs*, Cilt 36, Sayı 2, s. 152-153.

²²⁸ Urban JAKSA (2023), "Abkhazia's Geopolitical Roles in the Russia – European Union – Georgia Triangle", *Caucasus Survey*, Cilt 11, Sayı 2-3, s. 241.

²²⁹ Helge BLAKKISRUD ve Nino KEMOKLIDZE (2023), "Strategic Triangles, Actors and Agency: Georgia and Abkhazia in a Changing Regional Context", *Caucasus Survey*, Cilt 11, Sayı 2-3, s. 127.

2005'ten sonraki cumhurbaşkanlığı seçimlerinde Rusya herhangi bir adayı özel olarak desteklememiştir. Bunda, Abhazya'nın Rusya'ya yüksek düzeyde bağımlı olmasıyla ilişkili olarak, seçimi kim kazanırsa kazansın zaten Rusya'yla yakın ilişkileri sürdürmek zorunda olduğu gerçeğinin etkili olduğu söylenebilir. Örneğin, 2009'daki cumhurbaşkanlığı seçimindeki en güçlü üç aday da Rusya'yla yakın çalışacağını ve güçlü bağları sürdüreceğini belirtmiştir.²³⁰ Yüksek askeri ve ekonomik bağımlılık gereği Abhazya'da seçilen herhangi bir cumhurbaşkanının Rusya'yla yakın ilişkileri sürdürmemesi gerçekçi ve mümkün değildir.

Rusya, Abhazya'nın bilhassa ekonomik bağımlılığını ona karşı kullanmakta ve müzakerelerde istediklerini alabilmek için ekonomik ultimatolar verebilmektedir. Örneğin, 2015 yılında Rusya, Abhazya'ya taahhüt ettiği mali yardımı bilinçli olarak ertelemiş ve fonların Rusya ile Abhazya'nın içişleri bakanlıkları arasında bir koordinasyon merkezi kurulmasını öngören 2014 tarihli anlaşmanın ilgili bölümünün onaylanmasına bağlı olduğunu bildirmiştir.²³¹ Benzer şekilde, 2020 yılında, pandemi ve ekonomik gerilemeyle ilişkili olarak Rusya'dan daha fazla yardıma ihtiyaç duyan Abhazya, öncesinde kabul etmediği, Rus yatırımcılara daha geniş haklar tanınması, yabancı fon alan STK'lara kısıtlamalar getirilmesi gibi talepleri kabul etmek zorunda kalmıştır. Ayrıca, 2020 yılının Kasım ayında imzalanan "uyumlulaştırma anlaşması" ile Abhazya'da sosyal, ekonomik ve siyasal birçok alandaki yasal mevzuat Rusya ile aynılaştırılmıştır. Bu şekilde Abhazya'nın Rusya'ya entegrasyonu daha da artmıştır.²³² Bu örnekler göstermektedir ki, Rusya, Abhazya'nın kendisine olan ekonomik bağımlılığını ondan taleplerini yerine getirmesi için bir baskı aracı olarak kullanmaktadır.²³³ Rusya'nın Abhazya'daki demokratik sisteme özel bir müdahalesi olmasa da, taleplerini ekonomik ultimatolarla yerine getirtmeye çalışması Abhazya'da demokrasinin ilerlemesini önleme potansiyeli taşımaktadır.

Son dönemde, Abhazya'nın Rusya'ya verdiği ekonomik tavizler, ekonominin kontrolünün birkaç yabancı (Rus) yatırımcının eline bırakıldığı ve bunun da egemenliğin devri anlamına geldiği eleştirilerine yol açmıştır.²³⁴ Bu noktada, Abhaz hükümetler bir yandan Rusya ile iyi ilişkileri sürdürme, diğer yandan ise iç

²³⁰ FREEDOM HOUSE 2010, age. s. 743.

²³¹ FREEDOM HOUSE 2016, age. s. 789.

²³² Badri BELKANİA (2023), "The "Common Social and Economic Space" Agreement Between Abkhazia and Russia: A Path to Russia?", *Caucasus Survey*, Cilt 11, Sayı 2-3, s. 293.

²³³ FRIEDRICH-EBERT-STIFTUNG (2023), *Human Rights in Abkhazia and Villages Along the Dividing Line*, Tiflis, s.7.

²³⁴ ABKHAZ WORLD 2024, age.

kamuoyunda Rusya'ya aşırı taviz veriyor gibi görünmemenin ikilemini yaşamaktadırlar²³⁵ çünkü Rusya'ya çok fazla taviz veriyor gibi görünürlerse bu durum demokratik seçimlerde kendi aleyhlerine olabilir.²³⁶ Bununla beraber, Abhaz hükümetlerin Rusya'ya verdiği tavizler özellikle Batı yanlısı kesimlerde bir tepkiye yol açmakla beraber²³⁷, yapılan çalışmalar aslında Abhazya halkının genelinin Rusya'ya karşı olumlu yaklaştığını göstermektedir. 2010-11 tarihinde yapılan bir kamuoyu araştırmasına göre, Abhazya'da Abhaz, Ermeni ve Rusların %80'den fazlasının Rus liderliğine güvendiğini ortaya koymuştur. Ancak, bu oran Gürcülerde %30'lara düşmektedir.²³⁸ Hatta, Abhaz, Ermeni ve Rusların %70'den fazlası Rus askerlerinin Abhazya'da kalıcı olarak ülkede konuşlanmasından yanadır (seçeneklerde “*çatışma çözülmeye ülkesine dönmeli*” seçeneği de olduğu halde!). Gene, bu oran Gürcülerde %20 civarına kadar düşmektedir.²³⁹

Abhazya'nın gittikçe daha fazla Rusya'ya bağımlı hale gelmesi Batı'da da belirli bir rahatsızlık yaratmıştır. Bazı uzmanlar, 2008'deki Rusya-Gürcistan Savaşı sonrasındaki süreçte, Abhazya ve bölgedeki diğer *de facto* devletlerin Rusya'nın hegemonyasına bırakılmaması gerektiğini ileri sürmüşler ve Batılı devletlere bu *de facto* devletlerle “tanımadan ilişkilene” (*engagement without recognition*) gibi yeni dış politika stratejileri önermişlerdir.²⁴⁰ Bu şekilde, bu devletlerin Batılı aktörler ve onların demokratik kurumları ve normlarıyla buluşturulabileceğini düşünmüşlerdir. Hatta, Abhazya ve bölgedeki diğer *de facto* devletlerde Batı'nın da desteğiyle bir demokratikleşme olursa bölgedeki jeopolitik sorunlara da daha kolay çözüm bulunabileceği, çünkü sorunu askeri değil diplomatik yollarla çözmeye eğilimli parti ve liderlerin iktidara gelebileceği gibi iyimser yorumlar yapılmıştır.²⁴¹ Ne var ki, 2008 sonrasında süreç Abhazya'nın Batı'yla yakınlaşması şeklinde ilerlememiştir.

²³⁵ FRIEDRICH-EBERT-STIFTUNG 2023, age. s. 7-10.

²³⁶ Helge BLAKKISRUD ve Nino KEMOKLIDZE 2023, age. s. 127.

²³⁷ Örneğin, Gürcistan merkezli raporlarda Abhaz hükümetlerin Rusya ile olan ilişkilerine halkın tepkisi abartılı bir şekilde yansıtılabilmektedir. Bir örnek için, FRIEDRICH-EBERT-STIFTUNG 2023, age. s. 7-10.

²³⁸ John O'LOUGHLIN, Vladimir KOLOSSOV ve Gerard TOAL 2014, age. s. 436.

²³⁹ age. s. 438. Öte yandan, Abhazya'nın Rusya'ya olan bağımlılığı günümüzde 2010-11'e kıyasla daha yüksek düzeyde olduğu için, bu oranların günümüzde görece daha düşük olabileceği düşünülebilir.

²⁴⁰ Alexander COOLEY ve Lincoln A. MITCHELL (2010), “Engagement without Recognition: A New Strategy toward Abkhazia and Eurasia's Unrecognized States”, *The Washington Quarterly*, Cilt 33, Sayı 4, s. 69-71.

²⁴¹ Nina CASPERSEN 2008, age. s. 130-131.

Abhazya’da demokrasiyi Rusya’ya olan bağımlılığı kadar etkileyen ve aslında onunla iç içe geçmiş bir diğer dışsal ve jeopolitik mesele, bir sonraki başlıkta ele alınacak olan uluslararası tanınma sorunudur.

3.6. TANINMA VE DEMOKRATİKLEŞME?

Abhazya’da demokrasiyle ilişkili değişimin asıl olarak içsel faktörlerden kaynaklı olması, ikinci bölümde detaylı bir şekilde ele alınan “tanınma için demokrasi” stratejisinin Abhazya’da ne derece uygulandığına dair de önemli soru işaretlerini beraberinde getirmektedir. Birçok önemli akademik çalışma Abhaz devletinin böyle bir strateji uyguladığını öne sürmektedir. Örneğin, Caspersen, Abhazya’da demokratikleşmenin tanınma getireceğine dair bir inanç olduğunu belirtmiştir.²⁴² Aynı şekilde, Kopecek vd., Abhazya’nın siyasal elitinin, demokratik olurlarsa uluslararası toplumun kendilerini tanıyacağı inancıyla “tanınma için demokratikleşme” stratejisi izlediğini öne sürmüştür.²⁴³ Benzer doğrultuda bir argüman Berg ve Mölder’de de vardır.²⁴⁴ Bu örnekler daha da çoğaltılabilir ancak eldeki ampirik veriler bu argümanları destekler nitelikte değildir.

Öncelikle, Freedom House raporlarında Abhazya’da demokratikleşmenin ilerlemesinde veya gerilemesinde uluslararası tanınmamayla ilişkili motivasyonların herhangi bir etkisi gözlenmemektedir. Zaten bu iddiayı ortaya koyan çalışmaların hiçbirisinde doğrudan somut bir kanıt da sunulmamaktadır. Dahası, bu çalışma kapsamında Abhaz temsilcilerle yapılan görüşmelerde, Abhazya’nın demokrasisinin altında yatan nedenin tanınmıyor olmaktan kaynaklı dışsal meşruluk yaratma çabası olduğu iddiası güçlü bir şekilde reddedilmekte, hatta bu düşünce önyargılı ve ofansif olarak değerlendirilebilmektedir. Örneğin, eski dış işleri bakanı Vyaçeslav Çirikba, bunun hatalı bir bakış açısı olduğunu söylemekte ve Abhazya’nın demokrasisinin dışsal faktörlerde değil onun kültüründen ve tarihinden kaynaklı içsel faktörlerde yattığını öne sürmektedir.²⁴⁵ Buna göre, Abhazya’da tarihsel olarak feodal lordluklara bölünmüş ademi merkezîyetçi yapı bugünkü demokratik kültürün temelini oluşturmaktadır. Çirikba dışında, mülakat yapılan diğer Abhaz temsilciler de bu yönde

²⁴² age. s. 115, 123, 130.

²⁴³ Vincenc KOPECEK, Tomas HOCH ve Vladimir BAAR 2016, age. s. 86 ve 91.

²⁴⁴ Eiki BERG ve Martin MÖLDER 2012, age. s. 2.

²⁴⁵ Öte yandan, Abhazya kültürünün demokrasiye yatkınlığı vurgulanmakla beraber, bazı Abhaz temsilciler o kültürün parçası olan klancılığı da demokrasi önündeki en büyük engel olarak göstermişlerdir.

görüş belirtmiştir. Hatta, bazı temsilciler, tam tersi olarak, Abhazya'nın tanınmamasının onun demokratikleşmesini ilerletici değil geriletici olduğunu söylemişlerdir.²⁴⁶

Aynı doğrultuda, tanınmamanın demokratikleşmeye etki ettiği reddedildiği gibi, bu çalışma kapsamında mülakat yapılan Abhaz yetkililer demokratikleşmenin tanınmayı kolaylaştıracağını da reddetmekte ve bu konuda demokrasiden çok jeopolitik güç dengelerinin önemine vurgu yapmaktadırlar. Örneğin, Vyaçeslav Çirikba, Güney Sudan, Kosova veya Gürcistan'ın tanındığı dönemlerde demokratik olmadıklarına vurgu yapmaktadır. Bununla beraber, Abhaz temsilcilerin gene de Abhazya'nın demokratik olduğunu ispatlamaya dönük bir çabalarının olduğunu da not düşmek gerekli. Bu durum, Abhazlar tarafından uluslararası toplumda demokratik olmanın getirdiği meşruiyetin halen önemsendiğini gösterir niteliktedir.

Abhazya'da jeopolitik gelişmeler kadar demokrasiyi etkileyen bir diğer önemli faktör de etnik bölünmüşlük ve bunun getirdiği çatışmadır. Bu mesele bir sonraki başlıkta ele alınacaktır.

3.7. ETNİK DEMOGRAFİ, AZINLIKLAR VE ÇATIŞMA

Abhazya'da Abhazlar 19. yüzyılın sonlarına kadar demografik olarak çoğunluk olmakla beraber, Rus, Sovyet ve Gürcü yönetimleri altında, demografik mühendislik uygulamalarına maruz kalmış ve kendi anayurtlarında gittikçe daha küçük bir azınlık konumuna düşmüşlerdir. 1897 yılında %55 civarı olan nüfus oranları, Sovyetlerin dağılmasından hemen önce, 1989'da %17 civarına kadar gerilemiştir. Aynı dönemde, %22 civarı olan Gürcülerin oranı ise %46'ya kadar yükselmiştir.²⁴⁷ Ancak, Abhazlar, 1992-93'teki Abhazya Savaşı'nı kazanıp Abhazya'daki 200 bin civarı Gürcüyü sürgün ederek azınlık olan durumlarını tekrardan çoğunluğa çevirmişlerdir. Bugün de Abhazya'da Abhazlar %50'nin üzerinde bir orana sahip olmayı sürdürmektedirler.²⁴⁸

20. yüzyıl boyunca kendi anayurtlarında demografik mühendisliğe maruz kalmalarıyla ilişkili olarak, günümüzde Abhazların Abhazya'daki demografik üstünlüklerini korumaya dönük çok güçlü bir çabaları olduğu görülmektedir çünkü kendi anayurtlarında azınlık durumuna düşmek Abhazlar tarafından milli varlıklarına

²⁴⁷ Vyaçeslav ÇİRİKBA (2024), *The Independence of the Republic of Abkhazia: In Light of International Law*, Centre for Strategic Studies, Sohum, s. 187-189.

²⁴⁸ age. s. 187-189.

büyük bir tehdit olarak görülmektedir.²⁴⁹ Ancak, bu öncelikle hedef aynı zamanda Abhazya'da demokrasiyi geriletici bir rol oynayabilmektedir. Örneğin, Abhazya Savaşı'yla sürgün edilen 200 bin civarı Gürcü'nün 1990'larda ve 2000'lerdeki seçimlerde oy kullanamaması sık sık uluslararası kuruluş ve örgütlerin eleştirisine sebep olmuştur.²⁵⁰ Bununla beraber, Abhazya'da on yıllardır herhangi bir diplomatik çözüm olmaması ve bununla ilişkili olarak yerinden edilen Gürcülerin on yıllarca Abhazya'ya geri dönmemesi sebebiyle bu mesele zamanla unutulmuş ve 2010'lardan sonraki demokrasi raporlarında yer almamaya başlamıştır.

Abhazya Savaşı'nda sürgün edilen Gürcüler dışında, halen Abhazya'da bulunan ve çoğu Gali bölgesinde yaşayan Gürcü azınlığın yasal statüsü, vatandaşlık ve oy kullanma hakları ile ilgili de önemli sorunlar vardır. Abhazya'daki seçimler asgari düzeyde demokratik olmakla beraber, Gürcülerin çoğu seçimlerde oy kullanamamakta ve siyasal sistemde nüfuslarının çok altında temsil edilmektedirler (Tablo 5). 2008 yılında Abhazya'da tüm seçmenlerin Abhaz pasaportuna sahip olması gerektiğine dair bir yasa geçirilmiştir. Ancak, Abhaz pasaportu alabilmeleri için Gürcülerin Gürcistan pasaportundan ve vatandaşlığından vazgeçmeleri şart koşulmuştur. Gürcülerin çoğu bunu yapmadıkları için Abhaz pasaportuna sahip olamamakta ve dolayısıyla vatandaş olamadıkları için seçimlerde de oy kullanamamaktadırlar.²⁵¹ Aslında, zaman zaman çeşitli Abhaz hükümetler Gürcü azınlığa da pasaport ve oy kullanma hakkı vermeye çalışmış ancak bu durum güvenlik sorunu yaratacağı ve Abhazya'nın Gürcüleşmesine yol açacağı endişesiyle sert tepkilere neden olduğu için hiçbir zaman gerçekleşmemiştir.²⁵² Abhazya'da Gürcülerin yasal statüsü bugün de belirsizliğini korumaktadır.²⁵³

Abhazya'da Gürcü azınlığın karşılaştığı bir diğer sorun eğitim dilidir. 2002 yılında Abhazya Eğitim Bakanlığı, okullarda Gürcüce eğitimi yasaklayan ve Rusça eğitim yapılmasını öngören bir karar almıştır.²⁵⁴ Bu karar 2021 yılında tekrar edilmiştir.²⁵⁵ Böylece nüfusu büyük oranda Gürcü olan Gali bölgesinde anadilde

²⁴⁹ Donnacha Ó BEACHAIN 2016, age. s. 206.

²⁵⁰ FREEDOM HOUSE 1999-2000, age. s. 551; FREEDOM HOUSE 2000-2001, age. s. 613; FREEDOM HOUSE 2010, age. s. 743.

²⁵¹ FREEDOM HOUSE 2009, age. s. 827; FREEDOM HOUSE 2011, age. s. 761; FREEDOM HOUSE 2012, age. s. 767.

²⁵² FREEDOM HOUSE 2010, age. s. 742; FREEDOM HOUSE 2012, age. s. 768; FREEDOM HOUSE 2014, age. s. 783; FREEDOM HOUSE 2015, age. s. 768.

²⁵³ FREEDOM HOUSE 2010, age. s. 743.

²⁵⁴ FREEDOM HOUSE (2022), *Freedom in the World 2022: Abkhazia*, New York, <https://freedomhouse.org/country/abkhazia/freedom-world/2022>, ET. 23.11.2024.

²⁵⁵ FREEDOM HOUSE 2022, age.

eğitim alınması engellenmiştir. Ancak, resmi düzeyde yasak olmasına rağmen Gali’de Gürcüce eğitim fiili olarak devam etmiştir.²⁵⁶ Gali bölgesindeki Gürcü okullarda sadece eğitim dili değil başka yönlerden de ayrımcılık ve asimilasyon içeren taciz ve baskılar yaşanabilmektedir.²⁵⁷ Öte yandan, Gürcü azınlığa yönelik anadilde eğitim yasağı örneğin Ermeniler için geçerli değildir. Zaten, Abhazya Anayasası anadilde eğitime belli derecede koruma sağlamaktadır.²⁵⁸ Gürcü azınlığa olan eğitim dili ve asimilasyon baskısı Abhaz devletinin Gürcistan’a karşı duyduğu güvenlik kaygısının bir sonucudur. Ermenistan’la Gürcistan’la olduğu gibi bir jeopolitik çatışma durumu olmadığı için, Ermeni azınlığa karşı benzer baskıcı bir tutum gelişmemiştir.²⁵⁹

Bu çalışma kapsamında Abhaz yetkililerle yapılan görüşmelerde, Gürcistan’a karşı duyulan güvenlik tehdidinin Abhazya’da demokrasiyi geriletip geriletmediği sorulduğunda iki türlü de cevap verildiği görülmüştür. Ancak, bazı Abhaz temsilcilerin Gürcü tehdidinin Abhazya’daki demokrasiye bir etkisinin olmadığı iddialarına rağmen, Abhaz devletinin Gürcülere yönelik vatandaşlık ve eğitim politikaları dikkate alındığında bu durumun demokrasiyi geriletici bir rol oynadığı açıktır. Zaten, bu etkiyi reddeden eski dış işleri bakanı Çirikba da, Abhazya halkının öncelikleri olduğunu ve Gürcü tehdidi ile ilişkili olarak güvenliğin demokrasiyi öncelediğini kendisi de belirtmektedir.

Öte yandan, Abhaz devletinin Gürcülere yönelik uygulayabildiği ayrımcı politikaların bir sonucu olarak, Abhazya’da etnik ayrımlar özellikle Gürcüler tarafından bir sorun olarak algılanmaktadır. 2010-11 tarihli kamuoyu araştırmasında, “*etnik gruplar arası düşmanlık sizce ne kadar büyük bir problemdir*” sorusuna, Abhaz, Ermeni ve Rusların en az %50’si “*problem değil*” derken, Gürcülerin çoğu “*görece büyük bir problem*” veya “*bir şey söylemek zor*” cevabını vermiştir.²⁶⁰

Abhaz devleti, Abhazların Abhazya’daki demografik üstünlüklerini koruyabilmek adına yabancıların mülk satın almalarına da sınırlamalar getirmiştir. Anayasa, yabancıların Abhazya’da gayrimenkul satın almasını yasaklamaktadır ve bu kural Abhazlar arasında geniş destek görmektedir.²⁶¹ Bu sınırlamalar fiili olarak Ruslara yöneliktir.²⁶² 2014’teki “İttifak ve Stratejik Ortaklık Anlaşması”nın ilk

²⁵⁶ FREEDOM HOUSE 2009, age. s. 828.

²⁵⁷ FRIEDRICH-EBERT-STIFTUNG 2023, age. s. 6.

²⁵⁸ FREEDOM HOUSE 2012, age. s. 769.

²⁵⁹ Pal KOLSTO ve Helge BLAKKISRUD 2013, age. s. 2091.

²⁶⁰ John O’LOUGHLIN, Vladimir KOLOSSOV ve Gerard TOAL 2014, age. s. 446.

²⁶¹ FREEDOM HOUSE 2020, age.

²⁶² FREEDOM HOUSE 2012, age. s. 768.

taslağında Rusların Abhaz vatandaşlığı kazanması ve bu şekilde mülk satın alması prosedürlerini hızlandıracak bir hüküm yer almaktaydı ancak bu hüküm Abhaz tarafının itirazları sonucu kaldırıldı.²⁶³ Gene de, 2020’de yapılan başka bir anlaşma ile Rusların çifte vatandaşlık alarak Abhazya’da gayrimenkul satın almasının önü açıldı.²⁶⁴ Bu noktada, Abhazlar arasında geçmişte Gürcistan’a olduğu gibi son dönemde de Rusya’ya karşı asimile olunabileceği hususunda bir endişe olduğu söylenebilir.²⁶⁵

Abhaz devleti, Abhazların Abhazya’daki demografik üstünlüğünü koruyabilmek için ayrıca çoğu Türkiye ve Suriye’de olan Abhazya dışındaki etnik Abhazları geri getirmek için bir kampanya başlatmıştır. Özellikle, 2011’de başlayan Suriye İç Savaşı ile ilişkili olarak, Suriye’deki Abhaz, Adige ve Çerkeslerin Abhazya’ya seyahati kolaylaştırılmıştır. Ancak, bu geri getirme kampanyaları istenilen düzeyde sonuç vermemiş, özellikle Türkiye’den geri dönüşler sınırlı olmuştur.²⁶⁶ Ayrıca, Suriye’den Abhazya’ya göçenlerin de birçoğu sonradan ekonomik sorunlar nedeniyle ülkeyi terk etmiştir.²⁶⁷

Abhazya’da demokrasi ile ilişkili son olarak temel hak ve özgürlüklerin durumu ele alınacaktır.

3.8. TEMEL HAK VE ÖZGÜRLÜKLER

Temel hak ve özgürlüklerin başında basın, medya ve ifade özgürlüğü gelmektedir. Abhazya’da medya kısmen özgürdür ancak önemli sorunlar da mevcuttur. Hükümeti eleştiren birkaç popüler muhalif ve bağımsız gazete vardır. Bunlardan Chegemskaya Pravda ve Novaya Gazeta en önemlileridir. 2010 senesinde bu gazeteler Cumhurbaşkanı Bagapş’ı Rusya’ya verdiği tavizler konusunda eleştirmiş ve Bagapş bu eleştirilere uzunca yanıt vermek zorunda kalmıştır.²⁶⁸ Gazeteciler özellikle iftira davalarıyla uğraşmakta ve hapis cezaları alabilmektedirler.²⁶⁹

Abhazya’da televizyon yayınları devlete bağlı Abhaz Devlet Televizyon ve Radyo Şirketi (AGTRK) tarafından denetlenmektedir. AGTRK, hükümet yanlısı ve muhalefete önyargılı olduğu iddiaları üzerinden sürekli eleştiri konusu olmaktadır.

²⁶³ FREEDOM HOUSE 2015, age. s. 769.

²⁶⁴ FREEDOM HOUSE 2021, age; FRIEDRICH-EBERT-STIFTUNG 2023, age. s. 7-8.

²⁶⁵ FREEDOM HOUSE 2018, age.

²⁶⁶ FREEDOM HOUSE 2013, age. s. 783.

²⁶⁷ FREEDOM HOUSE 2023, age.

²⁶⁸ FREEDOM HOUSE 2011, age. s. 762.

²⁶⁹ FREEDOM HOUSE 2010, age. s. 742.

Örneğin, 2009'daki cumhurbaşkanlığı seçimi öncesinde AGTRK'nin özel medya kuruluşlarına yönelik gözdağı vermeye dönük olarak yorumlanabilecek incelemeleri artmıştır.²⁷⁰ Bu seçimde muhalefet, medyada yeterince görünür olamamaktan şikâyet etmiş ancak gene de Abaza TV gibi kanallar muhalif çizgide yayın yapabilmıştır.²⁷¹ 2010 ve 2014 yıllarında muhalif gazeteci ve siyasetçiler AGTRK'yi bağımsız hale getirmek istemiş ancak başarılı olamamıştır.²⁷²

2008'den itibaren Abhazya'da internete erişim artmıştır.²⁷³ İnternetin yayılmasıyla beraber, internet ve sosyal medya giderek daha popüler bilgi kaynakları haline gelmiştir. Özellikle sosyal medyada canlı siyasi tartışmalar yapılmaya başlanmıştır.²⁷⁴ Ancak, Abhazya'da dijital medyaya önemli kısıtlamalar da söz konusudur.²⁷⁵ Ayrıca, medyada Gürcistan'a karşı güçlü bir önyargı vardır.²⁷⁶ Sosyal medyada Abhazya'daki Gürcüler ve Gürcistan ile ilişkiler üzerine birçok konu tabudur ve otosansüre uğramaktadır.²⁷⁷ Abhazya'da uluslararası STK'lar tarafından desteklenen medya kuruluşları olduğu gibi Rusya tarafından desteklenen hükümetlere yakın medya kuruluşları ve kanallar da vardır.²⁷⁸ Ancak, 2023 yılında, Rusya'nın baskısıyla, Abhazya'nın iç ve dış politikalarını kapsayan medya projelerinin uluslararası finansmanı yasaklanmıştır. Bu şekilde, Abhazya'da çoğu Batılı kuruluşlar tarafından fonlanan görece bağımsız haber ve bilgi kaynaklarının hayatta kalması oldukça zorlaşmıştır.²⁷⁹

2018 yılında Abhazya Meclisi, belirsiz şekilde tanımlanmış “*Abhazya'nın egemenliğine karşı eylemler*” için 15 yıla kadar hapis cezası öngören bir yasa tasarısını gündemine aldı. Gözlemciler, bu yasa tasarısının meclisten geçmesi durumunda ifade özgürlüğü üzerinde olumsuz sonuçları olacağını ve özellikle Abhazya'nın uluslararası statüsüyle ilgili konuşmayı engelleyeceğini belirttiler.²⁸⁰ Buna rağmen, yasa 2019 yılında meclisten geçti.²⁸¹ Bu yasayla ilişkili olarak, 2021 yılında, genç bir Abhaz vatandaşı “*Abhazya Gürcistan'dır*” dediği kısa bir video yayınlamasının ardından

²⁷⁰ FREEDOM HOUSE 2013, age. s. 783; FREEDOM HOUSE 2015, age. s. 770.

²⁷¹ FREEDOM HOUSE 2011, age. s. 762.

²⁷² FREEDOM HOUSE 2015, age. s. 770.

²⁷³ FREEDOM HOUSE 2012, age. s. 743.

²⁷⁴ FREEDOM HOUSE 2018, age.

²⁷⁵ FREEDOM HOUSE 2011, age. s. 762.

²⁷⁶ FREEDOM HOUSE 1999-2000, age. s. 552; FREEDOM HOUSE 2000-2001, age. s. 614.

²⁷⁷ FREEDOM HOUSE 2018, age.

²⁷⁸ FREEDOM HOUSE 2009, age. s. 828; FREEDOM HOUSE 2011, age. s. 762.

²⁷⁹ FREEDOM HOUSE 2024, age.

²⁸⁰ FREEDOM HOUSE 2019, age.

²⁸¹ FREEDOM HOUSE 2020, age.

içişleri bakanlığının soruşturmasına maruz kaldı. Başka bir olayda ise, Devlet Güvenlik Servisi, sosyal medyada Gürcistan ile uzlaşma çağrısı yapan birine karşı vatana ihanet iddialarında bulundu.²⁸²

Din ve inanç özgürlüğü açısından, Müslüman din adamlarına yönelik bazı suikast ve saldırı girişimleri yaşanmış olmakla beraber, Abhazya'da Müslümanların dini özgürlüğüne genel olarak saygı duyulmaktadır.²⁸³ Ayrıca, Abhazya'nın geleneksel Hristiyanlık öncesi dinini benimsemiş azınlık üzerinde yaygın olarak bildirilen bir kısıtlama yoktur.²⁸⁴ Tüm Hristiyan mezhepleri Abhazya'da özgürce ibadet edebiliyor olmakla beraber, Gürcü ve Ermeniler üzerinde belli bir baskı olduğu söylenebilir.²⁸⁵ Öte yandan, Abhazya'nın Gürcistan ile yaşadığı jeopolitik sorunlar, bu ülkelerin kurumsal kiliselerine de bire bir yansımıştır. Ermeni ve Rus kiliselerinin faaliyetlerine izin verilmekle beraber, Abhaz devleti Gürcistan Ortodoks Kilisesi'nin Abhazya'daki faaliyetlerine izin vermemektedir.²⁸⁶ Nitekim, 2009 yılında Abhaz Ortodoks Kilisesi Gürcü Ortodoks Kilisesi'nden ayrıldığını açıklamış, sonrasında Abhaz Kilisesi de kendi içerisinde ikiye bölünmüştür. Buna rağmen, her iki grup da uluslararası alanda tanınmamakta ve Abhaz Ortodoks Kilisesi halen Gürcü Ortodoks Kilisesi'ne bağlı sayılmaktadır.²⁸⁷

Abhazya'da toplantı özgürlüğü 2000'li yılların başlarında oldukça kısıtlı olsa da, 2000'li yılların ortalarındaki demokrasiye geçişle beraber artmıştır.²⁸⁸ Örneğin, 2009 yılında muhalefet ve STK'lar Rusya'ya verilen tavizlere karşı protestolar düzenleyebilmiştir.²⁸⁹ 2010'lu yıllardan itibaren ise protestolar Abhazya siyasetinin önemli bir parçası haline gelmiştir. 2013 yılı boyunca, Koordinasyon Konseyi çatısı altında birleşmiş çeşitli muhalefet partileri ve sivil toplum kuruluşlarının gerçekleştirdiği protestolar 2014 yılının Mayıs ayında yoğunlaşmış ve iktidarın devrilmesiyle sonuçlanmıştır. Bu protestolar yoğun şiddet içermeyen bir şekilde, görece geniş kapsamlı bir siyasi destekle ve güvenlik güçlerinin büyük bir müdahalesi olmadan gerçekleşmiştir.²⁹⁰

²⁸² FREEDOM HOUSE 2022, age; FREEDOM HOUSE 2023, age.

²⁸³ FREEDOM HOUSE 2021, age.

²⁸⁴ FREEDOM HOUSE 2019, age.

²⁸⁵ FREEDOM HOUSE 2009, age. s. 827.

²⁸⁶ FREEDOM HOUSE 2018, age.

²⁸⁷ FREEDOM HOUSE 2022, age.

²⁸⁸ FREEDOM HOUSE 1999-2000, age. s. 552; FREEDOM HOUSE 2000-2001, age. s. 614.

²⁸⁹ FREEDOM HOUSE 2010, age. s. 742.

²⁹⁰ FREEDOM HOUSE 2015, age. s. 771.

2015'ten günümüze kadarki süreçte, Abhazya'da toplanma özgürlüğü büyük ölçüde saygı görmüştür. Muhalefet partileri ve sivil toplum kuruluşları düzenli protestolar gerçekleştirmiş ve halen de gerçekleştirmeye devam etmektedir. Geçmişte protestocularla polis arasında şiddetli çatışmaların yaşandığı olaylar olsa da 2017 sonrasındaki protestolar büyük ölçüde barışçıl geçmiştir.²⁹¹ Bu protestolar, yolsuzluklar, seçimler, devlet kurumlarının kararlarına itiraz veya hükümeti istifaya çağırma gibi çok çeşitli sebeplerden olabilmektedir. 2020 yılının başlarındaki protestolar, 2014'teki duruma benzer şekilde, Cumhurbaşkanı Hacımba'nın istifası ile sonuçlanmıştır.²⁹²

Abhazya'da toplanma ve protesto özgürlüğü gibi örgütlenme özgürlüğü de genel düzeyde korunmaktadır. 2000'li yılların başlarında Abhazya'da iki düzine kadar sivil toplum kuruluşu faaliyet göstermekte ve bu STK'ların çoğu bölge dışından fonlarla ayakta durmaktaydı.²⁹³ 2009 yılından itibaren ise Abhaz STK'lar ilk kez AB hibelerini kabul etmeye başladı.²⁹⁴ Ancak, Abhazya'nın uluslararası statüsündeki belirsizlik Abhaz STK'ların fon bulması önünde engel oluşturmaya devam etti. Ayrıca, bazı STK'ların Abhazya'yı tanımayan ülkelerden fon alması bazı siyasetçi ve gazetecilerden eleştiri aldı.²⁹⁵ 2019 yılı itibarıyla Abhazya'da STK'ların sayısı 300'e kadar çıkmıştır ancak bunların çok azı aktiftir.²⁹⁶ Gene de, STK'lar görece dinamik ve hükümet politikaları üzerinde etkili olabilmektedir.²⁹⁷ STK'lar yargı bağımsızlığı, şeffaflık, yolsuzluklar, seçim yasası, medya reformu gibi çok çeşitli konularda hükümet politikalarını etkilemeye çalışmaktadır.²⁹⁸

Abhazya'nın Rusya'yla 2020 yılında imzaladığı anlaşma yabancı fon alan STK'lar için özel kısıtlamalar öngörmüştür ancak Abhaz hükümeti bu kısıtlamaları 2022 yılı sonuna kadar uygulamamıştır.²⁹⁹ Rusya, Abhazya'da özellikle Batılı kuruluşlar tarafından fonlanan STK'lardan rahatsızdır. Öte yandan, Abhaz hükümeti, Rusya'nın istediği kısıtlamaları uygulamasa da STK'lara gene de baskı yapmış, örneğin, 2022 yılında Batılı ve demokratik ülkelerdeki bağışçılarla işbirliği yapan

²⁹¹ FREEDOM HOUSE 2018, age; FREEDOM HOUSE 2019, age; FREEDOM HOUSE 2020, age; FREEDOM HOUSE 2021, age.

²⁹² FREEDOM HOUSE 2021, age.

²⁹³ FREEDOM HOUSE 1999-2000, age. s. 552; FREEDOM HOUSE 2000-2001, age. s. 614.

²⁹⁴ FREEDOM HOUSE 2010, age. s. 742.

²⁹⁵ FREEDOM HOUSE 2018, age.

²⁹⁶ FREEDOM HOUSE 2020, age.

²⁹⁷ FREEDOM HOUSE 2008, age. s. 812; FREEDOM HOUSE 2019, age; Pal KOLSTO ve Helge BLAKKISRUD 2021, age. s. 57.

²⁹⁸ FREEDOM HOUSE 2009, age. s. 829; FREEDOM HOUSE 2013, age. s. 783.

²⁹⁹ FREEDOM HOUSE 2021, age; FREEDOM HOUSE 2022, age.

STK'ları karalama kampanyası başlatmıştır. Bazı sivil toplum aktivistleri Ukrayna'daki savaşa karşı çıktıkları için sorguya çağırılmış ve dışişleri bakanlığı yabancı kuruluşlar tarafından yürütülen bir dizi programı yasaklamıştır.³⁰⁰ Nitekim, Abhaz hükümetinin, yerel ve uluslararası STK'ların faaliyetlerini bastırma çabaları Abhazya'nın 2023 yılındaki demokrasi raporunda önemli eleştirilere sebep olmuştur.³⁰¹ Siyasal sistemde denge ve denetimin zayıf olduğu Abhazya'da yürütme erkini kontrol işlevi gören sivil toplum ve medyanın zayıflatılması demokrasiyi geriletici bir gelişmedir.³⁰²

Abhazya'nın adalet ve hukuk sistemi büyük ölçüde Rus modeline dayanmaktadır. Yargı bağımsızlığı anayasada yer almakla beraber büyük oranda kağıt üzerinde kalmaktadır. Yargıçların çoğu cumhurbaşkanı tarafından aday gösterilmekte ve meclis tarafından onaylanmaktadır.³⁰³ Abhazya'da çoğu zaman yürütme erkini kararları yargı erkinden daha belirleyicidir. Örneğin, dönemin Cumhurbaşkanı Hacimba, Abhaz devletine karşı savaşmış ve bu sebeple hapiste yatmakta olan bir Gürcü gerilla liderini 2017 yılında affetmiş, bu durum yargı kararlarına ve bağımsızlığına saygı konusunda ciddi soru işaretleri oluşturmuştur. Kararı eleştirenler, Hacimba'nın af komisyonunun onayı olmadan kararı tek taraflı aldığı için affın yasadışı olduğunu ifade etmiştir.³⁰⁴ Aynı şekilde, Yüksek Mahkeme'nin 2019 Cumhurbaşkanlığı Seçimi davasını ele alış biçimi de yargının tarafsızlığı konusunda bir dizi soruyu gündeme getirmiştir. Mahkemenin seçim sonuçlarına yapılan itiraz üzerine görülmesi gereken duruşmaları haftalarca ertelemesi 2020'nin Ocak ayında çıkan siyasi krizin arkasındaki faktörlerden birisi olmuştur.³⁰⁵

Abhazya'da yargı bağımsızlığı gibi insan hakları da sorunludur. Temmuz 2004 tarihli BM Güvenlik Konseyi raporunda, Abhazya'da güvencesiz insan hakları, hukukun üstünlüğünün olmaması, adaletin yeterince uygulanmaması, kolluk kuvveti mekanizmalarının zayıf kalması, fiziksel güvenliğin ve yaşam hakkının tam olarak korunamamasından bahsedilmektedir.³⁰⁶ Ayrıca, BM Güvenlik Konseyi'nin talebine rağmen yerinden sürgün edilen Gürcülere dair bir çözüm de bulunamamıştır.³⁰⁷ Öte

³⁰⁰ FREEDOM HOUSE 2023, age.

³⁰¹ age.

³⁰² ABKHAZ WORLD 2024, age.

³⁰³ FREEDOM HOUSE 1999-2000, age. s. 552; FREEDOM HOUSE 2000-2001, age. s. 614; FREEDOM HOUSE 2008, age. s. 813.

³⁰⁴ FREEDOM HOUSE 2019, age; FREEDOM HOUSE 2020, age.

³⁰⁵ FREEDOM HOUSE 2021, age.

³⁰⁶ FREEDOM HOUSE 2005, age. s. 734.

³⁰⁷ FREEDOM HOUSE 2006, age. s. 828.

yandan, fiiliyatta ne kadar etkin çalıştığı tartışılır olmakla beraber, 2018 yılında bir insan hakları ofisi veya ombudsmanlığı kurulmuştur. Bu ofis, 2020 yılında ilk yıllık raporunu hazırlamıştır. Raporda, Gürcü azınlığa yönelik ayrımcı politikalara dikkat çekilmiştir.³⁰⁸

Bu başlıkta Abhazya’da demokrasi ve demokratikleşme konusu ayrıntılı olarak ele alındığına göre, çalışmanın diğer bir vaka incelemesi olan Kosova’ya geçilebilir. Bir sonraki bölümde, bu bölümde yapıldığına benzer şekilde, Kosova’da demokrasi ve demokratikleşme konusu ayrıntılı olarak incelenecektir.

³⁰⁸ FREEDOM HOUSE 2021, age.

BÖLÜM IV

KOSOVA'DA DEMOKRASİ VE DEMOKRATİKLEŞME

Üçüncü bölümde Abhazya örneğinin ayrıntılı bir şekilde ele alınmasından sonra, dördüncü bölümde, bu defa Kosova örneğine odaklanılacak ve Kosova'da demokrasi ve demokratikleşme süreci arkasında yatan temel faktörlerle beraber detaylı olarak incelenecektir. Bu bağlamda, önce demokratikleşme süreçlerine arka plan sunması açısından Kosova'nın tarihsel ve jeopolitik dönüm noktaları kısaca açıklanacak, sonrasında siyasal sistemin detayları ortaya konulacaktır. Daha sonra, bu siyasal sistem içerisinde başta seçimler olmak üzere siyasal süreçler ayrıntılı olarak ele alınacak ve özellikle Batı'ya ve AB'ye bağımlılığın Kosova'daki demokrasi üzerindeki etkisi üzerinde durulacaktır. Kosova'da uluslararası tanınma ve demokrasi ilişkisi üzerine kısa bir değerlendirme yapıldıktan sonra ise Kosova'da demokrasinin diğer bir önemli belirleyicisi olan etnik demografi ve azınlıklar meselesi incelenecektir. Son olarak, bu bölüm, Kosova'da temel hak ve özgürlüklerin durumuna dair bir özetle son bulacaktır.

4.1. TARİHSEL VE JEOPOLİTİK ARKA PLAN

Günümüzde Kosova'nın bulunduğu coğrafi bölge, 14. yüzyılın sonlarındaki “Birinci Kosova Savaşı” ile Osmanlı İmparatorluğu'nun parçası olmuştur.³⁰⁹ 1455'te Prizren Sancağı kurulmuş³¹⁰ ve bölge 19. yüzyıl sonuna kadar bu isimle yönetilmiştir. 1876-77 Osmanlı-Rus Savaşı'ndan sonra yeni bir idari yapılanma sonrası bugünkü Kosova ve çevresini kapsayan “Kosova Vilayeti” kurulmuştur.³¹¹ 1912-13'teki Balkan Savaşları sonrasında Kosova Londra Anlaşması ile Sırbistan'ın, Birinci Dünya Savaşı'ndan sonra ise Yugoslavya'nın içerisinde kalmıştır.³¹² 1946 yılında Yugoslavya içerisindeki cumhuriyetlerden birisi olan Sırbistan'a bağlı “Kosova ve Metohiya Özerk

³⁰⁹ Noel MALCOLM (2002), *Kosovo: A Short History*, Londra, Pan Books, s. 81.

³¹⁰ age. s. 91-92

³¹¹ age. s. 91-92

³¹² age. s. 264-265

Bölgesi” kurulmuştur.³¹³ 1974’te kabul edilen yeni bir anayasa ile özerkliği artırılan bu “sosyalist özerk bölge”nin³¹⁴ 1989’da özerkliği tekrardan azaltılmıştır. 1991’de başlayan Yugoslav Savaşları esnasında Kosovalı Arnavutlar, Sırbistan’ın “Kosova ve Metohiya Özerk Bölgesi”ne paralel bir “Kosova Cumhuriyeti” kurmuştur. Bu *de facto* siyasi yapı, İbrahim Rugova liderliğinde kendi paralel devlet kurumlarını oluşturmuş ve 1991 yılının Eylül ayında bir referandum düzenleyerek bağımsızlığını ilan etmiştir. Ancak, bu bağımsızlık ilanını Arnavutluk dışında tanıyan devlet olmamıştır.³¹⁵

Slobodan Miloseviç yönetimindeki Sırbistan (o dönemdeki resmi adıyla “Yugoslavya Federal Cumhuriyeti”), 1989 yılından itibaren Kosovalı Arnavutlar üzerinde etnik ayrımcılık ve baskı politikaları izlemeye başlamış ve Kosova’nın özerkliğe veya bağımsızlığa yönelik teşebbüslerini sert bir şekilde bastırmaya çalışmıştır.³¹⁶ Kosovalı Arnavutlar, 1990’ların başlarında Sırp devletinin bu politikalarına karşı Kosova Kurtuluş Ordusu’nu (UÇK) kurmuştur. 1995’te Bosna Savaşı’nı bitiren Dayton Anlaşması’nda Kosovalı Arnavutların görmezden gelinmesi ve barışçıl yöntemlerin sonuç getirmediğinin görülmesi üzerine UÇK, Sırp devlet binalarına ve polis karakollarına saldırılar içeren bir silahlı isyan başlatmıştır. Sırp yönetiminin silahlı isyanı bastırma girişimi sonucu süreç 1998’de bir savaşa evrilmiştir.³¹⁷ 1999’da Sırp ordusunun güçlü bir bastırma ve Kosovalı Arnavutlara yönelik etnik temizlik hareketine başlaması ve sonrasında NATO’nun önerdiği Rambouillet Anlaşması’nın çatışmaları sonlandırmada başarılı olamaması sonucu, NATO, 1999 yılının Mart ayında Kosova’ya askeri müdahalede bulunmuştur. Aynı yılın Haziran ayında NATO’nun KFOR güçleri ile Sırp devleti arasında imzalanan Kumanova Anlaşması ile Sırp ordusu Kosova’dan çekilmiş ve Kosova Savaşı sonlanmıştır.³¹⁸

NATO müdahalesi sonrası, 1244 sayılı BM Güvenlik Konseyi kararı ile Kosova’ya askeri idarenin KFOR, sivil idarenin ise Birleşmiş Milletler Kosova Geçici Yönetim Misyonu’nda (UNMIK) olduğu uluslararası bir himaye yönetimi kurulmuştur. Kosova’nın gerçek anlamda demokratikleşmeye doğru ilk adımları da

³¹³ age. s. 316

³¹⁴ Oisin TANSEY (2009a), *Regime-Building: Democratization and International Administration*, Oxford, Oxford University Press, s. 110.

³¹⁵ age. s. 110

³¹⁶ age. s. 110-111

³¹⁷ age. s. 110-111

³¹⁸ Daniel SILANDER (2014), “Contemporary Politics in Kosovo: Independence, Democracy and European Integration”, *İçinde, European Institutions, Democratization, and Human Rights Protection in the European Periphery*, Ed. Henry F. Carey, Lexington Books, Londra, s. 321.

ancak bu müdahale ile Sırbistan'dan ayrılması ve uluslararası himaye yönetiminin kurulması sonrasında başlayabilmiştir. Freedom House ölçümlerine göre, Miloseviç yönetiminin baskılarıyla ilişkili olarak, Kosova'nın 1998 yılında hem siyasal haklar hem de temel hak ve özgürlükler puanı 7 üzerinden 7'dir. Diğer bir deyişle, Kosova, bu iki kategoride mevcut skalada en kötü noktadadır. Ancak, NATO müdahalesi ile Kosova'nın baskıcı Miloseviç yönetiminden kurtularak uluslararası himaye yönetimine girmesi hem siyasal haklar hem de temel hak ve özgürlüklerde başlı başına 1'er puanlık iyileşmeye sebep olmuştur.³¹⁹

NATO'nun askeri müdahalesi ve uluslararası himaye yönetiminin kurulmasından sonra çatışmayı nihai bir çözüme kavuşturabilmek amacıyla ilerleyen yıllarda Kosovalı Arnavutlar ile Sırbistan devleti arasında görüşmeler gerçekleştirildi. Bu doğrultuda, Sırbistan ile halen resmi düzeyde Sırbistan'ın parçası olarak görülen BM himayesindeki Kosova yönetimleri, Kosova'nın nihai statüsünü belirlemek amacıyla 2006 yılında müzakerelere başladı. Ancak, 2007 yılının Mart ayında müzakereler herhangi bir uzlaşmaya varılamadan başarısız bir şekilde sona erdi. Bu sebeple, BM Güvenlik Konseyi'nin iki tarafa da bir çözüm dayatma olasılığı ortaya çıktı ancak BM Güvenlik Konseyi de herhangi bir çözüm üzerinde uzlaşamadı.³²⁰ Bu durumun bir sonucu olarak, 2008 yılının Şubat ayında, Kosova Meclisi resmen Sırbistan'dan bağımsızlığını ilan etti. Kosova'yı ilk etapta ABD ve 22 AB ülkesi dahil olmak üzere toplamda 51 ülke tanımış ancak Sırbistan ve çoğu BM üyesi ülke tanımamıştır. Ayrıca, Kosova'nın içindeki Sırp çoğunluklu yerleşim bölgeleri de Kosova'nın bağımsızlığını kabul etmemiştir. Sonuç olarak, o dönemde eğer Kosova'nın nihai uluslararası statüsü netleşirse Kosova'daki sorunların daha kolay çözülebileceğine dair bir beklenti olmasına rağmen, Kosova'nın bağımsızlık ilanı içerideki sorunlara ilk etapta pek bir çözüm getirmemiştir.³²¹

Sırbistan, Kosova'nın tek taraflı bağımsızlık ilanını UAD'ye taşımıştır. Ancak, UAD, 2010 yılında bağımsızlık ilanının uluslararası hukuku ihlal etmediğine karar vermiştir. Ne var ki, bu durum kısa vadede Kosova'yı tanıyan ülke sayısına büyük bir etkide bulunmamıştır.³²² Günümüzde Kosova'yı, Kosova'nın Dış İlişkiler

³¹⁹ FREEDOM HOUSE 1999-2000, age. s. 579.

³²⁰ FREEDOM HOUSE 2007, age. s. 970; FREEDOM HOUSE 2008, age. s. 849.

³²¹ FREEDOM HOUSE 2009, age. s. 866.

³²² FREEDOM HOUSE 2011, age. s. 363.

Bakanlığı'nın verilerine göre³²³, 193 BM üyesi devletten 117'si tanımaktadır. Özellikle, NATO ve AB üyesi devletlerin büyük çoğunluğu Kosova'yı tanımaktadır. Ancak, küresel sistemde genel olarak Batı karşıtı blokta yer alan Çin ve Rusya gibi güçlü ülkeler Kosova'yı tanımamaktadır. Aynı şekilde, kendi içlerindeki ayrılıkçılık sorunlarıyla ilişkili olarak AB üyesi İspanya ve Yunanistan da Kosova'yı tanımamaktadır.

Kosova ile Sırbistan arasında normalleşmeye yönelik görüşmeler 2008'deki bağımsızlık ilanından sonra da devam etti. Bu görüşmelerde AB'nin teşviki ve arabuluculuğu önemli bir etken oldu.³²⁴ AB, iki devlet arasında diyalog kanallarını güçlendirerek ikili ilişkileri iyileştirmeyi ve her iki ülkeyi de AB üyeliği yoluna koymayı amaçlamaktaydı ve halen de bu amacını sürdürmektedir. Bununla beraber, bu görüşmeler çeşitli sebeplerle sık sık kesintiye uğradı. Örneğin, 2011 yılında kuzey Kosova'daki bir sınır çatışması nedeniyle görüşmeler sekteye uğradı.³²⁵ Birçok aksiliğe rağmen, birkaç yıl sonra AB öncülüğünde görüşmeler yeniden başladı. 2013 yılında, Kosova Cumhurbaşkanı Atifete Jahjaga Sırp mevkidaşı Tomislav Nikolic ile Brüksel'de bir araya geldi. Bu görüşme, 2008 yılında Kosova'nın bağımsızlık ilanından sonra iki ülke arasında devlet başkanları düzeyindeki ilk toplantı oldu. Görüşmeler, Kosova Başbakanı Hashim Thaçi ve Sırbistan Başbakanı Ivica Dacic arasında önemli anlaşmalar imzalanmasıyla sonuçlandı. Brüksel'de varılan anlaşmaya göre, Kosova, nüfusunun yaklaşık %9'unu oluşturan Sırp azınlığa daha fazla özerklik tanıdı. Karşılığında Sırbistan, uzun süredir paralel hükümet yapıları kurup finanse ettiği kuzey Kosova'daki Sırp çoğunluklu bölgelerde Kosova'nın yetkisini tanıyacaktı. Taraflar ayrıca birbirlerinin AB üyelik süreçlerini engellememe konusunda da uzlaştılar.³²⁶

Kosova ile Sırbistan arasındaki AB destekli normalleşme süreci sonraki yıllarda da devam etti. 2019 yılında, Kosova sınır polisi, 2011 yılında kabul edilen bir anlaşmaya uygun olarak, Sırbistan'dan gelen ziyaretçilerin pasaport göstermeksizin kimlik kartları ile Kosova'ya seyahat edebilmelerine izin verdi.³²⁷ 2021 yılında, Kosova Başbakanı Albin Kurti ve Sırp mevkidaşı Aleksandar Vucic, Kosova ve

³²³ REPUBLIC OF KOSOVO – MINISTRY OF FOREIGN AFFAIRS AND DIASPORA (2024), “Lista e Njohjeve”, <https://mfa-ks.net/lista-e-njohjeve/>, ET. 04.12.2024.

³²⁴ FREEDOM HOUSE 2014, age. s. 380-381.

³²⁵ FREEDOM HOUSE 2012, age. s. 369-370.

³²⁶ FREEDOM HOUSE 2014, age. s. 380-381.

³²⁷ FREEDOM HOUSE (2020), *Freedom in the World 2020: Kosovo*, New York, <https://freedomhouse.org/country/kosovo/freedom-world/2020>, ET. 02.01.2025.

Sırbistan arasındaki diyalog sürecinin yeni bir turunu başlattı. Ancak, süreç bir ay sonra karşılıklı güvensizlikle ilişkili olarak durdu³²⁸ ve yeni görüşmeler ancak 2022 yılında tekrar başlayabildi. Bu görüşmelerde, her iki ülkedeki vatandaşlar için araç plakaları ve seyahat kimlikleri gibi konularda anlaşmalara varıldı.³²⁹ Aynı şekilde, 2023 yılında da ilişkileri normalleştirmeye dönük AB destekli birçok konuda uzlaşmaya varıldı ancak iki ülke arasındaki gerginlik de sürmeye devam etti.³³⁰ Günümüzde, Kosova ile Sırbistan arasındaki ilişkiler halen normalleşmiş ve bir çözüme kavuşmuş durumda değil. Bu konuda, AB'nin çatışmadaki temel meselelere odaklanmadığı, daha çok zamana yayılmış bir normalleşme stratejisi izlediği, bunun da özellikle Kosovalı Sırp'ların durumu göz önüne alındığında Kosova'da kalıcılaşmış bir istikrarsızlığa yol açtığı eleştirileri yapılmıştır.³³¹

Bu tarihsel ve jeopolitik arka plan üzerine Kosova'nın siyasal sistemi, özellikle de demokrasi açısından, nasıl şekillenmiştir? Bu durum bir sonraki başlıkta açıklanacaktır.

4.2. SİYASAL SİSTEM

Kosova'nın siyasal sisteminin temelleri 1999'daki NATO müdahalesinden sonra, 2001 yılında UNMIK'in hazırladığı "Geçici Öz-Yönetim için Anayasal Çerçeve"si ile atılmıştır. Bu anayasal metinde, Kosova'da uluslararası himaye yönetiminin geçici olduğu belirtilmiştir. Ayrıca, Kosova Meclisi, Kosova Hükümeti, Kosova Cumhurbaşkanı ve Kosova Başbakanı gibi "Geçici Öz-Yönetim Kurumları" (GÖYK) bu anayasal çerçeve metniyle oluşturulmuştur.³³² Ancak, 2008'e kadar bu kurumların yetkisi sınırlı olmuştur ve asıl yetki UNMIK'tedir. Kosova'nın anayasasına dair ikinci önemli metin 2007 yılındaki Ahtisaari Planı'dır. Bu plan, Kosova'nın uluslararası statü edinmesiyle ilişkili olarak nasıl bir anayasal düzene sahip olması gerektiğine dair bağlayıcı öneriler içermektedir. Günümüzde geçerli olan anayasa da bu plan doğrultusunda hazırlanmıştır.³³³

³²⁸ FREEDOM HOUSE (2022), *Freedom in the World 2022: Kosovo*, New York, <https://freedomhouse.org/country/kosovo/freedom-world/2022>, ET. 02.01.2025.

³²⁹ FREEDOM HOUSE (2023), *Freedom in the World 2023: Kosovo*, New York, <https://freedomhouse.org/country/kosovo/freedom-world/2023>, ET. 02.01.2025.

³³⁰ FREEDOM HOUSE (2024), *Freedom in the World 2024: Kosovo*, New York, <https://freedomhouse.org/country/kosovo/freedom-world/2024>, ET. 02.01.2025.

³³¹ Vera AXYONOVA ve Argyro KARTSONAK (2024), "The European Union's Normalisation Policies for Kosovo: Contributing to a Durable Peace?", *Ethnopolitics*, <https://www.tandfonline.com/doi/full/10.1080/17449057.2024.2358647#abstract>, ET. 02.01.2025.

³³² Oisín TANSEY 2009a, age. s. 124-130.

³³³ age. s. 142-146

Kosova'nın bugün yürürlükte olan anayasası, 2008'deki bağımsızlık ilanından iki ay sonra Kosova Meclisi tarafından onaylanmış³³⁴ ve ondan da iki ay sonra Kosova Cumhurbaşkanı'nın onayıyla resmen uygulanmaya başlanmıştır. Bu anayasanın yapım sürecinde, Kosovalı Arnavutlar, Kosovalı Sırp ve uluslararası yönetim farklı ve çoğu zaman birbiriyle çatışan hedeflere sahip olmuştur. Ancak, en sonunda uluslararası yönetim, müzakere ve istişareden kaçınarak anayasayı tek taraflı bir şekilde tasarlamıştır. Başta, Kosovalı Sırp ve diğer etnik azınlıkların dışlanacağına dair endişeler olmakla beraber³³⁵, Kosova Anayasası, azınlık hakları için yüksek standartlar öngören liberal bir anayasa olmuştur.³³⁶ Ayrıca, temel insan hakları ve özgürlükleri garantiye almakta ve başlıca uluslararası anlaşmaları ve belgeleri kabul etmektedir. Kosova Anayasası'na göre, yasalar uluslararası anlaşmalarla çeliştiğinde kabul edilen uluslararası anlaşmaların önceliği vardır.³³⁷

Anayasaya göre Kosova, üniter parlamenter bir cumhuriyettir. Devletin yasama, yürütme ve yargı organları güçler ayrılığı ilkesine dayanmaktadır. Tek meclisli yasama organı 120 milletvekilinden oluşan Kosova Meclisi'dir. Meclisteki milletvekilleri 4 yıllığına seçilirler. Yürütme görevi cumhurbaşkanı ve başbakandır. Asıl yetkinin toplandığı başbakan, Kosova Meclisi'nin salt çoğunluğu (61 oy) ile 4 yıllığına seçilir.³³⁸ Cumhurbaşkanı ise meclis tarafından 5 yıllığına seçilir. Cumhurbaşkanlığı seçiminde ilk iki turda 3'te 2 çoğunluk aranır; ancak bu çoğunluk sağlanamazsa üçüncü turda salt çoğunlukla seçilir. Bu sistem içerisinde, Kosova'da siyasal istikrarsızlık sık görülen bir durumdur. Uzun koalisyon görüşmeleri, hükümetlerin kurulamaması ve kurulan hükümetlerin düşmesinden kaynaklı erken seçimler sık görülmektedir.³³⁹

Kosova'da Merkez Seçim Komisyonu (MSK) tarafından icra edilen seçimler genel olarak şeffaf ve adildir. MSK'nın en son 2021'de yapılan ulusal ve yerel seçimleri icra etmesi AB ve diğer uluslararası gözlemciler tarafından takdir edilmiştir.³⁴⁰ Bununla beraber, erken seçimlerin planlanması, seçim sonuçlarına itiraz edilmesi ve kampanya harcamalarının beyan edilmesi gibi konularda seçim kanununda

³³⁴ FREEDOM HOUSE 2009, age. s. 866.

³³⁵ Jason FRANKS VE Oliver P. RICHMOND (2008), "Coopting Liberal Peace-building: Untying the Gordian Knot in Kosovo", *Cooperation and Conflict*, Cilt 43, Sayı 1, s. 81.

³³⁶ Adem BEHA (2024), "Constitution-making and statebuilding in Kosovo: we (you) the people", *Peacebuilding*, Cilt 12, Sayı 2, s. 186.

³³⁷ FREEDOM HOUSE 2009, age. s. 866.

³³⁸ FREEDOM HOUSE 2024, age.

³³⁹ age.

³⁴⁰ FREEDOM HOUSE 2022, age.

belirsizlikler ve tutarsızlıklar yer almakta ve durum eleştirilere sebep olabilmektedir.³⁴¹ Ayrıca, uluslararası seçim gözlemcileri, hükümetin Avrupa Komisyonu tarafından önerilen seçim reformlarını uygulamada başarısız olduğunu ve MSK ve mahkemeler tarafından “*seçim kurallarının tutarsız ve seçici bir şekilde uygulanmasının*” kalıcı bir sorun olmaya devam ettiğini tespit etmiştir.³⁴²

Siyasal sistemle ilişkili olarak, “devletin ele geçirilmesi” (*state capture*) Kosova’da önemli bir konudur.³⁴³ Klientalizm, yani zenginlerin devlet yetkililerine kendi çıkarlarını gözetmeleri halinde yasadışı bir şekilde menfaat sağlaması durumu sık görülmektedir. Yolsuzluk, kayırmacılık, iş dünyasının çıkarları doğrultusunda yapılan baskılar, seçimler sırasında seçmenlerin tercihlerini de anti-demokratik bir şekilde etkileyebilmektedir. Ayrıca, Hashim Taçi ve Ramush Haradinaj gibi üst düzey siyasi liderlerin, Kosova Savaşı döneminden bugüne organize suç örgütleriyle bağlantıları olmuş ve bu bağlantılar bu liderlerin iktidara gelmelerinde rol oynayabilmiştir.³⁴⁴

LDK ve PDK, Kosova’nın iki geleneksel güçlü partisi olagelmıştır. Kosova’nın kuruluşundan itibaren bu iki partinin siyasal sistemde dikkate değer bir ağırlıkları olmakla beraber, Kosova’da muhalefet partilerinin seçim yoluyla iktidara gelme şansları makûl düzeydedir. Örneğin, 2021’deki erken seçimde *Vetëvendosje*, meclisteki sandalyelerin %50’ye yakınına kazanmış ve iki güçlü geleneksel partiyle iş birliği yapmadan hükümet kurabilmiştir.³⁴⁵ *Vetëvendosje*’nin yükselişi ve iktidara gelişi Kosova siyaseti ve demokrasisi açısından son döneme dair oldukça önemli bir gelişmedir. *Lëvizja Vetëvendosje* (yani “Kendi Kaderini Tayin Hareketi”), ilk etapta bir siyasal parti değil, 2005 yılında müesses nizam karşıtı tabandan bir siyasal hareket olarak kurulmuştur. Özellikle, 2010’lu yıllarda yükselişe geçmiş ve oylarını gittikçe artırarak en sonunda iktidara gelmiştir. Parti programı ve ideolojisiyle *Vetëvendosje*, milliyetçi ve sol ideolojileri popülist siyaset tarzıyla sentezlemektedir.³⁴⁶

Kosova’da siyasal partiler çoğunlukla özgürce faaliyet gösterebilse de parti temsilcilerine yönelik sindirme ve taciz olayları da yaşanabilmektedir. Özellikle, Kosovalı Sırpı temsil eden ve Sırbistan devleti ile bağlantılı Sırp Listesi partisi,

³⁴¹ age.

³⁴² age.

³⁴³ Soeren KEIL 2018, age. s. 59.

³⁴⁴ FREEDOM HOUSE 2022, age.

³⁴⁵ age.

³⁴⁶ Bilge YABANCI (2016), “Populism and Anti-Establishment Politics in Kosovo: A Case Study of Lëvizja Vetëvendosje”, *Contemporary Southeastern Europe*, Cilt 3, Sayı 2, s. 17-18.

rakip Sırp partileri taciz etmekle ve seçmenlerin alternatif Sırp partileri desteklemesini engelleme yönelik korku ortamı yaratmakla suçlanmaktadır. Bu şekilde Sırp Listesi, Kosovalı Sırplarının siyasi tercihleri üzerinde etki kurarak Kosova Meclisi'nde Sırp lar için ayrılan 10 sandalyenin tamamını kendi temsilcileri tarafından doldurmayı amaçlamaktadır.³⁴⁷

Kosova'nın geçmişte bir devlet geleneği olmadığı için, NATO müdahalesi sonrası uluslararası himaye yönetimi Kosova'da neredeyse sıfırdan bir devlet ve siyasal sistem inşa etmiştir. Bu siyasal sistem, demokratik ilkeler gereği, çoğunluk olan Arnavutların azınlık olan Sırlara ve diğer etnik gruplara tahakküm etmemesi için "eştoplumlaştırıcı" (*consociationalist*) bir biçimde dizayn edilmiştir.³⁴⁸ Bu amaçla, azınlıkların siyasal sistemde adil bir şekilde temsil edilebilmeleri için, Kosova Anayasası'na göre, Kosova Meclisi'nde 10 sandalye Sırlara 10 sandalye de diğer altı etnik azınlık gruba ayrılmıştır. Geri kalan 100 sandalye seçimlerde orantılı temsil yoluyla belirlenir. Ayrıca, hükümetlerde etnik azınlık partilerinin bulunması da şarttır.³⁴⁹ Bununla beraber, kendilerine siyasal sistemde yer ayrılmış olmasına rağmen, Kosova'nın meşruiyetini tanımayan ve onu halen Sırbistan'ın bir parçası olarak gören Kosovalı Sırp ların büyük çoğunluğu Kosova'daki siyasal sistemi boykot etmektedir.³⁵⁰

Kosova Anayasası'nın da öngördüğü eştoplumlaştırıcı siyasal sistem, azınlık toplulukların devlet iktidarına ortak edilmesini ve belli siyasi kararların alınmasında onların onayının alınmasını mecbur kılar. Bu sebeple, ülkedeki tüm etnik grupların siyasi liderleri arasında bir iş birliği olması gerekir.³⁵¹ Ancak, bu sistemin, diğer birçok ülkede olduğu gibi, Kosova'da da verimli bir şekilde çalıştığını söylemek zordur. Özellikle, belirtildiği üzere, Kosovalı Sırp lar, anayasal yetkilerini siyasi süreçleri bloke etmek için kullanabilmektedirler.³⁵² Kosova'nın uluslararası statüsünün halen tam bir kesinlik kazanmamış olması da etnik gruplar arasında uzlaş ı sağlanmasını zorlaştırmaktadır. Kosova'nın ayrı bir ülke olması hem Kosovalı Arnavutlar hem de Sırp lar tarafından halen tam kabul görmüş değildir.³⁵³

³⁴⁷ FREEDOM HOUSE 2022, age.

³⁴⁸ Adem BEHA 2024, age. s. 186-187.

³⁴⁹ FREEDOM HOUSE 2024, age.

³⁵⁰ FREEDOM HOUSE 2022, age.

³⁵¹ Didem EKİNCİ (2020), "Intra-state Conflict in the Post Cold-War Balkans: The Macedonian Case and Consociationalism", *İçinde, Conflict Areas in the Balkans*, Ed. Pınar Yürür ve Arda Özkan, Lexington Books, Londra, s. 43.

³⁵² Jason FRANKS ve Oliver P. RICHMOND 2008, age. s. 81-82.

³⁵³ Adem BEHA 2019, age. s. 684.

Bu çalışma kapsamında Kosovalı bürokrat, siyasetçi ve STK temsilcileri ile yapılan görüşmelerde, kendilerine Kosovalı Arnavutların siyasal sistemi ne derece domine ettiği ve etnik azınlıkların yeterince temsil edilip edilmediği sorulduğunda, genel bakış bu konuda büyük ve sistematik bir sorunun olmadığı yönündedir. Mülakat yapılanların neredeyse tamamı “*çoğunluk oluşturmayan topluluklar*” (“*non-majority communities*”) şeklinde ifade edilen etnik azınlıkların anayasal güvence altında olduklarına ve siyasal sistemde ve kamu kurumlarında kendilerine ayrılan kotalar bulunduğu dikkat çekmişlerdir. Aynı zamanda, Kosovalı Arnavutlar nüfusun %90 civarını oluşturdukları için siyasal sistemde belli bir ağırlıklarının olmasının makûl olduğu da belirtilmiştir.³⁵⁴

Bununla beraber, Kosovalı Arnavutların siyasal sistemi domine ettiği iddialarının haklılık payı taşıdığına ve istisnai olarak fiili düzeyde ayrımcılıklar yapılabildiğine de dikkat çekilmiştir. Örneğin, Fetnan Derviş, etnik azınlıkların cumhurbaşkanlığı gibi yüksek makamlara veya okul müdürlüğü gibi kıdemli memuriyetlere gelemediğini öne sürmüştür. Aynı şekilde, Müteferra Şinik, yasalarda azınlıklar için ayrılan iş ve pozisyonlara Arnavutların atanabildiği durumlar olduğunu belirtmiştir. Neldin Durmişi, bireysel düzeyde ayrımcılıklar olabilmekle beraber bunların sistematik olmadığını söylemiştir. Enver Hasani ise, istisnai bir görüş olarak, Arnavut çoğunluğun liderliğinin Sırp azınlığın taleplerine ve ihtiyaçlarına gerekli duyarlılığı göstermediğini ve bu duyarsızlığın özellikle *Vetëvendosje* iktidarı döneminde arttığını belirtmiştir. Hasani’ye göre, Kurti hükümeti 2023’te Brüksel ve Ohrid anlaşmaları ile Sırpların özerkliklerini ve Kosova’daki Sırp Ortodoks Kilisesi’nin ekstra-teritoryal statüsünü kabul etmiş ancak bunların uygulanmasını engellemiştir.

Kosova siyasetinde kadınlar tarihsel olarak yeterince temsil edilememiştir. Partilerin aday listelerinde cinsiyet eşitliğinin sağlanması bir yasal zorunluluk olmakla beraber partiler bunu genellikle başaramamıştır.³⁵⁵ Ancak, bu durum günümüzde kısmen değişmiştir. Kosova’nın bugünkü siyasal sisteminde kadınlar kendisine daha fazla yer bulabilmektedir. 2021 Genel Seçimi’nde 40’dan fazla kadın vekil kota olmaksızın seçilebilmiştir. Ayrıca, seçim sonrası kurulan kabinede de 6 kadın bakan

³⁵⁴ Bu görüşlere örnek olarak, bu çalışma kapsamında mülakat yapılan Bekim Sejdiu ve Neldin Durmişi’nin görüşlerine bakılabilir. Kosovalı yetkili ve temsilcilerle gerçekleştirilen mülakatların tamamı EK-3’te yer almaktadır.

³⁵⁵ FREEDOM HOUSE 2009, age. s. 866.

vardır.³⁵⁶ Kosovalı temsilci ve yetkililerle yapılan görüşmelerde, Kosova'daki siyasal sistemde kadınların temsil durumu sorulduğunda, mülakat yapılan birçok kişi Kosova'da kadınların temsili konusunda yasalar bulunduğuna dikkat çekmiş, özellikle partilerin milletvekili listelerinin minimum %30'unun kadın olması zorunluluğunun altı çizmiştir. Ayrıca, Kosova'nın henüz 20 yaşını doldurmamış genç bir ülke olduğu ve bu kısa süre içerisinde, mevcut olan dahil, iki kadın cumhurbaşkanına sahip olduğu vurgulanmıştır.

Günümüzde Kosova “yarı-demokratik” kategorisinde bir siyasal rejime sahiptir.³⁵⁷ Rejim kesinlikle otoriter değildir ancak demokratik konsolidasyonunu da tamamlayamamıştır ve içerisinde liberal-demokrasiyle bağdaşmayan birçok unsur bulundurmaktadır. Kosova'daki siyasal sistem için son dönemde “yumuşak rekabetçi otoriter” tanımlaması da yapılmaktadır.³⁵⁸ Aşağıdaki Şekil 5, Kosova'da “siyasal haklar” ve “temel hak ve özgürlükler”in 1999'dan 2023'e kadarki süreçte nasıl değiştiğini göstermektedir. Grafiğe göre, Kosova, 2002 yılında yarı-demokratik olmuş ancak 2004 sonrasında tekrar otoriter bir ülke konumuna gerilemiştir. Bağımsızlık sonrasında yeni bir demokratikleşme süreci yaşanmış ve tekrar yarı-demokratik bir siyasal rejime sahip olmuştur. 2013-15 arasında ise özellikle siyasal hakları kapsayan yeni bir demokratikleşme sürecine girmiştir. 2020 yılındaki geçici kısmi gerilemeye rağmen Kosova “yarı-demokratik” konumunu bugün de halen korumaktadır. Siyasal haklar puanı 3, temel hak ve özgürlükler puanı ise 4'tür. Bu yarı-demokratik konumuyla Kosova, kendi bölgesindeki Arnavutluk, Makedonya, Karadağ, Sırbistan gibi Batı Balkan ülkeleriyle aşağı yukarı aynı demokratik gelişmişlik seviyesine sahiptir. Demokrasi konusunda yaşadığı sorunlar da bu ülkelerle benzerdir.³⁵⁹ *De facto* ülkeler arasında ise en demokratik olanlardan ve özellikle de son dönemde en çok demokratikleşenlerden birisidir (Tablo 1).

Yukarıda açıklanan liberal anayasa ve eştoplumlaştırmacı ve yarı demokratik siyasal sistem içerisinde, 1999'dan beri Kosova'da demokrasi ile bağlantılı ne tür siyasal süreçler yaşanmıştır? Bu soruya bir sonraki başlıkta yanıt verilecektir.

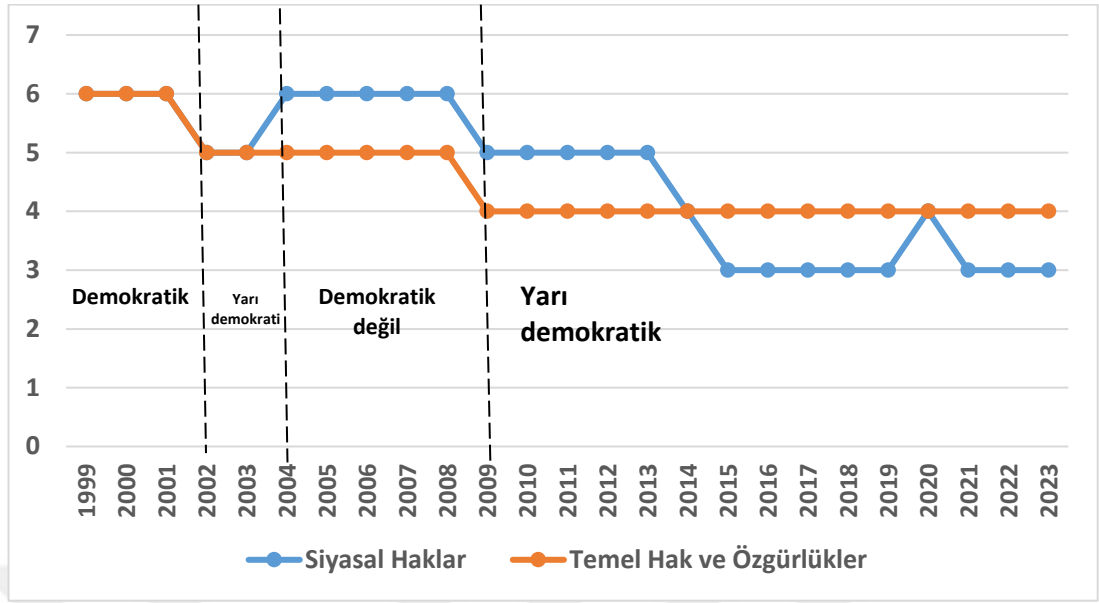
³⁵⁶ FREEDOM HOUSE 2023, age.

³⁵⁷ FREEDOM HOUSE 2024, age.

³⁵⁸ Adem BEHA ve Arben HAJRULLAHU 2020, age. s. 103; Soeren KEIL 2018, age. s. 59.

³⁵⁹ Soeren KEIL (2013), “Europeanization, State-building and democratization in the Western Balkans”, *Nationalities Papers*, Cilt 41, Sayı 3, s. 343-344.

Şekil 5: Kosova’da Siyasal Haklar ve Temel Hak ve Özgürlükler, 1999-2023

Kaynak: Şekil 1'e bakınız.

4.3. SEÇİMLER VE SİYASAL SÜREÇLER

1999'daki NATO müdahalesi sonrası süreçte ilk olarak Arnavut paramiliter örgüt UÇK dağıtılmış ve böylece sivil siyasete geçiş süreci başlamıştır. UÇK eski lideri Hashim Taçi geçici hükümette başbakanlık görevini üstlenmiştir. Ayrıca, aynı yıl aktif siyasete girerek Kosova'nın iki en önemli partisinden birisi haline gelecek olan Kosova Demokratik Partisi'ni (PDK) kurmuştur.³⁶⁰ Öte yandan, 2000 yılında, Kosova'da, 1999 ve öncesindeki çatışmalara katılan silahlı gerillalara karşı olan sivil siyasi muhalefete yönelik saldırılar gerçekleştirilmiş ve bu durum Kosova'nın demokratikleşmesini negatif yönde etkilemiştir.³⁶¹

NATO müdahalesi sonrasındaki ilk meclis seçimi 2001 yılının Kasım ayında yapılmıştır. Bu seçimin büyük bir sorun yaşanmadan barışçıl bir şekilde yapılabilmiş olması demokrasi adına olumlu olarak değerlendirilmiştir.³⁶² Seçimde, İbrahim Rugova'nın LDK'sı %45.7 oyla 47 sandalye kazanarak birinci olurken, Hashim Taçi'nin PDK'sı %25.7 oyla 26 sandalye kazanmış ve ikinci olmuştur. Kosovalı Sırpların kurduğu "Geri Dönüş Koalisyonu" ise üçüncü parti olarak 22 vekil çıkarmıştır.³⁶³ Seçim sonrasında oluşan mecliste koalisyon hükümeti kurma sürecinde önemli anlaşmazlıklar çıkmış, örneğin cumhurbaşkanı seçilebilmesi için ilk iki turda

³⁶⁰ Nedim EMİN (2014), *Kosova Siyasetini Anlama Kılavuzu*, SETA Yayınları, İstanbul, s. 72.

³⁶¹ FREEDOM HOUSE 2000-2001, age. s. 645.

³⁶² FREEDOM HOUSE 2001-2002, age. s. 719.

³⁶³ Nedim EMİN 2014, age. s. 72.

gerekli olan 3'te 2 çoğunluk sağlanamamıştır. Ancak, 2002 yılında LDK liderliğinde bir hükümet kurulabilmiş ve PDK'lı Bayram Recebi başbakan olmuştur.³⁶⁴

2004 yılının Mart ayında ise, Kosovalı Arnavutlar ve Sırlar arasındaki gerginlikler büyük bir ayaklanmaya dönüştü. Üç Arnavut çocuğun öldürülmesi sonucu Sırları suçlayan Kosovalı Arnavutlar Sırlara yönelik “pogrom” nitelemesine uyacak düzeyde organize bir kampanya yürüttü. Olaylar esnasında her iki gruptan toplam 20 kişi hayatını kaybetti; ayrıca 800 ev ve 30 kilise yıkıldı ve 4.000'den fazla çoğu Sırp olmak üzere Arnavut olmayan Kosovalı evsiz kaldı.³⁶⁵ Olayların hem ulusal hem de uluslararası düzeyde önemli sonuçları oldu. Kosovalı Arnavutlar arasında UNMIK yönetiminin artık misyonunu yerine getiremediği ve bu yüzden uluslararası aktörlerin yönetimi yerel yöneticilere devretmesi gerektiği fikri ön plana çıkmaya başladı.³⁶⁶ Daha önemlisi, Kosovalı Sırlar kendilerine yönelik saldırıları gerekçe göstererek 2004 yılının Ekim ayındaki meclis seçimlerini boykot etti. Kosovalı Sırların %99'u seçime katılım göstermedi. Bu nedenle, Freedom House, Şekil 5'te görüldüğü üzere, Kosova'nın 2004 yılındaki siyasal haklar puanını 1 puan değiştirerek 6 yapmıştır. Bu sebeple, Kosova, 2004 yılında “yarı demokratik” kategorisinden tekrar “otoriter rejim” kategorisine düşmüştür.³⁶⁷

Sırp azınlığın katılım göstermediği Ekim 2004 meclis seçiminde, LDK ve PDK gene birinci ve ikinci konumlarını korumuş, 2000 yılında Ramush Haradinaj'ın kurduğu “Kosova'nın Geleceği için İttifak” (AAK) partisi ise %8.4 oy oranıyla üçüncü parti olmuştur. Seçime katılım %53'tür. Seçim sonrasında Haradinaj, LDK ile kurdukları koalisyon sonrası başbakan olmuştur.³⁶⁸ Ancak, başbakan olduktan sadece 3 ay sonra Eski Yugoslavya Uluslararası Ceza Mahkemesi'nin kendisini savaş suçu işlediği gerekçesiyle yargılamak istemesi sonucu istifa etmek zorunda kalmıştır. Haradinaj'ın istifası Kosova siyasetinde belirsizlik yaratmıştır.³⁶⁹ Ayrıca, 2006 yılında, Kosova'nın siyasi liderliğinde önemli değişimler yaşanmıştır. 2006 yılının Ocak ayında, 1992 yılından beri cumhurbaşkanı olan LDK partisinin lideri İbrahim Rugova vefat etmiştir. Yerine aynı partiden Fatmir Sejdiu Şubat ayında göreve seçilmiş, ayrıca

³⁶⁴ Oisin TANSEY 2009a, age. s. 120.

³⁶⁵ FREEDOM HOUSE 2005, age. s. 768.

³⁶⁶ Fred COCOZZELLI (2013), “Between Democratisation and Democratic Consolidation: The Long Path to Democracy in Kosovo”, *Perspectives on European Politics and Society*, Cilt 14, Sayı 1, s. 9-10.

³⁶⁷ FREEDOM HOUSE 2005, age. s. 768.

³⁶⁸ Nedim EMİN 2014, age. s. 82

³⁶⁹ FREEDOM HOUSE 2006, age. s. 865.

Başbakan Bajram Kosumi'nin yerini aynı yılın Mart ayında eski UÇK komutanı Agim Çeku almıştır.³⁷⁰

Kosova'da 2007 yılının Kasım ayında yeni bir meclis seçimi yapıldı.³⁷¹ Önceki iki genel seçimde birinci parti olan LDK, kurucu genel başkanını yitirmiş olmasının etkisiyle, bu seçimde %23 civarı bir oy kaybına uğrayarak ikinci oldu ve birinciliği %34.3 oyla 37 sandalye çıkaran PDK'ya kaptırdı. LDK'daki oy kaybı parti içerisinde değişikliğe gidilmesine yol açarken, yeni kurulan hükümette Hashim Taçi başbakan oldu.³⁷² Öte yandan, bu seçimde katılım %40'a kadar düşmüştür ve bu düşüşte Sırp azınlığın seçimleri boykot etmesinin önemli bir payı vardır.³⁷³

Kosova'da bağımsızlık sonrası ilk seçim 2009 yılının Kasım ayındaki yerel seçimler olmuştur. Bu seçim, AGİT'in refakati ile MSK tarafından düzenlenmiştir. Yerel seçim tüm toplumsal kesimlerin katılımıyla gerçekleşmiş olmakla beraber, Kosova'nın kuzeyindeki Sırların çoğunluk olduğu bölgelerde seçime katılım oldukça düşük kalmıştır. Zaten seçimden altı ay önce bu bölgelerde Sırlar paralel bir yerel seçim düzenlemiştir. Buna rağmen, bağımsızlık sonrası yapılan ilk seçimin genel olarak uluslararası standartlara uygun olması Kosova'nın demokrasi puanında bir iyileşmeye yol açmış, 2009 yılında Kosova'nın "siyasal haklar" puanı 6 iken 5 olmuştur. Ayrıca, azınlık haklarındaki iyileşme dolayısıyla da temel hak ve özgürlükler puanı 5 iken 4 olmuştur (Şekil 5). Bu şekilde, Kosova, 2004 yılından itibaren ilk kez tekrar "yarı demokratik rejim" kategorisine geçiş yapmıştır.³⁷⁴

2010 yılında Anayasa Mahkemesi, Cumhurbaşkanı Fatmir Sejdiu'nun cumhurbaşkanı olarak görev yaparken partisine başkanlık edemeyeceğine karar vermesinin ardından, Sejdiu Eylül ayında istifa etti. Ardından gelen siyasi kargaşa süreci, Başbakan Hashim Taçi'nin hükümetinin Kasım ayında düşmesine ve ertesi ay erken seçim yapılmasına neden oldu.³⁷⁵ Ayrıca, Aralık ayında Hashim Taçi, Avrupa Konseyi'nin bir raporunda 1999'daki çatışmalar sırasında organize suça karışmakla suçlandı.³⁷⁶ Aynı ay yapılan seçimlerde bazı usûlsüzlükler görüldü. Bu usûlsüzlüklerin kanıtları ortaya çıkması sonucu bazı bölgelerde seçimler yenilendi. Seçimde PDK

³⁷⁰ FREEDOM HOUSE 2007, age. s. 970.

³⁷¹ FREEDOM HOUSE 2008, age. s. 849.

³⁷² age. s. 849.

³⁷³ Andrea Lorenzo CAPUSSELA (2015), *State-Building in Kosovo: Democracy, Corruption, and the EU in the Balkans*, I. B. Tauris, Londra, s. 45.

³⁷⁴ FREEDOM HOUSE 2010, age. s. 357.

³⁷⁵ FREEDOM HOUSE 2011, age. s. 363.

³⁷⁶ age. s. 363.

%32.1 oyla birinci, LDK %24.7 oyla ikinci, *Vetëvendosje* ise %12.7 oyla üçüncü oldu. Bu şekilde PDK lideri Hashim Thaçi yeniden başbakan oldu. Öte yandan, 2011 yılının Nisan ayında, Anayasa Mahkemesi'nin Fatmir Sejdiu'dan sonra cumhurbaşkanı seçilen Behçet Pacolli'nin de seçimini iptal etmesi üzerine, Kosova Polisi'nde üst düzey yöneticilik yapmakta olan Atifete Jahjaga yeni cumhurbaşkanı olarak seçildi. Jahjaga, Kosova'nın ilk kadın cumhurbaşkanı oldu.³⁷⁷

2014 yılının Haziran ayında yeni genel seçimler düzenlendi. Gözlemciler seçimleri nispeten özgür ve adil olarak değerlendirdi.³⁷⁸ Ayrıca, Sırp seçmenin seçimlere katılımında da bir artış oldu. Seçim sonuçları 2010 Genel Seçimi ile oldukça benzer çıktı. PDK %30.4 oyla birinci, LDK %25.2 oyla ikinci, *Vetëvendosje* ise %13.6 oyla üçüncü oldu. Ancak, hiçbir siyasi partinin mecliste çoğunluğu sağlayamaması nedeniyle Kosova siyaseti altı ay kadar sürecek koalisyon görüşmelerine saplandı. En sonunda, 2014 yılının Aralık ayında, PDK ve LDK, LDK lideri İsa Mustafa'nın başbakan olacağı bir hükümet kurdu. Yapılan anlaşmaya göre, PDK lideri ve başbakan Hashim Thaçi, görevdeki cumhurbaşkanı Atifete Jahjaga'nın 2016'da görev süresi dolduğunda cumhurbaşkanı olacaktı. 2014 yılında, seçimlerin nispeten başarılı bir şekilde gerçekleştirilmiş ve en sonunda rakip partilerin bir koalisyon hükümeti kurabilmiş olması sonucunda Kosova'nın siyasal haklar puanı iyileşme göstererek 5 iken 4 oldu (Şekil 5).³⁷⁹

2015 yılında, AB'nin teşvikiyle Sırbistan ve Kosova hükümetleri Sırpların çoğunluk olduğu bölgelerde yaşayanlara daha fazla özerklik sağlamak amacıyla, "Sırp Çoğunluklu Belediyeler Birliği" adlı yeni siyasi yapının kurulması konusunda anlaştı. Ancak, *Vetëvendosje* liderliğindeki muhalefet partileri anlaşmaya karşı güçlü bir protesto kampanyası başlattı. Muhalefet böyle bir siyasi yapının Kosova'nın egemenliğini tehlikeye atacağını ve etnik çatışmaları artıracığını ileri sürdü. Bu doğrultuda, *Vetëvendosje*, başkent Priştina'da bazıları şiddet olayları da içeren çok sayıda sokak protestosuna öncülük etti. Ayrıca, bazı muhalefet milletvekilleri meclise göz yaşartıcı gaz sıkarak yasama faaliyetlerini bilinçli olarak aksattı. Aralık ayında Anayasa Mahkemesi anlaşmanın bazı kısımlarının anayasaya aykırı olduğuna hükmetti.³⁸⁰ Ancak, tüm bu olaylara rağmen, 2014 yılının sonunda kurulan hükümetin

³⁷⁷ FREEDOM HOUSE 2012, age. s. 369-370.

³⁷⁸ FREEDOM HOUSE 2015, age. s. 362.

³⁷⁹ age. s. 362.

³⁸⁰ FREEDOM HOUSE 2016, age. s. 370-371.

istikrarlı bir şekilde devam etmesi ve hükümetin işleyişinde iyileşmelerin görülmesi sonucu Kosova'nın siyasal haklar puanı 2015 yılında biraz da iyileşerek 4 iken 3 oldu (Şekil 5).

2016 yılında, AB'nin desteklediği Sırp Çoğunluklu Belediyeler Birliği ile ilgili tartışmalar ve çatışmalar sürdü. Muhalefet, hem bu birlikle ilgili anlaşmanın uygulanmasını hem de Karadağ ile yapılan bir sınır belirleme anlaşmasının meclis tarafından onaylanmasını yer yer şiddete de başvurarak engelledi. Ağustos ayında mesele, meclis binasına roket güdümlü el bombası atmaya kadar vardı. Saldırı ile bağlantılı olarak *Vetëvendosje* üyesi altı kişi tutuklandı.³⁸¹

2017 yılının Haziran ayında mevcut hükümete güvensizlik oylaması yapılması sonrasında ani bir erken seçime gidildi. Seçimde, PDK liderliğindeki koalisyon %33.7 ile birinci, *Vetëvendosje* %27.5 ile ikinci, LDK liderliğindeki koalisyon ise %25.5 ile üçüncü oldu. Yaklaşık üç ay süren hükümet kurma müzakerelerinin ardından, PDK liderliğinde AAK ve birkaç yeni küçük partinin katıldığı bir koalisyon hükümeti kurulabildi. AAK'nin lideri Ramush Haradinaj koalisyon hükümetinin başbakanı oldu.³⁸²

2019 yılında, Başbakan Haradinaj'ın savaş suçları mahkemesinin çağrısına yanıt vermek için istifa etmesi ve ardından meclisin kendini feshetmesi sonrasında Ekim ayında gene ani bir erken seçim düzenlendi. Seçimde *Vetëvendosje* %26.3 oyla birinci, LDK %24.6 oyla ikinci, PDK ise %21.2 oyla üçüncü oldu. Seçim sonrasında *Vetëvendosje* ve LDK hükümet kurma görüşmelerine başladı.³⁸³ 2020 yılının Şubat ayında *Vetëvendosje*, LDK ve Sırp Listesi ile beraber bir koalisyon hükümeti kurdu ve Albin Kurti başbakan oldu. Ancak, kurulduktan 51 gün sonra, siyasal sistemin iki köklü partisi olan PDK ve LDK'nın ortak düzenlediği bir güvensizlik oylaması ile hükümeti düşürdü. Daha sonra, başbakanın Abdullah Hoti olduğu LDK liderliğinde yeni bir koalisyon hükümeti kuruldu ve mecliste 120 vekilin 61'inin oyunu alarak onaylandı. Ancak, Aralık ayında Anayasa Mahkemesi, oylamada bir milletvekilinin oylama öncesinde dolandırıcılıktan hüküm giymiş olması sebebiyle Hoti hükümetini onaylayan meclis oylamasını iptal etti.³⁸⁴

³⁸¹ FREEDOM HOUSE (2017), *Freedom in the World 2017: Kosovo*, New York, <https://freedomhouse.org/country/kosovo/freedom-world/2017>, ET. 02.01.2025.

³⁸² FREEDOM HOUSE (2018), *Freedom in the World 2018: Kosovo*, New York, <https://freedomhouse.org/country/kosovo/freedom-world/2018>, ET. 02.01.2025.

³⁸³ FREEDOM HOUSE 2020, age.

³⁸⁴ FREEDOM HOUSE (2021), *Freedom in the World 2021: Kosovo*, New York, <https://freedomhouse.org/country/kosovo/freedom-world/2021>, ET. 02.01.2025.

Bu gelişmelerin bir sonucu olarak, hem siyasal sistemin köklü partilerinin yeni bir parti olan *Vetëvendosje*'nin kurduğu hükümeti planlı bir şekilde devirmiş olması hem de, Anayasa Mahkemesi sonradan iptal etse bile, LDK liderliğindeki Hoti hükümetinin aktif hapis cezası bulunan bir vekilin desteği alınarak tek oy farkla kurulmuş olması, Kosova'nın 2020 yılındaki siyasal haklar puanını gerilettiler (Şekil 5).³⁸⁵ Bu bağlamda, Kosova'da ve diğer Batı Balkan ülkelerinde, 2010'lu yılların sonlarında gelişen, siyasal partiler ve liderlerin siyasal sistemde yerleşikleşmesinden kaynaklı otoriterleşme eğilimlerine dikkat çekilmiştir.³⁸⁶ Bu siyasi parti ve liderler, yasal düzeyde sistemin kendilerine tanıdığı yetkilerin ötesinde fiili bir güce sahiptirler. Ayrıca, çoğu zaman seçimle iş başına gelmeleri sahip oldukları fiili gücü demokratik meşruiyet kılıfına sokabilmelerini sağlamıştır. Bu durum Kosova'da ve diğer Batı Balkan ülkelerinde "illiberal" demokratik rejimlerin yerleşikleşmesine sebep olmuştur.³⁸⁷

Anayasa Mahkemesi'nin kararı sonucu LDK liderliğindeki hükümetin düşmesiyle beraber, 2021 yılının Şubat ayında erken seçim yapılmıştır. Bir önceki seçim sonrasında hükümet kurması engellenen *Vetëvendosje*, bu seçimde %50.3 oy alarak büyük bir zafer kazanmıştır. Geleneksel partiler olan PDK ve LDK ise, sırasıyla, %17 ve %12.7 oyda kalmışlardır. Bu şekilde, *Vetëvendosje*, meclisteki 120 sandalyenin 58'ini kazanarak ilk kez siyasal sistemin iki büyük partisine mecbur kalmadan hükümet kurabilmiştir. Yeni hükümette Albin Kurti başbakan olmuştur.³⁸⁸

2020 yılının Kasım ayında Cumhurbaşkanı Hashim Thaçi, 1990'lı yıllarda eski Yugoslavya'daki savaşlar esnasında işlenen suçlarla ilişkili olarak Lahey'deki bir uluslararası mahkeme tarafından suçlanması sonucu istifa etmek zorunda kaldı.³⁸⁹ Sonrasında vekaleten yerine geçen Vjosa Osmani, 2021 Genel Seçimi sonrasında Kurti hükümetinin desteğiyle tekrar cumhurbaşkanı seçildi. Ayrıca, Osmani'ye bağlı ve 2021 Genel Seçimi'nde *Vetëvendosje* ile ittifak halinde olan *Guxo* (Arnavutça "cüret etmek" anlamına gelir) adlı siyasal hareket, 2022 yılının Şubat ayında resmi olarak bir siyasal partiye dönüştü. Öte yandan, 2021 yılında, genel olarak rekabetçi ve özgür icra

³⁸⁵ age

³⁸⁶ Branislav RADELJIC (2019), "Tolerating Semi-authoritarianism? Contextualising the EU's Relationship with Serbia and Kosovo", *İçinde, The Europeanisation of the Western Balkans: A Failure of EU Conditionality?*, Ed. Jelena Džankić, Soeren Keil ve Marko Kmezić, Palgrave Macmillan, Switzerland, s. 170.

³⁸⁷ Soeren KEIL 2018, age. s. 59-60.

³⁸⁸ FREEDOM HOUSE 2022, age.

³⁸⁹ FREEDOM HOUSE 2021, age.

edilen meclis seçimleri sonrasında başbakan ve cumhurbaşkanının yasal prosedürlere uygun şekilde belirlenebilmiş olması Kosova'nın 2020 yılında gerileyen siyasal haklar puanını tekrar eski haline getirdi (Şekil 5). Siyasal haklar puanının iyileşmesinde, siyasal sistemin yerleşik partilerinin muhalefetin kesin bir zafer kazanmasını engelleyememiş olması da rol oynadı.³⁹⁰

2025 yılının Şubat ayında Kosova'da yeni bir genel seçim gerçekleştirildi. Seçimde *Vetëvendosje* oy kaybı yaşadı ancak %42.3 oy oranıyla liderliğini sürdürdü. PDK ve LDK oylarını artırarak sırasıyla %21 ve %18.3 oy oranına ulaştı. Seçim sonrasında hükümet kurma görüşmeleri halen devam etmektedir.³⁹¹

Kosova'nın siyasal süreçlerinde ve demokrasisinin ilerlemesi veya gerilemesinde birçok faktör etkili olmaktadır. Bunların başında Batı'yla ve AB'yle olan ilişkileri gelmektedir. Bu doğrultuda, Kosova'nın Batı'yla olan ilişkileri bir sonraki alt başlıkta ele alınacaktır.

4.4. BATI'YA BAĞIMLILIK

Kosova'nın Batı ile olan ilişkilerini 2008 öncesi ve 2008 sonrası olarak ayırmak mümkündür çünkü 2008'deki bağımsızlık ilanından sonra başta kurumsal yapı olmak üzere ilişkilerin niteliği önemli ölçüde değişmiştir. 2008 öncesinde daha çok BM ve UNMIK üzerinden ilerleyen ilişkiler, bağımsızlıktan sonra UNMIK'in devlet yetkilerini devretmesinden sonra EULEX ve AB ile üyelik müzakereleri üzerinden yürümüştür.

Öncesinde belirtildiği üzere, Kosova, Sırbistan'dan fiili olarak 1999'daki NATO müdahalesi ile ayrılmış ve bu ayrılma durumu başlı başına Kosova'nın demokrasisinde kısmi bir iyileşmeye yol açmıştır. Sonrasında bir uluslararası himaye yönetimi olan UNMIK'in kurulmasıyla Kosova tamamen Batı'ya bağımlı bir siyasi yapı haline gelmiştir. Bu dönemde devlet gücü ve yetkisi neredeyse tamamen UNMIK'tedir.³⁹² 2008'e kadarki süreçte yerel düzeyde seçimler yapılmakla ve hükümetler kurulmakla beraber, meclis ve hükümetlerin gücü sınırlıdır. UNMIK zamanla güç ve yetkilerini yerel kurumlara devretmiş olmakla beraber, gene de bu

³⁹⁰ FREEDOM HOUSE 2022, age.

³⁹¹ ANADOLU AJANSI (2025), "Kosova'daki genel seçimin kesin sonuçları açıklandı", 15 Mart 2025, <https://www.aa.com.tr/tr/dunya/kosovadaki-genel-secimin-kesin-sonuclari-aciklandi/3510628>, ET. 24.03.2025.

³⁹² Oisin TANSEY (2009b), "Kosovo: Independence and Tutelage", *Journal of Democracy*, Cilt 20, Sayı 2, s. 155.

dönemde esas karar alıcı merci Batılı devletlerin nüfuzu altında BM ve UNMIK'tir. Kosova'nın 2008'e kadarki süreçte demokrasi puanının düşük gözükmesinin en önemli nedenlerinden birisi de budur.³⁹³ UNMIK'in devlet inşası ve demokrasi açısından orta ve uzun vadede faydalı olup olmadığı tartışması bir kenara³⁹⁴, son tahlilde UNMIK seçimle iş başına gelen bir yönetim olmadığı için Kosova'nın bu dönemde demokratik olduğunu söylemek mümkün değildir. Zaten, Şekil 5'ten de görüldüğü üzere, 2002 ve 2003 yılları hariç, Kosova, 2009 yılına kadar "otoriter rejim" kategorisinde yer almaktadır.

Kosova'da UNMIK yönetimi ile ilişkili dönüm noktalarından bir tanesi, öncesinde bahsedilen, 2004 yılındaki etnik gerginliklerden kaynaklı olaylar olmuştur. Bu olaylarda, UNMIK ve yerel Kosova yönetiminin (GÖYK) çaresiz kalması ve süreci iyi yönetememesi, BM, ABD ve AB'de mevcut yönetim yapısında değişiklik yapılması gerektiği düşüncesini doğurmuştur.³⁹⁵ Olaylar sonrasında BM Genel Sekreteri Kofi Annan, olayı soruşturması için Kosova'ya özel temsilci göndermiştir.³⁹⁶ Olaylardan sonra BM için öncelik, Kosova'nın siyasi ve sosyal yaşamında çok etnili yapının istikrarlı bir şekilde nasıl sürdürülebileceği olmuştur.³⁹⁷ Öte yandan, olaylara, BM, ABD ve AB'nin tepki ve müdahalesi Kosova'da esas karar alıcı konumunda bu kuruluş ve devletlerin olduğunu açıkça göstermektedir.

Batılı devlet ve kuruluşlar, daha UNMIK döneminden itibaren Kosova'dan belli demokratik standartlar talep etmişler ve onun gelecekteki statüsünün bu standartları yerine getirmesine bağlı olduğunu belirtmişlerdir. "Statüden önce standartlar" adı verilen bu kriterler işleyen demokratik kurumlar, hukukun üstünlüğü, azınlık hakları, yerinden edilmiş kişilerin geri dönüşleri, ekonomi, Sırbistan ile diyalog, mülkiyet hakları ile ilişkili birçok konuyu kapsamaktadır.³⁹⁸ Öte yandan, 2005 yılında, kısmen Kosova'daki uluslararası varlığa ve Arnavut olmayan etnik azınlıklara yönelik şiddet tehdidi, kısmen de Kosova'nın halen çözülmemiş uluslararası yasal statüsünün artık çözülmesi gerektiği düşüncesinden kaynaklı olarak, BM Güvenlik Konseyi, Kosova'nın gelecekteki uluslararası statüsünü belirlemek için müzakerelere

³⁹³ Jens NARTEN 2009, age. s. 131.

³⁹⁴ Örneğin, Marine Kirakosyan, Kosova veya Doğu-Timor'daki gibi uluslararası yönetimlerin demokratikleşme getirebileceği gibi zayıf ve kırılgan devlet yapılarının ortaya çıkmasına da sebep olabildiğinin altını çizmiştir. Marine KIRAKOSYAN 2019, age. s. 230.

³⁹⁵ Fred COCOZZELLI 2013, age. s. 10.

³⁹⁶ age. s. 9-10.

³⁹⁷ Oisín TANSEY 2009a, age. s. 140-141.

³⁹⁸ Anne-Marie GARDNER 2008, age. s. 531.

başlanmasını onaylamıştır. Ancak bu durum, Kosova'nın demokrasi ve insan haklarıyla ilgili bir dizi "standart"ta ilerleme kaydedene kadar "statü" (yani bağımsızlık) elde edemeyeceğini belirten önceki "statüden önce standartlar" politikasından kısmen vazgeçildiği anlamına da gelmiştir.³⁹⁹

Kosova'nın 2008'de bağımsızlık ilan edip yeni bir anayasa kabul etmesiyle beraber UNMIK fiilen ortadan kalkmıştır. UNMIK bugün halen Kosova'da varlığını sürdürmekle beraber faaliyetleri oldukça sınırlı bir düzeydedir.⁴⁰⁰ Bununla beraber, 2008'den sonra da Kosova üzerindeki Batı merkezli uluslararası denetim tamamen bitmemiştir; daha çok azalmış ve biçim değiştirmiştir. Mart 2007'de ilan edilen Ahtisaari Planı doğrultusunda, çoğu Batılı devletlerden oluşan Uluslararası Yönlendirme Grubu oluşturulmuş ve bu kurul atadığı Uluslararası Sivil Temsilci aracılığıyla Kosova'nın demokrasi, iyi yönetim, çok etnili yapı, hukukun üstünlüğü gibi alanlarda Ahtisaari Planı'na ne derece bağlı kaldığını denetleme yetkisine sahip olmuştur.⁴⁰¹ Uluslararası Sivil Temsilci'nin Kosova hükümetinin aldığı kararları veto etme yetkisi vardır. Uluslararası Yönlendirme Grubu, 2012 yılının Eylül ayına kadar faaliyetlerine devam etmiştir.⁴⁰² Dolayısıyla, Kosova üzerindeki Batı merkezli kurumsal uluslararası denetim 2012 yılına kadar sürmüştür.

Bağımsızlık ilanı sonrasında, Kosova üzerindeki Batı merkezli tek vesayet kurumu Uluslararası Yönlendirme Grubu değildir. 2008 yılının Şubat ayında (bağımsızlıktan bir gün önce) Avrupa Birliği Kosova Hukuk Misyonu (EULEX) kurulmuştur. EULEX'in temel amacı Kosova devletinin hukukun üstünlüğünü sağlamaya dönük kurumlarını desteklemek ve onların Avrupa Birliği standartlarına çıkartılmasını sağlamaktır.⁴⁰³ Öte yandan, EULEX, AB'nin bir kurumu olarak zaman zaman Kosovalı Sırplar'dan tepki görmektedir. Örneğin, 2013 yılının Eylül ayında bir EULEX mensubu, kuzey Kosova'da ağır bir şekilde yaralanmış ve bu olay EULEX mensuplarına 2008'den beri yapılan ilk ölümcül saldırı olmuştur.⁴⁰⁴ Bununla birlikte, EULEX, Kosova devletinin onayına tabi olarak halen Kosova'da faaliyetini sürdürmektedir.

³⁹⁹ FREEDOM HOUSE 2006, age. s. 865.

⁴⁰⁰ FREEDOM HOUSE 2014, age. s. 380-381.

⁴⁰¹ Soeren KEIL 2013, age. s. 348-349.

⁴⁰² FREEDOM HOUSE 2013, age. s. 379-380.

⁴⁰³ Andrea Lorenzo CAPUSSELA 2015, age. s. 148.

⁴⁰⁴ FREEDOM HOUSE 2014, age. s. 380-381.

AB'nin Kosova üzerindeki "iyicil vesayeti" varlığını özellikle geçmişteki savaş suçlarının soruşturulmasında göstermektedir. AB ile bağlantılı uluslararası mahkemeler, Kosova'da 1999 öncesinde ve sonrasında işlenmiş ve üst düzey politikacıları da içerebilen savaş suçlarının peşini bırakmamıştır. Örneğin, 2013 yılında, Kosova'da AB öncülüğünde kurulmuş bir mahkeme, siyasetçi ve eski UÇK komutanı Fatmir Limaj'ı "Klecka" davasında yargılamıştır.⁴⁰⁵ 2014 yılında, AB bağlantılı savcı Clint Williamson, 2010 yılında UÇK kıdemli üyelerini savaş suçları ve organ kaçakçılığı yapmakla suçlayan Avrupa Konseyi raportörü Dick Marty'nin iddialarını araştırmaya başlamıştır. Williamson, bu konuda ikna edici kanıtlar bulunduğunu söylemiş, sonrasında AB ve Kosova yetkilileri bu iddiaları takip etmek için kurulacak mahkemenin niteliği, yetkisi ve konumu gibi konularda görüşmelere başlamıştır.⁴⁰⁶ 2016 yılında ise UÇK tarafından işlendiği iddia edilen savaş suçlarını ele almak üzere Hollanda'nın Lahey kentinde yeni bir savaş suçları mahkemesi kurulmuştur.⁴⁰⁷

2008'deki bağımsızlıkla beraber Kosova aynı zamanda AB üyelik süreci içerisine girmiştir. 2012 yılında Brüksel, Kosova'nın AB üyelik sürecinde ilerlemeler kaydettiğini belirtmiştir.⁴⁰⁸ Aynı yıl, Kosova, AB'ye tam üyelik başvurusunda bulunmadan önce AB üyeliğine kadar her iki tarafın hak ve yükümlülüklerini tanımlayan bir "İstikrar ve Ortaklık Anlaşması" (*Stabilization and Association Agreement*) imzalamak istemiştir. Bu amaçla, Kosova ile AB arasında müzakereler başlamış ve bu müzakereler Kosova'nın AB ile entegrasyonunda bir dönüm noktası olmuştur.⁴⁰⁹ AB'nin Kosova'dan hukukun üstünlüğü, kamu yönetimi, azınlıkların hakları ve ticaret alanlarında reform talep ettiği müzakereler, 2014 yılının Mayıs ayında tamamlanmış⁴¹⁰ ve 2015 yılında AB üyeliği yolunda çok önemli bir adım olan "İstikrar ve Ortaklık Anlaşması" imzalanmıştır. Aynı yılın Kasım ayında Kosova Meclisi, muhalefetin boykotuna rağmen anlaşmayı onaylamıştır.⁴¹¹ Ayrıca, Kosova Meclisi, AB'nin şart koştuğu Karadağ ile sınır belirleme anlaşmasını onaylayarak

⁴⁰⁵ age. s. 380-381.

⁴⁰⁶ FREEDOM HOUSE 2015, age. s. 362.

⁴⁰⁷ FREEDOM HOUSE 2017, age.

⁴⁰⁸ FREEDOM HOUSE 2013, age. s. 379-380.

⁴⁰⁹ FREEDOM HOUSE 2014, age. s. 380-381.

⁴¹⁰ FREEDOM HOUSE 2015, age. s. 362.

⁴¹¹ FREEDOM HOUSE 2016, age. s. 370-371.

Kosova vatandaşlarının AB'nin Schengen bölgesine vizesiz seyahat etmelerinin yolunu açmıştır.⁴¹²

Bununla beraber, 2023 yılında gerçekleştirilen yerel seçim sonrası, kuzey Kosova'da Sırların seçimleri boykotu ve sonrasında çok düşük katılımı ile seçilen belediye başkanlarını belediye binalarına sokmamakta direnmesi sonrası çıkan şiddet olaylarında, Kosova devletinin AB'nin önerdiği tansiyonu düşürücü önlemleri yerine getirmemesi sonucu, AB, Kosova ile gerçekleştirdiği “İstikrar ve Ortaklık Anlaşması”nı askıya almıştır.⁴¹³ Ayrıca, yüz milyonlarca Avruluk AB fonunu keserek bir anlamda ekonomik yaptırım uygulamıştır.⁴¹⁴ Anlaşmanın askıya alınması ve ekonomik yaptırımlar, 2025 itibarıyla halen devam etmektedir.

4.5. AB'YE BAĞIMLILIK, TANINMA VE DEMOKRATİKLEŞME

Kosova, 1999'daki fiili kuruluşundan itibaren Batı'nın talebiyle mecburi bir demokratikleşme sürecinin içerisinde olmuştur. Öncesinde belirtildiği üzere, “statüden önce standartlar” (*standards before status*) olarak formüle edilen süreçte Kosova'dan uluslararası tanınma kazanmak için belli demokratik standartları yerine getirmesi istenmiştir. Kosovalı yerel siyasetçi ve yöneticiler de uluslararası statü ve tanınma sağlayabilmek için demokratikleşmeye ayrı bir önem vermiş veya vermek zorunda kalmıştır.⁴¹⁵ Kosova'da 2008'e kadarki süreçte uluslararası bir yönetim olduğu için, bu dönemde Kosova'nın demokratikleşmesi Kosovalı yerel siyasetçilerin değil uluslararası yönetimin inisiyatifinde olan bir durumdur. Ancak, Kosovalı siyasetçiler de sınırlı yetki alanlarında tanınma kazanabilmek için bu duruma azami uyum sağlamaya çalışmışlardır. Benzer şekilde, 2008'den sonra Kosovalı liderler uluslararası tanınma amacıyla demokrasiye bağlılık vurgusu yapmışlardır.⁴¹⁶

Bu çalışma kapsamında Kosovalı temsilci ve yetkililerle yapılan mülakatlarda, mülakat yapılanların birçoğu Kosova'nın demokratikleşmesinde tanınmanın önemli bir motivasyon olduğunu belirtmişlerdir. Örneğin, Anayasa Mahkemesi eski başkanı

⁴¹² FREEDOM HOUSE (2019), *Freedom in the World 2019: Kosovo*, New York, <https://freedomhouse.org/country/kosovo/freedom-world/2019>, ET. 02.01.2025.

⁴¹³ AVRUPA KOMİSYONU (2024), *Kosovo 2024 Report*, Brüksel, s. 22.

⁴¹⁴ EURACTIV (2023), “First effects of EU sanctions sting Kosovo”, 5 Temmuz 2023, <https://www.euractiv.com/section/politics/news/first-effects-of-eu-sanctions-sting-kosovo/>, ET. 03.01.2025.

⁴¹⁵ Anne-Marie GARDNER 2008, age. s. 531.

⁴¹⁶ KOHA (2023), “At the Summit for Democracy, Osmani invites unrecognized countries to recognize Kosovo”, 29 Mart 2023, <https://www.koha.net/en/arberi/osmani-ne-samitin-per-demokraci-fton-shtetet-mosnjohese-qe-ta-njohin-kosoven>, ET. 03.01.2025.

Enver Hasani, Kosova'nın iç demokratikleşme süreçleri ile uluslararası statüsü arasındaki ilişkinin kesin olduğunu belirtir. Kosova'nın uluslararası tanınma için lobi yaparken Bağımsız Bildirgesi'nde demokratik standartlar, hukukun üstünlüğü, insan ve azınlık haklarının korunması gibi taahhütlere vurgu yaptığını söyler. Öte yandan, bazı mülakat yapılanlar Kosova'da demokratikleşme sürecinin Batılı kurumlar gözetiminde yürüdüğüne vurgu yapmış ya da reelpolitik güç ilişkilerinin belirleyiciliğinin altını da çizmişlerdir.

Mülakat yapılan Kosovalı temsilci ve yetkililere, tam tersi olarak, Kosova'nın kısmen demokratik bir ülke olmasının uluslararası tanınmada pozitif bir etkisinin olup olmadığı sorulduğunda ise, uluslararası güç ilişkilerine dikkat çeken iki istisna haricinde, mülakat yapılan katılımcıların tamamı demokrasinin tanınmaya pozitif etki ettiğini belirtmişlerdir. Dikkate değer bir tespit olarak Enver Hasani, demokratikleşmenin Avro-Atlantik bölgesindeki ülkeler için önemli olmakla beraber, diğer ülkelerin Kosova'yı tanımada asıl olanın jeopolitik kaygılar olduğunu belirtmiştir.

2008'deki bağımsızlıktan sonra Kosova'da AB üyelik süreci kapsamında bir demokratikleşme süreci yaşanmıştır. “Üye devlet inşası” adı verilen bu süreçte, Kosova'nın Avrupalılaşması ile demokratik devlet inşası süreci iç içe geçmiştir. Bu üye devlet inşası süreci AB'nin Kosova üzerindeki fiili vesayetine dikkat çekmek amacıyla “*sınırlı egemenlik-yüksek kontrol*” şeklinde tanımlanmıştır.⁴¹⁷ Bu tanımlamaya göre, Kosova'nın egemenliği AB'nin üye devlet inşası doğrultusunda kısıtlanmakta ve demokratik bir devlet inşası için üzerinde yüksek bir kontrol uygulanmaktadır. Bu doğrultuda, AB, Kosova'yı ve diğer Batı Balkan ülkelerini üye olabilmeleri için belli demokratik standartları yerine getirme koşulu koymaktadır (İngilizce literatürde buna *conditionality* denmektedir).⁴¹⁸ Diğer bir deyişle, AB, vesayetçi bir anlayışla, paradoksal olarak Kosova'daki demokrasiyi geliştirmeye çalışmaktadır.

Öte yandan, AB'nin Kosova ve diğer Batı Balkan ülkelerinin demokratikleşmesini sağlamada ne derece başarılı olabildiği de bir tartışma konusudur. AB üyelik sürecinde Kosova, istikrarsızlıktan korunmuş olmakla beraber

⁴¹⁷ Gezim KRASNIQI ve Mehmet MUSAJ (2015), “The EU's ‘limited sovereignty–strong control’ approach in the process of Member State building in Kosovo”, *İçinde, The EU and Member State Building: European Foreign Policy in the Western Balkans*, Ed. Soeren Keil ve Zeynep Arkan, Routledge, Londra, s. 140-141.

⁴¹⁸ Soeren KEIL 2013, age. s. 343-344.

tam bir demokratik konsolidasyon da sağlayamamıştır.⁴¹⁹ Bunun nedenlerinden birisi, AB'nin bölgesel istikrarı demokratikleşmeye öncelimesidir. AB, özellikle bölgesel ve jeopolitik konularda, Kosovalı yetkililer kendi taleplerine cevap verdiği sürece Kosova'nın kendi içindeki illiberal ve otoriter eğilimlere göz yumabilmektedir. Bu durum, AB'nin kendi öz ilke ve değerlerine yönelik bir “iki yüzlülük” gibi nitelendirilebilmektedir.⁴²⁰ Zaten, içsel dinamikler demokratikleşme konusunda elverişli olmadığı sürece, uluslararası kuruluşların bir ülkeyi dışsal zorlama veya teşvik ile ne derece demokratikleştirebileceği de bir tartışma konusudur.⁴²¹

Bu çalışma kapsamında yapılan mülakatlarda Kosovalı yetkili ve temsilcilerin tamamı, istisnasız bir şekilde, Batı'nın ve AB'nin Kosova'da demokratikleşmeyi teşvik ettiğini ve onu ilerletici bir rol oynadığını söylemiştir. Örneğin, Enver Hasani, Kosova'nın anayasasının en baştan büyük oranda Batılı uzmanlar tarafından hazırlandığına ve Kosova'daki her yasanın AB müktesebatına (*acquis communautaire*) uygun olması gerektiğini belirtmiştir. Bekim Sejdiu, Kosova yasalarının AB'yi örnek aldığını, AB'nin Kosova'nın kurumsal mekanizmalarını güçlendirmek için siyasal, mali ve teknik destek sağladığını ve AB ve NATO ile entegrasyonun ulusal bir hedef olduğunu söylemiştir. Festim Eger, 2008-2022 yılları arasında ABD ve AB'nin Kosova'ya olan finansal yardımının 1.2 milyar Avro'ya ulaştığını, NATO'nun Kosova'ya güvenlik sağladığını ve AB reformları ile hukukun üstünlüğü gibi alanlarda ilerlemeler kaydedildiğini belirtmiştir. Müteferra Şinik ise, yargı bağımsızlığı, basın özgürlüğü, yolsuzluklarla mücadele gibi liberal-demokrasinin önemli alanlarında Kosova'nın ilerlemeler sağlamasında AB üyelik sürecinin rolüne dikkat çekmiştir.

Mülakat yapılan Kosovalı temsilcilere spesifik olarak 2016 yılında imzalanan “İstikrar ve Ortaklık Anlaşması”nın etkileri sorulduğunda, gene bu anlaşmanın Kosova'nın demokrasisi üzerinde olumlu etki yaptığı vurgulanmıştır. Örneğin, Enver Hasani, anlaşmanın, Kosova'nın anayasal sistemi ve demokrasisi üzerindeki Avrupa etkisinin en üst noktasını temsil ettiğini ve Kosova'daki tüm yasal ve anayasal uygulamaların anlaşmada belirtilen standartlara uygun olması gerektiğini belirtmiştir.

⁴¹⁹ Birgül DEMİRTAŞ (2018), “AB'nin Dönüştürücü Gücü ve Batı Balkanlar'da Demokratikleşme Süreci: Başarılanlar ve Başarısızlar”, *İçinde, Hukuki, Siyasi ve İktisadi Yönleriyle Avrupa Bütünleşmesiyle Son Gelişmeler ve Türkiye-AB İlişkileri*, Ed. Sanem Baykal, Sinem A. Açıkmeşe, Belgin Akçay, Çağrı Erhan, Ankara Üniversitesi ATAUM, Ankara, s. 200.

⁴²⁰ Branislav RADELJIC 2019, age. s. 170.

⁴²¹ Marine KIRAKOSYAN 2019, age. s. 230.

Bekim Sejdiu, anlaşmanın AB ile Kosova arasındaki ilk yazılı anlaşma olması açısından siyasal önemine dikkat çekmiş ve onun demokratik standartları yükseltici ve hukukun üstünlüğünü hakim kılıcı rolüne vurgu yapmıştır. Cennet Sayhadi Zuban, anlaşmanın AB entegrasyon sürecine ve demokratik standartların yükseltilmesine pozitif etki yapmasından bahsederken, Onat Kovaç, anlaşmanın hukukun üstünlüğü, yolsuzluklarla mücadele ve ekonomik reformlar gibi alanlardaki teşvik edici rolünü belirtmiştir.

Öte yandan, bazı mülakat yapılanlar, AB'nin teşvik edici rolüne rağmen, uygulamada sorunlar yaşanabildiğini ve demokratikleştirici reformların yeterince hayata geçirilemediğini de söylemişlerdir. Aynı şekilde, Batı'nın ve AB'nin Kosova'da demokratikleşmeyi desteklediği yönünde tam bir mutabakat olmakla beraber, bu desteğin bazen yetersiz kalabildiği ve daha da artırılması gerektiği yönünde görüşler de sıkça dile getirilmiştir. Son olarak, Enver Hasani, son 4 yılda AB-Kosova ilişkilerindeki soğukluğa dikkat çekmiştir. Özellikle Ukrayna'daki savaşta Sırbistan'ın Ukrayna'ya olan desteği ile Batı'yla ilişkilerini geliştirdiğini ancak Kurti yönetimindeki Kosova'nın yeni gelişmelere uyum sağlamakta zorlandığını belirtmiştir. Hasani'ye göre, 2021 yılından beri *Vetëvendosje* iktidarının popülist bir şekilde birincil önceliği halk desteğini sürdürmeye vermesi Batı ile olan ilişkilerde zedelenmeye yol açmıştır. Nitekim, bu zedelenmenin bir göstergesi olarak, Kosova ile AB arasındaki İstikrar ve Ortaklık Anlaşması 2023 yılında askıya alınmıştır.⁴²²

Kosova'nın demokrasisini Batı ve AB ile ilişkiler kadar etkileyen bir diğer önemli faktör etnik bölünmüşlük ve çatışmadır. Bu konu da bir sonraki alt-başlıkta ele alınacaktır.

4.6. ETNİK DEMOGRAFİ, AZINLIKLAR VE ÇATIŞMA

Kosova'daki etnik bölünmüşlüğün demokratikleşme ve demokratik konsolidasyon önündeki en büyük engellerden birisi olduğunu söylemek yanlış olmaz. Özellikle, Kosova'nın bir iç savaş ve dış müdahale sonrasında kurulmuş olması, etnik çatışmaların çözümünü daha zor hale getirmekte ve otoriter eğilimleri besleyici bir rol oynamaktadır.⁴²³ Bununla bağlantılı olarak, 1999'daki NATO müdahalesi sonrasında, 2000'li yıllar boyunca, etnik gerginlik ve çatışmalar Kosova'da demokrasi açısından

⁴²² AVRUPA KOMİSYONU 2024, age. s. 22.

⁴²³ Karin DYRSTAD (2013), "Does civil war breed authoritarian values? An empirical study of Bosnia-Herzegovina, Kosovo and Croatia", *Democratization*, Cilt 20, Sayı 7, s. 1219 ve 1235.

en fazla sorun yaratan meselelerin başında gelmiştir. Bu dönemde Kosova’da etnik azınlıklara yönelik birçok saldırı vakası yaşanmıştır.⁴²⁴

Öte yandan, etnik azınlıklara yönelik saldırı ve baskılar bazı dönemlerde azalmış, örneğin, 11 Eylül 2001 sonrasında azınlıklara yönelik terör saldırılarında gözle görülür bir düşüş olmuştur.⁴²⁵ Bu azalışın 2002 yılındaki sonucu Kosova’nın hem siyasal haklar hem de temel hak ve özgürlükler puanının iyileşmesi olmuştur (Şekil 5). Bu şekilde Kosova, 1999 sonrası ilk kez “otoriter rejim” kategorisinden “yarı demokratik rejim” kategorisine geçiş yapmıştır.⁴²⁶ Ancak, etnik azınlıklara yönelik ayrımcılık ve saldırılar sonrasında tekrardan artış göstermiştir. Özellikle, öncesinde değinildiği üzere, 2004 yılının Mart ayında Kosova’nın kuzeyinde üç Arnavut çocuğun öldürülmesiyle başlayan ayaklanmalar ve sonrasındaki olaylarda, Arnavut olmayan azınlıklara yönelik büyük saldırılar gerçekleştirilmiştir.⁴²⁷ Tansey’ye göre, bu olaylar esnasında yaşananlar Kosovalı Arnavutların bir yandan resmi düzeyde demokratik ilkelere bağlı gibi görünmekle beraber gayriresmî düzeyde, özellikle de etnik meselelerde, aynı demokratik olgunluğu gösteremediğini ortaya çıkarmıştır.⁴²⁸ 2004’ü izleyen yıllarda da Kosova’da Arnavut olmayan azınlık gruplar için siyasi haklar ve temel hak ve özgürlüklerin iyileştirilmesi konusunda çok az ilerleme kaydedilebilmiştir.⁴²⁹

2008’deki bağımsızlık ilanından sonraki süreçte Kosova’daki Sırp çoğunluklu yerleşim bölgeleri bağımsızlık ilanını kabul etmemiş ve Kosova’yı gayrimeşru bir ülke ve devlet olarak görmeye devam etmiştir. Bu sebeple, Kosovalı Sırlar Kosova devletiyle ilişkili birçok süreci bilinçli olarak boykot etmiş ve halen de etmeye devam etmektedir. Örneğin, Kosovalı Sırlar, davet edilmelerine rağmen 2007-08’deki anayasa yapım sürecine resmi düzeyde katılmamışlardır.⁴³⁰ Dahası, başta Sırp Listesi partisi olmak üzere Sırların çoğunluğu Kosova’nın devlet kurumlarıyla işbirliği yapan Kosovalı Sırları korku ve yıldırma teşebbüslerinde bulunmaktadır. Bunlardan en bilineni, 2018 yılında, kuzey Kosova’da ılımlı bir Sırp siyasetçi ve Özgürlük, Demokrasi ve Adalet Partisi’nin lideri olan Oliver Ivanovic’in Mitrovica’da suikaste uğramasıdır. Sırp Listesi başkan yardımcısı Milan Radoicic’in suikaste

⁴²⁴ FREEDOM HOUSE 2000-2001, age. s. 645.

⁴²⁵ FREEDOM HOUSE 2001-2002, age. s. 719.

⁴²⁶ FREEDOM HOUSE 2003, age. s. 687.

⁴²⁷ FREEDOM HOUSE 2005, age. s. 768.

⁴²⁸ Oisin TANSEY 2009a, age. s. 140.

⁴²⁹ FREEDOM HOUSE 2007, age. s. 970; FREEDOM HOUSE 2008, age. s. 849.

⁴³⁰ FREEDOM HOUSE 2009, age. s. 866.

ilişkisi olduğu tespit edilmiş ancak kendisi Sırbistan'a kaçmıştır.⁴³¹ 2023 yılında ise Kosova emniyet güçleri, Kuzey Kosova'daki Banjska'da Sırp militanlar tarafından saldırıya uğramıştır. Saldırıda bir polis memuru ve üç saldırgan yaşamını yitirirken, saldırıyı Oliver Ivanovic'in de ölümünden sorumlu tutulan ve Sırp Cumhurbaşkanı Aleksandar Vucic'in yakın müttefiki olduğu bilinen Radoicic üstlenmiştir. Kosova Başbakanı Kurti, Sırp hükümetini saldırıyı desteklemekle suçlamış ancak Sırp hükümeti bu iddiayı reddetmiştir.⁴³²

Kosova'da Sırbistan sınırında Sırpların çoğunluk olduğu Ibar nehrinin kuzeyindeki kuzey Kosova bölgesi fiilen Kosova'nın geri kalanından ayrılmış durumdadır.⁴³³ AB'nin teşvikiyle Kosovalı hükümetler zaman zaman bu bölgeye özerklik verme girişimlerinde bulunmuş ancak bu girişimler Kosova'nın egemenliğine zarar vereceği gerekçesiyle muhalefet tarafından şiddet de içerecek şekilde sert tepki görmüştür.⁴³⁴ Günümüzde, kuzey Kosova, Kosova'nın geri kalanından öylesine ayrılmış durumdadır ki, Covid-19 pandemisi sırasında bu bölgeye Kosova değil Sırp hükümeti tıbbi yardım hizmeti sağlamıştır. Bölgede yaşayanlar, Kosova ve Sırp hükümetlerinin pandemi tedbirlerinden hangisine uyacağı konusunda kararsız kalmıştır.⁴³⁵ Ayrıca, bu bölgedeki Kosovalı Sırp'lar kendi fiili polis gücünü oluşturmuştur. "Sivil Koruma" (*Civilna Zastita*) adı verilen bu polis gücü, 2015 yılında AB'nin arabuluculuğuyla Kosova ve Sırbistan hükümetleri arasında imzalanan bir anlaşma ile dağıtılmak istenmiş ancak bu yapı faaliyetlerine yasadışı olarak devam etmiştir. 2023 yılında Kosova hükümeti, Sivil Koruma ve ona benzer başka bir militan örgüt olan Kuzey Tugayı'nı terör örgütü ilan etmiştir.⁴³⁶

Kosovalı Sırp'lar, Kosova'daki seçimlere de çok büyük oranda katılım göstermemektedirler. En son, 2023 yılının Nisan ayında yapılan yerel seçimlerde, kuzey Kosova'daki Sırp çoğunluklu dört bölgedeki belediye başkanlığı seçimine katılım sadece %3.5 olmuştur. Kosovalı Sırp'ların boykotundan ötürü belediye başkanlıklarına Arnavutlar seçilmiştir. Ancak, bölgedeki Sırp'lar, yeni seçilen belediye başkanlarının meşruiyetini tanımamış ve onları belediye binalarına sokmamak için şiddet içerikli protesto gösterileri düzenlemiştir. Protestolar boyunca, pretestocularla

⁴³¹ FREEDOM HOUSE 2019, age.

⁴³² FREEDOM HOUSE 2024, age.

⁴³³ FREEDOM HOUSE 2010, age. s. 357.

⁴³⁴ FREEDOM HOUSE 2017, age.

⁴³⁵ FREEDOM HOUSE 2021, age.

⁴³⁶ FREEDOM HOUSE 2024, age.

KFOR'a bağı güvenlik güçleri arasında çatışmalar olmuş, örneğin, Mayıs ayında 50'den fazla protestocu ve 30'dan fazla güvenlik görevlisinin yaralandığı olaylar yaşanmıştır.⁴³⁷

Kosova'da etnik çatışmayla ilgili en büyük sorun Kosovalı Arnavutlar ve Sırlar arasında özellikle kuzey Kosova bölgesinde olmakla beraber, diğer bölgelerde başka etnik gruplarla ilgili sorunlar da yaşanabilmektedir. Örneğin, Freedom House raporlarına göre, Kosova'da Roman, Aşkali ve Goralı azınlıklar, eğitim, istihdam ve sosyal hizmetlere erişimde ayrımcılığa maruz kalabilmektedir.⁴³⁸ Ayrıca, Arnavutların çoğunluk olduğu bölgelerde Sırlara yönelik saldırılar olabilmektedir ve bu saldırıların failleri genelde polis ve savcı tarafından kovuşturulmamaktadır.⁴³⁹

Bu çalışma kapsamında Kosovalı yetkili ve temsilciler ile yapılan mülakatlarda, Kosova'nın demokrasisi ve demokratikleşmesi önündeki en büyük engel sorulduğunda, etnik bölünmüşlük, Kosovalı Sırp azınlığın tutumu ve Sırbistan ile ilişkiler açık ara en çok vurgulanan nedenler olarak gösterilmiştir. Örneğin, Enver Hasani, Sırbistan'ın Kosova'nın iç işlerine sürekli müdahale etmeye çalışması ve bu amaçla Kosovalı Sırları vekil olarak kullanmasının Kosova'da demokrasi ve hukukun üstünlüğünün pekiştirilmesini engelleyen en önemli etken olduğunu belirtmiştir. Bekim Sejdiu, ülkedeki bir azınlığın yabancı komşu bir devlet tarafından anayasal düzeni baltalamak için sürekli kullanılmasının kaçınılmaz olarak ülkedeki demokrasiye zarar verdiğini söylemiştir. Onat Kovaç, *"Sırbistan ile devam eden gerilimler ve bu gerilimlerin Kosova'nın iç politikasını ve kurumlarını istikrarsızlaştırıcı etkisi"*ni demokratikleşme önündeki en önemli engel olarak görmektedir. Sevgi Buş Kika,

"Çok etnili yapıya sahip Kosova'da, farklı halklar arasında zaman zaman yaşanan sürtüşmeler, gerginlik yaratan olaylar ve ırkçılık ile nefret söylemleri, toplumun huzurunu zedeleyerek demokratikleşme sürecini sekteye uğratmaktadır"

demektedir. Son olarak, Müteferra Şinik, etnik bölünmüşlüğün popülist ve milliyetçi amaçlarla suistimal edilmesinin demokrasiye zarar verdiğini söylemektedir.

Mülakat yapılan Kosovalı temsilci ve yetkililere özel olarak Sırbistan ile sorunlu ilişkilerin Kosova'daki demokrasiyi geriletici bir rol oynayıp oynamadığı sorulduğunda ise çoğunluk oynadığı yönünde fikir beyan etmiş ve Sırbistan ile

⁴³⁷ age.

⁴³⁸ age.

⁴³⁹ FREEDOM HOUSE 2019, age.

ilişkilerde özellikle Sırp devletinin Kosova'daki Sırp azınlığı kullandığı ve Kosova devletine karşı farklı biçimlerde kışkırtıldığı öne sürülmüştür. Bekim Sejdiu, bu durumu Kosova'nın demokratikleşmesi önündeki en büyük engel olarak görmektedir. Müteferri Şinik ise *“Mitrovica'nın kuzeyinde yaşayan Sırp'ların seçim boykotlarını ve oy tercihlerini Sırbistan lehine stratejik bir araç olarak kullandığını”* söylemekte ve bunun da Kosova demokrasisini bölgesel düzeyde geriletici bir rol oynadığını belirtmektedir. Bununla beraber, istisnai olarak, Sırbistan ile ilişkilerin Kosova'nın yönetimi ve demokrasisi üzerinde bir etkisinin olmadığını ve bu meselenin daha çok uluslararası ilişkilerde negatif etkisinin olduğunu ifade edenler de olmuştur.

Öte yandan, mülakat yapılan yetkili ve temsilcilere, doğrudan etnik bölünmüşlüklerin Kosova'daki demokrasiyi geriletici bir rol oynayıp oynamadığı sorulduğunda, oynadığı cevabını verenler çoğunluk olmakla beraber, oynamadığını belirtenler de olmuştur. Etnik bölünmüşlüklerin demokrasiyi açıkça geriletici bir faktör olduğunu belirten Enver Hasani, özellikle Kosova'daki yerel Sırp'ların toplumsal ve siyasal süreçlere entegre olmayı reddettiklerini ifade etmiştir. Ancak, Sırp'lar dışında diğer etnik toplulukların Kosova devletini tanıma veya demokratikleşme ile ilgili bir sorunları olmadığını da altını çizmiştir. Benzer şekilde, Bekim Sejdiu, Sırp azınlıkla yaşanan sorunlara rağmen Türkler, Boşnaklar, Romanlar, Aşkaliler gibi azınlıklarla herhangi bir sorun yaşanmadığını ve bu grupların Kosova toplumuna entegre olduğunu belirtmiştir. Ayrıca, Kosova Anayasası ve yasalarının etnik azınlıkları kapsayıcı ve koruyucu olduğunun da altı çizilmiştir.

Öte yandan, Kosova Anayasası, etnik azınlıkları kapsayıcı ve koruyucu olduğu gibi aynı zamanda temel hak ve özgürlükleri de garanti altına almaktadır. Bu konu da bir sonraki başlıkta incelenecektir.

4.7. TEMEL HAK VE ÖZGÜRLÜKLER

Kosova'da anayasa basın özgürlüğünü garanti altına almaktadır. Bu doğrultuda, Kosova'da çok çeşitli medya kuruluşları faaliyet göstermektedir.⁴⁴⁰ Ancak, kamu yayıncı kuruluş olan Radyo Televizyon Kosova (RTK) da dahil olmak üzere, Kosova'da basın ve yayın kuruluşlarının editoryal politikalarına hükümet ve iş dünyasının çıkarları doğrultusunda müdahalelerde bulunulabilmektedir.⁴⁴¹ Freedom

⁴⁴⁰ FREEDOM HOUSE 2024, age.

⁴⁴¹ FREEDOM HOUSE 2023, age.

House raporlarına göre, medya üzerindeki siyasi etki endişe verici boyuttadır.⁴⁴² Bununla beraber, Kosova’da bireyler, misilleme korkusu olmadan görüşlerini ifade etmekte büyük ölçüde özgürdür. Özellikle son yıllarda, etnik veya cinsel kimlik gibi hassas konuların tartışılması daha yaygın hale gelmiştir.⁴⁴³

Öte yandan, basın ve medya özgürlüğü ile ilişkili olarak, Kosova’da gazeteciler, özellikle hükümeti eleştiren haberler yaptıklarında, sık sık taciz, sindirme ve ara ara da fiziksel saldırılara maruz kalmaktadırlar. Örneğin, 2016 yılında, kamu yayıncı kuruluşuna bağlı medya çalışanlarının patlayıcı cihazlarla hedef alındığı en az iki vaka yaşanmıştır.⁴⁴⁴ 2017 yılında, siyasi yolsuzluklar hakkında haber yapan iki önemli gazeteci ayrı olaylarda fiziksel saldırıya uğramıştır.⁴⁴⁵ Kosova Gazeteciler Derneği, 2018 yılında gazetecilere yönelik 16 saldırı olduğunu ve bunlardan ikisinin fiziksel saldırı içerdiğini bildirmiştir. Buna benzer şiddet ve sindirme olayları Kosova’da birçok gazetecinin otosansür uygulamasına yol açmaktadır.⁴⁴⁶ 2020 yılında, siyasi olaylar etrafında artan gerginlikler, sosyal medya üzerinden tehdit ve taciz edilen gazetecilerin sayısında artışa neden olmuştur.⁴⁴⁷ Gazeteciler, özellikle sosyal medya üzerinden taciz ve sindirmeye maruz kaldıklarını bildirmekte ve bu nedenle otosansür uygulamaktadırlar.⁴⁴⁸

Kosova’da anayasa aynı şekilde din ve ibadet özgürlüğünü de garanti altına alır. Ancak, Din Özgürlüğü Yasası, bazı dini toplulukların yasal düzeyde tüzel kişilik olarak tanınmasını engellemektedir. Bu sebeple, bu toplulukların mülk satın alma, mezarlıklara erişim, banka hesabı açma gibi idari faaliyetleri zorlaşmaktadır.⁴⁴⁹ 2020’de hükümet, Avrupa Konseyi Venedik Komisyonu’nun önerilerini dikkate alarak bu durumu değiştirmeye yönelik bir adım atmak istemiş ancak başarılı olamamıştır.⁴⁵⁰ Kosova’da Müslümanlar ile Ortodoks Hristiyanlar arasında geçmişte gerginlikler yaşanmış olsa da son dönemde ilişkiler genel olarak barışçıldır.⁴⁵¹ 2016 yılında, 1999’daki çatışmalardan sonra ilk kez barışçıl bir şekilde Sırp Ortodoks Sinodu (din

⁴⁴² FREEDOM HOUSE 2021, age.

⁴⁴³ FREEDOM HOUSE 2024, age.

⁴⁴⁴ FREEDOM HOUSE 2017, age.

⁴⁴⁵ FREEDOM HOUSE 2018, age.

⁴⁴⁶ FREEDOM HOUSE 2019, age.

⁴⁴⁷ FREEDOM HOUSE 2020, age.

⁴⁴⁸ FREEDOM HOUSE 2023, age; FREEDOM HOUSE 2024, age.

⁴⁴⁹ FREEDOM HOUSE 2024, age.

⁴⁵⁰ FREEDOM HOUSE 2021, age.

⁴⁵¹ FREEDOM HOUSE 2024, age.

adamlarının toplandığı kurul) gerçekleşmiştir. Ancak, Kosova’da Sırp Ortodoks mezarlık ve yapıların tahrip edilmesi gibi olaylar da yaşanabilmektedir.⁴⁵²

Kosova’da toplanma özgürlüğüne genel olarak saygı duyulur ancak gösteriler zaman zaman güvenlik gerekçesiyle kısıtlanabilmektedir. 2017 yılında başkent Priştina’da çok sayıda hükümet karşıtı gösteri gerçekleşmiş, bazı gösterilerde protestocular ve polis arasında çatışmalar yaşanmıştır.⁴⁵³ 2018 yılında ise bir dizi protesto herhangi bir olay yaşanmadan gerçekleşmiştir. Son yıllarda protestolar yaygın olmasına rağmen şiddet olaylarının önemli ölçüde azalması Freedom House raporlarında olumlu bir gelişme olarak değerlendirilmektedir.⁴⁵⁴ 2021 yılında hükümet, kamu toplantıları hakkında bir yasa tasarısı hazırlamış ancak, sivil toplum kuruluşları, yasada yer alan hükümlerin bireylerin ve grupların toplantı haklarını kullanmasını engelleyeceği yönünde endişeler bildirmesi nedeniyle yasa meclisten geçmemiştir.⁴⁵⁵ 2022 yılında, polis, hükümetin gazileri ayrı bir kategori olarak ele almayan ücret yasasını protesto eden ve Kosova Meclisi’ne girmeye çalışan savaş gazilerini caydırmak için biber gazı kullanmıştır.⁴⁵⁶ Öte yandan, Kosova’da şiddet içerikli protestolar asıl olarak 2023 yılında yaşandı. Yerel seçimler sonrası, kuzey Kosova’da Sırp’lar çok düşük katılımı seçilen Arnavut belediye başkanlarını belediye binalarına sokmamak için şiddet olaylarının yaşandığı protestolar düzenlediler. Taş atan protestoculara karşı güvenlik kuvvetleri göz yaşartıcı gaz ve tazyikli suyla karşılık verdi. Olaylarda 50 protestocu, 30 da güvenlik görevlisi yaralandı.⁴⁵⁷

Örgütlenme özgürlüğü yasası uyarınca, Kosova’da STK’lar serbestçe faaliyet gösterebilmektedir. Bununla beraber, mahkemeler anayasal düzeni ihlal neden veya etnik nefreti teşvik eden STK’ları yasaklayabilir. STK’lar zaman zaman hükümete yönelik eleştirilerini azaltma baskısı yaşayabilmekle beraber gene de birçoğu yetkilileri eleştirmeye devam etmekte ve büyük ölçüde müdahale olmaksızın faaliyetlerini yürütebilmektedir.⁴⁵⁸ Kosova’da STK’ların yaşadığı problemlerin başında finansman gelmektedir. 2017 yılında, uluslararası destek kaynakları azaldığı için Kosova hükümeti sivil toplum için hükümet desteği içeren bir düzenlemeyi meclisten

⁴⁵² FREEDOM HOUSE 2017, age.

⁴⁵³ age.

⁴⁵⁴ FREEDOM HOUSE 2019, age.

⁴⁵⁵ FREEDOM HOUSE 2022, age.

⁴⁵⁶ FREEDOM HOUSE 2023, age.

⁴⁵⁷ FREEDOM HOUSE 2024, age.

⁴⁵⁸ age.

geçirmiştir.⁴⁵⁹ Ancak, hükümet desteği de yeterli olmamış ve finansman Kosovalı STK'lar için sonrasında da bir sorun olmaya devam etmiştir.⁴⁶⁰ Bazı STK'ların Batı kuruluşlardan fon sağlayabilmek amacıyla manipülatif yöntemler kullandıkları da olmuştur.⁴⁶¹ Bununla birlikte, Kosova'da hükümetin haksız bir müdahalesi olmaksızın STK'ları destekleyen ve onlarla iş birliği yapan görece büyük ve çeşitli bir bağışçı topluluğunun varlığından söz edilebilir.⁴⁶² Nitekim, Kosovalı STK'ların son yıllarda hükümet politikasını etkileme veya hak savunuculuğu yapma gibi faaliyetlerinde daha özgür olması Freedom House tarafından olumlu bir gelişme olarak değerlendirilmiştir.⁴⁶³

Kosova'da hukukun üstünlüğü ile ilişkili olarak, kaynak kısıtlamaları, yargıç eksikliği ve yolsuzluklar gibi yargı kurumunun kendi içindeki sorunlar da önemli olmakla beraber, en önemli sorunun yargıya siyasi müdahale olduğunu söylemek mümkündür. Savcılar ve mahkemelerin güçlü siyasetçi ve iş insanlarının müdahalesine karşı savunmasız olmaları yargılamaların yasalara uygun gerçekleştirilmesini engelleyebilmektedir.⁴⁶⁴ Örneğin, 2018 yılında, devlet savcısı Elez Blakaj, gaziler için emeklilik sisteminde yapılan dolandırıcılıkla ilgili bir davayı takip ederken çok sayıda tehdit aldığı için görevinden istifa etmek zorunda kalmıştır. Bu davada suçlanan milletvekili Shkumbin Demaliaj, savcı Blakaj'ı alenen tehdit etmiştir.⁴⁶⁵ Öte yandan, 2020 yılında Hoti hükümetinin Anayasa Mahkemesi kararıyla düşürülmüş olması, alt derece mahkemelere siyasi müdahaleler olmasına rağmen üst mahkemelerin kararlarının siyasi iktidar üzerinde belirleyici olduğunu göstermiştir.⁴⁶⁶

Kosova'da yargı bağımsızlığı ve hukukun üstünlüğü ile ilişkili bir diğer sorun, 1999 öncesinde savaş suçları işlemiş ve birçoğu bugün aktif siyasette önemli görevlerde bulunan kişilerin yargılanmasıdır. Özellikle Avrupa merkezli uluslararası mahkemeler bu kişileri yargılamaya çalışmakta ancak Kosova'daki yerel siyaset ve yargı kurumları genel olarak bu yargılama teşebbüslerine farklı biçimlerde direnmektedirler. Örneğin, 2017 yılında Kosovalı bazı milletvekilleri, 2015'te kurulan Lahey'deki bir savaş suçları mahkemesinin çalışmalarını durdurmaya çalışmıştır. Aynı

⁴⁵⁹ FREEDOM HOUSE 2018, age.

⁴⁶⁰ FREEDOM HOUSE 2020, age.

⁴⁶¹ Jason FRANKS ve Oliver P. RICHMOND 2008, age. s. 98-99.

⁴⁶² FREEDOM HOUSE 2023, age.

⁴⁶³ FREEDOM HOUSE 2019, age.

⁴⁶⁴ FREEDOM HOUSE 2024, age.

⁴⁶⁵ FREEDOM HOUSE 2019, age.

⁴⁶⁶ FREEDOM HOUSE 2021, age.

yıl, kendisi de uluslararası mahkemeler tarafından sık sık kovuşturmaya uğrayan Cumhurbaşkanı Hashim Thaçi, 2001’de bir aileyi öldürmekten mahkum edilmiş üç eski UÇK üyesini tartışmalı bir şekilde affetmiştir. Bu karar insan hakları aktivistlerinin tepkisini çekmiştir.⁴⁶⁷

Kosova’nın demokrasisi ve demokratikleşmesi detaylı bir şekilde incelendikten sonra, bir sonraki bölümde, Abhazya ve Kosova’da demokrasi ve demokratikleşme birbiriyle karşılaştırılacak ve bu iki *de facto* ülkenin benzeşen ve farklılaşan yönleri ortaya koyulacaktır.

⁴⁶⁷ FREEDOM HOUSE 2018, age.

BÖLÜM V

ABHAZYA VE KOSOVA'DA DEMOKRASİ VE DEMOKRATİKLEŞMENİN KARŞILAŞTIRILMASI

Üçüncü ve dördüncü bölümlerde Abhazya ve Kosova'da demokrasi ve demokratikleşme süreçleri başta siyasal sistem, etnik bölünmüşlükler, hami devletle ilişkiler ve temel hak ve özgürlükler olmak üzere çeşitli yönlerden ayrıntılı bir şekilde incelendi. Ancak, bu iki *de facto* ülkede demokrasi ve demokratikleşmeyi arkasında yatan faktörlerle beraber daha derinlemesine anlayabilmek için doğrudan bir karşılaştırma yapmak oldukça önemlidir. Bu bağlamda, bu bölümde ilk olarak, Abhazya ve Kosova arasındaki tarihsel ve jeopolitik düzeydeki benzerlik ve farklılıklar özetlendikten sonra, siyasal sistemdeki benzerlik ve farklılıklar ele alınacaktır. Siyasal sistemdeki benzerlikler ve farklılıklar özellikle etnik azınlıklar ve sistemin demokratikliği ilişkili olarak ayrı birer başlık altında incelenecektir. Sonrasında, *de facto* devletlerde demokrasiyi etkileyen en önemli faktörlerden birisi olan hami devletle olan ilişkiler karşılaştırılacak ve bu doğrultuda uluslararası sistemde tanınma ile demokrasi arasındaki ilişki üzerinde özellikle durulacaktır. Bu bölüm, son olarak, Abhazya ve Kosova arasında temel hak ve özgürlükler üzerinden yapılan bir karşılaştırma ile sonlandırılacaktır.⁴⁶⁸

5.1. TARİHSEL VE JEOPOLİTİK BENZERLİKLER VE FARKLILIKLAR

Bu çalışmanın ana sorusu doğrudan tarihsel ve jeopolitik benzerlikler ve farklılıklar olmamakla beraber, jeopolitik benzerlik ve farklılıkların, özellikle de *de facto* devletler açısından, demokratikleşmeye büyük etkileri vardır. Bu sebeple önce kısaca bunlara bakılması yerinde olacaktır.

⁴⁶⁸ Bu bölümde daha çok kendi analizlerimiz üzerinden bir karşılaştırma yapılacağı için geçmiş bölümlerdeki tanımsal ve betimsel bilgilere burada tekrar referans verilmeyecek, sadece spesifik bir bilgi kullanıldığında veya yeni bir argüman ortaya atıldığında referans verilecektir. Söz konusu tanımsal ve betimsel bilgilerin referansları üçüncü ve dördüncü bölümlerde mevcuttur.

Abhazya ve Kosova, birincisi Kafkasya ikincisi Balkanlar'da yer alan iki *de facto* ülkedir. İki *de facto* ülke de bir dönem Osmanlı İmparatorluğu sınırları içerisinde yer almış, daha sonra başka ülke ve imparatorlukların içerisine girmiştir. 20. yüzyılda iki *de facto* ülke de farklı biçimlerde sosyalizm deneyimi yaşamıştır. Yeni ülke ve devletlerin ortaya çıktığı Birinci ve İkinci dünya savaşlarından sonra, her iki *de facto* ülke de “özerk” statüyle başka bir devletin egemenliği altında yer almıştır. Bununla beraber, her iki *de facto* ülkedeki etnik grup, Abhazya'da Abhazlar ve Kosova'da Arnavutlar, içinde yer aldıkları ülkede ülkenin belli bir bölgesinde yoğunlaşmış ve azınlık konumunda olmuştur. Gürcistan içerisinde Abhazlar etnik ve dilsel olarak, Sırbistan'da ise Arnavutlar etnik, dilsel ve ayrıca dinsel olarak çoğunluk etnik gruptan (Gürcülerden ve Sırlardan) ayrılmıştır. Bu süreçte, her iki azınlık etnik grup da içinde bulundukları ülkede kültürel asimilasyon ve baskıya maruz kalmıştır.⁴⁶⁹ Bu durumla bağlantılı olarak, her iki etnik grup da ebeveyn devletinden ayrılıkçı eğilimler göstermeye başlamıştır. 1990'ların başında Abhazlar Gürcistan'dan, Kosovalı Arnavutlar da Sırbistan'dan bağımsızlık talep etmeye başlamıştır. Kosovalı Arnavutlar bağımsızlığa ek olarak Arnavutluk'la birleşme eğilimi de göstermiştir.⁴⁷⁰ Abhazların bu şekilde başka bir ülkeyle birleşme eğilimi olmamıştır.

Her iki *de facto* devlet de bağımsızlık yoluna 1989 sonrası süreçte, içinde bulundukları federatif sosyalist devletlerin dağılmaya başlaması sonucu girmiştir. Abhazlar Sovyetler Birliği'nin, Kosovalı Arnavutlar ise Yugoslavya'nın dağılma süreçlerinde ortaya çıkan güç ve otoriter boşluğu ve iç savaşlardan yararlanarak kendi bağımsız devletlerini kurmak istemiştir. Bu doğrultuda, Kosovalı Arnavutlar 1991 yılının Eylül ayında, Abhazlar da 1992'nin Temmuz'unda bağımsızlık ilan ederek *de facto* devletlerini dünyaya duyurmuşlardır.⁴⁷¹ Bu noktada, Abhazlarla Kosovalı Arnavutlar arasında ortaya çıkan açık bir fark, Abhazlar en baştan silahlı direnişe başvurmuş ve doğrudan uluslararası büyük bir gücün desteğini almaksızın ebeveyn devleti olan Gürcistan'ı Abhazya'dan çıkarmayı başarmışken,⁴⁷² Kosovalı Arnavutlar ilk başta silahlı değil, sivil ve barışçıl bir direniş yöntemi izlemiş, bu süreçte Batılı güçlerin desteğini aramış ancak bu yöntem istenilen sonucu vermediği için Kosova Sırbistan'ın parçası olarak kalmaya devam etmiştir. Sonrasında Kosovalı Arnavutlar

⁴⁶⁹ Donnacha Ó BEACHAIN 2016, age. s. 208; Oisin TANSEY 2009a, age. s. 110. Daha ayrıntılı değinileceği üzere, Abhazlar ayrıca bir de demografik mühendisliğe ve sürgünlere maruz kalmıştır.

⁴⁷⁰ 1991-2000 arasındaki birinci Kosova Cumhuriyeti'nin bayrağı Arnavutluk bayrağı ile çok benzerdir.

⁴⁷¹ Donnacha Ó BEACHAIN 2016, age. s. 208; Oisin TANSEY 2009a, age. s. 110.

⁴⁷² Donnacha Ó BEACHAIN 2016, age. s. 208.

da 1995'ten itibaren silahlı direniş yöntemine başvurmuş ancak gene de ebeveyn devlet güçlerini Kosova'dan kendi başlarına çıkaramamışlardır.⁴⁷³ Bu ancak 1999'daki NATO müdahalesi ile mümkün olabilmiştir. Abhazya'nın aksine Kosova'nın bağımsızlığına giden yolda Batılı güçlerin daha en baştan sürece bu derece müdahil olması sonradan demokrasi açısından da sonuçlar doğurmuştur.

Abhazya, uluslararası bir gücün desteğiyle değil kendi imkanlarıyla bağımsızlığını kazanmış olmasının bir sonucu olarak, bağımsızlıktan sonraki yıllarda ebeveyn devletin oluşturduğu güvenlik tehdidini yoğun bir şekilde hissetmeye devam etmiştir. Bu süreçte, bölgenin etkin devleti olan Rusya, Abhazya ile Gürcistan arasında görece tarafsız bir dış politika izlemekteydi. Bununla beraber, 2003'te Gürcistan'daki Gül Devrimi sonrasında Gürcistan Batı yanlısı bir dış politika izlemeye başlayınca Rusya gittikçe daha fazla Abhazya'dan yana taraf olmaya başladı.⁴⁷⁴ Abhazya ile Gürcistan arasındaki ilişkiler ise özellikle 2006 yılından sonra oldukça gerginleşti ve Abhazya'da bir işgal korkusu iyice arttı. Ancak, 2008 yılındaki Rus-Gürcü Savaşı'ndan sonra Abhazya'nın askeri ve mali olarak Rusya'nın tam himayesine girmesiyle beraber Abhazya'nın Gürcistan'a karşı güvenlik korkusu da önemli ölçüde azalmıştır.⁴⁷⁵ Kosova'da ise 1999'daki NATO müdahalesinden sonra Kosova Sırbistan'dan bir daha ciddi bir güvenlik tehdidi hissetmemiştir. Bu bağlamda, Abhazya'nın Rusya'nın tam himayesine girmesinin miladının 2008, Kosova'nın Batı'nın tam himayesine girmesinin miladının ise 1999 olduğu söylenebilir.

Rusya'nın 2008'de Gürcistan'a yaptığı müdahale bir yönüyle, NATO'nun 1999'da Sırbistan'a yaptığı müdahaleye benzetilebilir. İki devlet/kuruluş da askeri müdahaleden sonra o bölgeye askeri üslerini konuşlandırmışlardır.⁴⁷⁶ Zaten Rusya'nın 2008'de Gürcistan'ı işgali ve Abhazya ve Güney Osetya'yı tanımasında Kosova ile ilişkili olarak Batı'dan bir rövanş alma duruma da söz konusudur. 2008 yılının Şubat ayında, Batılı devletler Rusya'nın desteklediği Sırbistan'a karşı Kosova'yı tek taraflı tanıyınca, Rusya da Batı'nın desteklediği Gürcistan'a karşı Abhazya ve Güney Osetya'yı aynı yılın Ağustos ayında tanımıştır.⁴⁷⁷

⁴⁷³ Daniel SILANDER 2014, age. s. 321.

⁴⁷⁴ Piotr SIENIAWSKI (2024), "Abkhazia and South Ossetia in the foreign and security policy of the Russian Federation", *Southeast European and Black Sea Studies*, Cilt 24, Sayı 3, s. 515-516.

⁴⁷⁵ FREEDOM HOUSE 2009, age. s. 825; Ekaterina KOSIUK 2023, age. s. 21-23.

⁴⁷⁶ FREEDOM HOUSE 2010, age. s. 741; Daniel SILANDER 2014, age. s. 321.

⁴⁷⁷ Ekaterina KOSIUK 2023, age. s. 21-23.

Öte yandan, 1999'daki NATO müdahalesinden sonra Sırbistan'ın Kosova'yı işgal ihtimali artık ortadan kalkmış olmakla beraber, Sırbistan farklı biçimlerde Kosova için tehdit oluşturmayı sürdürmüştür. Örneğin, bu çalışma kapsamında mülakat yapılan Kosovalı temsilci ve yetkililere Sırbistan ile sorunlu ilişkilerin Kosova'daki demokrasiyi geriletici bir rol oynayıp oynamadığı sorulduğunda, çoğunluk oynadığı yönünde fikir beyan etmiş ve Sırbistan ile ilişkilerde özellikle Sırp devletinin Kosova'daki Sırp azınlığı Kosova devletine karşı farklı biçimlerde kışkırttığı ifade edilmiştir. Aynı soru Gürcistan üzerinden Abhaz temsilci ve yetkililere sorulduğunda ise Gürcistan tehdidinin Abhazya'daki demokrasiye etkisinin olduğunu iddia eden de etmeyen de olmuştur.⁴⁷⁸ Bununla beraber, üçüncü bölümde değinildiği üzere, Abhaz devletinin Gürcülere yönelik vatandaşlık ve eğitim politikaları dikkate alındığında Gürcistan kaynaklı güvenlik tehdidinin Abhazya'da demokrasiyi geriletici bir rol oynadığı açıktır. Aynı şekilde, Kosova'da Sırbistan'la sorunlu ilişkiler de Kosovalı Sırp azınlık üzerinden Kosova'da demokrasiyi geriletici bir rol oynamaktadır. Özetle, her iki *de facto* devletin ebeveyn devletiyle yaşadığı sorunlu ilişki, ülke içindeki dinamiklerle de birleşerek demokrasi önünde bir engel oluşturmaktadır.

İki *de facto* devlet de, uluslararası toplumun teşviki ve arabuluculuğuyla, *de facto* bağımsız olduktan sonra ebeveyn devletleriyle çözüm müzakerelerine başlamıştır. Bu bağlamda, her iki *de facto* devletin de ebeveyn devletleriyle olan müzakereleri ilk etapta benzer ilerlemiştir. 1992-93'teki Abhazya Savaşı'ndan sonra Abhaz ve Gürcü yetkililer BM arabuluculuğunda çözüm müzakerelerini sürdürmüş ancak bu müzakereler 2006-08'deki kriz döneminde kesilmiş ve bir daha devam etmemiştir.⁴⁷⁹ Benzer şekilde, Kosovalı Arnavutlar da Sırbistan ile 1999'daki NATO müdahalesinden sonra çözüm müzakereleri yürütmüş, aynı şekilde bu müzakerelerden de bir çözüm çıkmaması sonucu Batı'nın desteğiyle Kosova 2008'de tek taraflı bağımsızlık ilan etmiştir. Müzakerelerin her ikisinde de temel anlaşmazlık noktası, ebeveyn devlet özerklikle yetinmek isterken *de facto* devletin bağımsızlık talep etmesidir.⁴⁸⁰ Bununla beraber, ebeveyn devletle yürütülen çözüm müzakerelerinde

⁴⁷⁸ Abhaz ve Kosovalı yetkili ve temsilcilerle gerçekleştirilen mülakatların tamamı EK-1, EK-2 ve EK-3'te yer almaktadır.

⁴⁷⁹ UNOMIG: UNITED NATIONS OBSERVER MISSION IN GEORGIA (2009), "Georgia – UNOMIG Background", <https://peacekeeping.un.org/mission/past/unomig/background.html>, ET. 01.02.2025.

⁴⁸⁰ FREEDOM HOUSE 2003, age. s. 642; FREEDOM HOUSE 2007, age. s. 970; FREEDOM HOUSE 2008, age. s. 849.

Abhazya ile Kosova arasında ortaya çıkan bir fark, Rusya'nın tam himayesine girmesi ile beraber Abhazya'da 2008'den sonra müzakereler tamamen bitmiş olmakla beraber, Kosova'da AB'nin teşviki ve zorlamasıyla müzakereler 2008'den sonra tekrar başlamış ve halen de devam etmektedir.

Kosovalı Arnavutlar 1991 yılında bir bağımsızlık referandumu düzenlemiş, aynı şekilde Abhazlar da 1992 yılında bağımsızlık ilan etmiş ve 1999 yılında bağımsızlığa dair meclislerinden bir yasa geçirmiştir. Bununla beraber, üçüncü ve dördüncü bölümlerde belirtildiği üzere, ilk etapta Kosova'yı sadece Arnavutluk tanımış, Abhazya'yı ise tanıyan bir devlet olmamıştır. Bu durum, güçlü bir hami devletin veya devletler topluluğunun desteği olmaksızın yapılan bağımsızlık ilanlarının, bu ilanlar demokratik meşruiyet ilkelerine dayandırılrsa dahi, uluslararası sistemde karşılık bulamadığını ve başarılı olamadığını göstermektedir. Kosova'da bağımsızlığın bir referandum sonucu, Abhazya'da ise hem referandum hem de meclisten yasa geçirilmesi ile gerçekleştirilmiş olması demokratik meşruiyete önem verildiğini göstermektedir. Ancak, uluslararası sistemde demokratik meşruiyet tanınma sağlanması için yeterli değildir.⁴⁸¹

Abhazya ve Kosova örneklerinin gösterdiği, *de facto* devletlerin tanınmasında sadece bir hami devletin desteği değil, o hami devletin veya devletler topluluğunun uluslararası sistemdeki gücü de çok önemli bir değişkendir. Uluslararası sistemdeki gücü sınırlı olan Rusya'nın destek verdiği Abhazya'yı bugün sadece 5 devlet tanırken⁴⁸², uluslararası sistemde oldukça güçlü bir konumda olan başta ABD ve AB olmak üzere Batılı devletlerin ve kuruluşların destek verdiği Kosova'yı bağımsızlığını ilan ettiği yıl içerisinde 53 devlet tanımış, bugün ise 117 devlet tanımaktadır.⁴⁸³ Bu durum, ikinci bölümde de ortaya koyulduğu üzere (Tablo 4), tanınma konusunda hami devletin veya devletler topluluğunun gücünün ne kadar önemli olduğunu açıkça göstermektedir.

Abhazya ve Kosova arasında tarihsel ve jeopolitik benzerlik ve farklılıklara dair bu özetten sonra asıl konu olan siyasal sistemdeki benzerlik ve farklılıklara geçilebilir.

⁴⁸¹ Bu konuda ayrıca, Burak Bilgehan ÖZPEK 2014, age. s. 585 ve 597.

⁴⁸² FREEDOM HOUSE 2019, age.

⁴⁸³ REPUBLIC OF KOSOVO – MINISTRY OF FOREIGN AFFAIRS AND DIASPORA (2024), “Lista e Njohjeve”, <https://mfa-ks.net/lista-e-njohjeve/>, ET. 04.12.2024.

5.2. SİYASAL SİSTEMDE BENZERLİK VE FARKLILIKLAR

Abhazya ile Kosova arasında önemli farklardan birisi devlet geleneğinde ortaya çıkar. Abhazya’da tarihsel olarak belli bir devlet geleneği olmuştur. 15. yüzyılda Abhaz Prenslığı kurulmuş, bu prenslik ve onun ardıl devletleri sonradan bağımsızlığını yitirse de farklı imparatorluk ve devletler içerisinde varlığını bir şekilde sürdürmüştür.⁴⁸⁴ Öte yandan, Kosova, tarihte hiçbir zaman ayrı bir devlet olarak var olmamıştır. Osmanlı döneminde Kosova bölgesi Osmanlı Devleti’ne bağlı bir sancak ve vilayetti. Ondan önce de Sırp Despotluğu içerisinde yer almıştı. Dördüncü bölümde belirtildiği üzere, Kosova’da devletvari bir idari yapı ilk kez 1946’da, bölge Sırbistan içerisinde özerk bir bölge olduğunda kurulmuştur. 1991’den itibaren ise Arnavutlar tarafından Sırbistan’a paralel bir devlet inşası sürecine girilmiştir ancak bu paralel devlet kurumları Sırbistan tarafından tasfiye edilme amacıyla ciddi bir baskı görmüştür. Dolayısıyla, 1999’daki NATO müdahalesinden sonra, uluslararası yönetim Kosova’da neredeyse sıfırdan bir devlet inşasına girişmek durumunda kalmıştır. Bu durum ise, Kosova’nın demokratikleşmesinde devlet-inşası tartışmalarını da kaçınılmaz olarak beraberinde getirmiştir⁴⁸⁵ çünkü bir ülkede devlet kapasitesi zayıf ise bunun kaçınılmaz olarak demokrasi ve demokratikleşme açısından da sonuçları olur. Öte yandan, belirtildiği üzere, Abhazya’da kısmi de olsa bir devlet geleneği bulunduğu için Abhazya’da bu türden bir devlet-inşası ve demokratikleşme tartışması olmamıştır.

Abhazya ile Kosova arasında, özellikle jeopolitik faktörlerin doğrudan etkili olduğu, bir diğer önemli fark, Abhazya *de facto* bağımsız olduktan sonra büyük oranda kendi kendisini yönetmişken Kosova’da 2008’e hatta 2012’ye kadar bir uluslararası himaye yönetiminin bulunması ve neredeyse tüm kararları bu yönetimin vermesidir. Bu durumun demokrasi açısından önemli sonuçları vardır. Kosova’da uluslararası yönetimi kuran Batılı demokratik devletler, fiiliyatta ne kadar başarılı oldukları bir tartışma konusu olmakla beraber⁴⁸⁶, Kosova’da daha en baştan liberal-demokratik ilkelere dayalı bir devlet yapısı inşa etmeyi amaçlamışlardır. 2001 yılındaki “Anayasal Çerçeve”, 2003 tarihli “Kosova için Standartlar”, 2007 tarihli Ahtisaari Planı bu amacın açık örnekleridir. En önemlisi ise, Kosova’nın bugün de geçerli olan anayasası

⁴⁸⁴ Ekaterina KOSIUK 2023, age. s. 11.

⁴⁸⁵ Oisín TANSEY (2007), “Democratization without a State: Democratic Regime-building in Kosovo”, *Democratization*, Cilt 14, Sayı 1, s. 132-133; Fred COCOZZELLI 2013, age. s. 12-13.

⁴⁸⁶ Birgül DEMİRTAŞ 2018, age. s. 200; Branislav RADELJIC 2019, age. s. 170.

liberal-demokratik ilkeler doğrultusunda en baştan çok büyük oranda Batılılar tarafından yazılmıştır. Hatta, anayasa yapım sürecinde uluslararası yönetimin Kosovalı Arnavutlar, Sırp ve diğer azınlıklar arasındaki anlaşmazlıklara kulağını tıkayıp “demokratik vesayetçi” bir anlayışla bildiğini okuduğu durumlar sıkça yaşanmıştır.⁴⁸⁷ Nitekim, Kosova’nın uluslararası statü kazanması da Batılı devletler tarafından bu demokratikleşme sürecine uyum sağlamasına bağlanmıştır.

Öte yandan, Abhazya’da hiçbir şekilde böyle bir süreç işlememiştir. Şüphesiz, Abhazlar da 1994 ve 1999 anayasalarının yapım süreçlerinde belli demokratik ilkelere önem vermiştir.⁴⁸⁸ Örneğin, 1999’daki anayasal değişiklikler, gerçek anlamda ne kadar demokratik olduğu tartışılır olmakla beraber, referanduma sunulmuş ve öyle kabul edilmiştir. Ancak, Abhazya’da Rusya veya başka herhangi bir hami devletin güdümünde liberal-demokratik ilkelerin geçerli olduğu bir anayasa yazım süreci kesinlikle yaşanmamıştır. Bu durum, iki *de facto* ülkenin demokrasisi ve demokratikleşmesine dair çok önemli bir fark oluşturmaktadır. Bu fark, ileride daha detaylı açıklanacağı üzere, kendisini en fazla azınlık grupların siyasal sisteme dahil edilmesinde göstermiştir.

Abhazya ve Kosova arasındaki en belirgin farklardan birisi hükümet sistemleridir. Abhazya’da başkanlık sistemi varken Kosova’da parlamenter sistem vardır. Bu iki hükümet sisteminin genel düzeydeki avantajları ve dezavantajlarını Abhazya ve Kosova örneklerinde de görmek mümkündür. Başkanlık sistemlerinde genelde güçlü bir yürütme erki olduğundan, eğer sistemde denge denetim mekanizmaları eksikse, başkanlık veya cumhurbaşkanlığı makamını elinde bulunduran kesim diğer kesimleri dışlama potansiyeline sahiptir. Nitekim, Abhazya’da anayasaya göre sadece Abhazlar cumhurbaşkanı olabildiğinden⁴⁸⁹, diğer etnik grupların siyasal sistemden dışlanması kaçınılmaz olmuştur. Nitekim Abhazya’da zaten meclis de etkisiz ve güçsüzdür. Siyasal partiler kurumsallaşmış değildir ve siyasetteki ağırlıkları sınırlıdır. Bu sebeple milletvekilleri genelde bağımsız seçilirler. Abhazya’da siyaset daha çok liderler üzerinden yürümektedir. Bu lider odaklı olma

⁴⁸⁷ Adem BEHA 2024, age. s. 204-206.

⁴⁸⁸ FREEDOM HOUSE 1999-2000, age. s. 549; FREEDOM HOUSE 2000-2001, age. s. 611; FREEDOM HOUSE 2007, age. s. 925.

⁴⁸⁹ Anayasanın 46. maddesi. ABKHAZ WORLD (2008) “Constitution of the Republic of Abkhazia (Apsny)”, 22 Ekim 2008, <https://abkhazworld.com/aw/reports-and-key-texts/607-constitution-of-the-republic-of-abkhazia-apsny>, ET. 08.02.2025.

durumunun eski Sovyet coğrafyasındaki genel siyasal kültürle de uyumlu olduğu söylenebilir.

Öte yandan, anayasası Batılılar tarafından yazılan Kosova’ya Balkanlar’da ve Avrupa’da yaygın olduğu üzere parlamenter sistem uygun görülmüştür. Başkanlık sisteminin aksine parlamenter sistemlerde meclis güçlüdür ve halkın iradesi siyasete görece daha orantılı ve demokratik bir şekilde yansır. Bu doğrultuda, Kosova’da da Abhazya’daki duruma benzer şekilde, İbrahim Rugova, Hashim Taçi gibi önemli siyasi liderler önplanda olmuş olmakla beraber, aynı zamanda LDK, PDK, Sırp Listesi ve *Vetëvendosje* gibi kurumsal siyasal partiler de siyasal sistemde etkin ve güçlüdür. Ancak, parlamenter sistemlerde, özellikle demokratik uzlaşma kültürü gelişmemişse, siyasal istikrarsızlık büyük bir sorun olabilmektedir.⁴⁹⁰ Nitekim, Kosova’da da hükümetlerin düşmesi, erken seçim, uzun koalisyon görüşmeleri sonucu hükümetlerin kurulamaması gibi durumlar sıkça yaşanmaktadır. Ayrıca, Kosova’daki eştoplumlaştırmacı sistem de daha demokratik olmakla beraber alınacak kararlarda daha yüksek mutabakat gerektirdiği için istikrarsızlık yaratabilmektedir. Kosova’da eştoplumlaştırmacı sistemin yarattığı istikrarsızlık durumunu özellikle Kosovalı Sırp lar üzerinden gözlemlemek mümkündür.

Bununla beraber, Abhazya’daki başkanlık sisteminin de tam bir istikrar getirdiğini düşünmemek gerekiyor. Uzun koalisyon görüşmeleri olmamakla beraber, üçüncü bölümde detaylıca ele alındığı üzere, Abhazya’da da sokak protestoları ve halk ayaklanmaları sıkça yaşanmakta ve bu protesto ve ayaklanmalar sonucunda, 2014, 2020 ve 2024’te olduğu üzere, hükümet istifaları sıkça görülebilmektedir. Bu protestoların yapılabilmesi, bir yandan temel hak ve özgürlükler perspektifinden demokratik bir durum olmakla beraber, diğer yandan, sık tekrarlandıklarında ve zaten demokratik yollarla seçilmiş hükümetleri istifaya zorladıklarında bir siyasal istikrarsızlık unsuru olabilmektedirler. Öte yandan, sokak protestoları Kosova’da da sık görülmekle beraber⁴⁹¹, protestolardan kaynaklı hükümetin düşmesi gibi durumlar yaşanmamaktadır.

Abhazya ve Kosova siyasetindeki bir diğer fark, eski askerlerin siyasetteki ağırlıklarında görülür. Kosova’da, Hashim Taçi veya Ramush Haradinaj gibi Kosova’nın Sırbistan’dan ayrılma sürecinde etkin rol oynamış UÇK komutanları, bu

⁴⁹⁰ R. Kent WEAVER (1985), “Are Parliamentary Systems Better?”, *The Brookings Review*, Cilt 3, Sayı 4, s. 25.

⁴⁹¹ FREEDOM HOUSE 2017, age; FREEDOM HOUSE 2019, age; FREEDOM HOUSE 2022, age.

rolün getirdiği toplumsal prestijlerine dayanarak, sonradan sivil siyasette gayriresmi bir ağırlık ve nüfuz sahibi olmuşlardır. Aslında Abhazya’da da savaş gazilerinden oluşan Amsakhara gibi siyasal parti ve hareketlerin siyasette belli bir ağırlıkları vardır. Ancak, gene de eski savaş döneminden üst düzey komutanların sonradan sivil siyasete ağırlık koyması ve devletin en üst makamlarına gelmesi gibi durumlar Abhazya’da olmamıştır.

Abhazya ve Kosova’nın siyasetinde ve demokrasisindeki başka bir önemli fark kadınların siyasal temsilde görülür. Kadınların siyasal sistemdeki temsilde Abhazya Kosova’nın çok gerisindedir. Örneğin, günümüzdeki mevcut meclislerde, Abhazya’da 35 vekilin sadece 2’si kadın iken⁴⁹² (%5.7) bu oran Kosova’da 120 vekilin 41’idir⁴⁹³ (%34). Aynı şekilde, Abhazya’da 12 bakandan 1’i kadın iken⁴⁹⁴ Kosova’da 17 bakandan 6’sı kadındır.⁴⁹⁵ Ayrıca, Kosova’daki cumhurbaşkanları yetkili olmamakla beraber, Kosova’da 2008’den günümüze 2 kadın cumhurbaşkanı da olmuştur. Bu farkın hem içsel hem de dışsal sebepleri olduğu söylenebilir. İlk etapta en önemli sebep, AB’nin Kosova’daki “demokratik vesayeti”dir. AB üyelik süreci ile ilişkili olarak Kosova’da siyasal partilerin milletvekili listelerinin minimum %30’unun kadın olması zorunluluğu vardır.⁴⁹⁶ Abhazya’da ise eski Sovyet ülkelerinde yaygın olan güçlü patriyarkanın⁴⁹⁷ Abhaz siyasetinde de etkisini gösterdiği söylenebilir. Üçüncü bölümde belirtildiği üzere, Abhazya’da kültürel ve toplumsal normlar kadınları siyasal makamlara aday olmaktan caydırıcı niteliktedir.⁴⁹⁸ Buna ek olarak, Kosova’da olduğu gibi, siyasal sisteme kadınların katılımı teşvik edecek yasal düzenlemeler de yoktur.⁴⁹⁹

Demokrasi ve demokratikleşmeyle ilişkili olarak Abhazya ve Kosova’nın siyasal sistemlerinde kadın meselesi de önemlidir ancak etnik bölünmüşlük ve

⁴⁹² FREEDOM HOUSE 2023, age. <https://freedomhouse.org/country/abkhazia/freedom-world/2023>, ET. 01.02.2025.

⁴⁹³ FREEDOM HOUSE 2023, age. <https://freedomhouse.org/country/kosovo/freedom-world/2023>, ET. 01.02.2025.

⁴⁹⁴ FREEDOM HOUSE 2024, age. <https://freedomhouse.org/country/abkhazia/freedom-world/2024>, ET. 02.01.2025.

⁴⁹⁵ FREEDOM HOUSE 2023, age. <https://freedomhouse.org/country/kosovo/freedom-world/2023>, ET. 01.02.2025.

⁴⁹⁶ UN WOMEN (2024) *Kosovo Gender Country Profile*, The European Union, s. 61, https://www.eeas.europa.eu/sites/default/files/documents/2024/UNWOMEN_GEF_ENG.pdf, ET. 01.02. 2025.

⁴⁹⁷ Karolina Ó BEACHAIN STEFANCZAK ve Eileen CONNOLLY 2015, age. s. 258.

⁴⁹⁸ FREEDOM HOUSE 2018, age.

⁴⁹⁹ Karolina Ó BEACHAIN STEFANCZAK ve Eileen CONNOLLY 2015, age. s. 258.

azınlıklar meselesi ayrı bir önem taşımaktadır. Bu sebeple bu mesele bir sonraki başlıkta ayrıca ele alınacaktır.

5.3. ETNİK BÖLÜNMÜŞLÜK VE AZINLIKLAR

Abhazya da Kosova da farklı oranlarda etnik ve dini bakımdan heterojen ülkelerdir. Nitekim, bu durumun yarattığı sorunlar ve çatışma iki *de facto* ülkenin de demokrasisi önündeki en büyük engellerden birini oluşturmaktadır. Özellikle, her iki *de facto* ülkede de kendisini halen ebeveyn devlete bağlı hissedenden azınlık bir grup (Abhazya’da Gürcüler, Kosova’da ise Sırp) vardır ve asıl olarak sorunlar bu azınlık grupla yaşanmaktadır. Aynı şekilde, her iki *de facto* devlette de söz konusu azınlık grup belli bir bölgede yoğunlaşmış ve o bölge sorunların ve çatışmaların kaynağı haline gelmiştir. Bu doğrultuda, nasıl ki Abhazya’da Gürcülerin yoğunlukta yaşadığı Gali bölgesi insan hakları ihlallerinin ve asayiş sorunlarının merkezi haline gelmişse⁵⁰⁰, Kosova’da da Sırp’ların yoğun yaşadığı kuzey Kosova bölgesi ayrılıkçı eğilimlerin ve şiddet olaylarının merkezi gelmiştir.⁵⁰¹ Gene, her iki *de facto* devlette de benzer bir durum, ebeveyn devlete bağlı azınlık grup dışındaki azınlıklarla (Abhazya’da Ermeni ve Ruslar; Kosova’da ise Türkler, Boşnaklar, Aşkaliler vs.) büyük sorunlar yaşanmamasıdır. Bu duruma çalışma kapsamında mülakat yapılan temsilci ve yetkililer de işaret etmiştir. Bu durum yaşanan etnik çatışma sorunlarının temelinde asıl olarak jeopolitik kaygılar yattığını göstermektedir.

Bu genel düzeydeki benzerliklere rağmen, Abhazya ve Kosova’nın siyasal sisteminde demokrasi ile ilişkili olarak etnik azınlıkların temsilinde büyük farklar bulunmaktadır. En başta, Abhazya’daki Gürcü azınlığın büyük bir çoğunluğu oy hakkına sahip değildir. Üçüncü bölümde belirtildiği üzere, Abhaz devleti Gürcü azınlığın vatandaş olabilmesi için Gürcü pasaportundan vazgeçmesi şartı getirmiştir. Gürcülerin çoğunluğu bunu kabul etmedikleri için oy da kullanamamaktadır. Bu durum ise daha en baştan nüfusun neredeyse 5’te 1’ini oluşturan Gürcü azınlığın siyasal sistemde temsil edilememesini beraberinde getirmiştir.⁵⁰² Kosova’da ise Sırp’lar dahil tüm azınlıkların oy hakkı vardır. Kosova devleti, Abhaz devletinin yaptığı gibi, Sırp azınlığa Sırbistan pasaportundan veya vatandaşlığından ayrılma şartı

⁵⁰⁰ Prelz G. OLTRAMONTI 2016, age. s. 245; FREEDOM HOUSE 2018, age.

⁵⁰¹ FREEDOM HOUSE 2010, age. s. 357.

⁵⁰² FREEDOM HOUSE 2009, age. s. 827; FREEDOM HOUSE 2011, age. s. 761; FREEDOM HOUSE 2012, age. s. 767.

getirmemiştir (ki AB üyelik sürecindeki bir ülke olarak getirmesi de zaten mümkün gözükmemektedir). Ancak, Kosova’da da Sırlar, Kosova’nın bir ülke ve devlet olarak meşruiyetini tanımadıkları için, özellikle yerel seçimleri boykot ederek oy haklarını kullanmamayı seçmektedirler. Bu sebeple, özellikle kuzey Kosova’da yerel seçimlere katılım çok düşük düzeydedir. Ayrıca, dördüncü bölümde değinildiği üzere, Kosova’da Sırları temsil eden Sırp Listesi partisi, diğer Sırp partileri ve siyasetçileri tehdit ve yıldırma gibi yöntemlerle saf dışı bırakmaya ve bu şekilde Kosovalı Sırların siyasal temsilini tekelleştirmeye çalışmaktadır. Dolayısıyla, Kosova’da da Abhazya’daki gibi etnik azınlıkların temsiliyle ilgili önemli sorunlar vardır ancak son tahlilde bu sorunlar Abhazya’da daha büyüktür. Örneğin, Abhazya’da etnik kökene dayalı siyasi parti kurmak da 2009 yılında yasaklanmıştır.⁵⁰³ Bu durum, başta Gürcüler, Ermeniler ve Ruslar olmak üzere Abhaz olmayan etnik azınlıkların siyasetteki temsiline engel oluşturan bir durumdur. Öte yandan, Kosova’da bu türden bir yasak bulunmamaktadır. Seçimlere “Sırp”, “Türk”, “Roman”, “Aşkali” gibi etnik azınlıkların adını taşıyan birçok parti katılmaktadır.

Abhazya’da siyasal sistemde Abhazların çok açık bir baskınlığı söz konusudur. Bu sadece fiili değil, hukuki bir nitelik de kazanmıştır. Örneğin, anayasaya göre sadece Abhazlar cumhurbaşkanı olabilmektedir.⁵⁰⁴ Abhazya’nın siyasal sisteminde cumhurbaşkanlığının ne kadar güçlü bir konumda olduğu düşünüldüğünde bu ister istemez Abhazya’da diğer etnik azınlıkların siyasal temsiline adaletsiz bir durum yaratmaktadır. Sadece cumhurbaşkanlığında değil, hem üçüncü bölümdeki Tablo 5 hem de aşağıdaki Tablo 6’da görüldüğü üzere, Abhazya’da mecliste de etnik azınlıklar nüfuslarının oldukça altında temsil edilmektedirler. Kosova’da ise anayasa en baştan azınlıkların temsili önemseyen liberal-demokratik ilkelere dayalı eştoplumlaştırıcı bir anlayışla dizayn edildiği için, Abhazya’daki gibi bir durum söz konusu değildir. Kosova’da 120 vekilli mecliste 10 vekilin Sırlara 10 vekilin de diğer azınlıklara ayrılması şarttır.⁵⁰⁵ Bu şekilde, azınlıkların siyasal sistemde nüfuslarının altında temsil edilmeleri ve çoğunluk etnik grup tarafından baskı altına alınmaları engellenmeye

⁵⁰³ FREEDOM HOUSE 2019, age.

⁵⁰⁴ Anayasanın 46. maddesi. ABKHAZ WORLD (2008) “Constitution of the Republic of Abkhazia (Apsny)”, 22 Ekim 2008, <https://abkhazworld.com/aw/reports-and-key-texts/607-constitution-of-the-republic-of-abkhazia-apsny>, ET. 08.02.2025.

⁵⁰⁵ Anayasanın 64. Maddesi. THE CONSTITUTIONAL COURT of KOSOVO (2025) *Constitution of the Republic of Kosovo*, s. 20, https://mapl.rks-gov.net/wp-content/uploads/2017/10/1.CONSTITUTION_OF_THE_REPUBLIC_OF_KOSOVO.pdf, ET. 08.02.2025.

çalışılmaktadır. Kosova ile Abhazya arasında azınlık etnik grupların mecliste temsili üzerinden oluşan büyük fark Tablo 6'dan gözlemlenebilir. Tabloya göre, Abhazya'da nüfusun %49'unu oluşturan azınlıkların meclisteki temsili sadece %8.6 iken, Kosova'da nüfusun %10-15'ini oluşturan azınlıkların meclisteki temsili %16.7'dir.

Tablo 6: Abhazya ve Kosova'da Çoğunluk ve Azınlık Etnik Grupların Nüfus ve Mecliste Temsil Oranlarının Karşılaştırılması

<i>De Facto</i> Ülke	Çoğunluk/Azınlık Grup	Nüfusa Oranı (%)	Mecliste Temsil Oranı (%)
Abhazya	Çoğunluk grup (Abhazlar)	%51	%91.4
	Azınlık gruplar (Gürcüler, Ermeniler, Ruslar)	%49	%8.6
Kosova	Çoğunluk grup (Arnavutlar)	%90.8*	%83.3
	Azınlık gruplar (Sırlar, Türkler, Boşnaklar vs.)	%9.2*	%16.7

Kaynaklar: Abhazya için Tablo 5'e bakınız. Kosova için (THE OFFICE OF THE PRIME MINISTER 2024)

* Kosova'nın kuzeyindeki Sırp çoğunluklu üç il (Zubin Potok, Zveçan ve Leposaviç) nüfus sayımlarına katılmadığı için Arnavut nüfusun oranının gerçekte kabaca %5 daha düşük, azınlık grupların oranının ise kabaca %5 daha yüksek olduğu varsayılabilir. Ancak bu durum ulaşılan sonuçları değiştirmemektedir.

Abhazya'da etnik azınlıkların demokratik temsiline Kosova'dan geride olmasının iki temel nedeni olduğu söylenebilir. Birincisi, Abhazların geçmişte yoğun demografik mühendisliğe maruz kalmaları ve bunun onlar üzerinde yarattığı "beka kaygısı"dır. Üçüncü bölümde belirtildiği üzere, Abhazlar, 1860'lardaki Çerkes Soykırımı'ndan beri sürekli olarak başka devletlerin demografik mühendisliğine maruz kalmış ve bunun bir sonucu olarak 1990'lı yılların başına gelindiğinde artık kendi anayurtlarında azınlık konumuna düşmüşlerdir. Bu durum, 1992-93'te Gürcüleri sürüp tersine demografik mühendislik uygulayarak anayurtlarında tekrar çoğunluk durumuna gelen Abhazların, bu durumu koruyabilmek adına siyasal sistemi mutlaka elde tutma ve bu doğrultuda başta Gürcüler olmak üzere diğer etnik grupları siyasal sistemden dışlama eğilimini artırmış gibi gözükmemektedir. Bu doğrultuda, üçüncü bölümde ortaya koyulduğu üzere, güvenlik meseleleri söz konusu olduğunda Abhazlar demokrasiyi ikincil plana atmaktan çekinmemektedirler. Öte yandan, Kosova'nın tarihsel deneyimi bu konuda Abhazya'dan farklıdır. Aslında, Kosovalı Arnavutlar da, özellikle Miloseviç döneminde, Sırp devletinin yoğun asimilasyon ve baskı

politikalarına maruz kalmıştır⁵⁰⁶ ve hatta 1999'daki NATO müdahalesinin en önemli gerekçelerinden birisi Sırp ordusunun bölgede kapsamlı bir katliam ve etnik temizlik yapma ihtimalidir.⁵⁰⁷ Ancak, gene de sonuçta Kosovalı Arnavutlar kendi anayurtlarında kapsamlı bir demografik mühendisliğe maruz kalarak azınlık konumuna düşmemiştir.⁵⁰⁸

Kosova'da etnik azınlıkların demokratik temsiline Abhazya'dan daha iyi durumda olmasının ikinci nedeni ise, şüphesiz, Kosova'da bu süreçlerin Batılı devlet ve kuruluşların himayesinde gerçekleşmiş olmasıdır. Öncesinde belirtildiği üzere, Kosova'da NATO müdahalesi, sonrasındaki devlet inşası, anayasa yapımı ve bağımsızlık süreçleri hep Batılı devlet ve kuruluşların güdümünde ilerlemiştir. Örneğin, Abhazya Savaşı'ndan sonra Abhazlar 200-250 bin civarı Gürcü'yü Abhazya'dan sürerken, Kosova'daki NATO müdahalesi sonrası bu derece büyük bir Sırp göçü yaşanmamıştır.⁵⁰⁹ Bir karşı-olgusal (*counter-factual*) düşünce olarak, Kosova bağımsızlığını NATO müdahalesi ile değil de Abhazya gibi kendi gücüyle kazanmış olsaydı, orada da etnik azınlıklara yoğun baskı, kapsamlı sürgün ve siyasal sistemden dışlama gibi durumların yaşanması muhtemeldi. Örneğin, uluslararası yönetimin varlığına rağmen 2004'te yaşanan ayaklanma, pogrom ve şiddet olayları bunun böyle olabileceğine dair önemli bir göstergedir.⁵¹⁰ Ancak, Kosova'nın bağımsızlığını Batı desteğiyle kazanması ve sonrasındaki süreçlerde Batı'nın etkili olmasının azınlıklar üzerindeki baskı ve dışlamayı tamamen bitirmese bile önemli ölçüde azalttığı söylenebilir. Nitekim, Kosova'nın siyasal sisteminde etnik azınlıkların demokratik temsiline sağlayan eştoplumlaştırmacı yapı da gene anayasa yapım sürecinde asıl belirleyici olan Batılı devlet ve kuruluşların isteğiyle oluşturulmuştur.⁵¹¹ Anayasa eğer Kosova'nın kendi iç dinamikleriyle yazılsaydı, çoğunluk Kosovalı Arnavutların Abhazya'daki gibi azınlıkları dışladığı bir siyasal sistem getirmeleri muhtemeldi.

⁵⁰⁶ Donnacha Ó BEACHAIN 2016, age. s. 208.

⁵⁰⁷ Dönemin ABD Başkanı Bill Clinton, NATO müdahalesini doğrudan bu gerekçeye dayandırmıştır. CNN (1999), "Clinton: NATO must stop Milosevic's atrocities against Kosovo", 13 Mayıs 1999, <https://edition.cnn.com/ALLPOLITICS/stories/1999/05/13/clinton.kosovo/>, ET. 02.02.2025.

⁵⁰⁸ Bu sebeple, örneğin, Abhazya de facto bağımsızlıktan sonra demografik üstünlüğün kaybetmemek adına Abhaz diasporasının ülkeye çekme politikası izlemişken Kosova'da böyle bir politika hiç izlenmemiştir.

⁵⁰⁹ HUMAN RIGHTS WATCH (1999), "Federal Republic Yugoslavia: Abuses Against Serbs and Roma in the New Kosovo", Cilt 11, Sayı 10, <https://www.hrw.org/reports/1999/kosov2/>, ET. 02.02.2025.

⁵¹⁰ Oisin TANSEY 2009a, age. s. 140.

⁵¹¹ Adem BEHA 2019, age. s. 676-677.

Batı ve AB'nin etnik azınlıklarla ilişkili demokratikleştirici etkisi, Abhazya ve Kosova'da devletin azınlıkların çoğunluğu oluşturduğu bölgelerle kurduğu ilişkide de kendisini göstermektedir. Örneğin, Abhazya'da Gürcülerin çoğunluk olduğu Gali bölgesine özerklik verilmesi gibi bir tartışma yokken, Kosova'da Sırp'ların çoğunluk olduğu bölgeye idari özerklik verilmesi tartışması vardır.⁵¹² Aslında, egemenliklerini ihlal edeceği gerekçesiyle Kosovalı Arnavutlar da bu bölgeye özerklik verilmesine oldukça karşıdrlar⁵¹³ ancak AB'nin teşviki ve hatta zorlaması ile bunu yapmaktadırlar. Bu durumla ilişkili olarak, Kosova'da kuzey Kosova bölgesi Kosova'nın geri kalanından oldukça ayrılmış ve neredeyse fiilen Sırbistan'ın parçası gibi olmuştur. Örneğin, burada Kosovalı Sırp'lar kendi paralel yerel seçimlerini düzenlemekte veya Sırp devleti bu bölgeye sağlık hizmeti sağlamaktadır.⁵¹⁴ Abhazya'daki Gali bölgesindeki Gürcülerin de Gürcistan'la yakın ilişkileri olmakla beraber Gali bölgesinin bu derece Abhazya'dan kopması gibi bir durum yoktur.

Abhazya ve Kosova'nın siyasal sistemlerinde etnik azınlıkların temsili ile ilişkili olarak ortaya çıkan ilginç bir durum, Abhazya'da etnik azınlıklar sistemden daha fazla dışlanıyor olmakla beraber, azınlıklarla ilgili Kosova'ya kıyasla daha az istikrarsızlık yaşanıyor olmasıdır. Kosova'da ise azınlıkların daha demokratik bir temsili olmasına rağmen, özellikle Sırp azınlıkla ilişkili olarak, Abhazya'ya kıyasla daha fazla sorun yaşanmaktadır. Bu çalışma kapsamında yapılan mülakatlarda da, Abhaz ve Kosovalı temsilci ve yetkililere etnik bölünmüşlüklerin demokrasi açısından bir sorun oluşturup oluşturmadığı sorulduğunda, Abhaz yetkililerin tamamı oluşturmadığı yanıtını verirken, Kosovalı yetkililer genel olarak oluşturduğu yanıtını vermiştir. Bunun ana nedeni, Kosova'da gözle görülür bir "Sırp sorunu" olmasıdır. Abhazya'da da özellikle Gali bölgesinde Gürcü azınlıkla ilişkili olarak sorunlar elbette vardır ancak Kosova'da özellikle kuzey Kosova ve Sırp çoğunluklu bölgelerle ilişkili sorunlar daha belirgindir.

Abhazya'da etnik azınlıklar siyasal sistemden daha fazla dışlanıyor olmasına rağmen etnik bölünmüşlükle ilişkili daha az sorun ve istikrarsızlık olmasının bir nedeni, Ermeni ve Rus azınlıkların siyasal sistemde yeterince temsil edilemiyor olmakla beraber kültürel ve ekonomik alanda görece özgür oluşlarıdır. Ayrıca, Ermeni azınlık Abhazya'nın kendi anayurdu olmadığı gerçeğinden hareket ederek siyasal

⁵¹² FREEDOM HOUSE 2016, age. s. 370-371; FREEDOM HOUSE 2017, age.

⁵¹³ age.

⁵¹⁴ FREEDOM HOUSE 2021, age.

sistemdeki dışlanmayı tolere edebilmektedir.⁵¹⁵ 2010-11’de yapılan kamuoyu araştırmasına göre⁵¹⁶, Abhazya’da Abhazlar, Ermeniler ve Ruslar çok büyük oranda Abhazya’nın iyiye gittiğini düşünmekte ve ayrıca cumhurbaşkanına güvenmektedir. Bu durum, Abhazya’da Gürcüler haricindeki etnik azınlıkların sisteme güvenmekte ve onu meşru gördüklerini göstermektedir. Gürcüler ise, uğradıkları baskıyla da ilişkili olarak, Ermeniler ve Ruslar kadar siyasi sisteme güvenmemektedir. Ancak, ilginç bir nokta, Abhazya’daki Gürcülere Abhazya’nın geleceğini nerede gördükleri sorulduğunda, %45 civarı “*bağımsız olarak gördüğünü*” belirtmekte, “*Gürcistan’ın parçası olması gerektiğini*” söyleyenlerin oranı %15’te kalmaktadır.⁵¹⁷ Bu durum, Kosovalı Sırp’ların Kosova’ya karşı tutumuyla büyük bir tezat oluşturmaktadır. Elimizde tam olarak benzer bir kamuoyu araştırması olmamakla beraber, seçimleri sürekli boykot etmeleri, Kosovalı Sırp’ların Kosova’nın bağımsızlığını onaylamadıklarını ve orayı Sırbistan’ın parçası olarak görmeye devam ettiklerini açıkça göstermektedir. Hatta, Kosovalı Arnavutların bile çoğunluğu AB üyelik süreci olmasa Kosova’nın bağımsızlığını değil Arnavutluk’un parçası olmayı tercih etmektedir.⁵¹⁸ Abhazya’da ise o coğrafyanın Abhazların anayurdu olduğu diğer azınlıklar tarafından benimsenmiştir.⁵¹⁹ Bu meşruluk durumu da, siyasi sistemden dışlanmış olmalarına rağmen, azınlıkların Kosova’daki Sırp’lar kadar sorun yaratmamalarını beraberinde getirmiş gibi gözükmektedir.

Abhazya ve Kosova’nın siyasi sistemi ile ilişkili olarak etnik bölünmüşlük ve azınlıklar kadar önemli bir diğer mesele ölçümsel olarak rejimin ne derece demokratik olduğudur. Bu konu da bir sonraki başlıkta ele alınacaktır.

5.4. SİYASAL REJİMİN DEMOKRATİKLİĞİ

Abhazya da Kosova da günümüzde “yarı-demokratik” bir siyasi rejime sahiptir. Bu iki *de facto* ülke de otoriter rejim kategorisinde kesinlikle değildir ancak konsolide olmuş olgun bir demokrasiye sahip olduklarını söylemek de mümkün değildir. İki *de facto* ülkede de seçimler asgari düzeyde rekabetçidir ve otoriter ülkelerde görüldüğü gibi sonuçları önceden belli değildir. Aynı şekilde, temel hak ve

⁵¹⁵ Pal KOLSTO ve Helge BLAKKISRUD 2013, age. s. 2075.

⁵¹⁶ John O’LOUGHLIN, Vladimir KOLOSSOV ve Gerard TOAL 2014, age. s. 440-442.

⁵¹⁷ age. s. 448.

⁵¹⁸ KOSOVO CENTRE FOR SECURITY STUDIES (2022), *Two Opposite Viewpoints: Overview on How Citizens See Kosovar Bilateral Relations with Serbia and with Albania*, WBSB Survey on Kosovo: Country Report #4, s. 18.

⁵¹⁹ Pal KOLSTO ve Helge BLAKKISRUD 2013, age. s. 2075.

hürriyetler de asgari düzeyde korunmaktadır ancak önemli sorunlar da vardır. Öte yandan, her iki *de facto* ülke de genel düzeyde “yarı-demokratik” siyasal rejime sahip olmakla birlikte, günümüzde Kosova Abhazya’dan biraz daha demokratiktir. Aşağıdaki Şekil 6 ve 7’den görüldüğü üzere, Abhazya’nın günümüzdeki siyasal haklar puanı 5 iken Kosova’nın 3’tür; ayrıca, Abhazya’nın günümüzdeki temel hak ve özgürlükler puanı 5 iken Kosova’nın 4’tür. Bu skorlarla, Abhazya’nın eski Sovyet coğrafyasındaki Ukrayna, Gürcistan, Ermenistan gibi ülkeler; Kosova’nın ise Sırbistan, Arnavutluk, Makedonya gibi Batı Balkan ülkeleri ile aşağı yukarı aynı demokratiklik seviyesinde olduğunu söylemek mümkündür. *De facto* ülkeler arasında ise Kosova, Tayvan, Doğu Timor ve KKTC’nin gerisindedir. Abhazya ise sadece otoriter *de facto* ülkeler olan Güney Osetya ve Transdinyester’in ilerisinde, diğer tüm *de facto* ülkelerin gerisindedir (Tablo 2).

Aşağıdaki Şekil 6, Abhazya ve Kosova’nın “siyasal haklar” puanını 1999’dan 2023’e kadar karşılaştırmalı olarak göstermektedir. Şekilde görüldüğü üzere, 2013’e kadar, Abhazya ve Kosova aşağı yukarı aynı siyasal haklar puanına sahiptir. Belli dönemlerde biri, belli dönemlerde ise diğeri öne geçmiştir. Kosova, 2002’de azınlıklara yönelik saldırılarda gözle görülür bir düşüş olması nedeniyle⁵²⁰ Abhazya’nın önüne geçmiş, ancak 2004’teki ayaklanmalar ve azınlıklara yönelik saldırılardan ötürü⁵²¹ gerileyerek tekrardan Abhazya’yla eşit konuma düşmüştür. 2005’te Abhazya’da ilk kez asgari düzeyde rekabetçi seçimler yapılmasıyla beraber⁵²² bu defa da Abhazya’nın siyasal haklar puanı Kosova’nın önüne geçmiştir. Ancak, 2009 yılında, Kosova’nın bağımsızlık ilanı ve uluslararası himaye yönetiminin büyük oranda ortadan kalkması sonrası ilk kez uluslararası standartlara uygun bir genel seçim yapılabilmesiyle⁵²³ Kosova’nın siyasal haklar puanı iyileşerek tekrardan Abhazya’yla denk olmuştur. 2012’de Abhazya’da ilk kez asgari düzeyde rekabetçi bir meclis seçimi yapılabilmesiyle⁵²⁴ Abhazya tekrardan Kosova’nın önüne geçmiştir. Ancak, 2014 ve 2015 yıllarında, seçim sonrası kurulan hükümetin istikrarlı bir şekilde devam etmesi ve hükümetin işleyişinde iyileşmelerin görülmesi sonucu⁵²⁵ Kosova’nın siyasal haklar puanı art arda iki yıl iyileşme göstermiş ve Abhazya’nın önüne geçmiştir. 2015’ten beri

⁵²⁰ FREEDOM HOUSE 2001-2002, age. s. 719.

⁵²¹ FREEDOM HOUSE 2005, age. s. 768.

⁵²² FREEDOM HOUSE 2006, age. s. 827.

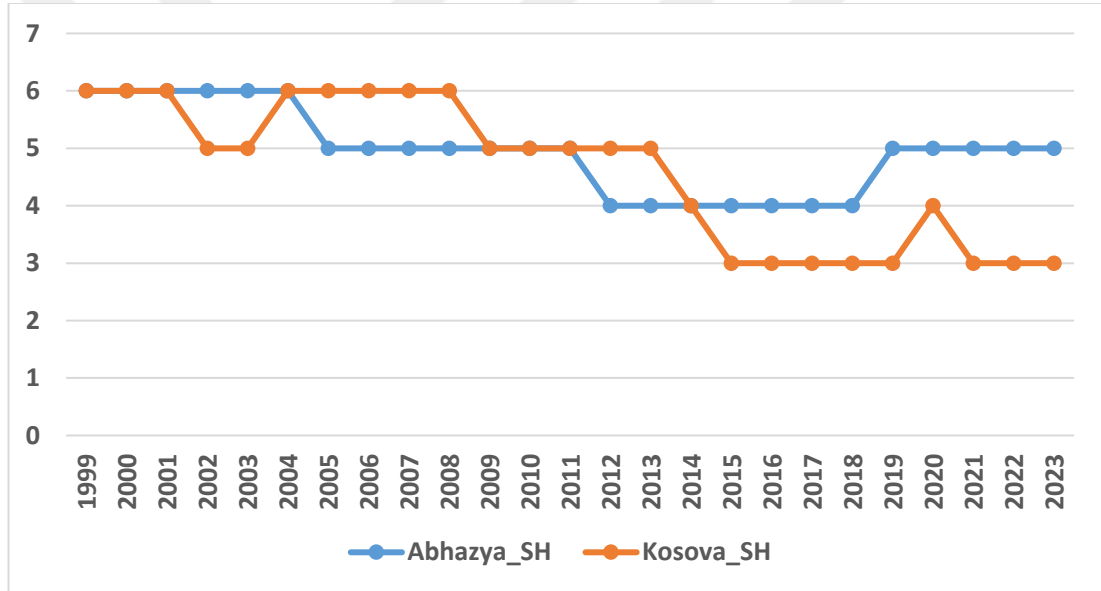
⁵²³ FREEDOM HOUSE 2010, age. s. 357.

⁵²⁴ FREEDOM HOUSE 2013, age. s. 783.

⁵²⁵ FREEDOM HOUSE 2015, age. s. 362; FREEDOM HOUSE 2016, age. s. 370-371.

Kosova, siyasal haklar bakımından Abhazya'dan daha iyi durumda olmayı sürdürmektedir. 2019 yılında cumhurbaşkanı adayı Bjanianın zehirlenmesi sonucu⁵²⁶ Abhazya'nın; 2020 yılında yeni yükselişte bir parti olan *Vetëvendosje*'ye hükümet kurdurmamak için siyasal sistemin yerleşik partilerinin usûlsüz yollarla hükümet kurmak için şartları zorlaması sonucu da Kosova'nın⁵²⁷ siyasal haklar puanı gerilemiştir. Ancak, 2021 yılında, genel olarak rekabetçi ve özgür icra edilen meclis seçimleri sonrasında başbakan ve cumhurbaşkanının yasal prosedürlere uygun şekilde belirlenebilmiş olması⁵²⁸ Kosova'nın puanını tekrardan eski haline getirmiştir. Freedom House ölçümlerine göre, günümüzde Kosova ve Abhazya'da siyasal haklar bakımından halen 2 puan fark bulunmaktadır.

Şekil 6: Abhazya ve Kosova'da Siyasal Haklar, 1999-2023

Kaynak: Şekil 1'e bakınız.

Notlar: SH: Siyasal Haklar

Aşağıdaki Şekil 7, Abhazya ve Kosova'nın 1999'dan 2023'e "temel hak ve özgürlükler" puanını göstermektedir. Şekilde görüldüğü üzere, 1999'da Abhazya temel hak ve özgürlükler bakımından Kosova'dan daha iyi durumdadır. Ancak,

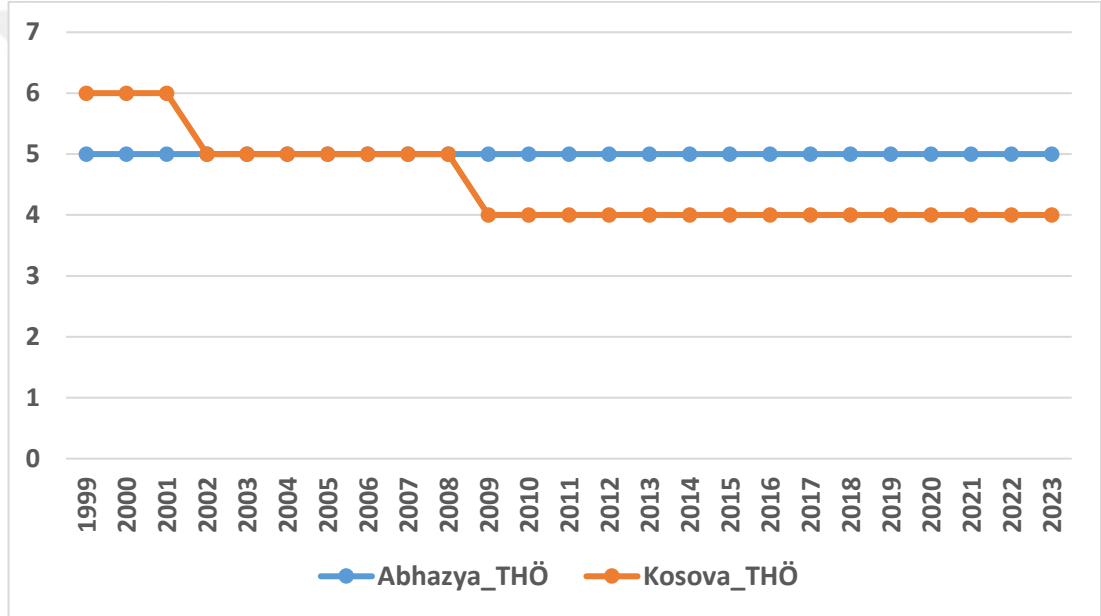
⁵²⁶ FREEDOM HOUSE 2020, age. <https://freedomhouse.org/country/abkhazia/freedom-world/2020>, ET. 01.02.2025.

⁵²⁷ FREEDOM HOUSE 2021, age. <https://freedomhouse.org/country/kosovo/freedom-world/2021>, ET. 02.01.2025.

⁵²⁸ FREEDOM HOUSE 2022, age. <https://freedomhouse.org/country/kosovo/freedom-world/2022>, ET. 02.01.2025.

2002’de, azınlıklara yönelik saldırılarda gözle görülür bir düşüş olması nedeniyle⁵²⁹ Kosova’nın temel hak ve özgürlükler puanı iyileşmiş ve Abhazya ile denk duruma gelmiştir. Bu denk olma durumu 2008’e kadar devam etmiştir. 2009’da ise azınlık haklarındaki iyileşme dolayısıyla⁵³⁰ Kosova’nın puanı biraz daha iyileşmiş ve böylece Abhazya’nın önüne geçmiştir. Abhazya’nın 5 olan temel hak ve özgürlükler puanı ise 1999’dan 2023’e kadar hiç değişmemiştir. Aynı şekilde, Kosova’nın 2009’da 4 olan puanı da günümüze kadar bir değişiklik göstermemiştir. Bu şekilde, Kosova, temel hak ve özgürlükler alanında Abhazya’nın 1 puan önünde olmayı günümüzde de sürdürmektedir.

Şekil 7: Abhazya ve Kosova’da Temel Hak ve Özgürlükler, 1999-2023

Kaynak: Şekil 1’e bakınız.

Notlar: THÖ: Temel Hak ve Özgürlükler

Siyasal haklar ve temel hak ve özgürlükler puanlarının ortalaması alınarak bir karşılaştırma yapıldığında (Şekil 8), Abhazya, otoriter rejimden yarı-demokratik rejim kategorisine 2005 yılında geçmiştir.⁵³¹ O günden beri de yarı-demokratik kategorisinde olmayı sürdürmektedir. Kosova ise, 2002 yılında yarı-demokratik

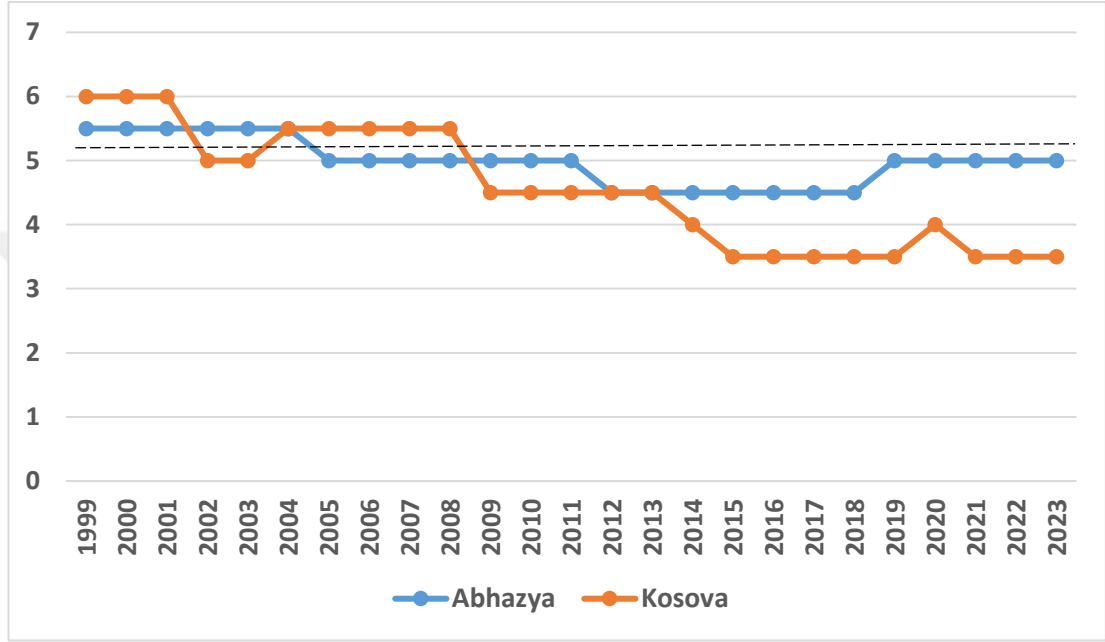
⁵²⁹ FREEDOM HOUSE 2001-2002, age. s. 719.

⁵³⁰ FREEDOM HOUSE 2010, age. s. 357.

⁵³¹ Freedom House’un kriterlerine göre, “siyasal haklar” ve “temel hak ve özgürlükler” puanlarının ortalaması 7 üzerinden 5.5 olduğunda rejim “otoriter”, 5 olduğunda ise “yarı demokratik” sayılmaktadır. Şekildeki yatay tırtıklı siyah çizgi bu sınırı göstermektedir.

kategorisine geçiş yapmış ancak 2004'te tekrar otoriter rejim kategorisine düşmüştür. Bağımsızlık sonrası 2009'da ise tekrar yarı-demokratik olmuştur ve bu konumunu bugün de sürdürmektedir. Genel olarak, 2013'e kadar Abhazya ve Kosova'nın aşağı yukarı denk bir demokrasisi vardır. Ancak, 2013-15 arasındaki demokratikleşme trendiyle birlikte Kosova Abhazya'dan daha demokratik bir noktaya gelmiştir.

Şekil 8: Abhazya ve Kosova'da Demokrasi, 1999-2023

Kaynak: Şekil 1'e bakınız.

Notlar: Demokrasi puanı, “siyasal haklar” ve “temel hak ve özgürlükler” puanlarının aritmetik ortalaması alınarak hesaplanmıştır. Şekildeki yatay tırtıklı siyah çizgi otoriter rejim ile yarı-demokratik rejim arasındaki sınırı göstermektedir.

Abhazya ile Kosova'nın demokrasisi arasındaki fark, halkın demokrasiye bakışından da çıkarılabilir. 2010-11 tarihinde yapılan kamuoyu araştırmasına göre⁵³², Abhazya'da en iyi siyasal sistemin hangisi olduğu sorulduğunda, birinci sırada “mevcut sistem”, ikinci sırada ise “Sovyet sistemi” cevabı verilmiştir. “Batı demokrasisi” seçeneği ise Sovyet sisteminden sonra üçüncü sıradadır. Bu durum, halkın Batı tipi demokrasi yönünde güçlü bir talebinin bulunmadığını göstermektedir. Nitekim, bu çalışma kapsamında yapılan mülakatlarda da, Abhaz yetkili ve temsilciler Abhazya'daki mevcut demokrasinin mevcut haliyle iyi durumda ve yeterli olduğunu

⁵³² John O'LOUGHLIN, Vladimir KOLOSSOV ve Gerard TOAL 2014, age. s. 443.

sıkça dile getirmişlerdir. Öte yandan, aynı türde bir veri olmamakla beraber, AB üyelik sürecinde olan bir ülke olarak Kosova’da Batı tipi demokrasiye olan talebin daha yüksek olduğunu varsayabiliriz.

Abhazya ile Kosova’nın demokrasileri arasındaki başka bir fark, yeni siyasal hareket ve partilerin iktidara gelip gelememesinde ortaya çıkar. Abhazya’da asgari düzeyde rekabetçi seçimler ve demokrasi olmakla beraber, siyaset büyük oranda belli bir devlet ve siyaset elitinin çevresinde dönmektedir. Klancı siyasal kültürle de ilişkili olarak o elitin içerisinde olmadan iktidara gelme ihtimali yok denecek azdır. Öte yandan, Kosova’da zor da olsa yeni siyasal hareket ve partiler iktidara gelebilmektedir. *Vetëvendosje* hareketi bunun bir örneğidir. Aslında, *Vetëvendosje*’nin yükselişinde de siyasal sistemin geleneksel partileri olan PDK ve LDK onun önünü kesmek istemiş⁵³³ ancak son tahlilde *Vetëvendosje* iktidara gelebilmiştir. Nitekim, 2021 yılındaki bu değişim Freedom House tarafından Kosova’nın siyasal haklar puanının iyileşmesini de beraberinde getirmiştir.

Abhazya ve Kosova’nın demokrasileri arasındaki bir diğer fark seçimlere katılımıdır. Kosova’da seçimlere katılım genel olarak %50’nin altında bir oranla oldukça düşük bir seviyededir.⁵³⁴ Bununla beraber, Abhazya’da cumhurbaşkanlığı seçimlerine katılım minimum %60’larda, genel olarak %70’in üzerindedir.⁵³⁵ Ancak, Abhazya’da da kısmen Kosova’daki gibi meclis seçimlerine katılım %50 civarında düşüktür.⁵³⁶ Abhazya’da asıl güç cumhurbaşkanlığında olduğu için meclis seçimlerine katılımın düşüklüğü bir noktaya kadar anlaşılabilir. Ancak, Kosova’da seçimlere katılımın bu derece düşük olması siyasal sisteme güvensizliğin bir sonucu olarak değerlendirilebilir.

De facto devletlerde demokrasi ve demokratikleşmeyi etkileyen en önemli faktörlerden birisi hami devletle veya devletler topluluğu ile olan ilişkilerdir. Bu mesele bir sonraki başlıkta incelenecektir.

⁵³³ FREEDOM HOUSE 2021, age. <https://freedomhouse.org/country/kosovo/freedom-world/2021>, ET. 02.01.2025.

⁵³⁴ INTERNATIONAL FOUNDATION FOR ELECTORAL SYSTEMS (2021), *ElectionGuide*, <https://electionguide.org/elections/id/4627/>, ET. 02.02.2025.

⁵³⁵ Örneğin, 2025’deki son cumhurbaşkanlığı seçiminde katılım %70 civarı olmuştur. OC MEDIA (2025), “Moscow-backed Gunba wins Abkhazia’s runoff presidential election”, 2 Mart 2025, <https://oc-media.org/moscow-backed-gunba-wins-abkhazias-runoff-presidential-election/>, ET. 26.03.2025.

⁵³⁶ Katılım, 2022’deki meclis seçiminde %55, 2017’de ise %53 olmuştur. OC MEDIA (2022), “Abkhazia’s president wins majority support in parliamentary poll”, 29 Mart, 2022, <https://oc-media.org/abkhazias-president-wins-majority-support-in-parliamentary-poll/>, ET. 02.02.2025. OC MEDIA (2017), “Abkhazia votes in the second round of parliamentary elections”, 27 Mart 2017, <https://oc-media.org/abkhazia-votes-in-the-second-round-of-parliamentary-elections/>, ET. 02.02.2025.

5.5. HAMİ DEVLETLE İLİŞKİLER

De facto devletlerde sık görüldüğü üzere, Abhazya da Kosova da bir hami devlete veya devletler topluluğuna askeri ve mali açıdan güçlü bir şekilde bağımlı ve entegredir. Eğer hami devlet veya devletler topluluğunun desteği olmasa, Abhazya'nın da Kosova'nın da içinden çıktıkları ebeveyn devletin tehdidi karşısında varlıklarını sürdürebilmeleri oldukça zordur. Bu bağımlılık ilişkisinin birbirine oldukça benzeyen örnekleri olarak, Abhazya para birimi olarak Rus Rublesi kullanırken⁵³⁷ Kosova da Avro kullanmaktadır. Üçüncü ve dördüncü bölümlerde belirtildiği üzere, Abhazya, dış ekonomik yatırımlarının büyük çoğunluğunu Rusya'dan alırken Kosova da Avrupa'dan almaktadır. İki *de facto* ülke de hami devlet veya devletlerinden hibe veya başka yollarla büyük ekonomik kaynak transferleri yapmaktadır. Aynı şekilde, Abhazlar Rus pasaportu kullanırken Kosovalılar da Schengen vizesine sahiptir. 2020 yılında Rusya ve Abhazya arasında imzalanan “uyumlulaştırma anlaşması” ile Abhazya'da sosyal, ekonomik ve siyasal birçok alandaki yasal mevzuat Rusya ile aynılaştırılmıştır. Bu durum, Kosova'nın hukuk sisteminin AB müktesebatıyla uyumlulaştırılmasına benzetilebilir. Ayrıca, iki *de facto* ülkede de hami devletlerin askeri üsleri vardır.

Abhazya ve Kosova'nın hami devletleriyle olan ilişkileri de tarihsel süreç içerisinde görece benzer ilerlemiştir. Öncesinde belirtildiği üzere, Abhazya için Rusya 1993-2008 arasında tam bir hami devlet pozisyonunda değildir. Ancak, 2003'te Gürcistan'daki Batı yanlısı Gül Devrimi ve özellikle de 2008'deki Rus-Gürcü Savaşı'ndan sonra Rusya Abhazya'nın tam bir hami devleti konumuna gelmiştir. Benzer biçimde, Kosovalı Arnavutlar 1991'den itibaren ayrılıkçı eğilimler gösterdiğinde Batılılar başlarda bu durumu görmezden gelmiş, Kosova'nın tam olarak Batılı devletlerin yönetimine girmesi 1999'daki NATO müdahalesiyle olmuştur. Bu bakımdan, *de facto* devletin hami devletle kurduğu ilişki bakımından, 1999'daki NATO müdahalesiyle 2008'de Rusya'nın Gürcistan'a müdahalesi benzer bir bağlamda düşünülebilir. Ancak, burada ortaya çıkan bir fark, Kosova 1999'da Batılı devletlerin doğrudan kontrolü altına girmiş ve 2008'den sonra bu doğrudan kontrol daha gevşek bir hamilik ilişkisine evrilmişken, Rusya'nın Abhazya'da tam bir kontrolü hiçbir zaman olmamış, 2008'den itibaren ise Rusya Abhazya için hami devlet konumunda olmuştur.

⁵³⁷ Abhazya'nın resmi düzeyde “aspar” adında kendi para birimi de vardır ancak fiiliyatta pek kullanılmamaktadır.

Son dönemde, bölgesel jeopolitik gelişmeler sonucu hem Abhazya'nın hem de Kosova'nın hami devletleriyle olan ilişkileri önemli değişiklikler göstermeye başlamış ve bu *de facto* devletler hami devletleriyle sorunlar yaşamaya başlamıştır. Gürcistan'da 2024'teki seçimler sonrası tekrar iktidara gelen görece Rusya yanlısı Gürcistan Rüyası partisi, Gürcistan'ın Batı yanlısı dış politika izlememesi karşılığında Rusya'nın Abhazya ve Güney Osetya'nın Gürcistan'a tekrar entegrasyonuna müsaade etmesini teklif etmektedir.⁵³⁸ Rusya şu aşamada bu teklife ne olumlu ne de olumsuz yanıt vermiştir.⁵³⁹ Benzer bir durum Rusya'nın Ukrayna'yı işgal girişimi sonrası AB'nin Sırbistan ve Kosova ile olan ilişkilerinde de yaşanmaktadır. Bu süreçte, Sırbistan'a olan ihtiyacı artan AB devletleri Kosova ve Sırbistan arasındaki meselelerde doğrudan Kosova'yı desteklemektense daha tarafsız bir konumda yer almayı tercih etmeye başlamıştır.⁵⁴⁰ Ayrıca, son dönemde kısmen soğuyan AB-Kosova ilişkilerinde *Vetëvendosje* hükümetinin AB'nin taleplerini yerine getirmekte direnç göstermesinin de etkisi olmuştur.

Öte yandan, bu belirtilen genel düzeydeki benzerliklere rağmen, Abhazya ve Kosova'nın hami devletlerinin bu *de facto* devletlerle ilişki kurma biçimleri birbirinden birçok noktada ayrılmaktadır. Öncelikle, Abhazya'nın tek bir hami devleti varken (Rusya), Kosova'nın hamisi bir devletler ve kuruluşlar topluluğudur. Kosova'da hamilik süreci NATO, BM, ABD ve AB'nin farklı görev ve rollere sahip oldukları bir konsorsiyum ve onun UNMIK, EULEX gibi oluşturduğu kurumlar üzerinden yürümüştür ve yürümektedir. Ayrıca, Rusya, Abhazya üzerinde etkin olabilmek için, özellikle 2008'den sonra, Abhazya'nın ordusu ve yürütme organı içinde kendine bürokrat ve bakanlar yerleştirmiş ve bunların sayısını zamanla artırmışken,⁵⁴¹ Batı'nın Kosova üzerinde bu şekilde bir etkinlik kazanma yöntemi olmamıştır. Batı Kosova üzerindeki etkinliğini daha çok UNMIK, Uluslararası Yönlendirme Kurulu, EULEX ve AB üyeliği gibi vesayetçi kurum ve süreçler üzerinden yürütmüş ve yürütmektedir.

⁵³⁸ CARNEGIE RUSSIA EURASIA CENTER (2024), "Georgian Elections Present Moscow With a Difficult Choice", 18 Ekim 2024, <https://carnegieendowment.org/russia- Eurasia/politika/2024/10/georgia-russia-new-relations?lang=en>, ET. 02.02.2025.

⁵³⁹ age.

⁵⁴⁰ Sidita KUSHI (2023), "Does the West still want a democratic Kosovo?", *Al Jazeera*, 14 Temmuz 2023, <https://www.aljazeera.com/opinions/2023/7/14/does-the-west-still-want-a-democratic-kosovo>, ET. 02.02.2025.

⁵⁴¹ Helge BLAKKISRUD, Tamta GELASHVILI, Nino KEMOKLIDZE ve Pal KOLSTO 2025, age. s. 71.

Abhazya ve Kosova'nın hami devletleriyle olan ilişkisinde başka bir önemli fark, Abhazya'nın Rusya ile artan entegrasyonu Abhazya'da gittikçe daha fazla endişelere yol açarken, Kosova'nın AB ile entegrasyonunun daha rızaya dayalı ve halk tarafından talep edilen bir süreç olmasıdır. Abhazyalıların büyük çoğunluğu bağımsızlık olmak isterken ve Rusya da bunu kağıt üzerinde onaylarken, Rusya Abhazya'yı bağımsızlığını ve egemenliği zedeleyecek bir biçimde gittikçe daha fazla kendi ülkesine entegre etmektedir. Örneğin, son yıllarda, Rusya, Abhazya'dan birçok gayrimenkul varlığın Rus sermaye gruplarına devredilmesi gibi ekonomik egemenliğin devri anlamına gelebilecek taleplerde bulunmaktadır⁵⁴² ve bu talepler hükümetin istifasına yol açacak kadar halkın tepkisini çekebilmektedir.⁵⁴³ Kosova ile AB arasında ise bu derece gerilimli bir ilişki yoktur. Kosova, tanınma açısından sağladığı ve sağlayacağı destek ve getireceği büyük ekonomik faydalarla ilişkili olarak AB'nin parçası olmayı büyük oranda kendisi istemektedir.⁵⁴⁴ Ancak, burada atlanmaması gereken bir husus, bir devletin parçası olmakla bir uluslararası topluluğun parçası olmak aynı şeyler değildir. Rusya'nın parçası olmak Abhazya'nın egemenliğinin ortadan kalkması anlamına gelirken, AB'nin parçası olmak ulus-devletin egemenliğini kısmen sınırlandırmakla beraber⁵⁴⁵ onu ortadan kaldırmaz. Abhazya ile Rusya arasındaki ilişkinin tersine, Kosova'nın AB'nin parçası olmayı kendi talep etmesi ve bu sürecin halkta destek bulması siyasal ve ekonomik getirilerinin yanında bu faktörle de açıklanabilir.⁵⁴⁶

Öte yandan, Abhazya'daki duruma benzer şekilde, Kosova'da da AB'nin özellikle Sırp azınlıkla ilgili meselelerdeki talepleri Kosova'nın egemenliğini zedeleyebileceği endişesiyle Kosovalı Arnavutların tepkisini çekebilmektedir. Örneğin, 2015 yılında, AB'nin teşvikiyle Sırbistan ve Kosova hükümetlerinin, Sırpların çoğunluk olduğu bölgelere daha fazla özerklik sağlamak amacıyla, "Sırp

⁵⁴² FREEDOM HOUSE 2012, age. s. 768; FREEDOM HOUSE 2020, age.

⁵⁴³ OC MEDIA (2024), "Abkhazian President Bzhaniya resigns after mass protests", 19 Kasım 2024, <https://oc-media.org/abkhazian-president-bzhaniya-resigns-after-mass-protests/>, ET. 01.02.2025.

⁵⁴⁴ 2019 tarihli bir kamuoyu araştırmasına göre, Kosovalıların Avrupa Birliği'ne bakışı 1 (hiç olumlu değil) ve 5 (çok olumlu) arasında değişen bir skalada 4.22 çıkmıştır. Bu durum üyelik sürecinin de desteklendiğini göstermektedir. NATIONAL DEMOCRATIC INSTITUTE (2019), *Kosova Public Opinion Survey*, s. 38, <https://www.ndi.org/sites/default/files/NDI%20Kosovo%20Public%20Opinion%20Poll%202019.pdf>, ET. 02.02.2025.

⁵⁴⁵ Gezim KRASNIQI ve Mehmet MUSAJ 2015, age. s. 140-141.

⁵⁴⁶ Bu argümanı destekleyici bir şekilde, örneğin, 2022'de Rusya Abhazya'dan kendisine katılması için referandum düzenlemesini talep edince, Abhaz hükümeti bunu reddetmiş ancak Rusya, Belarus ve Abhazya'nın olduğu bir "Birlik Devleti"ne katılmayı kabul edeceğini bildirmiştir. FREEDOM HOUSE 2023, age.

Çoğunluklu Belediyeler Birliği” adlı yeni bir siyasi yapının kurulması konusunda anlaşması, *Vetëvendosje* liderliğindeki muhalefet partilerinin güçlü bir protesto kampanyası başlatmasına yol açmıştır.⁵⁴⁷ Muhalefet böyle bir siyasi yapının Kosova’nın egemenliğini tehlikeye atacağını ve etnik çatışmaları artıracığını ileri sürmüştür.⁵⁴⁸ Dolayısıyla, Abhazya’da ekonomik tavizlerden Kosova’da ise Sırp çoğunluklu bölgelerden kaynaklı olarak hami devletleriyle ilişkileri bağlamında gelişen bir “egemenliğin kaybı” endişesi vardır. İki mesele de ilgili *de facto* ülkelerde büyük tartışmalara ve protestolara yol açmıştır ve halen de açmaktadır.

İkinci bölümde belirtildiği üzere, güçlü bağımlılık ilişkileriyle doğrudan bağlantılı olarak, hami devletler *de facto* devletlerin siyasi rejimi ve demokrasisi üzerinde çok güçlü bir etkiye sahip olabilmektedir. Bununla beraber, demokratikleşme ve otoriterleşme bağlamında Rusya’nın Abhazya ile ilişkisi ile Batı/AB’nin Kosova ile ilişkisi birbirinden oldukça farklıdır. En başta, Rusya, AB’nin Kosova’da demokratikleştirici yönde yapmaya çalıştığı gibi, Abhazya’da ne demokratik ne de otoriter bir rejimi teşvik etme veya onu o rejim yönünde zorlama gibi bir misyon benimsemiştir. Üçüncü bölümde de belirtildiği üzere, Rusya’nın Abhazya ile ilişkileri daha çok jeopolitik ve ekonomik çıkar ilişkileri üzerinden yürümektedir. Rusya, kendi çıkarları korunduğu sürece Abhazya’daki sistemin demokratik veya otoriter olmasıyla ilgilenmemektedir.

Öte yandan, Batı/AB kendisine doğrudan Kosova’yı demokratikleştirmeyi amaçlayan bir misyon belirlemiştir. 1999’daki NATO müdahalesinden sonra Batı, Kosova’daki siyasi sistemi en baştan demokratik ilkeler doğrultusunda inşa etmeye çalışmıştır. Kosova bağımsızlığını ilan ettikten sonra da demokratikleştirme AB üyelik süreci üzerinden yürümeye devam etmiştir. Bu süreç içerisinde, başta uluslararası statü olmak üzere Kosova’ya sağlanan destek Kosova’nın söz konusu demokratikleşme sürecine uyum sağlamasına bağlanmıştır. Aslında, AB’nin Kosova ve Batı Balkan ülkelerinin demokratikleşmesini sağlamada ne derece başarılı olabildiği bir tartışma konusudur. Bu doğrultuda, AB’ye, dördüncü bölümde değinildiği üzere, bölgesel istikrarı demokrasiye öncelediği ve bu ülkelerdeki otoriter eğilimleri yer yer bilinçli gözardı ettiği gibi eleştiriler yapılmıştır.⁵⁴⁹ Bununla beraber, son tahlilde, derecesi tartışılabilir olmakla beraber, AB’nin Kosova’nın demokratikleşmesi yönünde pozitif

⁵⁴⁷ FREEDOM HOUSE 2016, age. s. 370-371; FREEDOM HOUSE 2017, age.

⁵⁴⁸ age.

⁵⁴⁹ Birgül DEMİRTAŞ 2018, age. s. 200; Branislav RADELJIC 2019, age. s. 170.

bir etkisinin olduğu açıktır. Nitekim, bu çalışma kapsamında yapılan mülakatlarda da Kosovalı yetkili ve temsilcilerin tamamı, istisnasız bir şekilde, Batı'nın ve AB'nin Kosova'da demokratikleşmeyi teşvik ettiğini ve onu ilerletici bir rol oynadığını belirtmiştir.

Öte yandan, Rusya'nın Abhazya'daki siyasal rejime karşı kayıtsız bir duruşu olmakla beraber, Abhazya'daki jeopolitik ve ekonomik çıkarlarını korumaya dönük talepleri bazen demokrasi üzerinde dolaylı olarak negatif bir rol oynayabilmektedir. Örneğin, 2005 yılında ilk kez asgari düzeyde rekabetçi yapılan cumhurbaşkanlığı seçiminde Rusya, Raul Hacimba'yı açıktan desteklemiş ve bu adayın seçimi kaybetmesi sonrasında seçim sürecine çeşitli biçimlerde müdahalelerde bulunmuştur. Seçim sonrası çıkan kriz ancak Hacimba'nın iktidara ortak edilmesi ile çözülebilmiştir. Bu seçimden sonra Rusya bir daha Abhazya'daki hiçbir seçimde herhangi bir adayı doğrudan desteklememiştir, ancak, üçüncü bölümde de belirtildiği üzere, bunun ana nedeni güçlü bağımlılık ilişkilerinden ötürü hangi aday seçimi kazanırsa kazansın zaten kendisiyle ortak çalışmak zorunda olmasıdır. Benzer doğrultuda, Abhaz devleti bazı taleplerini yerine getirmediğinde Rusya'nın gayriresmi yollarla ekonomik ultimatom vermesi de Abhazya'da demokrasinin ilerlemesini önleme potansiyeli taşımaktadır. Örneğin, 2020 yılında, pandemi ve ekonomik gerilemeyle ilişkili olarak Rusya'dan daha fazla yardıma ihtiyaç duyan Abhazya, öncesinde kabul etmediği, Rus yatırımcılara daha geniş haklar tanınması, yabancı fon alan STK'lara kısıtlamalar getirilmesi gibi talepleri kabul etmek zorunda kalmıştır.⁵⁵⁰

Aslında, Rusya'nın Abhazya'dan yaptığı gibi, AB de Kosova'dan belli taleplerde bulunmakta ve güçlü bağımlılık ilişkisinden ötürü Kosova da bu talepleri yerine getirmeye mecbur bırakılmaktadır. Ancak, Rusya'nıninkilerden farklı olarak AB'nin talepleri çoğu zaman Kosova'yı demokratikleştirme amacı da taşımaktadır. Örneğin, 2014'te Rusya ile Abhazya arasında imzalanan İttifak ve Stratejik Ortaklık Anlaşması, ortak bir Rus-Abhaz askeri gücünün oluşturulması veya bölgesel askeri faaliyetlere Rusya'dan sağlanan fonların artırılması gibi temel olarak askeri ve ekonomi maddeler içeren bir anlaşmadır.⁵⁵¹ Öte yandan, AB ve Kosova arasında 2015 yılında imzalanan "İstikrar ve Ortaklık Anlaşması" ise bunlara ek olarak

⁵⁵⁰ FREEDOM HOUSE 2023, age.

⁵⁵¹ FREEDOM HOUSE 2015, age. s. 767.

demokratikleşme adımları da içermektedir.⁵⁵² Aynı şekilde, Rusya'nın Abhazya'ya ekonomik ultiatom uygulamasına benzer şekilde⁵⁵³, 2023 yılında kuzey Kosova'da çıkan olaylar sonrasında AB de Kosova'ya yaptığı hibeleri askıya almıştır.⁵⁵⁴ Ancak, AB bunu temel olarak Kosova devleti kuzey Kosova'da artan tansiyonu düşürücü önlemleri almadığı için yapmıştır. Özetle, AB'nin Kosova üzerindeki hamiliği birçok bakımdan demokratikleştirici yönler barındırmakla beraber, Rusya'nın hamiliği hiçbir surette bu tür yönler barındırmamaktadır.

Karşı-olguşal bir düşünce olarak, Batı, Abhazya'da daha etkin bir rol oynasaydı, Kosova'da 2008 sonrasında olduğu gibi Abhazya'da da demokrasinin ilerleyebileceği iddia edilebilir. Ne var ki, 2008 sonrasında süreç hiçbir şekilde Abhazya'nın Batı'yla yakınlaşması şeklinde ilerlememiştir. Batı'nın Abhazya'yı tanımaması ancak Rusya'nın tanınması ile doğrudan bağlantılı olarak, Rusya Abhazya'da gittikçe daha etkin hale gelmiştir. Bu doğrultuda, Batı'nın Abhazya ile olan ilişkileri oldukça sınırlı düzeyde kalmaya devam etmiştir. Bazı Abhaz yetkililer, Batılı devletler veya uluslararası kuruluşların STK'lar aracılığıyla Abhazya'da liberal-demokratik değerlerin yayılmasına katkı yaptığını belirtmekle beraber, Batı'nın çoğu zaman Abhazya ile ilişki kurmaktan kaçındığını ve onun uluslararası izolasyonunu devam ettirdiğini vurgulamaktadırlar. Bunda en büyük etken ise, Batı'nın Abhazya'ya daha çok Rusya ve Gürcistan ile olan ilişkileri üzerinden bakmasıdır. Rusya'ya karşı Gürcistan'ı destekleyen Batılı devletler Abhazya'yı tanımamakta ve onu Gürcistan'ın parçası olarak görmeye devam etmektedir.

Öncesinde belirtildiği üzere, hem kamuoyu araştırmalarında hem de Abhaz yetkili ve temsilcilerle yapılan görüşmelerde ortaya çıkan bir sonuç, Abhazya'da mevcut sistemin demokratikliğinin yeterli bulunması ve demokratikleşme yönünde daha fazla bir talebin olmamasıydı. Aslında, AB'nin teşviki ve zorlaması olmasa Kosovalıların da benzer biçimde düşünmesi oldukça muhtemeldir. Ancak, Kosova'da Batı desteğini sağlama ve AB üyelik süreçleri dışsal bir faktör olarak Abhazya'nın aksine Kosova'yı zoraki bir demokratikleşme süreci içerisine sokmaktadır. Nitekim bu durum hem Abhazyalı hem de Kosovalı temsilci ve yetkililerce bu çalışma kapsamında

⁵⁵² FREEDOM HOUSE 2014, age. s. 380-381; FREEDOM HOUSE 2015, age. s. 362; FREEDOM HOUSE 2016, age. s. 370-371.

⁵⁵³ FREEDOM HOUSE 2016, age. s. 789; Badri BELKANİA 2023, age. s. 293.

⁵⁵⁴ EURACTIV (2023), "First effects of EU sanctions sting Kosovo", 5 Temmuz 2023, <https://www.euractiv.com/section/politics/news/first-effects-of-eu-sanctions-sting-kosovo/>, ET. 01.02.2025.

yapılan mülakatlarda açıkça belirtilmiştir. Mülakat yapılanlara “2008 sonrasında Kosova’da bir demokratikleşme yaşanırken Abhazya’da yaşanmamasının sebebi” sorulduğunda, Abhaz temsilci ve yetkililerin çoğu Kosova’nın uluslararası destek aldığına, bununla birlikte Abhazya’nın uluslararası düzeyde yalıtılmış olduğuna dikkat çekmişlerdir. Benzer doğrultuda, Kosovalı temsilci ve yetkililerin de çoğunluğu böyle bir durumun oluşmasında açıkça Kosova’nın Batı’nın ve AB’nin desteğini almış olmasının birincil faktör olduğunu belirtmişlerdir.

Öte yandan, *de facto* devletlerde, demokrasi ve demokratikleşme bağlamında hami devletlerle ilişkili en önemli meselelerden birisi uluslararası tanınma ve demokratikleşme arasındaki karşılıklı ilişkidir. Bu sebeple, bu konu bir sonraki başlıkta ayrıca ele alınacaktır.

5.6. TANINMA VE DEMOKRATİKLEŞME

Üçüncü ve dördüncü bölümlerde de belirtildiği üzere, tanınma için demokratikleşme stratejisi Kosova için gerçekten geçerli olmakla birlikte Abhazya için o kadar da geçerli değildir. Kosova en baştan Batı’nın doğrudan himayesinde kurulmuş bir ülke ve devlettir. Daha öncesinde çok kez belirtildiği üzere, Kosova’ya tanınma elde etmek istiyorsa demokratikleşme şart koşulmuş ve Kosova yönetimi de Batı’nın desteğini sürdürebilmek için demokratikleşmeye özen göstermiştir. Örneğin, 2023 yılında Cumhurbaşkanı Vjosa Osmani, uluslararası bir toplantıda Kosova’yı tanımayan ülkelere tanıma çağrısı yaparken Kosova’nın demokrasisine özellikle vurgu yapmıştır.⁵⁵⁵ Öte yandan, bu koşullar Abhazya için geçerli değildir. Abhazya, 1993’te *de facto* bağımsız olmasından beri hiçbir zaman Batı’nın desteğine sahip olmamıştır. Demokratik olsa dahi jeopolitik faktörlerden ötürü Batı’nın desteğine sahip olabileceği oldukça şüphelidir (nitekim 2012-18 arasında demokrasi puanı 4.5’e kadar çıkmıştır). Dolayısıyla, Abhazya’nın Kosova gibi daha fazla demokratikleşerek Batı’nın desteğini sağlaması gibi bir durum söz konusu değildir.

Bu durum, Abhazya’nın tanınma meselesinde hiçbir şekilde demokratik meşruluğa önem vermediği anlamına gelmez. Abhaz yetkili ve temsilcilerle yapılan mülakatlarda görüldüğü üzere, Abhazya’nın demokratik bir yönetime sahip olduğu sık sık vurgulanmaktadır. Ancak, bu durum, literatürdeki bazı çalışmalarda öne sürüldüğü

⁵⁵⁵ KOHA (2023), “At the Summit for Democracy, Osmani invites unrecognized countries to recognize Kosovo”, 29 Mart 2023, <https://www.koha.net/en/arberi/osmani-ne-samitin-per-demokraci-fton-shitetet-mosnjohese-qe-ta-njohin-kosoven>, ET. 01.02.2025.

gibi, Abhaz devleti tarafından bilinçli bir “tanınma için demokratikleşme” stratejisi izlendiği anlamına gelmemektedir. Üçüncü bölümde belirtildiği üzere, Freedom House raporlarında Abhazya’da demokratikleşmenin ilerlemesinde veya gerilemesinde uluslararası tanınma veya tanınmamayla ilişkili motivasyonların herhangi bir etkisi gözlenmemektedir. Zaten bu iddiayı ortaya koyan akademik çalışmaların hiçbirisinde doğrudan somut bir kanıt da sunulmamaktadır. Dahası, bu çalışma kapsamında Abhaz temsilcilerle yapılan görüşmelerde, Abhazya’nın demokrasisinin altında yatan nedenin tanınmıyor olmaktan kaynaklı dışsal meşruluk sorununu telafi etme çabası olduğu iddiası da güçlü bir şekilde reddedilmektedir.

Abhaz yetkili ve temsilciler, uluslararası tanınmamanın “tanınma için demokratikleşme” gibi stratejilerle demokratikleşmeyi teşvik ettiğini reddetmeleri gibi, demokratikleşmenin de aynı şekilde tanınmayı kolaylaştıracağını reddetmekte ve bu konuda demokrasiden çok jeopolitik güç dengelerinin önemine vurgu yapmaktadırlar. Ancak, burada dikkat çeken bir husus, aynı soru Kosovalı yetkili ve temsilcilere sorulduğunda çoğunluğun farklı bir yanıt vermesidir. Uluslararası güç ilişkilerine dikkat çeken iki istisna haricinde, Kosovalı yetkili ve temsilcilerin tamamı demokrasinin tanınmaya pozitif etki ettiğini belirtmiştir. Bu farklı yanıtlar açıkça iki *de facto* devletin tanınma konusundaki farklı deneyiminden kaynaklanmaktadır. Kosova, Batı’nın şart koştuğu demokratikleşme süreçlerinden sonra gerçekten de Batı’nın desteğiyle dünyadaki devletlerin yaklaşık 3’te 2’si tarafından tanındı. Abhazya ise 2013’e kadar Kosova ile aşağı yukarı denk bir demokrasi seviyesinde olmasına rağmen sadece 5 devlet tarafından tanındı. Bu sebeple, Kosovalılar demokratikleşmenin tanınmaya etki ettiği algısına sahipken, Abhazyalılar ise tanınmada asıl olarak jeopolitik faktörlerin etkili olduğunu düşünüyor gibidir.

Bu iki farklı bakış açısından doğru olanın Abhazyalılarınki olduğunu söylemek mümkündür. Daha öncesinde belirtildiği üzere, tanınma konusunda asıl faktör hami devletin uluslararası sistemdeki gücüdür. *De facto* devletlerin demokrasi seviyesi ile tanınmaları veya tanınmamaları arasında herhangi bir korelasyon bulunmamaktadır (Tablo 4). Kosova’nın demokratikleşmesi de onun tanınmasına değil güçlü Batılı devletlerin desteğini sürdürmesine yardımcı olmuştur. Demokratikleşme tanınmadan çok, eğer jeopolitik koşullar da elverişliyse, Batı’nın desteğini sağlamaya yardımcı olmaktadır. Batı’nın desteği de tanınmayı kolaylaştırmaktadır çünkü Batılı devletler uluslararası sistemde daha etkin ve güçlüdür. Nitekim, hem Abhazyalı hem de Kosovalı temsilci ve yetkililere bu defa doğrudan “2008’de Kosova birçok ülke

tarafından tanınırken aynı demokrasi seviyesinde olmasına rağmen Abhazya'nın neden tanınmadığı" sorulduğunda, alınan cevaplar burada öne sürülen argümanı doğrulamaktadır. Bu soruya, şaşırtıcı olmayan bir şekilde, Abhazyalı yetkililerin tamamı jeopolitik güç dengelerine ve Batı ve Rusya'nın desteği arasındaki farka vurgu yaparak cevap vermiştir. Aynı şekilde, iki istisna haricinde, Kosovalı yetkili ve temsilcilerin de neredeyse tamamı Kosova'nın tanınıp Abhazya'nın tanınmamasının demokrasiden çok Kosova'nın Batı desteğini alabilmiş olmasıyla ilişkili olduğunu belirtmiştir.

Abhazya ve Kosova'nın demokrasi ve demokratikleşmesiyle ilişkili son olarak temel hak ve özgürlükler meselesine bakılacaktır.

5.7. TEMEL HAK VE ÖZGÜRLÜKLER

AB etkisiyle ilişkili olarak Kosova ve Abhazya'nın demokrasileri arasındaki farkın en belirgin olduğu alanlardan birisi de temel hak ve hürriyetlerdir. Şekilde 7'de görüldüğü üzere, 2009'dan beri Kosova'nın 4 olan temel hak ve özgürlükler puanı ile Abhazya'nın 5 olan temel hak ve özgürlükler puanı arasında 1 puanlık bir fark bulunmaktadır. Öte yandan, Abhazya ve Kosova'da temel hak ve özgürlükler konusunda yaşanan sorunlar birçok noktada birbirine benzemektedir. Örneğin, basın ve medya özgürlüğü ile ilişkili olarak, nasıl ki Kosova'da gazeteciler sık sık taciz, sindirme ve ara ara da fiziksel saldırılara maruz kalıyorsa benzer durumlar Abhazya'da da yaşanabilmektedir. İki *de facto* ülkede de medya kısmen özgürdür ve medya özgürlüğünde önemli sorunlar vardır.

Abhazya'nın daha öncesinde değinilen "beka sorunu" ve bunun yarattığı kaygı ile ilişkili olarak, nasıl ki etnik azınlıkların siyasal sistemden dışlanması gibi bir durum varsa, aynı şekilde Abhazya'nın uluslararası statüsü üzerine konuşma konusunda da ifade özgürlüğünü kısıtlayıcı yasalar mevcuttur. Üçüncü bölümde belirtildiği üzere, 2018 yılında Abhazya Meclisi, belirsiz şekilde tanımlanmış "*Abhazya'nın egemenliğine karşı eylemler*" için 15 yıla kadar hapis cezası öngören bir yasa tasarısını gündemine aldı ve yasayı 2019 yılında geçirdi.⁵⁵⁶ 2021 yılında ise genç bir Abhaz vatandaşı "*Abhazya Gürcistan'dır*" dediği kısa bir video yayınlamasının ardından içişleri bakanlığının soruşturmasına maruz kaldı. Başka bir olayda ise, Devlet Güvenlik Servisi, sosyal medyada Gürcistan ile uzlaşma çağrısı yapan birine karşı

⁵⁵⁶ FREEDOM HOUSE 2020, age.

vatana ihanet iddialarında bulundu.⁵⁵⁷ Öte yandan, Kosova’da Kosova’nın uluslararası statüsü üzerine konuşmanın bu derece kısıtlanması gibi bir durum söz konusu değildir. Bunun da gene AB’nin Kosova üzerindeki demokratikleştirici etkisiyle ilişkili olduğu düşünülebilir.

Din ve inanç özgürlüğü ile ilişkili olarak, ilk etapta altı çizilmesi gereken bir husus, Abhazyalılar büyük oranda ebeveyn devleti olan Gürcistan ile aynı dine mensup olduğudur. Bu bağlamda, Abhazya’da dinle ilişkili temel çatışma, yeni ortaya çıkan Abhaz Ortodoks Kilisesi’nin Gürcistan Ortodoks Kilisesi’nden kopması süreciyle ilişkilidir. Nitekim, Abhaz devleti Gürcü Ortodoks Kilisesi’nin Abhazya’daki faaliyetlerini kısıtlamıştır.⁵⁵⁸ Öte yandan, Kosovalı Arnavutlar Sırlardan farklı olarak Müslüman oldukları için Kosova örneğinde buna benzer bir süreç yaşanmamıştır. Ancak, Abhaz devletin yaptığına benzer şekilde, Kurti hükümeti de 2023’te Brüksel ve Ohrid anlaşmaları ile Kosova’daki Sırp Ortodoks Kilisesi’nin ekstra-teritoryal statüsünü kabul ettiği halde bunun uygulanmasını engellemiştir. Bununla beraber, her iki *de facto* devlette de Ortodoks Hristiyanlar ve Müslümanlar arasındaki ilişkiler, geçmişte önemli sorunlar yaşanmış olmakla beraber, bugün genel düzeyde barışçıldır.

Dil ile ilişkili olarak, etnik azınlıkların siyasal temsilinde olduğu gibi, Kosova Abhazya’dan görece daha özgür ve demokratiktir. Abhazya’da sadece Abhazca ve Rusça resmi dil olarak tanınmakta, Gürcüce ve Ermenice ulusal veya bölgesel dil olarak resmi düzeyde tanınmamaktadır.⁵⁵⁹ Kosova’da ise, eştoplumlaştırıcı anlayışla yazılmış anayasa uyarınca, hem Arnavutça hem de Sırpça resmi dildir. Ayrıca, Boşnakça, Türkçe ve Romanca da bölgesel dil kabul edilmektedir.⁵⁶⁰ Abhazya’da Gürcüce resmi veya bölgesel dil olarak kabul edilmediği gibi aynı zamanda Gürcüce eğitim üzerinde de baskı vardır. Gürcüler, fiiliyatta bu yasağı deliyor olmakla beraber, gene de resmi düzeyde anadillerinde eğitim alamamaktadır.⁵⁶¹ Öte yandan, Kosova’da Sırpların ve diğer azınlıkların anadillerinde eğitim almaları önünde bir engel yoktur. Burada gene AB’nin pozitif demokratikleştirici etkisinden söz edilebilir. Kosova’da

⁵⁵⁷ FREEDOM HOUSE 2022, age; FREEDOM HOUSE 2023, age.

⁵⁵⁸ FREEDOM HOUSE 2018, age.

⁵⁵⁹ Bununla beraber, ülkedeki dilleri düzenleyen anayasanın 6. maddesinde “devletin Abhazya’da yaşayan tüm etnik grupların kendi dillerini özgürce kullanabilme hakkını garanti altına aldığı” da yazar. ABKHAZ WORLD (2008) “Constitution of the Republic of Abkhazia (Apsny)”, 22 Ekim 2008, <https://abkhazworld.com/aw/reports-and-key-texts/607-constitution-of-the-republic-of-abkhazia-apsny>, ET. 02.02.2025.

⁵⁶⁰ THE CONSTITUTIONAL COURT of KOSOVO 2025, age. Diller 5. maddede düzenlenmiştir.

⁵⁶¹ FREEDOM HOUSE 2022, age.

Sırpların anadillerinde eğitim almaları engellenmek istense bile Kosova ile üyelik müzakeresi yürüten AB çok büyük ihtimalle buna müsaade etmezdi.

Üçüncü ve dördüncü bölümlerde gösterildiği üzere, toplanma ve protesto hakkı hem Abhazya hem Kosova'da korunmakta ve saygı görmektedir. Her iki *de facto* ülkede de protestolar oldukça sık düzenlenmektedir ve protestolarda kısmen şiddet olayları da yaşanabilmektedir. Öncesinde belirtildiği üzere, özellikle Abhazya'da protestolar zaman zaman iktidarlara devirmeye kadar varabilmektedir. Kosova'da ise şiddet içerikli protestolar genelde Sırp çoğunluklu kuzey Kosova bölgesinde yoğunlaşmaktadır. Abhazya'nın Gali bölgesinde ise buna benzer yoğun protestolar yaşanmamaktadır.

Her iki *de facto* ülkede de STK'lar dinamiktir ve hükümet politikalarına etki edebilmektedir. Gene, her iki *de facto* ülkede de STK'ların temel problemi kaynak bulabilmektir. Batılı devlet ve kuruluşlar her iki ülkedeki STK'lara da fon sağlamakla beraber, Abhazya Batı tarafından tanınmadığı ve Kosova'nın Batı ile ilişkileri daha iyi olduğu için, Kosovalı STK'ların fon bulmasının daha kolay olduğu düşünülebilir. Ayrıca, 2022'deki Rusya'nın Ukrayna'yı işgal girişimi sonrası süreçte Abhazya üzerinde artan Rus baskısı ile ilişkili olarak, Rusya Abhazya'da Batı tarafından fonlanan STK'ların faaliyetlerine kısıtlamalar getirilmesini talep etmiş ve Abhaz hükümeti mecburen bu yönde adımlar atmak zorunda kalmıştır.⁵⁶² Rusya'nın bu baskısı, Abhazya'da sivil toplumun sesini kısmaya dönük bir girişim olarak düşünülebilir.⁵⁶³ Nitekim, Abhaz hükümetinin, yerel ve uluslararası STK'ların faaliyetlerini bastırma çabaları Abhazya'nın 2023 yılındaki demokrasi raporunda önemli eleştirilere sebep olmuştur.⁵⁶⁴ Öte yandan, böyle bir baskının olmamasıyla ilişkili olarak, Kosova'da STK'ların Abhazya'dakine göre faaliyetlerinde daha özgür olduğu iddia edilebilir.

Abhazya ve Kosova'da demokrasi ve temel hak ve özgürlüklere dair farkın kendisini en çok gösterdiği alanlardan birisi adalet ve yargı sistemidir. Her iki *de facto* devletin de adalet ve yargı sistemleri hami devletlerinden örnek alınmıştır. Bu doğrultuda, Abhazya'nın adalet ve hukuk sistemi büyük oranda Rus modeline dayanırken, Kosova'nın AB modeline dayanmaktadır. AB'nin hukuk devleti,

⁵⁶² FREEDOM HOUSE 2023, age.

⁵⁶³ Tabii, söz konusu STK'lar son tahlilde Batılı devlet ve kuruluşlar tarafından fonlandıkları için onların da ne derece tarafsız sivil toplum faaliyeti yürüttükleri tartışmaya açıktır.

⁵⁶⁴ age.

hukukun üstünlüğü ve yargı bağımsızlığı gibi hususlarda Rusya'dan çok daha ileri bir noktada olması bu *de facto* devletlerin adalet ve yargı sistemlerinde de kendisini göstermiştir. Kosova'da AB, Kosova'nın bağımsızlığından hemen sonra, temel amacı Kosova devletinin hukukun üstünlüğünü sağlamaya dönük kurumlarını desteklemek ve onların Avrupa Birliği standartlarına çıkartılmasını sağlamak olan EULEX'i kurmuştur. Abhazya'da ise EULEX'e benzer bir kurum yoktur.

Her iki *de facto* devlette de yargı bağımsızlığı anayasal bir ilke olmakla beraber fiiliyatta çoğu zaman uygulanamamakta ve bu konuda ciddi sorunlar yaşanmaktadır. Özellikle, yargıya ve mahkemelere siyasi müdahaleler sık görülebilmektedir. Ancak, bu noktada Abhazya ve Kosova arasında ortaya çıkan bir fark, alt derece mahkemelere siyasi müdahale her iki ülkede de yaygın olmakla beraber, üst derece mahkemeler Kosova'da büyük oranda bağımsız karar alabilmektedir. Örneğin, 2020 yılında Hoti hükümetinin Anayasa Mahkemesi kararıyla düşürülmüş olması üst derece mahkemelerin kararlarının siyasi iktidar üzerinde belirleyici olduğunu göstermiştir. Öte yandan, bu durum Abhazya'da pek geçerli değildir. Örneğin, Abhazya'da Yüksek Mahkeme'nin 2019 yılındaki Cumhurbaşkanlığı Seçimi'ni ele alış biçimi yargının tarafsızlığı ve bağımsızlığı konusunda birçok soru işareti oluşturmuştur. Mahkeme, seçim sonuçlarına yapılan itiraz üzerine görülmesi gereken duruşmaları haftalarca ertelemiştir.⁵⁶⁵ Abhazya'da yüksek mahkemelerin bağımsız davranamaması ancak Kosova'da davranabilmesindeki farkın gene AB'nin Kosova üzerindeki pozitif demokratikleştirici etkisiyle ilişkili olduğunu söylemek mümkündür.

AB etkisiyle ilişkili olarak yargı ve adalet sistemi üzerinden Abhazya ve Kosova arasında oluşan bir diğer fark eski savaş suçlarının soruşturulmasında görülür. Dördüncü bölümde belirtildiği üzere, Kosova'da 1999 öncesinde ve kısmen sonrasında savaş suçları işlemiş ve birçoğu bugün aktif siyasette önemli görevlerde bulunan kişiler AB'nin teşviki ve baskısı ile yargılanmaktadır. Abhazya'da ise, örneğin 1992-93'teki savaşta savaş suçu işlenmiş olma ihtimali yüksek olmasına rağmen, eski savaş suçlarının yargılanması gibi bir gündem hiçbir zaman olmamıştır. Aslında, AB'nin teşvik ve baskısı olmasa bu suçlar Kosova'da da çok büyük ihtimalle soruşturulmayacak ve örtbas edileceğini söylemek mümkündür. Bu durum, Kosova'daki yerel siyaset ve yargı kurumlarının Avrupa merkezli savaş suçlarını yargılama teşebbüslerine farklı biçimlerde direnmesinden anlaşılabilir. Örneğin,

⁵⁶⁵ FREEDOM HOUSE 2021, age.

Kosova’da 2017 yılında Kosovalı bazı milletvekilleri, 2015’te kurulan Lahey’deki bir savaş suçları mahkemesinin çalışmalarını durdurmaya çalışmıştır.⁵⁶⁶

⁵⁶⁶ FREEDOM HOUSE 2018, age.

SONUÇ

Bu çalışmada, *de facto* devletler ve demokrasi arasındaki ilişkinin uluslararası sistem ve akademik literatürdeki öneminden yola çıkarak hem genel olarak *de facto* devletlerde hem de özel olarak Abhazya ve Kosova’da demokrasi ve demokratikleşme meselesi derinlemesine incelenmiştir. Bu bağlamda, hami devletler ve nitelikleri, etnik bölünmüşlük ve çatışmalar ile uluslararası tanınmamanın demokrasi ve demokratikleşme süreçleri ile ilişkisi üzerine literatürdeki temel sorulara yanıt aranmış ve yeni bulgulara ulaşılmıştır. Çalışmada hem 9 *de facto* devlet üzerinden nicel hem de Abhazya ve Kosova örnekleri üzerinden ağırlıklı olarak nitel bir analiz yapılmıştır. Abhazya ve Kosova örnekleri söz konusu sorulara yeni bulgular sağlayabilmek amacıyla özellikle seçilmiştir. Çalışmada, Freedom House rapor ve verilerinden, bizzat çalışmanın yazarı tarafından gerçekleştirilen mülakatlardan ve haber sitelerinden faydalanılmıştır. Beş başlık altında ele alınan çalışmada aşağıdaki sonuçlara ulaşılmıştır.

1999’dan günümüze *de facto* devletlerde sınırlı da olsa bir demokratikleşme vardır. Ancak, demokratikleşme tüm *de facto* devletlerde aynı oranda gerçekleşmemiştir. Doğu Timor ve Kosova’da belirgin, Tayvan, KKTC, Abhazya ve (eski) Dağlık Karabağ’da ise sınırlı bir demokratikleşme yaşanmıştır. Somaliland ve Güney Osetya’da ise son 15 senede demokratikleşme konusunda herhangi bir değişim olmamış, Transdinyester’de mevcut otoriterlik bir miktar artmıştır. Burada ilginç bir husus, Transdinyester’deki kısmi otoriterleşme sayılmazsa, son 25 yılda hiçbir *de facto* devlette bir demokratik gerileme olmamıştır. Öte yandan, bu çalışma, *de facto* devletlerin siyasal rejimlerinin demokratikliği ya da otoriterliğinde asıl belirleyici olanın dışsal faktörlerin olduğunu öne süren çalışmalarla benzer sonuçlara ulaşmıştır. Buna göre, hami devleti Batılı olan veya bir şekilde Batılı devletlerin desteğine sahip olmaya çalışan *de facto* devletler demokratikleşmeye daha eğilimlidir. Nitekim, 1999’dan günümüze hami devleti demokratik olan *de facto* devletlerde belirgin bir demokratikleşme yaşanmışken, hami devleti otoriter olan *de facto* devletlerde demokratikleşme ya çok sınırlı olmuş ya da hiç olmamıştır.

Ulaşılan başka bir sonuç, demokratik olmanın bir *de facto* devletin uluslararası sistemde tanınmasında mutlak etken olmadığıdır. Ülkelerin demokrasi puanları iyileştikçe tanınma oranları onunla beraber artmamaktadır. Örneğin, Tayvan ve KKTC Kosova'dan daha demokratik olmalarına rağmen Kosova bu *de facto* devletlerden çok daha fazla tanınmaktadır. *De facto* devletlerin tanınıp tanınmamasındaki en önemli faktör, demokratik olmalarından önce, hami devletinin uluslararası sistemdeki konumu ve gücüdür. Demokratikleşmeye benzer şekilde, hami devleti Batılı güçlü devletler olan Doğu Timor veya Kosova gibi *de facto* devletler yüksek tanınırlık oranlarına ulaşabilirken, uluslararası sistemde hami devletinin gücü sınırlı olan KKTC, Güney Osetya veya Transdinyester gibi *de facto* devletler düşük tanınırlık düzeyinde kalmıştır.

Abhazya ve Kosova özelinde, bu iki *de facto* devletin siyasal sistemlerinde belirgin farklar vardır. Bu farklardan birisi hükümet sistemleridir. Abhazya'da başkanlık sistemi varken Kosova'da parlamenter sistem vardır. Öte yandan, Kosova'da olup Abhazya'da olmayan eştoplumlaştırmacı sistem daha demokratik olmakla beraber alınacak kararlarda daha yüksek mutabakat gerektirdiği için istikrarsızlık yaratabilmektedir. Ancak, Abhazya'da da bir istikrarsızlık göstergesi olarak sokak protestoları ve halk ayaklanmaları sıkça yaşanmakta ve bu protesto ve ayaklanmalar sounucu, 2014, 2020 ve 2024'te olduğu üzere, hükümet istifaları sıkça görülebilmektedir. Abhazya ve Kosova siyasetindeki bir diğer fark, eski askerlerin siyasetteki ağırlıklarında görülür. Ayrıca, kadınların siyasal sistemdeki temsilinde de Abhazya Kosova'nın çok gerisindedir.

Abhazya da Kosova da farklı oranlarda etnik ve dini bakımdan heterojen ülkelerdir. Nitekim, bu durumun yarattığı sorunlar ve çatışma iki *de facto* ülkenin de demokrasisi önündeki en büyük engellerden birini oluşturmaktadır. Örneğin, nasıl ki Abhazya'da Gürcülerin yoğunlukta yaşadığı Gali bölgesi insan hakları ihlallerinin ve asayiş sorunlarının merkezi haline gelmişse, Kosova'da da Sırp'ların yoğun yaşadığı kuzey Kosova bölgesi ayrılıkçı eğilimlerin ve şiddet olaylarının merkezi gelmiştir. Ancak, bu genel düzeydeki benzerliğe rağmen, Abhazya ve Kosova'nın siyasal sisteminde demokrasi ile ilişkili olarak etnik azınlıkların temsilinde büyük farklar bulunmaktadır. En başta, Abhazya'daki Gürcü azınlığın büyük bir çoğunluğu oy hakkına sahip değilken Kosova'da Sırp'lar dahil tüm azınlıkların oy hakkı vardır. Ayrıca, Abhazya'da siyasal sistemde Abhazların çok açık bir baskınlığı söz konusudur. Aynı şekilde, Abhazya'da mecliste de etnik azınlıklar nüfuslarının oldukça altında

temsil edilmektedirler. Kosova’da ise, anayasa en baştan azınlıkların temsilini önemseyen liberal-demokratik ilkelere dayalı eştoplumlaştırmacı bir anlayışla dizayn edildiği için, Abhazya’daki gibi bir durum söz konusu değildir. Abhazya’da etnik azınlıkların demokratik temsilinin Kosova’dan geride olmasının iki temel nedeni olduğu söylenebilir. Birincisi, Abhazların geçmişte yoğun demografik mühendisliğe maruz kalmaları ve bunun onlar üzerinde yarattığı “beka kaygısı”, ikincisi ise, Kosova’da anayasa yapım ve devlet inşası süreçlerinin Batılı devlet ve kuruluşların himayesinde gerçekleşmiş olmasıdır.

Abhazya da Kosova da günümüzde “yarı-demokratik” bir siyasal rejime sahiptir. Bu iki *de facto* devlet de otoriter rejim kategorisinde kesinlikle değildir ancak konsolide olmuş olgun bir demokrasiye sahip olduklarını söylemek de mümkün değildir. İki *de facto* ülkede de seçimler asgari düzeyde rekabetçidir ve sonuçları önceden belli değildir. Aynı şekilde, temel hak ve hürriyetler de asgari düzeyde korunmaktadır ancak önemli sorunlar da vardır. Öte yandan, her iki *de facto* devlet de genel düzeyde “yarı-demokratik” siyasal rejime sahip olmakla birlikte, günümüzde Kosova Abhazya’dan biraz daha demokratiktir. Genel olarak, 2013’e kadar Abhazya ve Kosova’nın aşağı yukarı denk bir demokrasisi vardır. Ancak, 2013-15 arasındaki demokratikleşme trendiyle birlikte Kosova Abhazya’dan daha demokratik bir noktaya gelmiştir. Abhazya ve Kosova’nın demokrasileri arasında, halkın demokrasiye bakışı, etnik azınlıkların ve kadınların siyasetteki temsili, yeni siyasal hareketlerin iktidara gelebilme imkanı, temel hak ve özgürlüklerin korunması ve hukukun üstünlüğünün sağlanması gibi hususlarda Kosova lehine farklar olduğu açıktır.

Abhazya ile Kosova arasında demokrasi açısından böyle bir fark olmasının arkasında yatan temel etken, jeopolitik faktörlerle doğrudan ilişkili olarak, Abhazya’nın aksine Kosova’nın bağımsızlığına giden yolda Batılı güçlerin daha en baştan devlet inşası ve anayasa yapımı süreçlerine yüksek derecede müdahil olmasıdır. Kosova’da uluslararası yönetimi kuran Batılı demokratik devletler, fiiliyatta ne kadar başarılı oldukları bir tartışma konusu olmakla beraber, Kosova’da daha en baştan liberal-demokratik ilkelere dayalı bir devlet yapısı inşa etmeyi amaçlamışlardır. Öte yandan, Abhazya’da hiçbir şekilde böyle bir süreç işlememiştir. Nitekim, bu durum, iki *de facto* ülkenin demokrasisi ve demokratikleşmesine dair çok önemli bir fark yaratmıştır. Örneğin, hukukun üstünlüğü ve temel hak ve özgürlükler hususlarında Kosova ile Abhazya arasında ortaya çıkan Kosova lehine farklar doğrudan AB üyelik süreci ve EULEX’in varlığı ile ilişkilidir.

Abhazya ile Kosova arasındaki demokrasi farkının arkasında yatan ham devletlerle ilişkili olarak başka bir faktör, Rusya'nın, AB'nin Kosova'da demokratikleştirici yönde yapmaya çalıştığı gibi, Abhazya'da ne demokratik ne de otoriter bir rejimi teşvik etme gibi bir misyon benimsememiş olmasıdır. Rusya'nın Abhazya ile ilişkileri daha çok jeopolitik ve ekonomik çıkar ilişkileri üzerinden yürümektedir. Rusya, kendi çıkarları korunduğu sürece Abhazya'daki siyasal sistemin demokratik veya otoriter olmasıyla ilgilenmemektedir. Bununla beraber, Rusya'nın Abhazya'daki siyasal rejime karşı kayıtsız bir duruşu olsa bile, Abhazya'daki jeopolitik ve ekonomik çıkarlarını korumaya dönük talepleri demokrasi üzerinde dolaylı olarak negatif bir rol de oynayabilmektedir. Örneğin, 2005 yılındaki ilk asgari düzeyde demokratik seçimlere Rusya'nın yaptığı müdahale bunun açık bir örneğidir. Benzer doğrultuda, Abhaz devleti bazı taleplerini yerine getirmediğinde Rusya'nın gayriresmi yollarla ekonomik ultimatoma vermesi de Abhazya'da demokrasinin ilerlemesini önleme potansiyeli taşımaktadır. Örneğin, bu tür bir ekonomik yaptırım tehdidi sonrası Abhazya yabancı fon alan STK'lara kısıtlamalar getirmeyi kabul etmek zorunda kalmıştır.

Öte yandan, Rusya'nın aksine, Batı/AB kendisine Kosova'yı demokratikleştirmeyi amaçlayan doğrudan bir misyon belirlemiştir. Belirtildiği üzere, 1999'daki NATO müdahalesinden sonra Batılı devlet ve kuruluşlar, Kosova'daki siyasal sistemi en baştan demokratik ilkeler doğrultusunda inşa etmeye çalışmıştır. 2008'deki bağımsızlık sonrasında AB üyelik süreci ile de bu durum devam etmiştir. AB'ye, bölgesel istikrarı demokrasiye öncelediği veya otoriter eğilimleri yer yer bilinçli olarak gözardı ettiği gibi eleştiriler yapılsa da, son tahlilde AB'nin Kosova'nın demokratikleşmesi yönünde pozitif bir etkisinin olduğu açıktır.

Akademik literatürde *de facto* devletlerin "tanınma için demokrasi" stratejisi izlediklerine dair güçlü bir inanç olmasına rağmen, bu çalışmanın ulaştığı sonuç, tanınma için demokratikleşme stratejisinin Kosova için gerçekten geçerli olduğu ancak Abhazya için pek de geçerli olmadığıdır. Belirtildiği üzere, Kosova zaten en baştan Batı'nın doğrudan himayesinde kurulmuş bir ülke ve devlettir. Abhazya'nın ise Kosova gibi daha fazla demokratikleşerek Batı'nın desteğini sağlaması gibi bir durum jeopolitik sebeplerle söz konusu değildir. Bu durum, Abhazya'nın tanınma meselesinde hiçbir şekilde demokratik meşruluğa önem vermediği anlamına gelmez. Ancak, demokratik meşruluğa önem vermek Abhaz devleti tarafından bilinçli bir "tanınma için demokratikleşme" stratejisi izlendiği anlamına gelmemektedir.

Literatürde “tanınma için demokratikleşme” stratejisinin tüm *de facto* devletlerde uygulandığını öne süren çalışmalarda atlanan nokta, demokratik meşruluğa önem vermekle bilinçli bir “tanınma için demokratikleşme” stratejisi izlemenin farklı şeyler olduğudur. Abhazya gibi *de facto* devletlerin liderlikleri demokratik meşruluğa önem vermekle beraber tanınmanın demokrasiden çok jeopolitik güç dengeleriyle ilişkili olduğunun farkındadır.

Özetle, *de facto* devletlerin hem tanınma hem de demokratikleşmelerinde tek olmasa da en önemli faktör hami devlettir. Hami devleti Batılı demokratik bir devlet veya devletler topluluğu olan *de facto* devletler hem 1999’dan günümüze daha çok demokratikleşmiş hem de bugün diğerlerine göre daha demokratik bir durumdadır. Tam tersi, hami devleti başta Rusya olmak üzere otoriter rejime sahip olan *de facto* devletler illa ki otoriter olmamakla beraber, diğer *de facto* devletlere göre hem daha az demokratikleşmiştir hem de günümüzde görece daha otoriterdir. Bu sonucu destekler şekilde, Kosova ile Abhazya arasındaki demokrasi farkı da çok büyük oranda hami devletlerin farkında ortaya çıkmaktadır. Kosova’nın demokrasi konusunda Abhazya’dan daha iyi olduğu hemen her alanda Batı ve AB etkisi söz konusudur. Belirtildiği üzere, Batılı demokratik devletler, Kosova’da daha en baştan liberal-demokratik ilkelere dayalı bir devlet yapısı inşa etmeyi amaçlamış ve bu amaç 2008 sonrasında AB üyelik süreciyle de devam etmiştir. Abhazya’da ise Rusya Abhazya’nın siyasal rejimine doğrudan olmasa bile dolaylı olarak negatif etkilerde bulunmuştur. Bu durumun bir sonucu olarak, anayasanın nitelikleri, etnik azınlıkların ve kadınların siyasal sistemdeki temsili, halkın demokrasiye bakışı, yeni siyasal hareketlerin iktidara gelebilme şansı ve temel hak ve hürriyetlerin durumunda Kosova ve Abhazya arasında önemli farklar ortaya çıkarmıştır. Abhazya için “Kosova’nın AB etkisi olmayan hali” demek yanlış olmayacaktır.

Öte yandan, literatürle uyumlu olarak, *de facto* devletlerde içsel düzeyde demokratikleşme önündeki en büyük engelin açıkça etnik ayrılık ve çatışmalar olduğu söylenebilir. İçerideki etnik ayrılıklar bölgesel jeopolitik gelişmelerle de iç içe geçerek demokratikleşmeyi negatif yönde etkilemektedir. Nitekim, çalışmada derinlemesine incelenen Abhazya ve Kosova örnekleri etnik ayrılık ve çatışmanın demokrasi üzerinde negatif etkisi olabildiğini açıkça göstermiştir. Abhazya’da geçmişte maruz kalınan demografik mühendislik kaynaklı “beka kaygısı”, Kosova’da ise kuzey Kosova’daki Sırp larla yaşanan sorunlar ve tüm bunların demokrasi üzerindeki negatif etkisi bu durumun belirgin örnekleridir.

Uluslararası tanınma elde etmede demokratik bir rejime sahip olmanın rolü oldukça sınırlıdır. Uluslararası tanımada temel faktör hami devletin gücüdür. Güçlü Batılı devletlerin desteğine sahip olan *de facto* devletler, gücü sınırlı olan devletlerin desteğine sahip *de facto* devletlere göre daha fazla tanınmaktadır. Demokratik bir rejime sahip olmak, Batılı devletlerin desteğini alabilmek adına ancak ikinci derecede etkili olabilir. 1991 ve 1992’de Kosova ve Abhazya’nın güçlü bir hami devletin desteği olmaksızın yaptıkları bağımsızlık ilanlarını neredeyse hiçbir devletin tanımaması uluslararası tanınma konusunda hami devletin desteğinin ve gücünün ne kadar önemli olduğunu göstermiştir.

Son olarak, akademik literatürde *de facto* devletlerin “tanınma için demokratikleşme” stratejisi izlediği argümanı Kosova için doğru olmakla beraber Abhazya için değildir. Belirtildiği üzere, *de facto* devletlerin tanınmasındaki en önemli etken hami devletin gücüdür. *De facto* devletlerin liderlikleri bu durumun farkındadır. Naif bir bakış açısıyla demokratikleştikleri zaman uluslararası sistemde derhal tanınacakları beklentisi içerisinde değildirlere. Ancak, bu durum onların demokratik meşruiyete hiç önem vermedikleri anlamına gelmemektedir. Demokratik meşruiyete vurgu *de facto* devletler tarafından sık sık yapılmaktadır. Ancak, Kosova gibi halihazırda Batı desteğine sahip devletlerde bu vurgu daha fazladır.

De facto devletler küresel sistemin parçası olmaya gelecekte de devam edecekler. Hami devletlerine olan yüksek bağımlılıklarıyla ilişkili olarak, bu çalışmada bulgulandığı üzere, *de facto* devletlerin demokrasi ve demokratikleşmelerinin nereye evrileceğinin gene büyük oranda hami devletleri tarafından belirleneceğini öngörmek zor değil. Kosova gibi hami devleti Batılı olan *de facto* devletlerde demokrasi, küresel veya bölgesel trendlerle uyumlu olarak kısmen gerilese bile gene de yüksek düzeyde bir otoriterleşme yaşanmayacağı varsayılabilir. Ancak, Abhazya gibi hami devleti Rusya olan *de facto* devletlerde otoriterleşme her zaman mümkündür. Nitekim, en son 2025’teki cumhurbaşkanlığı seçiminde Rusya’nın 2005’ten beri ilk kez tekrardan belli bir adayı desteklediği ve sonuçta da seçimi Rusya destekli Badra Gunba’nın kazandığı görülmüştür.⁵⁶⁷ Aynı şekilde, bölgesel ve küresel jeopolitik gelişmeler de *de facto* devletlerin gelecekteki varlıklarını ve demokrasilerini önemli ölçüde etkileme potansiyeli taşımaktadır. Örneğin, ABD ile AB arasında başlayan ayrışma Kosova’yı

⁵⁶⁷ REUTERS (2025), “Breakaway Abkhazia's acting leader wins presidential election, state media says”, 3 Mart 2025, <https://www.reuters.com/world/europe/breakaway-abkhazias-acting-leader-wins-presidential-election-state-media-says-2025-03-02/>, ET. 24.03.2025.

zor durumda bırakma potansiyeli taşımaktadır. Aynı şekilde, Ukrayna'daki savaşın gidişatı ve Gürcistan'ın yeniden Rusya ile yakınlaşmaya başlaması Abhazya'nın Rusya ile olan ilişkilerini önemli ölçüde etkileyebilir. Bununla beraber, jeopolitik gelişmeler nereye evrilirse evrilsin, tüm dünyada demokrasinin halihazırda geriliyor olmasının *de facto* devletleri de kaçınılmaz olarak etkileyeceğini varsaymak yanlış olmaz.

KAYNAKÇA

- ABKHAZ WORLD (2008) “Constitution of the Republic of Abkhazia (Apsny)”, 22 Ekim 2008, <https://abkhazworld.com/aw/reports-and-key-texts/607-constitution-of-the-republic-of-abkhazia-apsny>, ET. 21.03.2025.
- ABKHAZ WORLD (2024), “Said Gezerdaa: ‘Under the Guise of Economics, the Government Proposes Surrendering Sovereignty’”, 16 Temmuz 2024, <https://abkhazworld.com/aw/interview/2771-said-gezerdaa-interview-with-apsnyhabar>, ET. 24.11.2024.
- ACEMOĞLU Daron ve ROBINSON James D. (2006), *Economic Origins of Dictatorship and Democracy*, Cambridge University Press.
- AĞAOĞULLARI Mehmet Ali (2015a), “Bodin’dan Hobbes’a Doğru”, *İçinde, Sokrates’ten Jakobenlere Batı’da Siyasal Düşünceler*, Ed. Mehmet Ali Ağaoğulları, ss. 401-427, İletişim Yayınları, İstanbul.
- AĞAOĞULLARI Mehmet Ali (2015b), “Jean-Jacques Rousseau: Halk Kendini Yaratıyor”, *İçinde, Sokrates’ten Jakobenlere Batı’da Siyasal Düşünceler*, Ed. Mehmet Ali Ağaoğulları, ss. 569-596, İletişim Yayınları, İstanbul.
- ALMOND Gabriel A. ve VERBA Sidney (1963), *The Civic Culture: Political Attitudes and Democracy in Five Nations*, SAGE Publications, Londra.
- ANADOLU AJANSI (2025), “Kosova’daki genel seçimin kesin sonuçları açıklandı”, 15 Mart 2025, <https://www.aa.com.tr/tr/dunya/kosovadaki-genel-secimin-kesin-sonuclari-aciklandi/3510628>, ET. 24.03.2025.
- AXYONOVA Vera ve KARTSONAK Argyro (2024), “The European Union’s Normalisation Policies for Kosovo: Contributing to a Durable Peace?”, *Ethnopolitics*, <https://www.tandfonline.com/doi/full/10.1080/17449057.2024.2358647#abstract>, ET. 20.03.2025.
- AVRUPA KOMİSYONU (2024), *Kosovo 2024 Report*, Brüksel.
- AZAM Jean-Paul (2014), “The birth of a democracy: Home-grown bicameralism in Somaliland”, *Peace Economics, Peace Science and Public Policy*, Cilt 20, Sayı 2, ss. 245-266.

- AZARKAN Ezeli (2016a), “Devletlerin Tanınmasında Dönüm Noktaları: Badinter Komisyonu ve Kosova’nın Tanınması”, *İnönü Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, Cilt 7, Sayı 1, ss. 143-184.
- AZARKAN Ezeli (2016b), “Devletlerin Tanınması ve 1933 Montevideo Sözleşmesi”, *Gaziantep University Journal of Social Sciences*, Cilt 15, Sayı 4, ss. 1055-1068.
- BAHCHELI Tozun, BARTMANN Barry ve SREBRNIK Henry (2004), “Introduction: A new world of emerging states”, *İçinde, De Facto States: The Quest for Sovereignty*, Ed. Tozun Bahcheli, Barry Bartmann and Henry Srebrnik, ss. 1-11, Routledge, Londra.
- BAHCHELI Tozun, BARTMANN Barry ve SREBRNIK Henry (2004), *De Facto States: The Quest for Sovereignty*, Routledge, Londra.
- BAKKE Kristin M., O’LOUGHLIN John, TOAL Gerard ve WARD Michael D. (2013), “Convincing State-Builders? Disaggregating Internal Legitimacy in Abkhazia”, *International Studies Quarterly*, Cilt 58, Sayı 3, ss. 591-607.
- BALCI Ali (2011), *Sosyal Bilimlerde Araştırma: Yöntem, Teknik ve İlkeler*, Pegem Akademi.
- BARTELSON Jens (1995), *The Genealogy of Sovereignty*, Cambridge University Press, Cambridge.
- BEACHAIN Donnacha Ó (2012), “The Dynamics of Electoral Politics in Abkhazia”, *Communist and Post-Communist Studies*, Cilt 45, Sayı 1–2, ss. 165-174.
- BEACHAIN Donnacha Ó (2015), “Elections without recognition: presidential and parliamentary contests in Abkhazia and Nagorny Karabakh”, *Caucasus Survey*, Cilt 3, Sayı 3, ss. 239-257.
- BEACHAIN Donnacha Ó (2016), “Elections and Nation-Building in Abkhazia”, *İçinde, Nation-Building and Identity in the Post-Soviet Space*, Ed. Rico Isaacs, Abel Polese, ss. 208-227, Routledge, Londra.
- BEACHAIN STEFANCZAK Karolina Ó ve CONNOLLY Eileen (2015), “Gender and political representation in the de facto states of the Caucasus: women and parliamentary elections in Abkhazia”, *Caucasus Survey*, Cilt 3, Sayı 3, ss. 258-268.
- BEHA Adem (2019), “Consociational Democracy and Political Engineering in Postwar Kosovo”, *Nationalities Papers*, Cilt 47, Sayı 4, ss. 674-689.

- BEHA Adem (2024), “Constitution-making and statebuilding in Kosovo: we (you) the people”, *Peacebuilding*, Cilt 12, Sayı 2, ss. 186-206.
- BEHA Beha ve HAJRULLAHU Arben (2020), “Soft competitive authoritarianism and negative stability in Kosovo: statebuilding from UNMIK to EULEX and beyond”, *Southeast European and Black Sea Studies*, Cilt 20, Sayı 1, ss. 103-122.
- BELKANİA Badri (2023), “The “Common Social and Economic Space” Agreement Between Abkhazia and Russia: A Path to Russia?”, *Caucasus Survey*, Cilt 11, Sayı 2-3, ss. 293-311.
- BERG Eiki ve MÖLDER Martin (2012), “Who is entitled to ‘earn sovereignty’? Legitimacy and regime support in Abkhazia and Nagorno-Karabakh”, *Nations and Nationalism*, Cilt 18, Sayı 3, ss. 527-545.
- BİRLEŞMİŞ MİLLETLER (1945), *United Nations Charter*, San Fransisco, <https://www.un.org/en/about-us/un-charter/full-text>, ET. 11.08.2024.
- BLAKKISRUD Helge ve KEMOKLIDZE Nino (2023), “Strategic Triangles, Actors and Agency: Georgia and Abkhazia in a Changing Regional Context”, *Caucasus Survey*, Cilt 11, Sayı 2-3, ss. 111-138.
- BLAKKISRUD Helge, GELASHVILI Tamta, KEMOKLIDZE Nino ve KOLSTO Pal (2025), “Does recognition matter? Exploring patron penetration of de-facto state structures”, *Territory, Politics, Governance*, Cilt 13, Sayı 1, ss. 65-86.
- BROERS Laurence (2013), “Recognizing politics in unrecognized states: 20 years of enquiry into the de facto states of the South Caucasus”, *Caucasus Survey*, Cilt 1, Sayı 1, ss. 59–74.
- CAPUSSELA Andrea Lorenzo (2015), *State-Building in Kosovo: Democracy, Corruption, and the EU in the Balkans*, I. B. Tauris, Londra.
- CARNEGIE RUSSIA EURASIA CENTER (2024), “Georgian Elections Present Moscow With a Difficult Choice”, 18 Ekim 2024, <https://carnegieendowment.org/russia-eurasia/politika/2024/10/georgia-russia-new-relations?lang=en>, ET. 02.02.2025.
- CASPERSEN Nina (2008), “Separatism and democracy in the Caucasus”, *Survival*, Cilt 50, Sayı 4, ss. 113–136
- CASPERSEN Nina (2009), “Playing the Recognition Game: External Actors and De Facto States”, *The International Spectator*, Cilt 44, Sayı 4, ss. 47-60.

- CASPERSEN Nina (2011a), “Democracy, Nationalism and (Lack of) Sovereignty: The Complex Dynamics of Democratisation in Unrecognised States”, *Nations and Nationalism*, Cilt 17, Sayı 2, ss. 337–356.
- CASPERSEN Nina (2011b), “States without Sovereignty: Imitating Democratic Statehood”, *İçinde, Unrecognized States in the International System*, Ed. Nina Caspersen ve Gareth Stansfield, ss. 73-89, Routledge, Oxfordshire.
- CASPERSEN Nina (2012), *Unrecognized States: The Struggle for Sovereignty in the Modern International System*, Polity Press, Cambridge.
- CASPERSEN Nina (2015), “The Pursuit of International Recognition After Kosovo”, *Global Governance*, Cilt 21, Sayı 3, ss. 393-412.
- CASPERSEN Nina ve STANSFIELD Gareth (2011), “Introduction”, *İçinde, Unrecognized States in the International System*, Ed. Nina Caspersen, Gareth Stansfield, ss. 1-8, Routledge, Londra.
- CHOREV Matan (2011), “Unrecognized States and Globalization”, *İçinde, Unrecognized States in the International System*, Ed. Nina Caspersen ve Gareth Stansfields, ss. 27-40, Routledge, Londra.
- CNN (1999), “Clinton: NATO must stop Milosevic's atrocities against Kosovo”, 13 Mayıs 1999, <https://edition.cnn.com/ALLPOLITICS/stories/1999/05/13/clinton.kosovo/>, ET. 02.02.2025.
- COCOZZELLI Fred (2013), “Between Democratisation and Democratic Consolidation: The Long Path to Democracy in Kosovo”, *Perspectives on European Politics and Society*, Cilt 14, Sayı 1, ss. 1-19.
- COHEN Edward S. (2001), “Globalization and the Boundaries of the State: A Framework for Analyzing the Changing Practice of Sovereignty”, *Governance: An International Journal of Policy and Administration*, Cilt 14, Sayı 1, ss. 75-97.
- COOLEY Alexander ve MITCHELL Lincoln A. (2010), “Engagement without Recognition: A New Strategy toward Abkhazia and Eurasia's Unrecognized States”, *The Washington Quarterly*, Cilt 33, Sayı 4, ss. 59-73.
- CRAWFORD James (2007), *The Creation of States in International Law*, Oxford University Press, Oxford.
- ÇİRİKBA Vyaçeslav (2024), *The Independence of the Republic of Abkhazia: In Light of International Law*, Centre for Strategic Studies, Sohum.

- DEMİRTAŞ Birgül (2018), “AB’nin Dönüştürücü Gücü ve Batı Balkanlar’da Demokratikleşme Süreci: Başarılanlar ve Başarısızlar”, *İçinde, Hukuki, Siyasi ve İktisadi Yönleriyle Avrupa Bütünleşmesiyle Son Gelişmeler ve Türkiye-AB İlişkileri*, Ed. Sanem Baykal, Sinem A. Açıkmeşe, Belgin Akçay, Çağrı Erhan, ss. 179-210, Ankara Üniversitesi ATAUM, Ankara.
- DYRSTAD Karin (2013), “Does civil war breed authoritarian values? An empirical study of Bosnia-Herzegovina, Kosovo and Croatia”, *Democratization*, Cilt 20, Sayı 7, ss. 1219-1242.
- EKİNCİ Didem (2020), “Intra-state Conflict in the Post Cold-War Balkans: The Macedonian Case and Consociationalism”, *İçinde, Conflict Areas in the Balkans*, Ed. Pınar Yürür ve Arda Özkan, ss. 41-58, Lexington Books, Londra.
- EMİN Nedim (2014), *Kosova Siyasetini Anlama Kılavuzu*, SETA Yayınları, İstanbul.
- EURACTIV (2023), “First effects of EU sanctions sting Kosovo”, 5 Temmuz 2023, <https://www.euractiv.com/section/politics/news/first-effects-of-eu-sanctions-sting-kosovo/>, ET. 03.01.2025.
- FABRY Mikulas (2017) “Unrecognized States and National Identity”, *İçinde, Unrecognized States and Secession in the 21st Century*, Ed. Martin Riegl, Bohumil Doboš, ss. 23-34, Springer, Cham.
- FLOREA Adrian (2017), “De Facto States: Survival and Disappearance (1945–2011)”, *International Studies Quarterly*, Cilt 61, Sayı 2, ss. 337-351.
- FLOREA Adrian (2020), “Rebel governance in de facto states”, *European Journal of International Relations*, Cilt 26, Sayı 4, ss. 1004-1031.
- FRANCK Thomas M. (1992), “The emerging right to democratic governance”, *American Journal of International Law*, Cilt 86, Sayı 1, ss. 46-91.
- FRANKS Jason ve P. RICHMOND Oliver (2008), “Coopting Liberal Peace-building: Untying the Gordian Knot in Kosovo”, *Cooperation and Conflict*, Cilt 43, Sayı 1, ss. 81-103.
- FREEDOM HOUSE (1999-2000), *Freedom in the World 1999-2000: The Annual Survey of Political Rights and Civil Liberties*, New York.
- FREEDOM HOUSE (2000-2001), *Freedom in the World 2000-2001: The Annual Survey of Political Rights and Civil Liberties*, New York.
- FREEDOM HOUSE (2001-2002), *Freedom in the World 2001-2002: The Annual Survey of Political Rights and Civil Liberties*, New York.

FREEDOM HOUSE (2003), *Freedom in the World 2003: The Annual Survey of Political Rights and Civil Liberties*, New York.

FREEDOM HOUSE (2004), *Freedom in the World 2004: The Annual Survey of Political Rights and Civil Liberties*, New York.

FREEDOM HOUSE (2005), *Freedom in the World 2005: The Annual Survey of Political Rights and Civil Liberties*, New York.

FREEDOM HOUSE (2006), *Freedom in the World 2006: The Annual Survey of Political Rights and Civil Liberties*, New York.

FREEDOM HOUSE (2007), *Freedom in the World 2007: The Annual Survey of Political Rights and Civil Liberties*, New York.

FREEDOM HOUSE (2008), *Freedom in the World 2008: The Annual Survey of Political Rights and Civil Liberties*, New York.

FREEDOM HOUSE (2009), *Freedom in the World 2009: The Annual Survey of Political Rights and Civil Liberties*, New York.

FREEDOM HOUSE (2010), *Freedom in the World 2010: The Annual Survey of Political Rights and Civil Liberties*, New York.

FREEDOM HOUSE (2011), *Freedom in the World 2011: The Annual Survey of Political Rights and Civil Liberties*, New York.

FREEDOM HOUSE (2012), *Freedom in the World 2012: The Annual Survey of Political Rights and Civil Liberties*, New York.

FREEDOM HOUSE (2013), *Freedom in the World 2013: The Annual Survey of Political Rights and Civil Liberties*, New York.

FREEDOM HOUSE (2014), *Freedom in the World 2014: The Annual Survey of Political Rights and Civil Liberties*, New York.

FREEDOM HOUSE (2015), *Freedom in the World 2015: The Annual Survey of Political Rights and Civil Liberties*, New York.

FREEDOM HOUSE (2016), *Freedom in the World 2016: The Annual Survey of Political Rights and Civil Liberties*, New York.

FREEDOM HOUSE (2017), *Freedom in the World 2017: Abkhazia*, New York,
<https://freedomhouse.org/country/abkhazia/freedom-world/2017>, ET.
 23.11.2024.

FREEDOM HOUSE (2017), *Freedom in the World 2017: Kosovo*, New York,
<https://freedomhouse.org/country/kosovo/freedom-world/2017>, ET.
 02.01.2025.

- FREEDOM HOUSE (2018), *Freedom in the World 2018: Abkhazia*, New York,
<https://freedomhouse.org/country/abkhazia/freedom-world/2018>, ET.
23.11.2024.
- FREEDOM HOUSE (2018), *Freedom in the World 2018: Kosovo*, New York,
<https://freedomhouse.org/country/kosovo/freedom-world/2018>, ET.
23.11.2024.
- FREEDOM HOUSE (2019), *Freedom in the World 2019: Abkhazia*, New York,
<https://freedomhouse.org/country/abkhazia/freedom-world/2019>, ET.
23.11.2024.
- FREEDOM HOUSE (2019), *Freedom in the World 2019: Kosovo*, New York,
<https://freedomhouse.org/country/kosovo/freedom-world/2019>, ET.
02.01.2025.
- FREEDOM HOUSE (2020), *Freedom in the World 2020: Abkhazia*, New York,
<https://freedomhouse.org/country/abkhazia/freedom-world/2020>, ET.
23.11.2024.
- FREEDOM HOUSE (2020), *Freedom in the World 2020: Kosovo*, New York,
<https://freedomhouse.org/country/kosovo/freedom-world/2020>, ET.
02.01.2025.
- FREEDOM HOUSE (2021), *Freedom in the World 2021: Abkhazia*, New York,
<https://freedomhouse.org/country/abkhazia/freedom-world/2021>, ET.
23.11.2024.
- FREEDOM HOUSE (2021), *Freedom in the World 2021: Kosovo*, New York,
<https://freedomhouse.org/country/kosovo/freedom-world/2021>, ET.
02.01.2025.
- FREEDOM HOUSE (2022), *Freedom in the World 2022: Abkhazia*, New York,
<https://freedomhouse.org/country/abkhazia/freedom-world/2022>, ET.
23.11.2024.
- FREEDOM HOUSE (2022), *Freedom in the World 2022: Kosovo*, New York,
<https://freedomhouse.org/country/kosovo/freedom-world/2022>, ET.
02.01.2025.
- FREEDOM HOUSE (2023), *Freedom in the World 2023: Abkhazia*, New York,
<https://freedomhouse.org/country/abkhazia/freedom-world/2023>, ET.
23.11.2024.

- FREEDOM HOUSE (2023), *Freedom in the World 2023: Kosovo*, New York, <https://freedomhouse.org/country/kosovo/freedom-world/2023>, ET. 02.01.2025.
- FREEDOM HOUSE (2024), *Freedom in the World 2024: Abkhazia*, New York, <https://freedomhouse.org/country/abkhazia/freedom-world/2024>, ET. 02.01.2024.
- FREEDOM HOUSE (2024), *Freedom in the World 2024: Kosovo*, New York, <https://freedomhouse.org/country/kosovo/freedom-world/2024>, ET. 02.01.2025.
- FREEDOM HOUSE (2024), *Country and Territory Ratings and Statuses, 1973-2024*, New York, <https://freedomhouse.org/report/freedom-world>, ET. 21.03.2025.
- FRIEDRICH-EBERT-STIFTUNG (2023), *Human Rights in Abkhazia and Villages Along the Dividing Line*, Tiflis.
- GARDNER Anne-Marie (2008), “Beyond Standards before Status: Democratic Governance and Non-State Actors”, *Review of International Studies*, Cilt 34, Sayı 3, ss. 531-551.
- GEDDES Barbara (2007), “What Causes Democratizations ?”, *İçinde, The Oxford Handbook of Comparative Politics*, Ed. Carles Boix, Susan C. Stokes, ss. 319-339, Oxford University Press, Oxford.
- GELDENHUYS Deon (2009), *Contested States in World Politics*, Palgrave Macmillan, Londra.
- GÜRSOY Yaprak (2015), “Rejim Değişiklikleri: Otoriterleşme ve Demokratikleşme”, *İçinde, Karşılaştırmalı Siyaset: Temel Konular ve Yaklaşımlar*, Ed. Sabri Sayarı, Hasret Dikici Bilgin, ss. 76-100, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul.
- HATİPOĞLU M. Emre (2013), “Karşılaştırmalı Siyasette Yöntem”, *İçinde, Karşılaştırmalı Siyaset: Temel Konular ve Yaklaşımlar*, Ed. Sabri Sayarı ve Hasret Dikici Bilgin, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul, ss. 25-44.
- HUMAN RIGHTS WATCH (1999), “Federal Republic Yugoslavia: Abuses Against Serbs and Roma in the New Kosovo”, Cilt 11, Sayı 10, <https://www.hrw.org/reports/1999/kosov2/>, ET. 21.03.2025.
- HUNTINGTON Samuel P. (1991), *The Third Wave: Democratization in the Late 20th Century*, University of Oklahoma Press, Norman.

- INTERNATIONAL FOUNDATION FOR ELECTORAL SYSTEMS (2021), *ElectionGuide*, <https://electionguide.org/elections/id/4627/>, ET. 02.02.2025.
- JACKSON Robert H. (1990), *Quasi-States: Sovereignty, International Relations and Third World*, Cambridge University Press, Cambridge.
- JAKSA Urban (2023), “Abkhazia’s Geopolitical Roles in the Russia – European Union – Georgia Triangle”, *Caucasus Survey*, Cilt 11, Sayı 2-3, ss. 241-267.
- JAM News (2024), “Abkhazia protests against a controversial investment deal with Russia, demand president’s resignation”, 16 Kasım 2024, <https://jam-news.net/abkhazia-protests-against-a-controversial-investment-deal-with-russia-live/>, ET. 01.12.2024.
- JAM News (2025), “Abkhazia completes registration of presidential candidates”, 8 Ocak 2025, <https://jam-news.net/abkhazia-completes-registration-of-presidential-candidates/>, ET. 16.02.2025.
- KANOL Direnç (2015) “Tutelary Democracy in Unrecognized States”, *EUL Journal of Social Sciences*, Cilt 4, Sayı 1, ss. 62-74.
- KANOL Direnç ve KÖPRÜLÜ Nur (2017), “Quality of democracy in unrecognized states: lessons from Northern Cyprus”, *Southeast European and Black Sea Studies*, Cilt 17, Sayı 3, ss. 389-402.
- KEIL Soeren (2013), “Europeanization, State-building and democratization in the Western Balkans”, *Nationalities Papers*, Cilt 41, Sayı 3, ss. 343-353.
- KEIL Soeren (2018), “The Business of State Capture and the Rise of Authoritarianism in Kosovo, Macedonia, Montenegro and Serbia”, *Southeastern Europe*, Cilt 42, Sayı 1, ss. 59-82.
- KER-LINDSAY James (2012), *The foreign policy of counter secession: Preventing the recognition of contested states*, Oxford University Press, Oxford.
- KER-LINDSAY James ve BERG Eiki (2018), “Introduction: A Conceptual Framework for Engagement with de facto States”, *Ethnopolitics*, Cilt 17, Sayı 4, ss. 335-342.
- KIRAKOSYAN Marine (2019), “Challenges of Democratization under International Supervision: The Case of Kosovo and East Timor”, *Democracy and Security*, Cilt 15, Sayı 3, ss. 230-247.

- KOHA (2023), “At the Summit for Democracy, Osmani invites unrecognized countries to recognize Kosovo”, 29 Mart 2023, <https://www.koha.net/en/arberi/osmani-ne-samitin-per-demokraci-fton-shtetet-mosnjohese-qe-ta-njohin-kosoven>, ET. 03.01.2025.
- KOLSTO Pal (2006), “The Sustainability and Future of Unrecognized Quasi-States”, *Journal of Peace Research*, Cilt 43, Sayı 6, ss. 723-740.
- KOLSTO Pal (2020), “Biting the hand that feeds them? Abkhazia–Russia client–patron relations”, *Post-Soviet Affairs*, Cilt 36, Sayı 2, ss. 140-158.
- KOLSTO Pal (2022), “What’s in a name? ‘De facto states’, terminological choices, and normative consequences”, *Pathways to Peace and Security*, Cilt 1, Sayı 62, ss. 30-46.
- KOLSTO Pal ve BLAKKISRUD Helge (2008), “Living with non-recognition: State- and nation-building in South Caucasian quasi-states”, *Europe-Asia Studies*, Cilt 60, Sayı 3, ss. 483–509.
- KOLSTO Pal ve BLAKKISRUD Helge (2012), “De facto states and democracy: The case of Nagorno-Karabakh”, *Communist and Post-Communist Studies*, Cilt 45, Sayı 1-2, ss. 141-151.
- KOLSTO Pal ve BLAKKISRUD Helge (2013), “Yielding to the sons of the soil: Abkhazian democracy and the marginalization of the Armenian vote”, *Ethnic and Racial Studies*, Cilt 36, Sayı 12, ss. 2075–2095.
- KOLSTO Pal ve BLAKKISRUD Helge (2021), “Russia’s Neighborhood Policy and Its Eurasian Client States: No Autocracy Export”, *Russia in Global Affairs*, Cilt 19, Sayı 2, ss. 38-62.
- KOPECEK Vincenc (2019), “Inside a de facto state: Forming and sustaining the Abkhazian and Nagorno-Karabakh Republic polities”, *İçinde, De Facto States in Eurasia*, Ed. Tomáš Hoch, Vincenc Kopeček, ss. 225-246, Routledge, Londra.
- KOPECEK Vincenc, HOCH Tomas ve BAAR Vladimir (2016), “De Facto States and Democracy: The Case of Abkhazia”, *Bulletin of Geography. Socio-economic Series*, Cilt 32, Sayı 32, ss. 85-104.
- KOSIENKOWSKI Marcin ve ZENKOVA RUDINCOVA Katerina (2022), “Client De Facto States and Quasi-Patrons: Insights from the Relationship Between Somaliland and Ethiopia”, *Ethnopolitics*, Cilt 23, Sayı 2, ss. 152-172.

- KOSIUK Ekaterina (2023), “Could a De Facto State Survive without External Help? The Case of Abkhazia”, ACTA HUMANA: HUNGARIAN CENTRE FOR HUMAN RIGHTS PUBLICATIONS, Cilt 11, Sayı 1, ss. 7-32.
- KOSOVO CENTRE FOR SECURITY STUDIES (2022), *Two Opposite Viewpoints: Overview on How Citizens See Kosovar Bilateral Relations with Serbia and with Albania*, WBSB Survey on Kosovo: Country Report #4.
- KRASNER Stephen D. (1999), *Sovereignty - Organized Hypocrisy*, Princeton University Press, Princeton.
- KRASNIQI Gezim ve MUSAJ Mehmet (2015), “The EU's ‘limited sovereignty–strong control’ approach in the process of Member State building in Kosovo”, *İçinde, The EU and Member State Building: European Foreign Policy in the Western Balkans*, Ed. Soeren Keil ve Zeynep Arkan, ss. 140-162, Routledge, Londra.
- KUSHI Sidita (2023), “Does the West still want a democratic Kosovo?”, *Al Jazeera*, 14 Temmuz 2023, <https://www.aljazeera.com/opinions/2023/7/14/does-the-west-still-want-a-democratic-kosovo>, ET. 21.03.2025.
- LINZ Juan J. ve STEPAN Alfred (1996), *Problems of Democratic Transition and Consolidation: Southern Europe, South America, and Post-Communist Europe*, Johns Hopkins University Press, Maryland.
- LIPSET Seymour M. (1959), “Some Social Requisites of Democracy”, *American Political Science Review*, Cilt 53, Sayı 1, ss. 69–105.
- LYNCH Dov (2004), *Engaging Eurasia's Separatist States: Unresolved Conflicts and De Facto States*, United Nations Institute of Peace Press, Washington DC.
- MACQUEEN Benjamin (2015), “Democratization, elections and the ‘de facto state dilemma’: Iraq's Kurdistan Regional Government”, *Cooperation and Conflict*, Cilt 50, Sayı 4, ss. 423-439.
- MALCOLM Noel (2002), *Kosovo: A Short History*, Londra, Pan Books.
- MINISTRY OF FOREIGN AFFAIRS PRIDNESTROVIAN MOLDOVIAN REPUBLIC (2012), <https://mid.gospmr.org/en/yGL>, ET. 02.09.2024.
- MİLLETLER CEMİYETİ (1936), *League of Nations: Treaty Series, Treaties and international Engagements registered with the Secretariat of the League of Nations*, <https://treaties.un.org/doc/Publication/UNTS/LON/Volume%20165/v165.pdf>, ET. 11.08.2024.

- NATIONAL DEMOCRATIC INSTITUTE (2019), *Kosova Public Opinion Survey*, <https://www.ndi.org/sites/default/files/NDI%20Kosovo%20Public%20Opinion%20Poll%202019.pdf>, ET. 02.02.2025.
- OC MEDIA (2017), “Abkhazia votes in the second round of parliamentary elections”, 27 Mart 2017, <https://oc-media.org/abkhazia-votes-in-the-second-round-of-parliamentary-elections/>, ET. 02.02.2025.
- OC MEDIA (2022), “Abkhazia’s president wins majority support in parliamentary poll”, 29 Mart, 2022, <https://oc-media.org/abkhazias-president-wins-majority-support-in-parliamentary-poll/>, ET. 02.02.2025.
- OC MEDIA (2024), “New opposition bloc launches in Abkhazia after controversial Russia deal”, 9 Ocak 2024, <https://oc-media.org/new-opposition-bloc-launches-in-abkhazia-after-controversial-russia-deal/>, ET. 01.12.2024.
- OC MEDIA (2024), “Fears in Abkhazia as Georgia grows closer to Russia”, 21 Haziran 2024, <https://oc-media.org/features/fears-in-abkhazia-as-georgia-grows-closer-to-russia/>, ET. 01.12.2024.
- OC MEDIA (2024), “Tensions flare in Abkhazia as parliament pushes ahead with ‘pro-Russian’ law on apartments”, 24 Temmuz 2024, <https://oc-media.org/tensions-flare-in-abkhazia-as-parliament-pushes-ahead-with-pro-russian-law-on-apartments/>, ET. 01.12.2024.
- OC MEDIA (2024), “Abkhazian President Bzhaniya resigns after mass protests”, 19 Kasım 2024, <https://oc-media.org/abkhazian-president-bzhaniya-resigns-after-mass-protests/>, ET. 01.12.2024.
- OC MEDIA (2025), “Moscow-backed Gunba wins Abkhazia’s runoff presidential election”, 2 Mart 2025, <https://oc-media.org/moscow-backed-gunba-wins-abkhazias-runoff-presidential-election/>, ET. 26.03.2025.
- O’LOUGHLIN John, KOLOSSOV Vladimir ve TOAL Gerard (2014), “Inside the post-Soviet de facto states: a comparison of attitudes in Abkhazia, Nagorny Karabakh, South Ossetia, and Transnistria”, *Eurasian Geography and Economics*, Cilt 55, Sayı 5, ss. 423-456.
- OLTRAMONTI Giulia Prelz (2016), “Securing disenfranchisement through violence and isolation: The case of Georgians/Mingrelians in the District of Gali”, *Conflict, Security and Development*, Cilt 16, Sayı 3, ss. 245–262.

- OWTRAM Francis (2011), "The Foreign Policy of Unrecognized States", *İçinde, Unrecognized States in the International System*, Ed. Nina Caspersen ve Gareth Stansfields, ss. 128-144, Routledge, Londra.
- ÖZPEK Burak Bilgehan (2014), "The Role of Democracy in the Recognition of De Facto States: An Empirical Assessment", *Global Governance*, Cilt 20, Sayı 4, ss. 585-599.
- PEGG Scott (1998), *International Society and the De Facto State*, Ashgate Publishing Ltd, Vermont.
- PEGG Scott (2017), "Twenty Years of de facto State Studies: Progress, Problems, and Prospects", *İçinde, Oxford Research Encyclopedia of Politics*, <https://scholarworks.indianapolis.iu.edu/items/217939ed-2d64-4395-962f-c19a2fa96aaa>, ET. 01.03.2025.
- PLANO Jack C. ve OLTON Roy (1988), *The International Relations Dictionary*, ABC-Clio, California.
- POPESCU Nicu (2006), "Democracy in Secessionism: Transnistria and Abkhazia's Domestic Policies", Open Society Institute.
- PROTSKY Oleh (2009), "Representation and Democracy in Eurasia's unrecognized states: The case of Transnistria", *Post-Soviet Affairs*, Cilt 25, Sayı 3, ss. 257-281.
- PRZEWORKSI Adam, ALVAREZ Michael E., CHEIBUB Jose A. ve LIMONGI Fernando (2000), *Democracy and Development: Political Institutions and Well-Being in the World, 1950-1990*, Cambridge University Press, Cambridge.
- RADELJIC Branislav (2019), "Tolerating Semi-authoritarianism? Contextualising the EU's Relationship with Serbia and Kosovo", *İçinde, The Europeanisation of the Western Balkans: A Failure of EU Conditionality?*, Ed. Jelena Džankić, Soeren Keil ve Marko Kmezić, ss. 157-180, Palgrave Macmillan, Switzerland.
- REILTZ Sebastian (2019), "The Stabilisation Dilemma: Conceptualising International Responses to Secession and De facto States", *East European Politics*, Cilt 35, Sayı 3, ss. 311-331.
- REPUBLIC OF KOSOVO – MINISTRY OF FOREIGN AFFAIRS AND DIASPORA (2024), "Lista e Njohjeve", <https://mfa-ks.net/lista-e-njohjeve/>, ET. 04.12.2024.

- REUTERS (2025), “Breakaway Abkhazia's acting leader wins presidential election, state media says”, 3 Mart 2025, <https://www.reuters.com/world/europe/breakaway-abkhazias-acting-leader-wins-presidential-election-state-media-says-2025-03-02/>, ET. 24.03.2025.
- REUTERS (2025), “Putin promises continued electricity supplies in meeting with breakaway Abkhazia's leader”, 5 Mart 2025, <https://www.reuters.com/world/europe/putin-promises-continued-electricity-supplies-meeting-with-breakaway-abkhazias-2025-03-05/>, ET. 24.03.2025.
- RICHARDS Rebecca (2014), *Understanding statebuilding: Traditional governance and the modern state in Somaliland*, U.K.: Ashgate, Farnham.
- RIEGL Martin ve DOBOS Bohumil (2017), “(Super)Power Rule: Comparative Analysis of Parent States”, *İçinde, Unrecognized States and Secession in the 21st Century*, Ed. Martin Riegl, Bohumil Doboš, ss. 85-110, Springer, Cham.
- RYNGAERT Cedric ve SOBRIE Sven (2011), “Recognition of States: International Law or Realpolitik? The Practice of Recognition in the Wake of Kosovo, South Ossetia, and Abkhazia”, *Leiden Journal of International Law*, Cilt 24, Sayı 2, ss. 467–490.
- SCHMITTER Philippe C. (1994), “Dangers and Dilemmas of Democracy”, *Journal of Democracy*, Cilt 5, Sayı 2, ss. 57-74.
- SCHMITTER Philippe C. ve KARL Tery Lynn (1991), “What Democracy is ...and is not”, *Journal of Democracy*, Cilt 2, Sayı 3, ss. 75-88.
- SIENIAWSKI Piotr (2024), “Abkhazia and South Ossetia in the foreign and security policy of the Russian Federation”, *Southeast European and Black Sea Studies*, Cilt 24, Sayı 3, ss. 515-536.
- SILANDER Daniel (2014), “Contemporary Politics in Kosovo: Independence, Democracy and European Integration”, *İçinde, European Institutions, Democratization, and Human Rights Protection in the European Periphery*, Ed. Henry F. Carey, ss. 317-336, Lexington Books, Londra.
- SÖZEN Yunus (2015), “Siyasi Rejimler: Demokrasiler ve Diğer Sistemler”, *İçinde, Karşılaştırmalı Siyaset: Temel Konular ve Yaklaşımlar*, Ed. Sabri Sayarı, Hasret Dikici Bilgin, ss. 45-74, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul.
- TANSEY Oisin (2007), “Democratization without a State: Democratic Regime-building in Kosovo”, *Democratization*, Cilt 14, Sayı 1, ss. 129-150.

- TANSEY Oisin (2009a), *Regime-Building: Democratization and International Administration*, Oxford, Oxford University Press.
- TANSEY Oisin (2009b), “Kosovo: Independence and Tutelage”, *Journal of Democracy*, Cilt 20, Sayı 2, ss. 153-166.
- TANSEY Oisin (2011), “Does democracy need sovereignty?”, *Review of International Studies*, Cilt 37, Sayı 4, ss. 1515–1536.
- THE CONSTITUTIONAL COURT of KOSOVO (2025) *Constitution of the Republic of Kosovo*, https://mapl.rks-gov.net/wp-content/uploads/2017/10/1.CONSTITUTION_OF_THE_REPUBLIC_OF_KOSOVO.pdf, ET. 08.02.2025.
- THE OFFICE OF THE PRIME MINISTER (2024), “The First Final Results from the Census of Population, Households, and Housing in Kosovo Are Presented”, 19 Aralık 2024, <https://kryeministri.rks-gov.net/en/blog/the-first-final-results-from-the-census-of-population-households-and-housing-in-kosovo-are-presented/#:~:text=The%20ethnic%20composition%20of%20the,%25%20Roma%2C%200.14%25%20Others>, ET. 02.02.2025.
- TILLY Charles (1985), “War Making and State Making as Organized Crime”, *İçinde, Bringing the State Back in*, Ed. Peter B. Evans, Dietrich Rueschemeyer, Theda Skocpol, ss. 169-191, Cambridge University Press, Cambridge.
- ULUSLARARASI ADALET DİVANI (2010), *Accordance with international law of the unilateral declaration of independence in respect of Kosovo*, I.C.J. Reports 2010, <https://www.icj-cij.org/public/files/case-related/141/141-20100722-ADV-01-00-EN.pdf>, ET. 11.08.2024.
- UNOMIG: UNITED NATIONS OBSERVER MISSION IN GEORGIA (2009), “Georgia – UNOMIG - Background”, <https://peacekeeping.un.org/mission/past/unomig/background.html>, ET. 01.02.2025.
- UN WOMEN (2024), *Kosovo Gender Country Profile*, The European Union, https://www.eeas.europa.eu/sites/default/files/documents/2024/UNWOMEN_GEF_ENG.pdf, ET. 01.02. 2025.
- VOLLER Yaniv (2013), “Kurdish oil politics in Iraq: Contested sovereignty and unilateralism”, *Middle East Policy*, Cilt 20, Sayı 1, ss. 68-82.

- VOLLER Yaniv (2015), “Contested Sovereignty as an Opportunity: Understanding Democratic Transitions in Unrecognized States”, *Democratization*, Cilt 22, Sayı 4, ss. 610–630.
- VON STEINSDORFF Silvia (2012), “In complete state building – incomplete democracy? How to interpret internal political development in the post-Soviet de facto states: Conclusion”, *Communist and Post-Communist Studies*, Cilt 45, Sayı 1-2, ss. 201-206.
- VON STEINSDORFF Silvia ve FRUHSTORFER Anna (2012), “Post-Soviet de facto states in search of internal and external legitimacy: Introduction”, *Communist and Post-Communist Studies*, Cilt 45, Sayı 1–2, ss. 117–121.
- WEAVER, R. Kent (1985), “Are Parliamentary Systems Better?”, *The Brookings Review*, Cilt 3, Sayı 4, ss. 16-25.
- WEBER Max (2009), *From Max Weber: Essays in Sociology*, Ed. H. H. Geert, C. Wright Mills, Routledge, London.
- YABANCI Bilge (2016), “Populism and Anti-Establishment Politics in Kosovo: A Case Study of Lëvizja Vetëvendosje”, *Contemporary Southeastern Europe*, Cilt 3, Sayı 2, ss. 17-43.
- ZABCI Filiz (2015) “Thomas Hobbes: Devlet ya da ‘Ölümlü Tann’ya Övgü”, *İçinde, Sokrates’ten Jakobenlere Batı’da Siyasal Düşünceler*, Ed. Mehmet Ali Ağaoğulları, ss. 427-456, İletişim Yayınları, İstanbul.
- ZABCI Filiz (2015) “John Locke: Siyasal Liberalizmin İlk Adımları”, *İçinde, Sokrates’ten Jakobenlere Batı’da Siyasal Düşünceler*, Ed. Mehmet Ali Ağaoğulları, ss. 476-514, İletişim Yayınları, İstanbul.

EKLER

EK 1. ABHAZYA ÜZERİNE SORULAR VE MÜLAKAT YAPILAN YETKİLİ VE TEMSİLCİLERİN CEVAPLARI

SORULAR / QUESTIONS

1. Abhazya'nın kısmen demokratik bir rejime sahip olmasında uluslararası tanınma elde etme çabasının bir olumlu rol oynadığını, diğer bir deyişle, uluslararası tanınmamanın Abhazya'yı demokratikleşme yönünde teşvik ettiğini düşünüyor musunuz?

Do you think that in Abkhazia's partial democratic regime, its struggle for recognition has played a positive role, in other words, international non-recognition has incentivized Abkhazia in democratization?

2. Demokratikleşmenin Abhazya'nın tanınmasında pozitif bir etkisinin olduğunu ya da bundan sonra olacağını düşünüyor musunuz?

Do you think that democratization has a positive impact on its international recognition? Or, it will be in the future?

3. Sizce günümüzde Abhazya'nın demokratikleşmesi önündeki en büyük engel nedir?

For you, what is the biggest obstacle in Abkhazia's democratization today?

4. Abhazya'nın Rusya'yla olan yakın ilişkilerinin demokrasiyi geriletici bir rol oynadığını düşünüyor musunuz? Düşünüyorsanız tam olarak nasıl?

Do you think that Abkhazia's close ties with Russia play a negative role in its democracy? If you do, how exactly?

5. 2014'te Rusya'yla imzalanan "İttifak ve Stratejik Ortaklık Anlaşması" ile ilişkili olarak Abhazya'nın Rusya'yla olan ilişkilerini nasıl görüyorsunuz? Sizce bu

anlaşmanın Abhazya'nın demokrasisi üzerinde olumlu ya da olumsuz bir etkisi olmuş mudur?

Concerning the “Alliance and Strategic Cooperation Agreement” signed in 2014 with Russia, how do you assess the relations of Abkhazia with Russia? Do you think this agreement made a positive or negative impact on Abkhazia's democracy?

6. Gürcistan'ın Abhazya açısından bir güvenlik tehdidi oluşturmalarının Abhazya'da demokrasiyi geriletici bir rol oynadığını düşünüyor musunuz?

Do you think that Georgia's security threat to Abkhazia plays a negative role in Abkhazia's democracy?

7. 2008 yılında Kosova bağımsızlığını ilan ettiğinde (Freedom House verilerine göre) Abhazya Kosova'dan az da olsa daha demokratik bir ülkeydi. Ancak, Kosova birçok devlet tarafından tanınırken Abhazya tanınmadı. Bunu neye bağlıyorsunuz?

When Kosovo declared independence in 2008, according to the Freedom House data, Abkhazia was more democratic than Kosovo, even if it was narrowly. Despite this fact, while Kosovo was recognized by many states, Abkhazia was not. Why do you think so?

8. 2008 yılından sonra Kosova'da bir demokratikleşme süreci yaşanırken uluslararası demokrasi ölçümlerine göre Abhazya'da belirgin bir demokratikleşme olmamıştır? Bunu neye bağlıyorsunuz?

According to the Freedom House measures, while there was considerable democratization in Kosovo after 2008, there was no recognizable change in Abkhazia's democracy. Why do you think so?

9. Batı'nın Abhazya'ya karşı dış politikasını nasıl değerlendiriyorsunuz? Sizce, Batı, Abhazya'yı demokrasi konusunda yeterince destekliyor mu ya da geçmişte destekledi mi?

What do you think about the West's foreign policy towards Abkhazia? Do you think that the West gives sufficient support to Abkhazia? Or, did it in the past?

10. 2008 sonrası Abhazya'da belirgin bir demokratikleşme olmamasında, arzu edilen Batı desteğinin sağlanamaması ve ister istemez Rusya ile yakınlaşılması sizce bir etken olmuş mudur?

In the lack of any recognizable democratization in Abkhazia after 2008, do you think that the failure to obtain any desired Western support and inevitable rapprochement with Russia played any role?

11. Abhazya'daki etnik bölünmüşlüklerin demokrasiyi geriletici bir rol oynadığını düşünüyor musunuz?

Do you think that ethnic cleavages in Abkhazia play any negative role in Abkhazia's democracy?

12. Abhazya'da Abhazların siyasal sistemi domine ettiği ve Gürcü ve Ermeni azınlıkları dışladığına yönelik iddialara katılıyor musunuz?

What do you think about the comments about Abkhazian's dominance in the political system and the exclusion of Georgian and Armenian minorities?

13. Hem genel olarak eski Sovyet ülkelerinde hem de özel olarak Abhazya'da kadınların siyasal temsili oldukça düşük olagelmıştır. Abhazya'nın mevcut parlamentosunda 35 vekilden sadece 2'si kadındır. Sizce Abhazya'da kadınların siyasetteki bu düşük temsili ne ile ilişkilidir?

Both in ex-Soviet countries and in Abkhazia, the political representation of women has been quite low. In the current parliament of Abkhazia, among 35 representatives, only 2 of them are women. What do you think is the reason behind this low representation of women in Abkhazia's politics?

14. Abhazya'nın geleceğini bağımsız bir devlet olarak mı görüyorsunuz yoksa Rusya'nın ve Gürcistan'ın bir parçası olarak mı? Sizin tercihiniz hangi yönde olur?

Do you see Abkhazia's future as an independent state or as a part of Russia or Georgia? What would be your preference?

15. Önümüzdeki dönemde Abhazya'nın demokrasisini nasıl görüyorsunuz? Sizce ilerleme mi yoksa gerileme mi daha muhtemel?

How do you see the Abkhazia's democracy in the future? Do you think that progress or regression is more likely?

CEVAPLAR

Ad Soyad: Atanur Aksoy

Görevi: Abhaz Dernekleri Federasyonu (Abhazfed) Eski Başkanı

Mülakat Tarihi: 9 Ekim 2024

Mülakat Yeri: Ankara

1. Evet
2. Abhazya'nın tanınmasında yönetim sistemi veya demokrasi seviyesinden ziyade jeopolitik etkilidir.
3. Abhazya bir çok ülke ile kıyaslandığında zaten demokratik bir ülke olarak kabul edilebilir. Tabii ki gelişmiş bir demokrasiye sahip olması açısından eksikleri var. Eski Sovyet sisteminin etkileri ve alışlagelmiş refleksler, Rusya harici Dünya ile iletişim eksikliği en önemli faktör olarak sayılabilir.
4. Realite Abhazya'nın Rus sisteminin aynısını uyguladığıdır. Dolayısı ile bu konuda Rusya'ya yönetilecek olumlu veya olumsuz eleştiriler Abhazya için de geçerli olacaktır.
5. Abhazya güvenlik mimarisi için elzem olan bu anlaşma tabiki Rusya'yı Abhazya'nın hamisi yapıyor. Olumlu etki olarak Abhazya ekonomisi için yapılan katkıların yaşam standartları yükseltmesi söylenebilir. Olumsuzluk olarak tamamen Rusya'ya bağlı bir yapı haline gelmesi söylenebilir.
6. Kesinlikle
7. Dünya'da ki kamplaşma bu alanda da kendini gösteriyor NATO eksenli ülkeler Abhazya'yı tanımazken hukuksal olarak Abahzya ile aynı durumda olmayan Kosova'yı tanıyabiliyor tamamen siyasi bir karardır.
8. Dünyaya'nın Abahzya'ya uyguladığı uluslararası hukuk kılıflı soyutlayıcı politikalar. Bunun yanında Gürcistan'a yapılan askeri yardımlar NATO ve AB üyeliği süreci. Abhazya'yı güvenlikçi politikalara ve daha fazla Rusya himayesine yönlendirmektedir.
9. Batı Abhazya'yı Rusya'ya yönelik politikaları çerçevesinde değerlendiriyor. Tarihsel ve hukuksal statüsünü taraflı bir şekilde değerlendirerek Abhazya'yı haksız bir şekilde izole ediyor. Çözümü sadece Gürcistan tezleri çerçevesinde yaklaşarak Abhazya'ya gereken yaklaşımı göstermiyor.
10. Kesinlikle

11. Bu anlamda bir çok ülkede olmayan haklar Abhazya'da ki etnik unsurlarda vardır. Abhaz halkının sahip olduğu tüm haklarına sahipler. Böyle bir etkisi olduğunu düşünmüyorum

12. Ben katılmıyorum bugün Abhazya'da Ermeni'lerin parlamentoda temsilîyetleri sağlanıyor.

13. Nüfusun az olması savaş sonrası kadınların yükü daha arttırmış ve bir çok işi yapmak durumu da kalmışlardır ben buna bağılıyorum.

14. Ben bağımsız bir ülke olarak kalmasını tercih ederim.

15. Bu sorunun cevabı bölge jeopolitiğine bağılıdır.

Ad Soyad: Hapat Davut ATİLA

Görevi: Tufanbeyli Abaza Kültür Derneğı Başkanı

Mülakat Tarihi: 9 Ekim 2024

Mülakat Yeri: Ankara

1. Evet, uluslararası tanınma Abhazya yönetiminin demokratikleşme yönündeki kararlılığını güçlendirmektedir.

2. Demokratikleşme, Abhazya'nın tanınmasında uluslararası arenada siyasi konjonktür elverdiği derecede olumlu etki oluşturmaktadır.

3. En büyük engel, klan yapısının Abhazya devlet yapısında kurumsallaşmaya zarar veriyor olmasıdır.

4. Hayır, Rusya demokrasi boyutuyla Abhazya'da bariz derecede geriletici bir fonksiyon oynamamaktadır.

5. Bu anlaşma ile Rusya ile ilişkiler daha derin bir boyuta taşınmıştır. Abhazya demokrasisi, bu anlaşma ile otokrasi anlamında daha baskıcı ve lider otoritesine giden yol sokulmuştur.

6. Evet, Gürcistan'ın saldırmazlık anlaşması imzalamaktan ısrarla kaçınması, savaş durumunun fiilen ve hukuken devam ediyor olması, Abhazya'da demokrasiyi geliştirme çabalarına zarar vermektedir.

7. 2008 yılında Kosova'nın ilan ettiği bağımsızlığının ABD ve bazı Batılı ülkelerce tanınmasına bir tür misilleme olarak aynı yıl içerisinde Abhazya da Güney Osetya ile birlikte Rusya tarafından tanınmıştı. Bu denklemde zıt cephelerde yer alan Rusya'dan dolayı Abhazya'nın bağımsızlığı Batı dünyasında tanınmamıştır.

8. Abhazya, 2008 yılı sonrasında güvenlik kaygılarının ön planda olduğu kısmi bir tanınma içerisinde Kosova'nın aksine demokratikleşmeden daha çok ağırlıklı olarak idari-siyasi kurumlarının kökleşmesine ağırlık verme durumunda kalmıştır.
9. Batı, Abhazya konusunda ABD'nin NATO projeksiyonuna göre geliştirdiği Gürcistan politikası çerçevesinde hareket etmekte, fiilen bağımsız ve hukuken de yaklaşık 10 BM üyesi ülke tarafından tanınmakta olan Abhazya'yı halen Gürcistan'ın toprak bütünlüğü içerisinde kabul etme varsayımından bağımsız düşünmemektedir. Bu kapsamda Abhazya'da STK'lar yahut BM üzerinde yaptığı insani yardım, sağlık ve eğitim işbirlikleri gibi kanallarla demokrasiyi desteklemeye dönük çalışmaları istenilen verimlilikte olamamaktadır.
10. Evet, sözkonusu denklemde Rusya, Abhazlar için tek çıkış seçeneği olarak değerlendirilmekte ve iki ülke arasındaki ilişkiler haliyle bu durumda her geçen yıl daha da sıcaklık kazanmaktadır. Ruslarla olan yakın ilişkiler de Batı desteği için zayıflatıcı bir işlev görmektedir.
11. “Etnik bölünmüşlük” ifadesi Abhazya için doğru bir tanımlama değildir. Çok etnikli yapısı ile ancak “etnik çeşitlilik” deyiimi daha doğru olur. Etnik çeşitliliğe sahip Abhazya'nın etnik çeşitliliğe sahip yapısı demokrasinin gelişmemesi noktasında kayda değer bir rol oynamamaktadır.
12. 1992'deki Gürcü işgali öncesine kadar yerli halk olarak Abhazya siyasal sisteminde %51 oranında başat rol oynayan Abhazlar, savaş süreci sonrasında değişen demografik yapıda çok daha baskın konuma geçmişlerdir. Gal bölgesindeki Megrel kökenli nüfus, Sohum'daki Rus kökenliler ile Gagra ve Gulripş rayonlarındaki Ermeni kökenli Abhaz vatandaşları dışındaki tüm seçim bölgelerindeki milletvekillikleri Abhaz asıllılarca temsil edilmektedir. Nüfuslarına oranlar her ne kadar daha az temsil ediliyor olsalar da Ermeni, Rus ve Megrel azınlık vatandaşlarınca bu durum kanıksanmış olup ciddi bir şikayet konusu yapılmamaktadır.
13. Abhazya'da kadın nüfus gerek sosyal yaşamda gerekse kamu yönetiminde azımsanmayacak oranda aktiftir. İş hayatında özellikle hizmet sektöründe kadın istihdamı erkek nüfusa göre çok daha büyük boyuttadır. Benzer durumu Abhaz STK ve benzeri yapılanmalarda da görmek mümkündür. Ancak siyasi parti yapılanmalarında kadınlar belki de geleneklerin de etkisiyle etkinlikte yer almamaktadır. Bu da siyasette kadınların çok daha zayıf biçimde temsilini beraberinde getirmektedir.

14. Abhazya, demokratikleşme yolunda ilerlerken eş zamanlı olarak eğitim, sağlık ve ekonomik gelişim ivmesini de sürdürmek suretiyle her anlamda bağımsız bir devlet olma potansiyeline sahiptir. Sahip olduğu siyasi ve tarihi-kültürel zenginlik ve hukuki gerekçeleri iyi kullanmak yoluyla uluslararası alanda kendini daha ifade ederse bağımsız bir ülke olarak Abhazya'yı güzel bir gelecek beklemektedir.

15. Önümüzdeki dönem Abhazya'nın demokrasisi, uluslararası alanda kısmi de olsa tanınırlık elde etmesi durumunda, ülkenin sosyo-ekonomik ve idari gelişim sağlamasıyla paralel olarak güçlenecektir. Hayata geçirilecek idari-hukuki reformlar ve Sovyet mirasçı zihniyete sahip kadroların yerlerini daha geniş perspektife sahip iyi eğitilmiş donanımlı yeni nesil idarecilere bırakmasıyla dünya ile daha entegre ve aktif bir demokrasi ve şeffaflık perspektifi, kamusal düzende ve Abhaz vatandaşlarının günlük yaşamlarında çok daha görünür olacaktır. Demokratik gelişimin bağımsız bir devlet olarak Abhazya'nın geleceğinde daha da benimsenir ve uygulanır konuma gelmesi muhtemeldir.

Ad Soyad: Şamil ERTAŞ YAŞBA

Görevi: İstanbul Abhaz Kültür Derneği Eski Başkanı

Mülakat Tarihi: 9 Ekim 2024

Mülakat Yeri: Ankara

1. Tarihsel toplumu yönetim şekli Eyhabılar kurulu (yaşlılar konseyi) bugünkü demokrasi anlayışına çok yakın hatta daha gelişmiş saya biliriz. Toplumum taleplerini dinleyip karar olma süreci demokrasinin temelini oluşturmaktadır. Sorunun cevabı düşünmüyorum.
2. Düşünmekle beraber Abhazyanın tanınması tamamen güç dengeleri üzerinde yürüyecektir.
3. Dünya tarafından dengelere kurban edilerek izole edilmesi
4. Evet düşünüyorum tek tarafa mahkum edilmesinin kaçınılmaz sonucu
5. Şuan ki konjoktür bu anlaşmayı Abhazya için vaz geçilmez kılmıştır. Tarihi gerçekleri yok sayarak dayatılmaya çalışılan çözümler Abhazyayı tek yöne itmektedir. Rusya ile yapılan bu anlaşma ve ortaklık Abhazya demokrasisi için taviz kopara bilmek için mengene misali şıkıştırma aparatı olarak kullanılacaktır.
6. Düşünmüyorum Abhaz kültürünün derinliği bu izin vermez.
7. Amerika+Avrupa Rusya dünya dengesi ve siyasi çekişmesinin yansıması olarak tanınmamaktadır. Süreç bu dengelerle uzayıp gidecektir.

8. Dünyaya açılmamanın kaçınılmaz sonucu.
 9. Batı Abhazyaya karşı Gürcistan fikirli yaklaşımını bırakır ilişki kurmaya başlar ise Hem Abhazyaya demokrasisi için hem dünya barışı için bir adım atılmış olacaktır.
 10. Doğrudur tek yöne itmiştir
 11. Düşünmüyorum etnik zenginlik demokrasiyi diri tuttuğunu düşünüyorum
 12. Katılmıyorum. Tarihler boyunca devlet yönetme becerisi olan Abhazlar komşularıyla iyi geçinmeyi çok önemsemişlerdir. Taki 1992-93 savaşına kadar yıllarca iyi komşuluk yaptığı komşuları tarafından katledilene kadar. Bu savaştan sonra kendini koruma amaçlı davranışlar Gürcü ve Ermenileri dışladığını göstermez
 13. Bir anlamda bölgenin yansımasıdır. Birde 1993 de savaşın bitmesiyle bir ambargo uygulanmıştır bu ambargoda kadınlarımız Abhazyanın yaşam boru olmuşlardır bu getirdiği alışkanlıklar hala devam etmektedir.
 14. Bağımsız bir devlet olarak görüyorum. Gürcistanla yapılacak saldırmaksızlık anlaşmasının onaylanmasıyla Rusya ve Gürcistan ile eşit ilişki kumasının doğru olacağını düşünüyorum
 15. Dünyadaki dengelere bağlı olarak çok hızlı bir değişim beklemiyorum . Yeni nesilin siyaset yapmaları umutlarımızı arttırıyor.
- Dip Not : Dünya siyasetinde tarihi ve yeni olayları bile çarpıtarak kendi çıkarları için kullanmalarının sonucu olarak Abhazyaya gibi kadim bir tarihe sahip milletlerin dilleri, kültürleri ,tarihi toprakları yok olmakla karşı karşıya bırakılmaktadır

Ad Soyad: Zushan Mehmet Murat YILDIRIMGEÇ

Görevi: Abhazfed Denetleme Kurulu Üyesi

Mülakat Tarihi: 9 Ekim 2024

Mülakat Yeri: Ankara

1. Teşvik ediyordur ama asıl sebep bu değil. Abhazyaya tarihinde, halk çoğu zaman otokratik yapı ile barışık olmadı. Abhazlar her zaman yaşlıların oluşturduğu kurulların kararlarına saygı gösterdi ve birçok zaman merkezi otoriteye/otokrasiye direndi. Abhazların toplum yapısı ve gelenekleri konsensüs ile idare edilmeye yatkındır. Bu yüzden rejimin demokrasiye evrilmesi bunun tabii sonucudur.
2. Evet. Eğer Abhazyaya Demokrasi ile yönetilmeseydi, bugünlere gelemeyebilirdi. Demokrasi ile yönetilmesinin, bundan sonra da Abhazyaya'nın tanınması yolunda pozitif bir etkisinin olacağına inanıyorum.

3. Günümüzde Abhaz Demokrasinin gelişmesindeki en büyük engel, demokrasiyi destekleyen bir yapısı olan Abhaz gelenek ve göreneklerinin dış müdahalelerle ister istemez zayıflatılmasıdır. Mali kaynakları zayıf olan Abhazya'nın dış sermaye gruplarının ülkeye girme ve yapıyı değiştirme çabalarına direnmesi zorlaşmaktadır.

4. Abhazya'nın Rusya'yla olan yakın ilişkileri doğru bir çerçeveye oturtulursa demokrasiyi geriletici bir rol oynayacağını düşünmüyorum. Ancak, Rusya büyük bir devlet ve orada büyük sermaye grupları var. Bu grupların mali gücü Abhazya gibi kısıtlı imkanlara sahip ülkelere yatırım v.b. şekilde yöneltilirse, ister istemez ülkenin gelişmesini ve yönetim şeklini etkiler ve bu sermaye grupları ülkenin idaresini de kendi mefaatleri çerçevesinde şekillendirmeye çalışabilir. Bunun önlemi, Abhazya halkının milli menfaatlerini etkili kanunlarla ve gelişmiş demokratik kurumlarla korumaktır.

5. Rusya ile imzalanan "İttifak ve Stratejik Ortaklık Anlaşması"nın bütün detayları halka açık değil. Bu sebeple bu konu üstünde detaylı fikir yürütebilecek tam bilgiye sahip değilim. Ancak, Rusya Abhazya'yı tanıyan ilk ülkedir ve stratejik ortağıdır. Bu sebeple bu anlaşmanın Abhazya'nın demokrasisi üzerinde olumlu dolaylı bir etkisi olmuştur çünkü, bugüne kadar Abhazya'nın güvenliğini sağlamıştır.

6. Hayır. Bugün Abhazya demokrasisini geriletecek en önemli unsur, devletin ve kurumlarının işleyişine açık veya örtülü dış müdahalelerdir.

7. Kosova'nın tanınmasındaki en önemli iki unsur, oradaki etnik problemler ve o bölgede Batı ve Doğu çekişmesinin getirdiği hamlelerdir. Abhazya, Avrupanın merkezindeki satranç tahtasının dışında kalıyor ve Batının Rusya'ya karşı Gürcistan'a ihtiyacı var.

8. Hangi "bağımsız" uluslararası demokrasi ölçümleri, hangi kriterlere göre bu sonuca vardı? Belirgin bir demokratikleşme'den ne kastediliyor?

Abhazya'da demokratik bir ülkede bulunması gereken tüm Yargı, Yasama, Yürütme kurumları vardır ve bunlar işlemektedirler. Seçimler demokratiktir. Sokakta sorduğunuz hiç kimse Abhazya'da demokrasi yoktur demez ama aksayan yönleri tartışabilir. Kurumların aksayan yönleri olabilir ama ülke bir Demokrasidir ve bugün Avrupadaki bazı ülkelere daha demokratiktir.

9. Batı'nın Abhazya'ya karşı dış politikası tarihi gerçekleri görmezden gelmektedir ve Abhazya konusundaki tutumu tamamen jeopolitik menfaatlerine dayalıdır; Gürcistan'ı kazanmak için Abhazya'yı vermektir. Hatta, Abhazya'da demokrasi olmaması

Batı'nın daha çok işine gelir, çünkü Gürcistan'da demokrasi ciddi şekilde erozyona uğramıştır ve demokratik olmayan bir Abhazya, Batı için artı bir bahane olur.

10. Bu sorunuz 8. Sorunun benzeri: “Abhazya’da belirgin bir demokratikleşme olmadığını” hangi kriterlere göre kim söylüyor? Aynı kriterlere göre şu anda “Gürcistan’da demokratikleşme” oluyor mu? Abhazya’da hangi “demokratikleşme” adımları atılsaydı Batı Abhazya’ya destek olacaktı?

Rusya ile yakınlaşılması, Rusya’nın 2008’de Abhazya’yı tanımasının tabii sonucudur.

11. Cevabım 12. Sorunun cevabı içinde.

12. Abhaz’lar eski rejimlerde devlet politikaları ile etnik temizlikle tehcir edilmiş ve sonra da Abhazya suni dış göç aldırılarak, kalanlar kendi ülkelerinde azınlık durumuna düşürülmüşlerdir. Bugün Abhazya’daki diğer etnik unsurlar, eski rejimlerin Abhazya’ya suni olarak konumlandıklarıdır. Bunun Abhaz Demokrasisine getirdiği komplikasyonlar vardır. Ancak, Abhaz’lar ülkelerinde diğer etnik unsurların toplamının kendilerini azınlıkta bırakacakları eski “sunî sisteme” dönmesine razı olamazlar. Bu olduğu takdirde bu “azınlık” etnik unsurlar, Abhazya’yı kendi geldikleri ülkelerinin parçası olmaya veya en azından etkisi altına götürürler. Bu da ülkeyi “Demokratik” yollardan adı hariç, yok olmaya götürür. Burada yapılması gereken Abhazya Devletini korurken bu etnik unsurların demokratik sürece dahil edilerek, evrensel haklarının korunmasıdır.

13. Abhazya’da kadın tarihsel olarak diğer bir çok ülkedekilerden daha çok haklara sahip oldu. Abhazya Anayasa Mahkemesi Başkanı kadındır. Kadın Bakanlar var. Parlamentoda 1 kadın olması kadın-erkek eşitsizliğinden mi yoksa Abhazya’da kadınların siyasete daha az ilgi göstermesinden mi, emin değilim. Ama kanımca, her iki halde de, kadınların siyasetteki asyısı artmalı.

14. 21 Mayıs 1921’de “Gürcistan Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti”, “Abhazya Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti”nin bağımsızlığını tanıma deklarasyonu yayınladı.

Aşağıdaki metni websitesinde yayınlayan, Gürcü; Regionalism Research institute (Bölgeselcilik Araştırma Enstitüsü)’dür.

“Girişimci olmayan, ticari olmayan tüzel kişilik (NNLE) - Bölgeselcilik Araştırma Enstitüsü, 2012’den bu yana, 2000 yılında Gürcistan’ın Tiflis kentinde kurulu ve tescil edilmiş Birlik - Bölgeselcilik Araştırma Merkezi’nin yasal halefidir. Bu kuruluşun websitesinden girilerek görülebileceği gibi:

http://www.rrc.ge/law/declar_1921_05_21_e.htm?lawid=112&lng_3=en

GÜRCİSTAN SOVYET SOSYALİST CUMHURİYETİ DEVRİM KOMİTESİ’nin

Abhazya Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti'nin Bağımsızlığına İlişkin Deklarasyonu.

21 Mayıs 1921

Doğası gereği burjuva olan Menşevik iktidarı, ulusal azınlıkların devrimci hareketini bastırmış ve yüzyıllar boyunca Gürcistan'da yaşayan belirli azınlıklar arasındaki düşmanlığı beslemiştir.

Sovyet iktidarı bu konuya farklı bir yaklaşım getirerek tüm işçiler arasında kardeşçe ilişkiler ve eşitlik ilkesini öne çıkarmıştır.

Büyük Ekim Devrimi tarafından ilan edilen kendi kaderini tayin hakkı, ulusal önyargıların ortadan kaldırılması ve işçiler arasındaki ilişkilerin güçlendirilmesi için en iyi çare olarak kabul edilmektedir.

Yukarıda belirtilenlerden hareketle Gürcistan Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti Devrimci Komitesi, Abhazya Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti'nin kuruluşunu tanır ve memnuniyetle karşılar ve Gürcistan SSC ile Abhazya SSC arasındaki ilişkilerin Gürcistan'ın yanı sıra Abhazya işçi ve köylülerinin ilk Kongresinde kararlaştırılacağına inanır.

Her iki sosyalist cumhuriyetin işçileri yakın ve kardeşçe işbirliği biçimlerine karar versinler.

Gürcistan SSC Revcom'u

(Jemal Gamakharia,

Abhazya bağımsız bir Devlet olmayı tarihsel olarak ve bugünkü kurumları ile çoktan hak etmiştir.

15. Önümüzdeki dönemde Abhazya'nın demokrasisinin ilerlemesi, Abhazya'ya dış siyasi ve sermaye gruplarının müdahaleleri ile darbe alabilir. Abhazya, kendi vatandaşlarının serbest iradeleri tecelli ederse, demokratik olarak gelişir kanısındayım.

Ad Soyad: Kafkas Kamil ÖZTÜRK ATRİŞBA

Görevi: Abhazya'nın Türkiye Tam Yetkili Temsilci Yardımcısı

Mülakat Tarihi: 10 Ekim 2024

Mülakat Yeri: Ankara

1. Uluslararası tanınma eksikliği demokrasinin gelişmesine katkı sağlamaz. Demokratik dönüşümleri destekleyen uluslararası kurum ve platformlardan izolasyon, demokratik kuruluşların oluşumunu engellemektedir.

2. Demokratikleşmenin tanınma konusunda belirleyici bir etkisi yoktur, ancak modern uluslararası toplumun liberal demokratik ülkelerden oluştuğu dikkate alındığında demokrasi ideallerine yakınlık olumlu bir faktördür.
3. Demokratikleşmenin önündeki en büyük engel yüksek klancılık ile karakterize edilen geleneksel toplumsal ilişkilerdir.
4. Bu açıdan Rusya ile yakın ilişkiler ikili bir rol oynamaktadır. Bir yandan Rusya'nın desteği Abhazya Cumhuriyeti'nin devlet kurumlarının güçlendirilmesine yardımcı oluyor ve bu da klancılığın aşılmasına yardımcı oluyor. Öte yandan, Rusya'nın devletçilik modeli Batı tarzı liberal demokrasinin standartlarını karşılamıyor.
5. Bu anlaşma kendi başına Abhazya'da demokrasiye bir tehdit oluşturmamaktadır. Abhazya'nın devletinin korunması amaçlanıyor.
6. Dış tehdit demokrasinin bozulmasına katkıda bulunan bir faktördür. Abhazya bir istisna değildir.
7. Demokrasi düzeyinin tanınma konusunda belirleyici bir etkisi yoktur. Tanınma, devletin çıkarları dikkat alınarak verilen veya verilmeyen bir siyasi karardır.
8. Abhazya'da demokratikleşme süreci yaşanıyor, yabancı çalışmalar önyargı nedeniyle bunu yansıtmıyor.
9. Batı, bir yandan STK'ların faaliyetleriyle liberal ve demokratik değerlerin yerleşmesine destek verirken diğer yandan Gürcistan'ın Abhazya'yı tecrit etme politikasını destekleyerek demokratik bir Abhaz devletinin gelişmesine engel oluyor. Liberal demokrasilerin uluslararası topluluğundan Batı'nın rolü iki yönlüdür.
10. Evet, Batı'dan izolasyon ve Rus devlet modelinin benimsenmesi demokratikleşme sürecini kötü etkiliyor.
11. Evet ancak küçük bir ölçüde. Etnik farklılıklar Abhazya'da demokrasinin gelişimini engelleyen ana faktör değildir.
12. Evet durum budur. Abhazya, Abhaz halkının etno-milli bir devletidir.
13. Bu durum Abhaz toplumunda geleneksel cinsiyet rollerinin korunmasıyla ilişkilidir. Ancak, yaşamın her alanında küresel liberalleşme eğilimleri göz önüne alındığında, gelecekte kaçınılmaz olarak Abhaz siyasetinde kadınların rolünün güçlenmesi söz konusu olacaktır.
14. Gelecekte Abhazya'yı Rusya ile her alanda daha yakın bağları olan egemen bir devlet olarak görüyorum. Gürcistan'a katılma seçeneği imkansızdır.
15. Kısa vadede demokratik durgunluk ilerleme veya gerilemeden daha olasıdır. Devlet gücü, Rusya Federasyonu'ndan ülkeyi yönetme yöntemlerini ve toplumla

diyalogu ödünç alarak güçlenmeye devam edecek. Ancak, Abhazya güçlü bir sivil toplumu koruyacaktır. Ancak, uzun vadede nesillerin değişmesi nedeniyle demokraside yeni bir gelişme turu bekleyebiliriz.

Ad Soyad: Vyacheslav ÇIRIKBA

Görevi: Abhazya Eski Dışışleri Bakanı ve Akademisyen

Mülakat Tarihi: 3 Kasım 2024

Mülakat Yeri: E-posta üzerinden

1. Do you think that in Abkhazia's partial democratic regime, its struggle for recognition has played a positive role, in other words, international non-recognition has incentivized Abkhazia in democratization?

Not, this is not the case, it's a wrong assumption. I refer you to sub-chapter 18 of my book where I dwell on this issue.

2. I don't think these two issues are related, probably only marginally. Was South Sudan which was recently recognized internationally, a democracy? Was Kosovo a democracy when it was recognized by many Western and Asian countries? Was war-torn Georgia a democracy when it was recognized in 1992? There is simply no direct connection. You have to have a territory, a population and some government, and, importantly, financial and military support of some of great powers. These factors are more relevant to achieving recognition, than the actual level of democracy, unfortunately.

3. I think Abkhazia slowly but steadily democratizes. It has periodical parliamentary and presidential elections. The presidential elections are highly competitive and largely unpredictable. There is freedom of speech, of religion, of media. To some up, it's much better off from the point of view of democratizing, than many former fellow-Soviet republics. I speak on this too in my book (sub-chapter 18).

4. In which way can Russia play negatively in our democracy? I don't think so.

5. The agreement has mainly economic, regulatory and defence demensions. I don't think it influences in one or another way the democratic process, which is underway.

6. I see no immediate connection between the Georgian military threat and the democratization process. This process is independent of the Georgia factor.

7. When Kosovo declared independence in 2008, according to the Freedom House data, Abkhazia was more democratic than Kosovo, even if it was narrowly. Despite

this fact, while Kosovo was recognized by many states, Abkhazia was not. Why do you think so?

Because we have international law, which is on the side of Abkhazia, in theory, and the international practice, which is ruled by double standards. Abkhazia was recognized by Russia, so the Western alliance is against it. Serbia was regarded as too strong, and too close to Russia in many ways, so the West and its allies supported Kosovo. This is a very simplistic and very primitive approach, but it dominates the international relations, unfortunately. Who said that the Great Game is not over, it's just in its full swing!

8. Kosovo is supported financially and institutionally by the whole world, Abkhazia – only by Russia, for which Abkhazia is of course grateful. If Abkhazia had that level of international support as Kosovo gets, the results might have been different.

9. The West looks at Abkhazia through the prism of its relations with Russia. There has never been any visible Western support to Abkhazia, except for some humanitarian assistance from some international NGOs and UN agencies. The West actually established a blockade of Abkhazia on many levels, including the visa restrictions. This approach has not been changed and will probably not change in the foreseeable future.

10. I do not agree that there is a lack of democratization in Abkhazia after 2008, it's simply not true. Democratization is an ongoing process, slow, because of lack of international assistance. Even in the conditions of international isolation, imposed by the West, Abkhazia scores by Freedom House nearly on the same level as Georgia. Please read my chapter to answer this question.

11. No, there is no problematic inter-ethnic relations in Abkhazia which effect the democratic process. We have Armenians and Megrelians (/ Georgians) in the Abkhaz parliament. Yes, the Georgian military threat limits the process of integration of Gal Megrelians into the country's life, but even this is slowly changing to the better.

12. There is no discrimination of Georgian and Armenian minorities in Abkhazia. There are state-funded Georgian and Armenian schools. Georgians and Armenians are represented in Abkhaz parliament. They are free to manifest and develop their culture, which they actually do. The situation is not ideal (but where is it ideal?), and there is still space for progress on this issue, but ethnic issues are not antagonistic ones, and they do not create problems for the society at large.

13. Women are mostly busy in family and in business, they are not very much attracted by being engaged in active politics. But some do, as you mentioned.
14. Abkhazia is and will be in future an independent state.
15. Everything is possible, of course, but I believe in the progress.

EK 2. ODAK GRUP ÇALIŞMASI

Odak grup çalışması yapılan Abhazya Devlet Üniversitesi, Uluslararası İlişkiler Bölümü öğrencileri listesi (soyada göre alfabetik sıralı):

Lev Abgadzh

Alisa Adleiba

Amina Adleiba

Lana Amichba

Inara Argun

Milena Argun

Valeria Bagapsh

Anna Berulava

Inara Bgeu

Katerina Dbar

Sariia Dzapshba

Sofiia Dzhindzholia

Lolita Dzkua

Khanifa Hanagua

Batal Kiut

Arina Koshelian

Sati Kvitsinia

Anas Lasuriia

Said Salakaia

Salomeia Shamba

Odak grup çalışması 11 Ekim 2024 tarihinde Zoom üzerinden gerçekleştirilmiştir.

Katılımcılara EK-1’de yer alan soruların aynıları sorulmuştur. Cevaplar özetle aşağıdaki gibi verilmiştir. Bazı sorulara cevap verilmemiştir.

1. Abhazya Cumhuriyeti'nin uluslararası tanınırlığı konusu karmaşık bir konu. Bir yandan, böyle bir tanınmanın olmaması, yetkilileri demokratik kurumlar oluşturarak etkilerini güçlendirmeye çalışmaya teşvik edebilir. Bu, yabancı kamuoyunun ilgisini çekecek ve belki de bağımsızlığımızı tanımalarını teşvik edecek bir imaj yaratmak için kullanılabilir. Öte yandan, uluslararası tanınmanın olmaması yetkililerin kendi halkının ihtiyaçlarını göz ardı etmesine yol açabilir.
2. Demokratikleşmenin şu anda Cumhuriyetimizin tanınması üzerinde olumlu bir etkisi var ve gelecekte de olabilir. Örneğin, vatandaşların yaşam standartlarını iyileştirmek için devlette reformlar yapılırsa, bölgenin uluslararası arenada en olumlu imajını yaratabilir. Ancak tanınmanın diğer devletlerin siyasi çıkarlarına ve bölgedeki jeopolitik duruma da bağlı olduğu göz önünde bulundurulmalıdır.
3. Uluslararası tanınma eksikliği ve Cumhuriyetimizin tanınmayan bir devlet olarak statüsü, diğer devletlerle işbirliği olasılığını sınırlamakta, bu da demokratik uygulamaların hayata geçirilmesini zorlaştırmaktadır.
7. Ana neden jeopolitik çıkarlar. Kosova, Güneydoğu Avrupa topraklarında yer alıyor ve Batı için stratejik bir öneme sahip. Kosova'nın bağımsızlığının tanınması Batılı güçlerin çıkarlarına karşılık gelirken, Abhazya Rusya Federasyonu'nun çıkarları ve etki alanındadır, bağımsızlığımızın tanınması Batılı ülkeler için bir öncelik değildir.
8. Kosova'nın bağımsızlığının tanınmasından sonra Avrupalı güçler bölgenin yeniden yapılanma ve demokratikleşme sürecine aktif olarak müdahale ettiler. Buna barışı koruma güçlerinin kurulması, demokratik kurumların desteklenmesi ve seçimlerin yapılması da dahildi. Abhazya'da bu düzeyde bir uluslararası destek yoktu, bu da demokratikleşme fırsatlarını sınırladı. Ayrıca, o dönemde Kosova, devletin ekonomik kalkınmasına katkıda bulunan büyük mali destek alırken, Abhazya'da ekonomik durum daha zordu (2008 yılına kadar Abhazya ekonomik abluka altındaydı) ve bu da vatandaşların yaşam standartlarını etkiledi.
9. Genel olarak Batı, Abhazya'ya demokrasi konularında yeterli desteği vermiyor (neredeyse hiç vermiyor). Batılı ülkeler Abhazya'nın bağımsızlığını tanımıyor ve onu Gürcistan'ın bir parçası veya Rusya tarafından işgal edilmiş bir devlet olarak görüyor. Bu da etkileşim ve destek fırsatlarını ciddi şekilde kısıtlıyor. Bazı durumlarda Batı insani yardım sağlıyor, ancak bu uluslararası kuruluşlar aracılığıyla sağlanıyor.
11. Abhazya topraklarında yaşayan etnik gruplar arasında keskin etnik anlaşmazlıklar görmedim. Ancak Abhazlar ve Gürcüler arasındaki etnik gerilimlerden bahsedecek olursak, bu çatışmanın kendi tarihi var ve elbette zor bir siyasi ortam yaratıyor.

12. Abhazların Abhazya'nın siyasi sistemi üzerinde önemli bir etkiye sahip olduğu konusunda hemfikiriz, ancak bunun Gürcü ve Ermeni azınlıkları dışladığını söyleyemem; azınlık temsilcileri giderek artan bir şekilde yetkililerde yer alıyor.

13. Bir keresinde bu soruyu arkadaşlarla tartışmıştık ve işte cevabı. Siyasetin “erkek” işi olduğuna dair bir klişe vardır ve örneğin kadınlar parlamentoda bir pozisyon aradıklarında, çoğu durumda siyasi partilerden, insanlardan, ailelerinden ve arkadaşlarından destek göremezler (hatta aile ve arkadaşlar bir kadını “kendi işine baktığı” için kınayabilir).

14. Abhazya'nın geleceğini bağımsız bir devlet olarak görüyorum. Cumhuriyetin sakinleri (ben dahil) tam bağımsızlığı arzuluyor. Kimliğimizi korumak istiyoruz. Rusya ya da Gürcistan'a katılma seçeneği düşünülüyor. Evet, belki bir veya diğer devletin parçası olmak çevresel destek ve bir tür güvenlik sağlayabilir, ancak Abhazya halkının iç savaşı sırasında bu kadar çok askerin ölmesinin nedeni bu değil. İnsanlar vatanlarını ve bağımsızlıklarını canları pahasına savundular. Anavatanlarının parlak geleceği için yaptıkları her şeyi yok etmeye ahlaki olarak hakkımız yok.

EK 3. KOSOVA ÜZERİNE SORULAR VE MÜLAKAT YAPILAN YETKİLİ VE TEMSİLCİLERİN CEVAPLARI

SORULAR / QUESTIONS

1. Kosova'nın kısmen demokratik bir rejime sahip olmasında uluslararası tanınma elde etme çabasının bir rol oynadığını, diğer bir deyişle, uluslararası tanınmamanın Kosova'yı demokratikleşme yönünde teşvik ettiğini düşünüyor musunuz?

Do you think that Kosovo's struggle for recognition has played a positive role in its partial democratic regime, in other words, international non-recognition has incentivized Kosovo to democratization?

2. Demokratikleşmenin Kosova'nın tanınmasında pozitif bir etkisinin olduğunu ya da bundan sonra olacağını düşünüyor musunuz?

Do you think that democratization has a positive impact on Kosovo's international recognition? Or, it will be in the future?

3. Sizce günümüzde Kosova'nın demokratikleşmesi önündeki en büyük engel nedir?

For you, what is the biggest obstacle to Kosovo's democratization today?

4. Kosova'nın Batı'yla olan ilişkilerinin demokrasiyi ilerletici bir rol oynadığını düşünüyor musunuz? Düşünüyorsanız tam olarak nasıl?

Do you think that Kosovo's close ties with the West play a positive role in its democracy? If you do, exactly how?

5. 2015'te AB'yle imzalanan "İstikrar ve Ortaklık Anlaşması" ile ilişkili olarak Kosova'nın AB'yle olan ilişkilerini nasıl görüyorsunuz? Sizce bu anlaşmanın Kosova'nın demokrasisi üzerinde olumlu ya da olumsuz bir etkisi olmuş mudur?

Concerning the "Stabilisation and Association Agreement" signed in 2015 with the EU, how do you assess the relations of Kosovo with the EU? Do you think this agreement made a positive or negative impact on Kosovo's democracy?

6. Sırbistan'ın Kosova açısından bir güvenlik tehdidi oluşturmamasının Kosova'da demokrasiyi geriletici bir rol oynadığını düşünüyor musunuz?

Do you think that Serbia's security threat to Kosovo plays a negative role in Kosovo's democracy?

7. 2008 yılında Kosova bağımsızlığını ilan ettiğinde (Freedom House verilerine göre) Abhazya Kosova'dan az da olsa daha demokratik bir ülkeydi. Ancak, Kosova birçok devlet tarafından tanınırken Abhazya tanınmadı. Bunu neye bağlıyorsunuz?

When Kosovo declared independence in 2008, according to the Freedom House data, Abkhazia was more democratic than Kosovo, even if it was narrowly. Despite this fact, while Kosovo was recognized by many states Abkhazia was not. Why do you think so?

8. Uluslararası demokrasi ölçümlerine göre, 2008 yılından sonra Abhazya'da dikkate değer bir demokratikleşme yaşanmamışken Kosova'da belirgin bir demokratikleşme olmuştur. Bunu neye bağlıyorsunuz?

According to the Freedom House measures, while there was no recognizable change in Abkhazia's democracy after 2008, Kosovo democratized considerably. How would you explain this?

9. Batı'nın Kosova'ya karşı dış politikasını nasıl değerlendiriyorsunuz? Sizce, Batı, Kosova'yı demokrasi konusunda yeterince destekliyor mu veya geçmişte destekledi mi?

What do you think about the West's foreign policy towards Kosovo? Do you think that the West gives sufficient support to Kosovo? Or, did it in the past?

10. 2008 sonrası Kosova'da belirgin bir demokratikleşme olmasında, Batı desteğinin sağlanması ve AB ile üyelik sürecinin yürütülmesi sizce bir faktör olmuş mudur?

Do you think that obtaining Western support and sustaining the EU accession process played any role in the recognizable democratization of Kosovo after 2008?

11. Kosova'daki etnik bölünmüşlüklerin demokrasiyi geriletici bir rol oynadığını düşünüyor musunuz?

Do you think that ethnic cleavages in Kosovo play any negative role in Kosovo's democracy?

12. Kosova'da Arnavutların siyasal sistemi domine ettiği ve Sırları ve diğer azınlıkları sistemden dışladığına yönelik iddialara katılıyor musunuz?

What do you think about the comments about Albanians' dominance in the political system and the exclusion of Serbians and other minorities?

13. Kosova'nın mevcut parlamentosunda kadın vekillerin oranı 3'te 1 kadardır. Bu oran eski Sovyet coğrafyasındaki ülkelerin oldukça üzerinde olmakla beraber (örneğin Abhazya'da bu oran %2.8'dir), Batılı ülkelerin kısmen gerisindedir. Siz bu durumu nasıl değerlendiriyorsunuz?

In the current parliament of Kosovo, one-third of the representatives are women. Although this ratio is much higher than in the ex-Soviet countries (for example, it is 2.8% in Abkhazia), it is lower than in Western countries. How do you assess this situation?

14. Kosova'nın geleceğini bağımsız bir devlet olarak mı görüyorsunuz yoksa Arnavutluk'un ya da Sırbistan'ın bir parçası olarak mı? Sizin tercihiniz hangi yönde olur?

Do you see Kosovo's future as an independent state or as a part of Albania or Serbia? What would be your preference?

15. Önümüzdeki dönemde Kosova'nın demokrasisini nasıl görüyorsunuz? Sizce ilerleme mi yoksa gerileme mi daha muhtemel?

How do you see Kosovo's democracy in the future? Do you think that progress or regression is more likely?

CEVAPLAR

Ad Soyad: Ergin Kala

Görevi: Kamu Yönetimi Bakanı Eski Başdanışmanı

Mülakat Tarihi: 15 Kasım 2024

Mülakat Yeri: E-posta üzerinden

1. Kosova savaş sonrası kazandığı haklı devlet olma hakkı ile birlikte yasama yürütme ve yargı organlarını demokratik bir şekilde kurmuştur. Birleşmiş Milletler ve Avrupa Birliği gözetimi altında Anayasa ve tüm yasaları Avrupa standartları içerisinde hazırlanmıştır. Kosova tanınmak için demokratikleşme sürecine girmemiştir. Demokratik şekilde kurulan ve yürütülen bir devlet olarak tanınma sürecini yürütmektedir.
2. Kosovanın demokratik bir ülke olarak yönetilmesi tanınmasına pozitif etkili olduğunu düşünüyorum.
3. Kosova zaten demokratik bir ülke.
4. Kosovanın devletleşme sürecinde batının her yönlü desteği olmuştur. Devlet kademelerinin kurulması ve yasaları Avrupa Birliği gözetiminde yapılmaktadır. Batıyla ilişkileri yasaların AB Yasalarına göre yapılması Kosova için ikili ilişkilerin en önemlisi olmuştur.
5. Avrupa Birliği ile yapılan her anlaşma demokratikleşme yönünde olumlu adım olduğunu düşünüyorum.
6. Sırbistan ile olumsuzluklar Kosvanın yönetim açısından bir değişikliğe sebep olmamaktadır. Gerginlikler Kosovanın uluslararası ortamlarda temsiliyet sorunları ve tanınmamanın yaşanmasına sebep olmaktadır.
7. Kosovanın Demokratik yapısının ölçünmesinde bir hata olduğunu veya subjektif bir ölçüm olduğunu düşünüyorum.
8. Abhazya hakkında bilgim bulunmamaktadır. Ama Kosova Devletleşme sürecinde Avrupa ve BM ile çok yakından işbirliği yaşamış ve her türlü desteği kabul etmiştir.
9. Batı Kosovayı desteklemektedir. Demokratikleşme sürecinde de destek olmuşlardır. Dış politikaları her zaman Kosovayı favore eden yönde olmuştur.
10. Ab üyelik süreci zaten yasama ve yürütmeye bağlı bir süreçtir. Bu yüzden demokratikleşme veya AB standartlarına ulaşmak üyelik süreci için önemlidir.

11. Kosovanın kuruluşu çok etnikli yapı çerçevesinde gerçekleşmiştir. Yasalar da bu çerçevede hazırlanmıştır. Bu yapılanma Kosovanın demokratikleşme sürecinde olumlu bir rol oynamıştır.

12. Kosova anayasası ve yasaları tüm Toplulukları korumaktadır ve hepsinin kurum ve kuruluşlarda mecburi temsiliyetleri bulunmaktadır. Kendi dilinde eğitim ve konuşma hakkı bulunmaktadır.

13. Kosova yasaları cinsiyet eşitliğine bağlı hazırlanmaktadır. Her düzeyde cinsiyet eşitlik gözetilmektedir. Milletvekili seçimleri yasalara bağlı olarak mecburi 3'te 1 oranı öngörmektedir. Bu en alt limiti oluşturmaktadır. Ayrıca devletin üst düzey yönetiminde de bu oran uygulanmaktadır. Bu oranın varlığı ve cinsiyet eşitliğinin olması devletin demokratik açıdan olumlu bir adım olduğunu düşünüyorum.

14. Kosova kendi başında bir devlettir ve bunun daim olmasını talep ederim.

15. Kosova Uluslararası kurum ve kuruluşlara üye olmakçabası yürütmektedir ve Avrupa birliğine tam üye olmak taleplerini her zaman dile getirmektedir. Bu hedefleri gözetirken demokrasiden ödün veremez.

Ad Soyad: Onat Kovaç

Görevi: Türkiye’de Okuyan Kosovalı Öğrenciler Birliği (TOKOB) Genel Başkanı

Mülakat Tarihi: 16 Kasım 2024

Mülakat Yeri: İzmir

1. Evet, uluslararası tanınmama, Kosova’nın demokratikleşme sürecinde önemli bir teşvik unsuru olmuştur. Kosova, uluslararası topluma meşru bir aktör olduğunu göstermek ve tanınma elde etmek amacıyla demokratik reformlara ağırlık vermiştir. Bu süreç, özellikle Batı’nın beklentileri doğrultusunda, hukukun üstünlüğü, insan hakları ve şeffaf yönetim alanlarında ilerlemeyi teşvik etmiştir. Genel bir tabir ile, batı ülkelerin beklentilerini karşılamak Kosova’yı uluslararası arenada tanınmaya götürmüştür.

2. Evet, Kosova’nın demokratikleşmesi uluslararası tanınmasını olumlu etkileyebilir. Demokratik bir yönetim ve hukukun üstünlüğü, tanınmayan ülkelerin desteğini kazanmak için güçlü bir argümandır. Gelecekte de demokratik ilerlemeler, Kosova’nın tanınma çabalarını desteklemeye devam edecektir. Bu yönetim modeli ülkenin görünümünü uluslararası alanda daha güvenilir kılmakta ve ülkenin gelişimi her geçen gün hızla artmaktadır.

3. Kosova'nın demokratikleşmesi önündeki en büyük engel, Sırbistan ile devam eden gerilimler ve bu gerilimlerin Kosova'nın iç politikasını ve kurumlarını istikrarsızlaştırıcı etkisidir. Özellikle kuzey Kosova'daki Sırp nüfusun entegrasyonu ve bu bölgede yaşanan siyasi krizler, demokratikleşme sürecini zorlaştırmaktadır. İkinci bir önemli etken olarak ta yolsuzluk ve kurumsal zayıflık denebilir. 2021-2024 tarihlerinde görevde olan hükümet, yolsuzluğa karşı büyük önlemler almış, özellikle sınır kapılarında birçok sert tedbirler almıştır.

4. Evet, Kosova'nın Batı ile olan ilişkileri, demokrasiyi ilerletici bir rol oynamaktadır. Bu durumda özellikle yeni reformlar, uluslararası kurumların desteği öne çıkmaktadır. Kosova'nın AB ve NATO üyeliğinde var olan hedefi, demokratikleşmesini teşvik etmektedir.

5. 2015'teki İstikrar ve Ortaklık Anlaşması, Kosova'nın AB ile ilişkilerini güçlendirmiş ve demokratikleşme sürecine olumlu katkı sağlamıştır. Anlaşma, hukukun üstünlüğü, yolsuzlukla mücadele ve ekonomik reformlar gibi alanlarda ilerlemeyi teşvik etmiştir. Ancak bu süreçte uygulama eksiklikleri ve Sırbistan ile ilişkilerdeki sorunlar zorluklar meydana getirmiştir.

6. Evet, kuzey bölgesinde yaşayan Sırp lar, yaşadıkları belediyelerde seçimleri manipüle etmekte ve hükümet tarafından gönderilen görevlileri zor durumda bırakmaktadırlar. Böylece o bölgede siyasi iktidarsızlık oluşmaktadır.

7. Kosova'nın daha fazla tanınmasının nedeni, Batı'nın güçlü desteği, demokratikleşme süreci ve uluslararası hukukla uyumlu bir bağımsızlık ilanıdır. Kosova, Avrupa ve ABD gibi büyük güçlerin desteğini alarak daha geniş bir meşruiyet kazanmışken, Abhazya, yalnızca Rusya tarafından desteklenmiş ve Gürcistan'ın toprak bütünlüğünü ihlal etmesi nedeniyle uluslararası tanınma bulamamıştır.

8. Kosova'nın demokratikleşme süreci, onu daha kabul edilebilir kılarken, Abhazya'nın otoriter yönetimi tanınma şansını zorlaştırmıştır.

9. Batı, Kosova'nın demokratikleşmesi için önemli destek sağlamış, özellikle hukukun üstünlüğü ve reformlar konusunda yardımcı olmuştur. Ancak, bazı AB ülkelerinin Kosova'yı tanımaması ve Sırbistan'la ilişkilerdeki zorluklar, bu desteği sınırlamıştır.

10. Evet, kesinlikle olmuştur.

11. Hayır, düşünmüyorum.

12. Çoğunluk taraf olduğundan dolayı Arnavut kesim siyasette üstün rol oynasa da, diğer milletler de sistemde yer almaktadır. Özellikle Türkiye'miz gibi büyük ülkeler oradaki azınlıkların haklarını gözetmelerinde büyük destek sağlamaktadır.

13. Bu, Kosova'nın kadın temsili konusunda ilerleme kaydettiğini gösterse de, toplumsal cinsiyet eşitliği ve siyasi eşitlik alanlarında hala gelişmeye ihtiyaç duyduğunu ortaya koymaktadır. Lakin 2008'de kurulan bir ülkenin şimdiye kadar 2 kadın cumhurbaşkanına sahip olduğu unutulmamalıdır.

14. Kosova'nın kesinlikle tam bağımsız bir şekilde yoluna devam etmesi gerektiğini düşünüyorum.

15. İlerleme daha muhtemeldir.

Ad Soyad: Aleyna Adiller

Görevi: TOKOB Genel Başkan Yardımcısı

Mülakat Tarihi: 18 Kasım 2024

Mülakat Yeri: Ankara

2. Demokrasi birçok ülkenin uygulamak isteyip te uygulayamadığı bir yönetim sistemidir. Kosova Cumhuriyeti ise bağımsızlığından itibaren her alanda bu sistemi uygulamış ve uygulamaya da devam etmektedir. Birçok devletin yapamadığını Avrupa'nın en genç ülkesinin milleti için demokratik yönetim sunarak yapması tabi ki de tanınmasında pozitif etkiler yaratmıştır. Bir dış gözcü olarak yorumlamaktayım.

6. Hayır

9. Batının bir eli hep Kosova Cumhuriyetinin üzerindeydi. Halada öyledir.

10. Kosova Cumhuriyeti bağımsızlığının ilk gününden itibaren demokraside belirgin noktalarda olmuştur. AB üyelik sürecinin etkilerinin de büyük olduğunu söylemek yanlış olmayacaktır.

11. Aksine Kosova'daki azınlık olarak sayılan milletlerin demokrasiyi geriletici değil daha da ileriye taşıyacağını düşünmekteyimdir. Örnek Amerika Birleşik Devletlerinde yaşayan milyonlarca insanın hepsinin Amerikalı olduğunu mu düşünüyorsunuz? Tabi ki de hayır buna rağmen dünyanın gücü. Aradaki ilişkiyi siz kurmaya çalışın.

12. Kesinlikle yanlış bir iddiadır. Doğru olması mümkün değildir. Çünkü Kosova'yı Kosova yapan demokrasi ve hoşgörü içerisinde azınlıklarla birlikte, beraberlik içerisinde yaşanabilmesidir.

13. Takdir edersiniz ki bağımsızlığını 2008'de büyük mücadelelerle kazanmış bir ülke olmasından dolayı diğer Batılı ülkelerden geride olması gayet normaldir. Takdire şayan bir durumdur ve kadınların vekillik oranları güm geçtikçe artacaktır.

14. Tabi ki de bağımsız ve hür bir devlet olarak görmekteyiz. Kosova Cumhuriyeti, Avrupa'nın en genç ülkesidir, Avrupa standartlarındadır ve Sırbistan bağımsızlığından sonra asla başka bir ülkenin parçası olmayacaktır.

15. Önümüzdeki dönemde özellikle vize serbestliği ve Vetevendosje Partisinin kurmuş olduğu düzenin getirmiş olduğu yenilikler neticesinde Kosova Cumhuriyetinde muhtemel ilerleme olacağı görülmektedir.

Ad Soyad: Bekim Sejdiu

Görevi: Kosova Anayasa Mahkemesi Eski Üyesi ve Kosova'nın Eski Türkiye Büyükelçisi

Mülakat Tarihi: 20 Kasım 2024

Mülakat Yeri. E-posta üzerinden

1. By all parameters and international reports, Kosovo is among the most vibrant democracies in the region. The fact that we have had very frequent smooth transitions of power/change of governments with elections, and also dismissal of presidents and governments by the Constitutional Court (decisions of this Court were all obeyed), are strong evidences of democratic culture.

There are many factors that have influenced our democratic life, but I don't think the process of recognition of Kosovo by other countries has had any meaningful role. I would say the international presence in Kosovo, particularly the missions of UN and NATO, with strong role of the EU, OSCE and, particularly the active support for Kosovo of countries such as US and European countries, have had much more important role in fostering a democratic institutions and culture.

2. If we see it from an ideological perspective, the overwhelming number of democratic countries, from Australia to Finland and from Japan to Canada, have recognized our independence. The fact that Kosovo upholds democratic standards and strong legal protection for ethnic minorities was an important argument. The 2010 Opinion of the International Court of Justice confirming the legality of Kosovo's independence is an additional strong argument in support of Kosovo's bid for global recognition.

3. Obstacles and difficulties for full integration of the Serbs of Kosovo in the political and institutional life of the country and, in relation to that, the policies of Serbia to instrumentalize the Serb minority of Kosovo against the Kosovo statehood. If you have an ethnic group, although in minority, that is used as an instrument to undermine the

constitutional order of a country, that is obviously a huge barrier for democratic processes.

4. Yes, definitely. First, our Constitution and laws are modeled on the best examples from the EU and Western countries. Second, we have been supported, political, financial and technically, from the EU and US and other countries, including Turkey, to build our institutional mechanisms, which serve as a framework for the democracy to thrive. Third, integration in the NATO and the EU is paramount national objective. Democracy, rule of law and human rights are important standards that we must embrace, in order to move towards Euro-Atlantic integration.

5. Relations between the EU and Kosovo are not typical - as compared to other countries of our region. From 1999 to 2008, Kosovo was under international administration, whereby under UN's umbrella, EU played crucial role in the overall post-war transition of Kosovo. During this period, legislative, economic and institutional contours of the state of Kosovo were erected and the EU, together with the UN, played pivotal role in this regard. After the independence of Kosovo, EU has launched a rule of law mission in Kosovo, which is its biggest mission ever. It's important to highlight that Turkey was also part of this mission. EU has been and is the biggest donor in Kosovo.

In 2016 SAA between Kosovo and the EU entered into force. SAA involves requirements related to democratic standards and rule of law. This was the first contractual relations between Kosovo and the EU and, as such, it has important political significance. In 2022 Kosovo has applied for the EU membership.

On the other hand, out of 27 member states of EU, five of them have not yet recognized Kosovo's independence. This fact has tremendous negative impact in Kosovo's international standing and also for its bid to join the EU.

It is important to highlight in this regard that since 2011, EU is facilitating a dialogue process between Kosovo and Serbia, for normalization of their neighbourly relations. As it has been stated consistently from the EU and its member states, the progress in the dialogue will be crucial for integration of Kosovo and Serbia in the EU. In other words, their individual application will be evaluated by their approach to the dialogue process for normalization of relation between the two countries.

6. Yes and this is the biggest obstacle for our overall democratic processes. As I explained above, Serbia uses Serb minority in Kosovo (who make up less than 10% of the population) to undermine Kosovo's statehood. This plays very negatively in their overall integration in our society and institutional life. In addition, Serbia basically

dictates representatives of the Serbs of Kosovo in Kosovo elections, by brutal interference and pressure towards the Serbs of Kosovo in every electoral process. As it has been confirmed by numerous reports of international bodies who have observed elections in Kosovo, elections in Kosovo in towns where Serbs live in significant numbers have constantly been characterized with problems and this is due to the approach of Belgrade that I described above.

7. Well, I don't think Abkhazia can be compared to Kosovo by any criteria, when it comes to their status and international standing.

Kosovo's trajectory towards independence is long and complex, starting with the dissolution of the former Yugoslav federation, to which Kosovo a constitutive unit with federal status; war and NATO's intervention to stop the unfolding genocide committed by Milosevic's Serbia; international administration over Kosovo and then the negotiation process for the final status that resulted in the proposal for the supervised independence of Kosovo, proposed by the UN Envoy Martti Ahtisaari – which served as a blueprint for Kosovo to declare its independence. Ultimately, the ICJ confirmed in 2010 that Kosovo's independence did not violate international law. Kosovo has been recognized by around 110 UN member states and functions as every other country in our region.

I'm mentioning these facts to underline the fact that, as the two cases (Kosovo and Abkhazia) are incomparable, it is very difficult to draw parallels when it comes to their democratic standards.

8. According to the Freedom House measures, while there was no recognizable change in Abkhazia's democracy after 2008, Kosovo democratized considerably. How would you explain this?

As I underlined above, I think it is not easy – not to say it is impossible, but both examples in the same perspective, when it comes to their political life.

9. US and European countries, with other democratic allies including Türkiye, Japan, Canada and so on, have provided political and economic support to Kosovo. This is one important component of their overall policy towards the Western Balkans, which strives in fostering political and economic stability of this region and its full integration in the Euro-Atlantic structures.

10. Yes. As I have emphasized, this was among the key factors in our overall progress in embracing democratic standards.

11. Yes, as I have explained above. It has to be emphasized, however, that this applies only to the Serb community in Kosovo, not to the other ethnic communities (i.e, Turks, Bosniaks, Roma, Ashkaly, Egyptians), who are fully integrated in Kosovo's political and economic life and play important role in our overall political processes.

It is also important to highlight tha Kosovo provides strong constitutional and legal guarantees for the ethnic communities, starting from the quota for theri representation in Parliament and Government, to the wide protection of their language and identity.

12. Albanians make up around 90% of Kosovo population and it would be unreasonnable to expect that the they would not play dominant role in the political life. Yet, as I have explained, Kosovo is champion in providing constitutional guarantees for the position and rights of ethnic minorities. If you analyze our Constitution and pertinent laws, I don't think you will find any such example of protection of ethnic minorities.

The problem with the Serbs is that they are exposed constantly to the pressur from Serbia not to recognize Kosovo as theri state. We have representatives of Serbs of Kosovo in our Government and institutions, bu many of them have been put under heavy pressure and intimidation from Serbia, labeling them as "traitors". Although, in essence, they are the only try representatives of the Serbs of Kosovo.

I believe that more and more Serbs of Kosovo have understood that Kosovo is their country, in the same manner as it is state of every citizen who lives here, regardless of ethnic background. This does not mean that Serbs of Kosovo should not feel cultural and other forms of attachement with Serbia; but you can't have normal life in a country if you reject that country, while you live there, under its laws and institutional authority.

13. By our electoral laws, every third candidate in the list of the political parties that compete in the elections should be female. This , practicaly, mean that the minimum numer of womean in our parliament is 30% . So, out of 120 seats in our parliament, 20 are reserved for ethnic minotiries and 30 for women.

The number that you refered is relative. It may change after every election.

Our society has overcome geneder factor in electoral processes. The politician who gained biggest number of votes, in all times, is our curren President, who is a women (when she competed in the election for the Parliament).

14. Kosovo is an independent state and the process of creation of new states in the soil of former Yugoslavia came to its natural conclusion with the independence of Kosovo. If I'm to be provocative, in intellectual sense, to ask whether Kosovo can unite with

Serbia would be similar with the question whether Serbia will unite with Turkiye, or whether Slovenia will unite with Austria.

15. It will have more of less the same trajectory, with progress and pitfalls. It will largely reflect that overll features of the democratic processes in the countires in our neighborhood.

Ad Soyad: Neldin Durmişi

Görevi: TOKOB Sakarya İl Temsilcisi

Mülakat Tarihi: 20 Kasım 2024

Mülakat Yeri: Sakarya

1. Bu konuda elbette uluslararası tanınmanın bir etkisi söz konusu olabilir, lakin Kosova’da demokratikleşmeyi teşvik eden tek unsur değildir. Kanaatimce, Kosova’nın demokratikleşmesi açısından toplumun (özellikle yeni ve genç nesillerin) bilinçli bir şekilde yetiştirilmesi (nitelikli eğitim ve liyakata dayalı idari yapı) gerekmektedir.
2. Demokratikleşmenin Kosova’nın tanınmasında kesinlikle pozitif bir etkisi mevcuttur. Yolsuzluğun düşürülmesi ve Sırbistan ile olan ikili ilişkilerin daha üst noktaya taşınması, kanaatimce uluslararası arenada Kosova’nın tanınmasını arttıracaktır.
3. Kosova’nın demokratikleşmesinde kanaatimce en büyük engel yolsuzluk ve istikrarlı olmayan hükümetlerdir (son 4 sene hariç).
4. Batı’yı örnek alarak Kosova’nın gelişmeye ve ilerlemeye çalışması, ülkenin geneli için bence olumlu bir etki sağlayacaktır. Özellikle vatandaşların yaşam standardı açısından Kosova’nın Batı ile olan ilişkileri daha üst seviyeye taşınması gerekmektedir.
5. Anlaşmanın içeriği ile ilgili pek bilgi sahibi değilim, dolayısıyla, bu konuda sağlıklı bir yorum yapamam.
6. Aksine, Sırbistan’ın Kosova’da bir güvenlik tehdidi oluşturması Kosova’daki demokratikleşme sürecini daha da hızlandırdığını düşünmekteyim.
7. Kosova’nın bulunduğu coğrafi bölge dünya güçlerinin her zaman odak merkezi olmuştur. Balkanlar’ın, Birinci Dünya Savaşı’nın başladığı ve özellikle İkinci Dünya Savaşı’nda birçok mücadelenin yapıldığı bir yer olması bunun sadece bir örneğidir. Batı ile Doğu’nun adeta “çıkar çatışması” olan Balkanlar’ın stratejik konumu kanaatimce bunun sebebidir.
8. Kosova’nın özellikle Avrupa Birliği standartlarına uyum sağlamaya çalışması ve bu yolda bir gün Avrupa Birliği’nin bir üyesi olması kanaatimce bunun sebebi olabilir.

9. Demokrasi konusunda Batı'nın Kosova'yı teorik ve uygulamalı olarak desteklemektedir. Uygulamadaki desteklerinin kanaatimce yetersiz kalmış olabilir.
10. Batı'nın desteği ve AB'ye uyum süreci Kosova'nın demokratikleşmesini teşvik eden iki ana unsurdur, dolayısıyla, kesinlikle olumlu bir faktördür.
11. Aksine, Kosova'daki etnik çeşitliliği demokratikleşmeyi destekleyen bir unsurun olduğunu düşünmekteyim. Kosova'nın nispeten küçük bir ülkenin olması ve 1,5 milyonluk bir nüfusa sahip olmasından dolayı etnik bölünmüşlük bir engeli teşkil etmemektedir. Kosova hem yüzölçümü hem de nüfusu açısından büyük bir ülke olsaydı o zaman belki de etnik sorunlar başlıca sorunlar olurdu.
12. Kosova nüfusunun %91'i Arnavutlardan oluşmaktadır. Bahsedilen dışlama kişisel bir durumun olduğunu düşünüyorum (yok diyemem, bizzat yaşadım); lakin, sistemin genelinde böyle bir şeyin olmadığını düşünüyorum. Zaten Kosova Anayasası gereği böyle bir şey mümkün değil. Yasalar ve hukuksal reformlar daha etkin bir şekilde yürütülmeye başlandığında söz konusu iddiaların da ortadan kalkacağını düşünüyorum.
13. Kosova'da kadınlara verilen öncelik her alanda git gide artmaya başlamaktadır. Bu durumun oldukça olumlu bir sonuca neden olacağı kanaatindeyim. Kadınların ile erkeklerin arasında her alanda eşitliğin sağlandığı bir sistem daha verimli olmaya mahkumdur. Batılı ülkeleri bu konuda olumlu olarak takip ettiğini düşünüyorum.
14. Kosova'nın geleceğini bağımsız bir devlet olarak görmek isterdim. Tabir caizse, mevcut hükümetinin uygulamaları gelecekteki hükümetler de benzer bir şekilde uygulamaya devam ederse Kosova'yı "Balkanların İsviçre'si" olarak görüyorum. Ayrıca Arnavutluk'taki demokratikleşme süreci Kosova'ninkinden daha gerisinde olduğunu düşünüyorum. Dolayısıyla, Arnavutluk'un bir parçası olması Kosova'ya avantajdan çok, dezavantajının olacağını düşünüyorum. Sırbistan ise önümüzdeki uzun bir dönem için Kosova'da bir tehdit unsuru olmaya devam edecektir. Uluslararası toplum desteğini esirgemediği sürece Kosova Sırbistan'ın bir parçası olmayacaktır.
15. Önümüzdeki dönemde Kosova'nın demokratikleşme süreci, bugüne kadar olduğu gibi, kanaatimce daha üst seviyeye çıkacaktır. Özellikle bu yolda tek başına yürümeye devam ederse (Arnavutluk'la birleşmeden) çok daha güzel sonuçları elde edeceğini düşünüyorum.

Ad Soyad: Necmettin Yeta

Görevi: Balkan Vakfı Yönetim Kurulu Üyesi

Mülakat Tarihi: 21 Kasım 2024

Mülakat Yeri: Ankara

1. Birleşmiş Milletler ve Avrupa Birliği gözetimi altında Anayasa ve tüm yasaları Avrupa standartları içerisinde hazırlanmıştır. Demokratik şekilde kurulan ve yürütülen bir devlet olarak tanınma sürecini yürütmektedir.
 2. Kosovanın demokratik bir ülke olarak yönetilmesi tanınmasına pozitif etkili olduğunu düşünüyorum.
 3. Kosova zaten demokratik bir ülke.
 4. Kosovanın devletleşme sürecinde batının her yönlü desteği olmuştur. Devlet kademelerinin kurulması ve yasaları Avrupa Birliği gözetiminde yapılmaktadır. Batıyla ilişkileri yasaların AB Yasalarına göre yapılması Kosova için ikili ilişkilerin en önemlisi olmuştur.
 5. Avrupa Birliği ile yapılan her anlaşma demokratikleşme yönünde olumlu adım olduğunu düşünüyorum.
 6. Sırbistan ile olumsuzluklar Kosvanın yönetim açısından bir değişikliğe sebep olmamaktadır. Gerginlikler Kosovanın uluslararası ortamlarda temsiliyet sorunları ve tanınmamanın yaşanmasına sebep olmaktadır.
 7. Kosovanın Demokratik yapısının ölçünmesinde bir hata olduğunu veya subjektif bir ölçüm olduğunu düşünüyorum.
- İkisinin bulunduğu coğrafya farklı olması tanınmasında ayrıcalık olmasına neden olmuştur.
8. Abhazya hakkında bilgim bulunmamaktadır. Ama Kosova Devletleşme sürecinde Avrupa ve BM ile çok yakından iş birliği yaşamış ve her türlü desteği kabul etmiştir.
 9. Batı Kosovayı desteklemektedir. Demokratikleşme sürecinde de destek olmuşlardır. Dış politikaları her zaman Kosovayı favore eden yönde olmuştur.
 10. AB üyelik süreci zaten yasama ve yürütmeye bağlı bir süreçtir. Bu yüzden demokratikleşme veya AB standartlarına ulaşmak üyelik süreci için önemlidir.
 11. Kosovanın kuruluşu çok etnikli yapı çerçevesinde gerçekleşmiştir. Yasalar da bu çerçevede hazırlanmıştır. Bu yapılanma Kosovanın demokratikleşme sürecinde olumlu bir rol oynamıştır.

12. Kosova anayasası ve yasaları tüm Toplulukları korumaktadır ve hepsinin kurum ve kuruluşlarda mecburi temsiliyetleri bulunmaktadır. Kendi dilinde eğitim ve konuşma hakkı bulunmaktadır.

13. Kosova yasaları cinsiyet eşitliğine bağlı hazırlanmaktadır. Her düzeyde cinsiyet eşitlik gözetilmektedir. Milletvekili seçimleri yasalara bağlı olarak mecburi 3'te 1 oranı öngörmektedir. Bu en alt limiti oluşturmaktadır. Ayrıca devletin üst düzey yönetiminde de bu oran uygulanmaktadır. Bu oranın varlığı ve cinsiyet eşitliğinin olması devletin demokratik açıdan olumlu bir adım olduğunu düşünüyorum.

14. Kosova kendi başında bir devlettir ve bunun daim olmasını talep ederim.

15. Kosova Uluslararası kurum ve kuruluşlara üye olmakçabası yürütmektedir ve Avrupa birliğine tam üye olmak taleplerini her zaman dile getirmektedir. Bu hedefleri gözetirken demokrasiden ödün veremez.

Ad Soyad: Festim Eger

Görevi: İstanbul Kosova Başkonsolosluğu Sekreteri

Mülakat Tarihi: 23 Kasım 2024

Mülakat Yeri: İstanbul

1. Kosova'nın demokratikleşme çabası, uluslararası tanınma hedefiyle doğrudan bağlantılıdır. Özellikle bağımsızlık ilanından sonra tanınma için 115 ülke tarafından destek alınmıştır ancak bu süreç uluslararası toplumun daha fazla demokrasi talebini beraberinde getirmiştir. Kosova, 2023 itibarıyla 22 AB üyesi tarafından tanınmış olup, demokratik reformlar için uluslararası baskıyı hissetmektedir.

2. Demokratikleşme, Kosova'nın tanınması için bir ön koşul olmuştur ve olmaya devam etmektedir. Freedom House 2023 raporunda Kosova kısmen özgür ülkeler kategorisinde yer almış ancak insan hakları ve azınlık hakları alanlarında daha fazla reform yapılması gerektiği vurgulanmıştır. Uzun vadede demokratikleşme süreci tanınmayı güçlendirebilir.

3. Kosova'nın demokratikleşmesindeki en büyük engel etnik bölünmüşlük ve siyasi kutuplaşmadır. Etnik gruplar arası güvensizlik, demokratik kurumların işlevselliğini baltalamakta; Transparency International verilerine göre yolsuzluk endeksinde 101. sırada yer alması da bu süreci yavaşlatmaktadır. Ayrıca ekonomik zorluklar ve yüksek genç işsizlik oranı (%35) demokrasiye olan güveni zedelemektedir.

4. Batı, Kosova'nın demokratikleşme sürecine önemli katkılarda bulunmuştur. ABD ve AB tarafından sağlanan finansal destek, 2008-2022 yılları arasında 1.2 milyar

Euro'ya ulaşmıştır. NATO'nun KFOR gücü ise güvenlik sağlarken AB reform programları ile hukukun üstünlüğü gibi alanlarda ilerlemeler kaydedilmiştir.

5. 2015'te AB ile imzalanan İstikrar ve Ortaklık Anlaşması, Kosova'nın ekonomik ve siyasi alanda AB'ye entegrasyonunu hedeflemektedir. Ancak Avrupa Komisyonu 2022 raporuna göre Kosova, hukukun üstünlüğü, azınlık hakları ve yolsuzlukla mücadele alanlarında hâlâ zayıf kalmaktadır. Bu anlaşma demokratik reformlar için bir fırsat yaratmış ancak yeterince değerlendirilememiştir.

6. Sırbistan'dan gelen tehditler Kosova'da siyasi istikrarı sarsmakta ve demokratik reformlara olan odağı azaltmaktadır. Özellikle kuzeydeki Sırp azınlıkların Belgrad tarafından yönlendirilmesi, Kosova'nın iç siyasetinde gerilimlere yol açmaktadır. 2023'te Sırbistan-Kosova sınırında yaşanan çatışmalar, güvenlik ve demokrasi arasındaki hassas dengeyi göstermiştir.

7. Kosova Batı'nın desteğini alırken, Abhazya Rusya'nın etkisi altında kalmıştır. Kosova'nın bağımsızlık ilanını 115 ülke tanıırken Abhazya sadece birkaç ülke tarafından tanınmıştır. Freedom House verilerine göre Kosova kısmen demokratik bir yönetim sergilerken, Abhazya otoriter bir rejim izlemektedir.

8. Kosova, Batı'nın desteği ve AB üyelik süreciyle demokratikleşme alanında ilerleme kaydetmiştir. Ancak Abhazya, uluslararası izolasyon ve Rusya'ya bağımlılık nedeniyle demokrasi göstergelerinde geride kalmıştır. 2023 itibarıyla Kosova Demokrasi Endeksi'nde 5.1 puanla kısmen demokratik kategoride yer alırken Abhazya bu sıralamalarda yer almamaktadır.

9. Batı, Kosova'ya finansal ve kurumsal destek sunarak önemli bir rol oynamıştır. Ancak, Kosova'nın yolsuzluk, ifade özgürlüğü ve yargı bağımsızlığı gibi alanlarda hâlâ Batılı standartların gerisinde olduğu görülmektedir. 2023 Demokrasi Endeksi raporları, Batı'nın desteğinin daha sistematik olması gerektiğini vurgulamaktadır.

10. Evet, Kosova'da demokratikleşmenin temel unsurlarından biri AB üyelik perspektifidir. 2023 raporlarına göre, AB'nin reform talepleri, özellikle seçim süreçlerinin şeffaflaşması ve azınlık haklarının korunması gibi konularda ilerlemeler sağlamıştır.

11. Etnik bölünmüşlük, Kosova'da demokratikleşmeyi yavaşlatan temel faktörlerden biridir. Özellikle kuzeyde yaşayan Sırlar ile Arnavutlar arasındaki gerilimler, kurumların etkinliğini azaltmaktadır. 2023'te yapılan bir araştırmaya göre, Sırların %67'si Kosova hükümetine güven duymamaktadır.

12. Kosova’da Arnavutların siyasal sistemi domine ettiği eleştirileri haklılık payı taşımaktadır. Ancak, azınlıkların parlamentoda temsil oranlarının yüksek tutulması ve bazı bakanlık pozisyonlarının Sırlara verilmesi gibi adımlar, bu algıyı değiştirme çabasını göstermektedir.

13. Kadın vekillerin %33’lük oranı, Kosova’yı bölgesel standartların üzerine çıkarmaktadır. Ancak, Avrupa ortalamasının gerisinde kalması, kadınların siyasi katılımını artırmaya yönelik politikaların yetersiz olduğunu göstermektedir. UN Women verileri, kadınların karar alma mekanizmalarına daha fazla dahil edilmesi gerektiğini vurgulamaktadır.

14. Kosova’nın geleceği, bağımsız bir devlet olarak şekillenecektir. Uluslararası tanınma çabalarının devam etmesi ve AB entegrasyonunun sağlanması, bu bağımsızlığı güçlendirecektir. Ancak bu süreç hem iç reformlara hem de dış desteklere bağılıdır.

15. Kosova’nın demokrasisinde ilerleme daha muhtemel görünüyor. Ancak, etnik gerilimlerin giderilmesi, yolsuzlukla mücadele ve ekonomik büyüme gibi alanlarda başarı sağlanması, bu süreci belirleyecektir. Freedom House raporları, Kosova’nın son beş yılda küçük ama istikrarlı adımlar attığını göstermektedir.

Ad Soyad: Müteferra Şinik

Görevi: Merkez Seçim Kurulu Üyesi ve Kosova Demokratik Türk Partisi (KDTP) Eski Milletvekili

Mülakat Tarihi: 23 Kasım 2024

Mülakat Yeri. E-posta üzerinden

1. Kosova’nın tanınma sürecinde Kosova’nın demokrasi düzeyinden ziyade tanıyıcı ülkenin Kosova’yi tanımanın ilgili ülkenin ulusal çıkarına olup olmasına göre değerlendirildiğini düşünüyorum. İlgili ülkenin çıkarıyorsa Kosova’yi tanıyacak, değilse tanımayacaklardır. Elbette, demokrasiye görece daha önem atfeden belirli ülkeler için Kosova’nın demokratikleşmesi bir teşvik unsuru olmaktan ziyade tanıma için bir ön koşul olarak görülebilirse de, bu ülkeler azınlıktadır. Örneğin, İspanya ve Yunanistan gibi iki demokrasi Kosova’nın demokrasi sürecinden ziyade Kosova’yi tanımanın kendi iç bütünlüklerine getireceği örnek teşkil edici tehlikelerden dolayı Kosova’yi tanımamaktadırlar. Üstelik, günümüzde Kosova’yi tanıyıp tanıma kararı vermesi gereken ülkeler Kosova’nın demokrasi sürecinden ziyade, Kosova’nın

taninmasını isteyen ve istemeyen ilgili ülkeler tarafından kullanılacak ikna, teşvik ve baskı yöntemlerine göre yönlendirilmektedirler.

2. Birinci soruya verilen yanıtta bahsedildiği gibi, demokratikleşmenin Kosova'nın tanınmasında pozitif bir etkisinin olduğunu veya olacağını düşünmüyorum. Demokratikleşme sadece belirli İskandinav ülkelerinin tanınması için bir onkosul olmuş olabilir. Bunun dışında tanımayı teşvik eden bir unsur olduğunu düşünmüyorum.

3. Kosova'nın demokratikleşmesinin onundeki en büyük iki engelin popülizm ve uluslararası baskı ile yönetim değiştirilmesi olduğunu düşünüyorum. Tarihi günlük hayatında yoğun olarak yaşayan refah düzeyi ileri olmayan toplumlar popülizme fırsat sunmaktadır. Kosova'daki iç siyasi tartışmalar ülkenin kuzeyindeki Mitrovica şehrinde Sırbistan ile olan sınıra kadar uzanan ve ülkeler arası çıkar çatışmasının yoğunca yaşandığı kriz bölgesindeki gelişmeler nedeniyle manipüle edilebilmektedir. Bu tür siyasi manipülasyonlar sonucunda ülkenin siyasi gündemi özellikle seçim süreçlerinde seçmenlerin milliyetçilik duygularını kullanarak siyasi kazanım elde etme çabalarından dolayı yapay bir gündeme doğru yeniden yönlendirilebilmektedir. Bu durumda da seçmenler kendi gündemlerinden ziyade kendileri için oluşturulmuş olan bir gündemin gelişmelerine göre oy davranışlarını değiştirebilmektedir.

Diğer engel Kosova'daki iktidarların Kosova'nın bazı uluslararası destekçilerinin istedikleri siyasi çizgide ilerlemedikleri durumlarda ilgili ülke veya ülkelerce yapılan baskı sonucu değiştirilebilmesidir. Söz konusu değişim son 10 yıl içerisinde en az 3 defa yaşanmıştır.

4. Her ne kadar tanıma konusu Batı ülkeleri tarafından demokratikleşmenin bir karşılığı olarak ileri sürülmesine de, tanıma sonrası Batı ülkeleri aktif olarak Kosova'nın demokratikleşmesi konusunda cabalamaktadır. Demokratik reformlar konusunda istisnai durumlarda Batı ülkeleri Kosova'ya reform eksikliğinden dolayı cezalandırıcı yöntemler kullanabilse de, çoğunlukla Kosova'nın demokratikleşmesi karşılığında belirli teşvikler sunarak teşvikleri pozitif bir baskı aracı olarak kullanmaktadırlar. Özellikle AB üyelik süreci dahil olmak üzere, Kosova'nın Batı'ya yaklaşması yargı bağımsızlığı, basın özgürlüğü, yolsuzlukla mücadele, gibi demokrasinin önemli taşıyıcı alanlarında kaydettiği ilerlemelere bağlı olduğundan bu ilişkiler ilerletici bir rol oynamaktadır.

5. Önceki soruya yanıt olarak belirtildiği gibi, ilgili Anlaşma'nın Kosova'nın AB sürecini kurumsallaştırmasının bir yansıması olarak, AB tarafından Kosova'dan beklenen ilerleme kriterlerinin karşılanma düzeyi AB tarafından ölçüldüğünden, AB

surecini ilerletmek isteyen Kosova için demokratik reformların yapılması fazlasıyla önemlidir. Dolayısıyla olumlu bir etkisi olmuştur.

6. Sırbistan tehdidi Kosova demokrasisinin ülkenin kuzey bölgesinde de işlevsel olmasına engel olmaktadır. Mitrovica'nın kuzeyinde yaşayan yerel Sırlar oy tercihlerini ve seçim boykotlarını Sırbistan lehine bir stratejik araç olarak kullandığından vatandaşların ihtiyaçlarına yönelik veya hükümetlerin yönetim performanslarına dayalı bir oy tercihinden ziyade oy kullanımının araçsallaştırılmasından dolayı Kosova demokrasisini bölgesel olarak geriletici bir rol oynamaktadır. Önceki ilgili sorulardan birinde yanıt olarak bahsedildiği gibi, Kosova'nın kuzeyindeki kriz ve çıkar çatışması popülistiye münken kıldığından siyasetçilere seçmen tercihlerini manipüle etme fırsatı vererek Kosova demokrasisini ayrıca geriletmektedir.

7. Öncelikle demokrasi tanıma ile ilgisiz. Durum daha ziyade yaşanan tarihsel süreçle ve farklı jeopolitik grupların etkisindeki ülke sayısı ile ilgili. Kosova'da soykırıma varabilecek katliamlar sonucu NATO müdahalesi yaşanırken, Abhazya'da karşılaştırılabilir düzeyde benzer koşullar yokken bir Rus müdahalesi gerçekleşmiştir. Dolayısıyla etik açıdan Abhazya müdahalesi çoğu ülke tarafından "benign" veya iyi niyetli bir insani müdahale olarak kabul edilmemektedir. Buna ek olarak Batı ittifakında ve ittifakın etkisinde çok sayıda ülke bulunduğundan, Batı'nın tanınma konusunda sponsor olduğu bir ülkenin tanınma şansı Rusya gibi çok az müttefike sahip olan bir ülkeye göre elbette çok fazla olacaktır.

8. Kosova'da demokratikleşme için teşvik edici çok fazla koşul varken, Abhazya'nın demokratikleşmemesi için çok fazla teşvik bulunuyor. AB üyelikinden tutun, Batı ülkeleriyle istikrarlı ilişkiler kurmak için Kosova'nın demokratikleşmesi gerekiyor. Ayrıca Kosova'da her gelen hükümetin Batı istikametinden ayrılmayacağı da biliniyor. Abhazya'da ise Rus müdahalesi yüzünden Abhazya demokratikleşmek istese bile Rusya buna izin vermeyecektir. Unutulmamalıdır ki Abhazya'da savaş giden süreç Rusya'ya göre Batı'nın desteklediği Renkli Devrimler ile başlamıştır. Rusya tam da Gürcistan'da demokrasiyi bitirmek için müdahale etmişken Abhazya'da demokrasiye izin vermesi beklenemez. Üstelik, demokratik bir Abhazya'da yeni gelen bir hükümetin Rusya yanlısı olacağı ihtimali Kosova'da yeni gelen bir hükümetin Batı yanlısı olacağı ihtimalinden çok daha geride.

9. Batı'nın Kosova'ya demokrasi konusunda yeterince desteklediğini düşünüyorum. Bu konuda bir şüphesi yok. Tek istisna, bazı Batı ülkeleri tarafından kendi çıkarlarına

uymayan Kosova hükümetlerinin iktidardan düşürülmeleri. Dolayısıyla kısıtlı bir demokratikleşmeye izin verseler de, bu kısıtlılık yine de çok geniş bir şekilde anlaşılmali. Basat Batı ülkelerinin çıkarlarıyla çakışmadıkça, Batı Kosova'da demokrasiyi yeterince destekliyor ve destekler.

10. Dördüncü ve beşinci sorulara yanıt olarak bahsedildiği gibi, Kosova'da demokratikleşmenin temel iticisi Batı desteğinin sağlanması ve AB süreci olmuştur.

11. Bir istisna dışında düşünmüyorum. Bu istisna çok sağlam temellere dayanmasa da yine de kayda değer bir istisna. Kosova'da çoğunlukta olmayan toplulukların seçmenleri kısmen hâkli olarak kendi topluluklarının çıkarlarının korunması temelinde ırk temelli oy kullanmaktadırlar. Bu durum gayet anlaşılabilir olsa da, hükümet performansına veya güncel yaşam koşullarına odaklanmak yerine topluluk haklarının savunulma derecesine göre oy verilmektedir. Bu durumda hükümetin vatandaşların ihtiyaçlarını karşılayıp karşılamadığı veya genel performansı oy tercihlerine yansımadığından kısmen geriletici bir rol oynamaktadır. Ancak bu durum topluluklar açısından gayet anlaşılabilir ve haklı bir durum olduğundan tam anlamıyla geriletici bir durum sayılamaz.

12. Bazı istisnalar hariç katılmıyorum. Bu durum biraz da dominasyondan ne anlaşıldığıyla ilgili. Ahtisaari Planı çerçevesinde anayasal ve yasal olarak çoğunluk olmayan topluluklara verilen hakları gözeterek yöneten bir Arnavut hükümetinin sistemi domine ettiği söylenemez çünkü anayasal olarak Arnavutlara bu haklar verilmiş. Ancak, çoğunlukta olmayan toplulukların haklarını gözetmediklerinde bu iddialara katılmak mümkün. Bu durum daha çok bireysel düzeyde geçerli. Örneğin anayasa ve yasalarla çoğunlukta olmayan topluluklara ayrılmış istihdam pozisyonlarına Arnavutların atanabilmesi dominasyon iddialarını desteklemektedir. Ancak, bu durum genel durumu yansıtmamaktadır.

13. Eski Sovyet coğrafyasındaki ülkelere nazaran Kosova'da bir Sovyet tecrübesi yaşanmadığı için ve bu ülkelere göre Batı etkisi daha yoğun ve fazla yasandığı için Kosova Batı ile entegrasyon sürecinin bir parçası olarak cinsiyet eşitliği konusunda Batı standartlarını yakalama hedefi gütmekte olduğundan bu fark gayet anlaşılabilir.

14. NATO'ya bağlı KFOR birlikleri Kosova'da kaldıkça Kosova'nın geleceğini bağımsız bir devlet olarak görüyorum. Sırbistan NATO ile savaş riskini almadan Kosova'nın bağımsızlığına son verme amaçlı bir işgale girişemez. Ancak, Kosova'ya yönelik NATO yükümlülüğünün zedelendiğini düşünmeleri durumunda işgal

denemesi ihtimali göz ardı edilemez. Kosova'nın bağımsızlık bildirgesine imza atan bir milletvekili olarak tercihim elbette bağımsızlığın sürdürülmesinden yanadır.

15. AB sürecinin hızlanması durumunda ilerleme beklerken, AB sürecinin uzun vadeli olarak tıkanması durumunda gerileme ihtimali göz ardı edilmemelidir.

Ad Soyad: Enes Kryeziu

Görevi: Türkiye Balkanlar Gençlik Ağı Başkanı

Mülakat Tarihi: 26 Kasım 2024

Mülakat Yeri: Ankara

1. Kosova aslında Balkanların en demokratik ülkesi. Bu Kosovanın dünya'da tanınmasında faydalı ve çok verimli olmaktadır. Demokratik ülkeler, demokratik ülkelere layıktır. Kosovanın uluslararası kuruluşlar tarafından tanınması aslında Kosovanın demokratik ülke olduğunu kanıtlamaktadır.
2. Evet, Kosovanın demokratikleşmesinin ülkeye pozitif bir etki bırakmıştır. Aslında demokratikleşme ile ülkenin uluslararası alanda daha güvenilir ve Batı ülkelerin değerleri ile uyumlu olduğunu, pozitif bir aktör olarak değerlendirebiliriz.
3. Kosovanın en büyük engeli, ülkenin kuzeyinde bulunan Sırp azınlığın devleti veya merkezi otoriteyi tanınamasıdır. Sırlar Kosovaya yönelik ciddi bir tehdit oluştururken aslında sağlıklı bir yönetimin olmasını engellemektedirler. Diğer taraftan etnik gerilimler de demokratik reformları engellemektedir.
4. Evet, Kosovanın Batı ile olan ilişkileri aslında demokrasiyi ilerleyici bir rol oynamaktadır. Diğer taraftan başta ABD ve Batı ülkelerin verdiği destek Kosovadaki demokratik kurum ve kuruluşların korunması ve desteklenmesinde önemli olmaktadır.
5. Evet, 2015 yılında imzalanan anlaşma aslında Kosovanın demokratikleşme konusunda önemli bir etki bırakmıştır. İstikrar ve Ortaklık antlaşması ile Kosovanın AB normları ve kurallarına uyum sağlama sürecini korumuş ve ekonomik kalkınmayla reformların önünü açmıştır. Fakat sonrasında uygulamasında oluşan sorunlar etkisinin sınırlı olmasına neden olabilmektedir.
6. Sırbistanın Kosovaya olan tehdidi, Kosovadaki demokrasiyi olumsuz yönde etkilemektedir. Bu konudan sadece Kosova zarar görmektedir çünkü Sırbistanda demokrasi etkilenmez çünkü demokrasi yoktur. Bu tür tehditlerden Kosova kaynakları tarafından Savunma ve Güvenlik kurumları tarafından optimize, yönlendirmesine neden olurken diğer taraftan demokratik reformları ve ekonomik kalkınmasını ikinci plana itilmesine yol açmaktadır.

7. İlk önce Kosovanın uluslararası arenada tanınmasının nedeni, başta ABD ve Batının aktif desteği ve Kosovanın bağımsızlığı uygun bir hukuk zemininde yürütülmesidir. Abhazyaya gelirse Abhazy Rusya'nın etkisi altında kalan bir bölge olarak bilinmektedir. Bu da ayrılıkçı bir hareket olarak tanımlanmış, bu durum Abhazyayı uluslararası toplumun gözünde tanınmasında mesafeli kırmıştır.
8. Batı Devletlerin tabiki desteği ve güvencesi, Kosova gibi ülkeleri demokrasiye oturtuyor.
9. ABD ve Batı ülkelerin Kosovaya yönelik dış politikasını genel anlamda uygun ve olumlu değerlendiriyorum. ABD ve Batı ülkeleri Kosovayı tanıyıp uluslararası arenada diğer aktörlere tanıtmaları ile kalmadı, demokratikleşmesinde de hem siyasi hemde ekonomik olarak destek vermiştir. Fakat bu desteğin daha da fazla olmasını daha fazla verilmesi gerektiğini söylenebilir.
10. İfade ettiğimiz gibi Batının desteği ile ve AB üyelik süreci Kosovanın demokratikleşme sürecinin ana itici güçleri olmuştur. Kosovada başta yolsuzlukla mücadele ve azınlık hakların korunması gibi reformlar desteklenmiş ve teşvik edilmiştir.
11. Evet, Kosovada ki etnik bölünmüşlüklerin ülkeyi negatif bir şekilde etkilemektedir. Özetle Sırp azınlığın yarattığı sorunlar merkezi hükümeti kabul etmeyip onlar ile uyum içinde olmamaları sonra siyasi sistemden dışlanma algısı gibi sorunların demokratik sistemi zayıflamaktadır.
12. Hayır katılmıyorum. Çünkü diğer azınlık halkların da korunması yönünde anayasal güvenceler var. Ve bu uygulamalar göz ardı edilemez.
13. Bu durum Kosovanın demokratikleşme yolunda kaydettiği ilerlemeyi gösterirken aynı zamanda kadınların siyasette yer alması için teşvik etmektedir.
14. Tabiki Kosovanın geleceğini bağımsız bir devlet olarak görmekteyim. Çünkü bu hem bölgenin refahı için hemde bölgenin istikrarı için en uygun senaryodur. Kişisel tercihim de tabiki bağımsızlığı korunması yönündedir. Kosovasız rahat bir Balkan asla tahmin edilemez.
15. Kosova demokratikleşme alanında büyük adımlar ile ilerlemektedir. Gelecek yıllarda Kosovanın daha da ileriye gideceğini düşünmekteyim. Bu ilerleme Batının devam ettiği desteği ve iç siyasi istikrarın sağlanmasına ve etnik gerilimlerine azaltılmasında bağlıdır.

Ad Soyad: Agon Drini

Görevi: Başbakanlık Ofis Stajyer Sekreteri

Mülakat Tarihi: 28 Kasım 2024

Mülakat Yeri: E-posta üzerinden

1. Yes, I think.

2. Indeed. Our politicians in international arenas and not only trying hard to showcase the fact that Kosovo is already a democratic country. But also aside this fact, they try to underline the fact that Kosovo's democracy is much better than other countries of the region. In this regard, plausible statistics of international organizations or NGOs are being used either by politicians or political activists in Kosovo. So, yes. Democracy, even though very young in Kosovo, is what this tiny country has to sell to other big old countries, who are humiliating or even destroying democracy.

3. From an inside perspective it could be said that is corruption and nepotism, which is being reduced, based on statistics. From an outside perspective is regional political instability.

4. Of course. Democracy, perceived in the modern context, has been brought to Kosovo from Western allies, who generally have had and still have a positive impact to Kosovo's newly established democracy. In this regard, it could be said that the West, among else, has supported Kosovo's democracy by monitoring ballots.

5. This is a complex question to be answered, and needs a very comprehensive and substantial knowledge for the concept of the SAA. By having in mind that the core idea behind the SAA is the harmonization and approximation of Kosovo's positive law with EU law, it could be said that the partial implementation of this agreement by Kosovo has showed its positive impacts on the EU-Kosovo relations. Especially this partial implementation has resulted on the harmonization and approximation of Kosovo's positive law with EU law, which have made laws of Kosovo much more similar, if not substantially identical, to national laws of EU member states. This has made trade and other relations between Kosovo and EU member states more practical.

6. These threats are to be condemned no matter the nature of their effects. But, what could be said in this regard, is that these threats quite often know to unite the peace loving people of Kosovo with different political approaches toward other fields. So, this effect that results with stronger unity in the midst of the people of Kosovo, is teaching them that democracy is a tool towards prosperity. Therefore, generally said,

yes even though these threats have a negative effect on Kosovo's democracy and not only, have they also had a positive impact.

7. Probably the support of international allies has made its own on this regard. But also in this regard it should be remembered that our diplomacy has played a key role. Kosovo's people did not live in democracy, but they were avail to live in democracy and to enjoy it peacefully. So they were ready to engage with other nations and cultures. In this regard, also the importance of the Kosovo's case within the international law, and Kosovo's strategic geographical position must not be forgotten.

8. As said above, Kosovo's people were very avail to enjoy democracy peacefully, so they were quite willing to take required steps towards the democratization of their country, society, and institutions. Our diaspora in this regard has showed its positive effects also. But, also the energetic youth of Kosovo who was also very willing to be educated, has played an important role.

9. Of course one thing is crystal clear – there is always room for more support. The West has showed its clear support towards Kosovo, in the most difficult times. But, Kosovo is not the only country that need the support or the cooperation of the West. Many other countries, big or small, need their support. In this regard, the war in Ukraine or other developments have had their impact on the West, who had to focus more on this matters that were emergent by their nature.

10. No doubt.

11. Of course. Democracy requires a peaceful unity among different ethnicities, especially in places like Kosovo where many different ethnic groups live together. So, yes.

12. The legal and legitimate dominancy of one ethnicity, won by fair democratic ballots, in the political system of one country, does not establish a non-democratic country or society. This especially applies for Kosovo which has an extremely supportive and protective constitution for its non-majority communities, and which not only recognizes equal rights between its citizens, but also give much more additional rights to members of non-majority communities in the Kosovo. In this context, the very fact that the Constitution of Kosovo (2008) has created a legal term, such as “non-majority communities” for its minority communities, which term has never existed before in any constitution in the world, says a lot.

13. Women representatives and politicians are day by day entering more and more to Kosovo's political life. So this rapid development for a very short period of time will

show its results. In this regard it must be remembered that Kosovo still before being 2 decade old republic, it has elected 2 women presidents. This tells a lot for the support of the people of Kosovo towards its women politicians.

14. The unification with Albania, through democratic and legal (constitutional) ways, of course is a political smart strategy that Kosovo must follow for a more prosperous, secure, democratic, peace-loving society.

15. I think that progress is more likely.

Ad Soyad: Cennet Sayhadi Zuban

Görevi: KDTP Merkez ve Şube Yönetim Kurulu Üyesi

Mülakat Tarihi: 28 Kasım 2024

Mülakat Yeri. E-posta üzerinden

1. Evet, Kosova'nın uluslararası tanınma elde etme çabası, demokratikleşme yönünde bir teşvik unsuru olmuştur. Tanınmamanın verdiği siyasi belirsizlik, Kosova'yı demokratik standartları artırmaya ve Batı'nın desteğini kazanmaya yöneltmiştir.
2. Demokratikleşme süreci, Kosova'nın uluslararası tanınması açısından pozitif bir etki yaratmıştır ve yaratmaya devam edebilir. Demokratikleşme, Kosova'yı daha istikrarlı ve güvenilir bir ortak olarak gösterir.
3. Etnik bölünmeler ve siyasi elitlerin güç mücadelesi Kosova'daki demokratikleşme sürecinin önündeki en büyük engellerden biridir.
4. Evet, Batı ile ilişkiler Kosova'da demokrasinin ilerlemesinde önemli bir rol oynamaktadır. AB ve ABD'nin desteği, reformların uygulanması için hem siyasi irade yaratıyor hem de gerekli kaynakları sağlıyor.
5. 2015'teki İstikrar ve Ortaklık Anlaşması, Kosova'nın AB entegrasyon sürecine katkıda bulunmuştur ve demokrasi standartlarının yükseltilmesi konusunda pozitif bir etki yaratmıştır.
6. Sırbistan'ın oluşturduğu güvenlik tehdidi, Kosova'da demokratikleşmeyi zorlaştıran bir faktördür. Bu tehdit, güvenlik kaygılarını artırarak otoriter eğilimlere zemin hazırlayabilir.
7. Kosova, Batı'nın desteğini alarak bağımsızlığını kazandı ve tanınma sürecinde başarılı oldu. Abhazya ise Rusya dışında büyük bir destek bulamadı. Batı'nın Kosova'yı destekleme kararı belirleyici oldu.

8. Kosova, Batı'nın desteklediği bir bağımsızlık süreci yaşarken, Abhazya büyük oranda Rusya'ya bağımlı bir rejim olarak kaldı. Bu durum, Kosova'nın demokratikleşme sürecine girmesini, Abhazya'nın ise statükoyu korumasını sağladı.
9. Batı, Kosova'nın demokratikleşmesi ve istikrarı için büyük çaba göstermiştir. AB ve ABD'nin desteği, Kosova'nın demokrasi yolunda ilerlemesini sağlamıştır, fakat bu desteğin daha fazla güçlendirilmesi yerinde olacaktır.
10. Evet, Batı'nın desteği ve AB ile üyelik süreci Kosova'nın demokratikleşmesinde etkili olmuştur. Bu faktörler, demokratik reformlar ve hukuk devleti ilkelerinin benimsenmesinde önemli bir rol oynamıştır.
11. Evet, Kosova'daki etnik bölünmüşlükler demokratikleşme sürecini zorlaştıran bir etken olarak görülmektedir. Etnik gruplar arası gerginlikler, siyasi istikrarı olumsuz etkileyebilmektedir.
12. Kosova'da Arnavut çoğunluğun siyasi sistemde daha fazla söz sahibi olduğu bir gerçek, ancak diğer etnik gruplar da anayasal olarak korunmuş haklara sahiptir. Bu durum, daha kapsayıcı bir siyaset için, iyileştirilmelidir.
13. Kadın vekil oranı, bölgesel standartların üstünde olmasına rağmen Batı'nın gerisindedir. Bu durum, Kosova'nın kadın temsiliyi geliştirme çabasını göstermekte fakat daha fazla ilerleme yapılabileceğini de ortaya koymaktadır.
14. Kosova'nın geleceği bağımsız bir devlet olarak varlığını sürdürmektir. Anayasası gereği bir birleşme söz konusu değildir. Uluslararası tanınma sürecini güçlendirmek, Kosova için en sürdürülebilir çözüm yoludur.
15. Kosova'nın demokrasi konusunda daha fazla ilerleme kaydetmesi ve standartlarını yükseltmesi gerekmektedir. Ancak, bu süreç, Batı'nın desteği ve iç reformlarla desteklenmelidir.

Ad Soyad: Deyna Vrmica

Görevi: TOKOB Bursa İl Temsilcisi

Mülakat Tarihi: 28 Kasım 2024

Mülakat Yeri: Bursa

1. Kosova Bağımsızlığını 2008'de ilan etmesine rağmen, gücüne güç katarak, gün geçtikçe hem demokratik hem de uluslararası güçlenen bir Cumhuriyettir. Uluslararası tanınma sürecin de insan haklarına ve demokratik standartlara uygunluğunu desteklemek, aslında bir ülke için hem teşvik hem de motivasyondur. Kosova'nın Uluslararası tanınması, ülkenin demokratikleşme sürecinde önemli bir rol oynar.

2. Kosova'nın demokratikleşmesi Uluslararası alanda daha geniş bir tanınma ve kabul görmesi için önemli bir faktör teşkil etmektedir. Demokratikleşme uluslararası toplumun güvenini kazanmada ve aynı zamanda uluslararası alanda daha şeffaf ve adil bir yol izlemesine yardımcı olur. Bu çaba da Kosova'nın hem demokratikleşme hem de tanınma süresinde Kosova'ya pozitif bir dönüş sağlar.
3. Her ne kadar dış güçler demokratikleşmeye teşvik ederse, bir o kadar da engellemeye çalışan dış güçler mevcuttur. Bu durum Uluslararası Siyasette kesinlikle karşılıklı çıkar ilişkisidir. Eğer bir devletin başka bir devletle dış politikada iş birliği mevcut ise kararları hiç sorgulanmaksızın birlikte alınır. Güç dengesi de aynı zamanda uluslararası antlaşmalarda bu şekilde sağlanmaktadır.
4. Batı ile ilişkileri genelde insan haklarına, demokratik değerlere ve hukuk üstünlüğüne teşvik eder. Batının da bu konuda Kosova'ya etkisinin olduğunu düşünmekteyim. Batı'nın Kosova'da ilerletici rol oynamasına örnek olarak; demokratikleşme sürecine teşviki, eğitim ve değişim süreçleri, son olarak ta uluslararası denetimi ve baskı örneklerini verebilirim.
5. Genel olarak yapılan anlaşmada Kosova hakkında olumlu geri dönüşler alınacağını düşünüyorum. Fakat bu anlaşma her ne kadar uluslararası alanda Kosova'nın güçlenmesine yol açıyorsa olumsuz yönleri de mevcuttur. Örneğin; Kosova'yı bir yandan reforma teşvik ederken bir yandan da reforma mecbur bırakmıştır.
6. Sırbistan, Kosova'nın bağımsızlığını kabul etmemekte olup dönemin başbakanları da Kosova'ya karşı çıkmaktadır. Geriletici bir rol oynar mı kesinlikle. Fakat Kosova'nın son zamanlarda uluslararası alanda bu kadar güçlenmesi, Sırbistan'ın yaptırım gücünü engellemekte, iş birliğinde olduğu ülkeleri kaybetmesine yol açacaktır.
7. Öncelikle bu sorunun bir kaç maddesi olabilir, Kosova'nın bağımsızlığını kabul edenler, Batı ve AB idi. Uluslararası alanda bu Kosova'yı daha ön plana çıkartır. Bir diğer unsur Kosova'nın tanınmada önemli bir diploması çalışması mevcuttu. Demokrasi konusunda ise Abhazya daha ön planda iken, Siyasi istikrar Kosova'nın bu konu da yine bir adım önde olmasını sağlamıştır.
8. Bunun çeşitli faktörleri mevcuttur. Mesela Uluslararası ilişkiler ve tanınma dikkat edilmesi konulardan biridir ki Kosova hem coğrafi konumu nedeniyle hem de gösterdiği çaba ve yaptığı çalışmalar ile kesinlikle ön planda olduğunu göstermektedir. Bir diğer Faktörlerde Yönetim yapısı ve İstikrardır. Bana göre en reddedilmeyen faktör ise kesinlikle Dış Yardım ve Destektir.

9. Batı, Kosova'yı demokratik süreçlerde, demokratik kuruluşlarda desteklediği yazılı kaynaklarda da görülmektedir. Fakat aslında dikkate alınması gereken bir diğer unsur Batının Kosova'yı demokratikleşme konusunda eleştirileridir. Kosova'nın kendi içişlerinde, toplumsal yapısında yeterince çaba görmediğini belirtir
10. Batı, Kosova'yı genellikle Demokratik Kuruluşlarda ve bunların süreçlerinde desteklemiştir. AB ile kurulan ilişkiler de diğer kuruluşlarla iletişim ve iş birliğini sağlar.
11. Hayır kesinlikle düşünmüyorum. Aslında Kosova bu kadar etnik grubu bir arada uzlaştırmaya çalışan ve Demokrasi de bu kadar ilerlemeyi başaran sayılı sayıda Cumhuriyetlerden olduğunu düşünüyorum.
12. Kosova'nın hükümet sistemi parlamenter sistemdir. Kararlar ortak alınmaktadır. Kosova Anayasasında da etnik grupların yasal hakları belirtilmiştir. Yapılan nüfus sayımlarda oranların değişmesi durumunda yasalar yeniden değerlendirilir fakat haksızlık en aza indirgenir.
13. Aslında bu oran Eski Sovyetlerin coğrafyasındaki ülkelerin bir çoğundan, Kosova'nın önde olduğunu söylemek mümkündür. Sadece Batılı ülkelerin çok azından geride kaldığı gözlemlenebilir. Bunlarında nedenleri başlıca şu şekildedir. İlerleme Kaydedilmiştir, Toplumsal ve Kültürel Dinamikler mevcuttur. Ayrıca Potansiyel Gelişim Alanları da dikkat çekilmesi gereken durumlardan bazılarıdır.
14. Kosova eğer demokratikleşme alanında bu şekilde ilerlemeye ve işbirliklerini kaybetmeden adımlar atmaya devam ederse, Kosova'nın her hangi bir ülkenin parçası olarak değil, bir Cumhuriyet olarak devam edecektir. Halk arasında tartışılan bir konu olan bu konu da benim düşüncem kesinlikle Kosova'nın Bağımsızlık uğruna verdiği çabaları unutmaması, verdiği emekleri göz ardı etmemesi ve bağımsız bir Cumhuriyet olarak devam etmesi yönündedir.
15. Kosovanın demokrasisi bu kadar süre içinde harika bir yol kat etmiş ve kimseden beklenmeyişi gerçekleştirmiştir. Gün geçtikçe demokratikleşme yolunda emin adımlar atan, gücüne güç katarak ilerleyen Kosova'nın ilerleme yaşayacağından hiç şüphem bulunmamaktadır.

Ad Soyad: Sevgi Buş Kika

Görevi: Bölgesel Kalkınma Bakanı Sekreteri

Mülakat Tarihi: 29 Kasım 2024

Mülakat Yeri: E-posta üzerinden

1. Evet, uluslararası tanınma çabası, Kosova'nın demokratikleşme sürecinde önemli bir teşvik unsuru olmuştur. Bağımsızlık sonrası Batı dünyasından gelen destek ve talepler, demokratik reformların hızlanmasına büyük ölçüde katkı sağlamıştır. Ancak bu desteklerin, yalnızca Kosova'nın çıkarlarına hizmet etmediğini, aynı zamanda Batı dünyasının stratejik hedefleri doğrultusunda şekillendiğini de belirtmek gerekir. Kosova'nın anayasasından seçim süreçlerine, diyalog mekanizmalarından reform adımlarına kadar birçok konuda Batı'nın doğrudan etkisi gözlemlenmiştir ve bu durum günümüzde de devam etmektedir.

2. Demokratikleşme, uluslararası toplum tarafından daha fazla tanınmak ve kabul görmek için güçlü bir araçtır. Gelecekte de Kosova'nın demokratikleşme çabalarının, uluslararası arenadaki tanınırlığını ve kabulünü artıracığına inanıyorum. Ancak bu çabalar yalnızca tanınmayla sınırlı kalmamalı; Kosova'nın uluslararası platformlarda gözlemci değil, aktif bir karar verici konumuna ulaşmasını sağlamalıdır. Bu hedef, ancak kararlı reformlarla ve uluslararası standartlara uygun demokratik yapılarla mümkün olacaktır.

3. Etnik bölünmüşlük, ekonomik sorunlar ve siyasi kurumların tam anlamıyla olgunlaşmamış olması, Kosova'nın demokratikleşmesinin önündeki en büyük engellerdir. Özellikle çok etnili yapıya sahip Kosova'da, farklı halklar arasında zaman zaman yaşanan sürtüşmeler, gerginlik yaratan olaylar ve ırkçılık ile nefret söylemleri, toplumun huzurunu zedeleyerek demokratikleşme sürecini sekteye uğratmaktadır. Bu durum, sadece toplumsal bir sorun değil, aynı zamanda siyasi istikrarı ve demokratik kurumların gelişimini de olumsuz yönde etkilemektedir.

4. Evet, Batı ile olan ilişkiler, Kosova'da demokrasiyi ilerletmede önemli bir rol oynamıştır. Özellikle AB ile entegrasyon süreci ve NATO'nun desteği, demokratik standartların yerleşmesine ciddi katkılar sağlamıştır. Ancak burada, stratejik ortağımız Türkiye'nin rolünü de unutmamak gerekir. Türkiye, Kosova'yı ilk tanıyan devlet olarak, savunma, eğitim, kültür ve daha birçok alanda sunduğu destekle Kosova'nın kalkınmasına ve demokratikleşmesine inanılmaz katkılarda bulunmuştur. Kosova'nın demokratikleşme süreci, bu desteklerin dengeli ve sürdürülebilir şekilde devam etmesiyle daha da güçlenebilir.

5. Bu anlaşma, Kosova'nın AB ile entegrasyon sürecinde önemli bir adımdır. Ancak bu süreç, Kosova'nın demokrasiye yaptığı katkıları tam anlamıyla yansıtmamış ve daha ileri reformlara ihtiyaç duyulmuştur.
6. Kesinlikle. Sırbistan'ın baskıcı politikaları ve Kosova üzerindeki tehdit algısı, demokratikleşme sürecini yavaşlatan unsurlar arasında yer almaktadır.
7. Kosova'nın bağımsızlık mücadelesi, uluslararası toplum tarafından haklı bir temele dayandırılmış ve Batı'nın stratejik çıkarlarıyla örtüşen bir süreç olarak şekillenmiştir. Abhazya'nın durumu ise tamamen farklı jeopolitik dinamiklere ve bölgesel dengelere sahiptir. Ayrıca, Kosova'nın bağımsızlık süreci, Bosna'daki savaşla da doğrudan bağlantılıdır. Bosna'da yaşanan dört yıllık savaş ve Sırların Müslümanlara karşı gerçekleştirdiği soykırım, Kosova'ya sıçrayan savaşın benzer bir trajediye dönüşmemesi için uluslararası toplumun hızlı hareket etmesine yol açmıştır. NATO'nun müdahalesiyle savaş sona erdirilmiş ve Kosova'da demokratikleşme süreci başlatılmıştır. Bu bağlamda, Kosova'nın bağımsızlığı, hem insani müdahale hem de bölgesel istikrar arayışı açısından Bosna'daki gelişmelerle paralel bir çizgide değerlendirilmelidir.
8. Batı'nın desteği, Kosova'nın demokratikleşme süreci için elzem olmuştur. Ancak daha tutarlı ve uzun vadeli politikalar ile bu desteğin güçlendirilmesi gerektiğini düşünüyorum.
9. Evet, etnik bölünmüşlükler Kosova'nın demokratikleşme çabalarını yavaşlatan temel sorunlardan biridir. Tüm toplulukların eşit şekilde temsil edilmesi bu sorunun çözümü için şarttır.
10. Bazı alanlarda bu iddialar doğru olabilir. Ancak Türk toplumu ve diğer azınlıklar, siyasi temsil haklarını koruyarak bu dengeyi sağlamak için mücadele etmektedir.
11. Bu oran, bölgesel standartların üzerinde olsa da Batı ülkelerinin gerisindedir. Kadınların karar alma mekanizmalarındaki temsil oranlarının artırılması gerekmektedir.
12. Kosova'nın geleceğini bağımsız bir devlet olarak görüyorum. Bağımsızlık, halkımız için büyük bir gurur kaynağıdır ve ülkemizin kalkınması, sürdürülebilir bir demokrasiye sahip olması için kritik bir adımdır. Kosova'nın bağımsızlığını korumak ve güçlendirmek, Türk toplumu olarak bizim en önemli sorumluluğumuzdur. Türk toplumu olarak her zaman yapıcı bir rol üstlendik, toplumsal entegrasyona katkı sağladık ve Kosova'nın çeşitli alanlardaki gelişimine öncülük ettik. Özellikle eğitim, kültür, ekonomi ve altyapı gibi pek çok alanda önemli çalışmalar yaptık. Bu

Çalışmalarda, anavatanımız Türkiye Cumhuriyeti'nin desteğiyle büyük başarılar elde ettik. Bu destekler, ülkemizin kalkınması ve halkımızın refahı adına önemli katkılar sağlamıştır. Kosova'nın bağımsız bir devlet olarak gelişmesi, sadece siyasi bir mesele değil, aynı zamanda ekonomik ve kültürel kalkınma açısından da büyük bir hedeftir. Bu hedef doğrultusunda, Kosova'nın ulusal birliğini güçlendiren ve tüm çoğunluk olmayan topluluklara eşit fırsatlar sunan politikalar izlenmesi gerektiğini düşünüyorum.

13. İlerleme kaydedileceğine inanıyorum. Ancak bu, yalnızca kapsamlı reformların sürdürülmesi ve çoğunluk olmayan toplulukların haklarının korunması ile mümkün olacaktır.

Ad Soyad: Fetnan Derviş

Görevi: KDTP Kadın Kolları Genel Başkanı

Mülakat Tarihi: 29 Kasım 2024

Mülakat Yeri: E-posta üzerinden

1. Kısmen, AB Kosova'nın demokratikleşmesini desteklemektedir, vizesiz seyahat hakkı uzun süreçten sonra Balkan lkeleri arasında en son Kosova'ya verildi ancak uluslararası tanınma bence büyük ölçüde Büyük Glere ve bunların arasındaki ve bu ülkelerin diğer ülkelerle aralarındaki ilişkilere bağlı bir durum.

2. Avrupa lkesi olarak Kosova hem Avrupa'ya entegre olmak hem de uluslararası kuruluşlara ye olmak hem de daha fazla ülke tarafından tanınmak için Avrupa Birliği tarafından da teşvik edilen demokrasiyi yayma ve güçlendirme alanında çaba sarfetmektedir. Diğerleriyle beraber Kosova Cumhuriyeti'nin çok uluslu yapıya sahip olması da demokratik yönetimin güçlendirilmesi için ayrı bir önem arz eder. Bu konuda kendisini ispatlaması AB entegrasyonu için olduğu kadar tanınmaya da pozitif etkisi olabilir.

Ancak tanınmada birinci soruda da belirttiğim gibi uluslararası dinamikler büyük rol oynamaktadır. Bu faktör dolayısıyla ülkemizi bazı ülkelerin tanınması şimdilik mümkün değil.

3. Savaştan sonra halen geçiş dönemi yaşaması, “Geçiş dönemi adaleti” (Transitional Justice), savaş suçları ve savaşta kayıplar konularının hala aydınlatılmamış olması, Eski Yugoslavya'nın dağılmasıyla diğer cumhuriyetlerin aksine Kosova'nın iki geçiş dönemi yaşaması – 1.devletleşme süreci, 2.geçiş dönemi adaleti, Sırbistan ile ilişkiler, Sırbistan'ın Kosova'daki Sırpların yaşadığı belediyelerde eğitim, sağlık vb konularda

kendi kurumlarını bulundurması, anayasal haklarla garanti altına alınmasına rağmen toplulukların haklarının ihlali, korupsiyon, milliyetçilik ...

4. Avrupa ülkesi olarak Kosova her konuda AB'ye uyum sağlamak çabasında olduğu için Avrupa ile ve ABD ile ilişkileri bu devletlerdeki demokrasi örnek alınarak Kosova'nın çağdaş demokratik değerlere sahip olması istenmekte.

6. Evet, Sırbistan tarafından tam tanınma olmadıkça, güvenlik tehdidi demokrasiyi gerileten bir unsur olacaktır.

7. Rusya – ABD çekişmesi

9. Evet destekledi, 99 savaşıdan günümüze kadar Kosova'nın demokrasi konusunda önemli ilerleme kaydettiğini söyleyebilirim.

10. Evet, diğer sorularda belirttim, Kosova Cumhuriyeti bağımsızlığını ilan ettiği günden beri AB uyum süreci yürütmektedir ve bu süreçte AB taleplerini yerine getirmeye çalışmaktadır.

11. Kosova Cumhuriyeti etnik bölünmüşlüklerden istifade ederek demokrasiyi geliştirmeli, Kosova Cumhuriyeti Anayasası'nda ifade edildiği gibi Kosova çok uluslu bir ülkedir ve tüm vatandaşlarının ülkesidir. Anayasal haklar çok geniş olmasına rağmen uygulamadaki sıkıntıların demokrasinin gelişimine olumsuz etkileri vardır.

12. Kısmen. Diğer sorularda da belirttiğim gibi aslında Kosova Cumhuriyeti'nin çok demokratik ve azınlıklara (ancak Kosova'da önceki azınlıklar kavramı yerine topluluklar kavramı kullanılıyor) yani topluluklara geniş haklar veren bir Anayasa'sı var. Ancak çoğulcu demokrasi uygulanması (milletvekili ve bakanlıklar verilmektedir) toplulukların yüksek mertebelere erişebilmesini engellemektedir, örnek olarak Kosova Cumhuriyeti'nde bir Türk hiçbir zaman cumhurbaşkanı olamaz, ya da bir Türk okula müdür olamaz.

13. Kosova'da bir Avrupa ülkesi olarak kadınlara – özellikle 99 savaşıdan sonraki dönemde geniş haklar verilmektedir. Haklar verilmesine rağmen maalesef yönetici konumunda ve siyasette kadınların temsili az, bu konuda kadınların daha fazla teşvik ve motive edilmesi gerekmektedir. Yine bu konuda ülkemize Cinsiyet Eşitliği Kanunu var ve böyle bir kanunun var olması ülkemizi bölgede diğer ülkelere bu konuda daha üstün kılmakta. Diğer ülkelerde olduğu gibi bizim ülkemizde de bazı konularda kadının yetersiz olduğu düşünülür.

14. Kosova Cumhuriyeti 17 Şubat 2008 tarihinde bağımsızlığını ilan etmiştir. Bana göre bu dönüşü olmayan bir yoldur ve bu yola bağımsız bir devlet olarak devam etmelidir.

15. Kosova Cumhuriyeti yoğun göç veren bir ülke, diğer taraftan natalite de düşmektedir. Demokrasiyi geliştirme yönünde çabalar sarfedilse de genç nüfusun azalması ciddi bir sorun iken demokrasinin gelişmesi veya gerilemesi konusunda bir görüş ileri sürmem zor.

Ad Soyad: Enver Hasani

Görevi: Kosova Anayasa Mahkemesi Eski Başkanı ve Kosova'nın Venedik Komisyonu Eski Temsilcisi

Mülakat Tarihi: 30 Aralık 2024

Mülakat Yeri: E-posta üzerinden

1. It is certain that there is a correlation between Kosovo's international standing and its internal democratization processes. This connection stems from the commitments Kosovo made upon declaring its independence on February 17, 2008. The Declaration of Independence (DI) explicitly states that Kosovo shall be a democratic state founded on the rule of law, democracy, and respect for human and minority rights, adhering to the highest international standards.

Kosovo's efforts to consolidate its independence internationally by securing as much recognition as possible reflect its dedication to these commitments. This commitment is upheld through the actions of Kosovo's authorities at all levels. In other words, while lobbying for international recognition, Kosovo consistently reiterates its efforts to fulfill the commitments outlined in the DI—namely, the implementation of the rule of law, democratic governance, and respect for human and minority rights.

2. Yes, it does, but not in absolute terms—only in relation to the non-recognizing countries within the Euro-Atlantic community of states (Spain, Greece, Slovakia, Romania and Cyprus). As for other states, particularly those outside the Euro-Atlantic sphere, the situation is dictated entirely by geopolitical considerations.

3. Serbia's constant interference in Kosovo's internal affairs, using local Serbs as proxies, continues to obstruct any positive initiatives aimed at consolidating democracy and the rule of law across the entire territory of Kosovo. An ongoing dialogue between Kosovo and Serbia, under the auspices of the European Union (EU), has been in place since 2011. However, Serbia has consistently obstructed the implementation of its own commitments freely undertaken during this process. It insists on the creation of territorial autonomy for local Serbs, effectively advocating for a parallel constitutional system within Kosovo that would apply exclusively to the

Serb population. This remains a serious obstacle to the advancement of democracy in Kosovo.

Additionally, Kosovo's local political culture has been significantly influenced by nationalist rhetoric from the Albanian majority and remnants of past communist practices, wherein minorities are often perceived as a threat to the vital interests of the majority population. Healing the deep grievances and suffering experienced by the Albanian majority at the hands of Serbia and the local Serb population will undoubtedly take time.

4. Surely, our Constitution and laws are heavily influenced by Western practices. Our model of constitutional democracy is firmly based on the values and principles of Western constitutionalism, where sovereignty belongs to the people and individuals but is realized through adherence to the Constitution and the law. In fact, the very text of our Constitution, adopted in mid-April 2008, was drafted by international experts, with limited involvement from local experts. Its provisions are largely a "copy and paste" of the Ahtisaari Plan of 2007, which served as the foundation for Kosovo's declaration of independence on February 17, 2008.

When comparing the text of the Constitution of Kosovo (CK), currently in force, you can observe that its English version is highly consistent, with no linguistic omissions. This is not the case for the Albanian and Serbian versions, which were translated from the original English text.

Moreover, following the declaration of independence, Kosovo underwent a four-year period of supervised independence overseen by EU structures. These structures played a significant role in establishing the institutions of the new state of Kosovo, including the Assembly, Government, Judiciary, and the Constitutional Court (CC).

Lastly, every law in Kosovo must conform to EU standards, known as the **acquis communautaire**. There is an office at the central level, as well as at the municipal level, responsible for ensuring that EU standards related to the rule of law, democracy, and the respect for human and minority rights are upheld and integrated into Kosovo's legal framework.

6. This agreement has been stalled since last year, as Kosovo is under economic sanctions imposed by the EU, which include the suspension of the Stabilization and Association Agreement (SAA).

The SAA represents the epitome of European influence on Kosovo's constitutional system and its democracy. All legal infrastructure, constitutional practices, and legal

frameworks in Kosovo must conform to the standards set by the SAA. Its implementation in the past has been highly positive, as it has enabled Kosovo's citizens, institutions, and political actors to align their behavior with European standards of constitutionalism and democracy.

At both the central and local levels, every legal enactment must receive approval from the SAA Office, which ensures that the legislation conforms to European standards.

7. The reason is very simple. Kosovo was not carved out by a third state, unlike Abkhazia and other Russian satellite states in its vicinity. Kosovo endured decades of suffering and systemic oppression at the hands of Serbia, including genocide-like policies, whereas Abkhazia has no comparable history of suffering inflicted by the Georgian state.

Moreover, Abkhazia cannot be considered an independent state; it relies entirely on Russia for financial support, economic stability, and virtually all other aspects of governance. In stark contrast, Kosovo's declaration of independence has been validated by the International Court of Justice (ICJ), which explicitly ruled that Kosovo's unilateral declaration of independence did not violate any provision of international law.

This distinction highlights the fundamental difference: Abkhazia and other Russian-backed entities were created through the occupation of territories belonging to sovereign states and depend entirely on Russia for their survival. Kosovo, on the other hand, is a sovereign and independent state under international law, recognized and functioning independently of external control.

In short, Kosovo is a sovereign and independent state under international law. Abkhazia and other de facto entities created by Russia, on the other hand, lack true independence, as their survival depends entirely on Russian support.

8. The answer is very simple and obvious: Kosovo is in Europe. It is an integral part of Europe and has enjoyed its support from the outset. Our democratic path is not modeled on Russian-style authoritarian practices but rather on the **acquis communautaire** of the European Union. Kosovo, along with its Constitution, laws, and governance practices, strives to emulate Europe's best standards in the rule of law, democracy, and respect for human and minority rights.

Furthermore, Kosovo boasts a vibrant civil society and a powerful media landscape, both of which act as watchdogs to monitor and expose any abuse of power by state and public officials.

9. Over the last four years, there has been a noticeable decline in Western support for Kosovo. This shift can largely be attributed to the misgovernance and flawed approach of the current government, led by Prime Minister Albin Kurti.

One of the key factors behind this retreat is the aggression of Russia against Ukraine. While Kosovo aligned itself with the West in supporting Ukraine's fight for liberation, the rhetoric of Prime Minister Kurti and other Kosovo officials often failed to align with their actions. Their lack of cooperation with Western partners, particularly regarding the local Serb community and the dialogue with Serbia, further exacerbated the issue.

Meanwhile, Serbia, under President Aleksandar Vučić, adeptly leveraged the Ukraine crisis to its advantage. Despite not imposing sanctions on Russia, Serbia gained Western favor by supplying Ukraine with financial aid and armaments. This pragmatic stance satisfied the West, even though Serbia continued to oppose Kosovo's sovereignty and obstructed its integration into the international community.

In contrast, Kosovo's leadership struggled to adapt to this geopolitical dynamic. Prime Minister Kurti maintained a nationalist rhetoric, accusing Serbia of being an ally of Russia and comparing Vučić to the former Serbian dictator Slobodan Milošević. This approach clashed with the EU and U.S. strategy of rapprochement with Serbia, as Western powers sought to secure Serbia's support for Ukraine.

In broad terms, these dynamics have contributed to the decline in Western support for Kosovo over the past four years, ultimately resulting in the imposition of EU sanctions on Kosovo.

10. Yes, the EU accession process has been a key factor in Kosovo's democratization efforts. The same applies to the careful approach taken by Kosovo's leadership in securing Western support. The only exception to this attitude is the current Prime Minister, Albin Kurti, who, since the beginning of his term, has resisted any meaningful cooperation with the U.S. and the EU. His focus has primarily been on maintaining popular support and securing the votes he won in the February 2020 elections.

11. Unfortunately, they do. In fact, ethnic cleavages have played a very negative role in the democratization process, as they have been undermining the social cohesion of Kosovo. These cleavages are most prominently expressed in relation to the local Serb community. The other ethnic communities in Kosovo do not have issues recognizing the state of Kosovo or working toward its democratization. It is only the local Serbs

who have resisted full integration into the social and political processes within Kosovo. They have consistently pushed for the establishment of parallel autonomous institutions within Kosovo to serve their social, political, cultural, and economic interests, often to the exclusion of other communities.

12. Such comments unfortunately reflect a bitter reality, as the leadership of the Albanian majority in Kosovo has not shown particular sensitivity towards the needs of the local Serb population. In fact, it has also failed to show such sensitivity toward other non-Albanian communities. This situation has taken dramatic dimensions under the current government of Prime Minister Albin Kurti.

Prime Minister Kurti has approached the rights of the local Serbs in a very dishonest manner. He accepted their autonomy and the extraterritorial status of the Serbian Orthodox Church in Kosovo through the 2023 Brussels and Ohrid Agreements, yet at the same time, he obstructed their implementation.

This approach must change in the future if Kosovo wants to maintain its sovereign statehood. I hope that in the February 9, 2025 elections, a new government will properly address the Brussels and Ohrid commitments undertaken by Prime Minister Albin Kurti and open the way for Kosovo's full integration into Euro-Atlantic structures. This would help lift the EU sanctions and isolation imposed on Kosovo during the Kurti government from 2022 to 2024.

13. This ratio reflects the political culture in Kosovo. Changing it takes time, despite the fact that the legal infrastructure in place obliges Kosovo state authorities to increase the participation of women in public life.

14. As an independent and sovereign state, this is my preference and the will of the Kosovo citizens, clearly expressed on February 17, 2008. This should not change, as it would have tragic consequences for Kosovo and its population. Moreover, it would have negative effects on the Albanian population in the region and could ignite further ethnic conflicts.

15. It is very difficult to predict the future. As Karl Popper once said, predicting the future is equivalent to knowing the amount of knowledge humanity will have in the future, which is impossible. However, I would like to say something about the future of democracy in Kosovo. I believe there will be progress, as the democratization process in Kosovo is irreversible.

Much depends on how Kosovo handles its 2023 commitments undertaken in Brussels and Ohrid. If Kosovo succeeds in integrating all communities within its own

constitutional system, democracy will progress unhindered. However, if the opposite happens, we could see two Kosovos—one Serbian and one Albanian. In such a case, we would have an ethnic democracy, rather than a democracy based on EU and Western values, similar to the one seen in Bosnia and Herzegovina.

